

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felölös szerkesztő és kiadó-lulajdonos:

SZONGOTT KRISTÓF.

Tizenharmadik évfolyam.

DAVID MIHÁLY JÁNOS
KEZDŐVÁSÁRHÉLY.

SZAMOSÚJVÁRT,

Todorán E. „Aurora” könyvnyomdája

1899.

T a r t a l o m.

I. Főczikkek.

	Lap.
<i>Bárány János,</i>	Karácsony Márton marosvásár- helyi plebános 369.
<i>Dr. Esztegyár László,</i>	Örmény néprege a nagy Napo- leonról 134.
" "	A bécsi meehitháristák emlék- könyve 169, 202, 266.
<i>Fáras Simon,</i>	Emlékszóbor 9.
<i>Hodoveán János,</i>	A szamosújvári kir. országos fegy- intézet múltja 17.
<i>Horváth Arpád,</i>	Hozzád (Sáhlázizján költeménye) 137.
<i>Józsa János,</i>	Hogyha látom (költemény) . . . 73.
" "	Ki a mezőre menjünk edesem (költemény) 168.
" "	Az ember (költemény) 233.
" "	Eltűnődtem gyakran azon (költe- mény) 311.
<i>Józsa Jánosné,</i>	Örményország nyomorgatása . . 306, 343, 375.
<i>Kriszta Péter,</i>	Idvözlet (költemény) 44.
<i>László Márton,</i>	Az örmény lapirodalom törté- nete 208, 234.
<i>Merza Gyula,</i>	Ázárián István örmény kath. pat- riarkha (költemény) 173.
<i>Dr. Molnár Antal,</i>	Az örmény rítus 336.
" "	Örményország köz-élete az első Bagratidák idejében . . . 3, 39, 68, 107, 130.
" "	Orosz-Örményországban 163, 196, 225, 257, 298.
<i>Papp Bogdán,</i>	Kisázsia ébredése 331, 371.
<i>Papp Gusztáv,</i>	Tavaszzal (költemény) 94.
<i>Dr. Fatrubány Lukács,</i>	Örmény irodalom a Bagratidák korában 111.
" "	Az ősmagyarok Örményországban 232
" "	Az árdesi örmények eredete . . 233.
" "	Örmény eredetű főrangúak az Árpádok idejében 310

IV.

Dr. Patrubány Lukács,

Simay Gergely,

" "

Szongott Kristóf,

" "

" "

" "

" "

" "

" "

" "

" "

Voith Antal,

" "

"Alkotmány,"

"Ethnographia,"

"Kolozsvári Lapok" (Gyarmathy Zsigárdé),

"Magyar Állam,"

"Turul,"

Bizánczi Fauszt negyedik századbeli örmény történetirő . . . 341.

Pátkánian Rafael . . . 65.

Két kép (Dzadurján költeménye) 106

Eji látogatás. (Hovhanniszeán költeménye). 129.

Az anya (Dzadurján költeménye) 297.

Vajna Károly fegyintézeti igazgató 2.

Novák Antal 8.

Szamosújvár város monografiája 49,
81, 114, 139, 173, 211, 238, 273, 312,
346, 381.

Mály István kuriai bíró, a temesvári törvényszék elnöke . . . 33.

Egy kis helyreigazítás 75.

Luszinián Guidó királyi herczog 98.

A kiköltözés kezdete Szurmáli kerületben 138.

Ázarián István örmény kath. páttriárkha 162.

Háromezerhatszáz évvel ezelőtt 207.

Ábaza legújabb munkája . . . 264.

A magyar és örmény nyelv rokonságából 272.

Örmény nők az ötödik században 45.

A magyar-örmény irodalom legújabb terméke 79.

Egy új trónkövetelő 101.

A magyarhoni örmény családok genealogiája 236.

Egyik kalotaszegi asszony a másik kalotaszegi asszonyról . . 193.

A kivégzés 329.

A magyarhoni örmény családok genealogiája 73.

II. Kisebb közlemények.

	Lap.		Lap.
Á Hora-lázadás	254.	A kultuszminiszter jelentése	125.
A katolikus lelkeszi kongrua	62.	A magyar főrendiház . . .	93.
A kolozsvári egyetem . . .	158.	A nemzetközi világbeke . .	94.
A kolozsvári Mária-kegykép	366.	A nékülözhetlen örmények	29.

	Lap.		Lap.
A pápa beszéde a szent collegiumhoz	158.	Deák Ferencz utolsó gyónatatója	158.
A patriárkha halála	190.	Egy század előtt	326.
A szabadság ideálja	125.	Farsang a nagybőjtben	125.
Az Örökváros	326.	Giorge miniszter atyja	29.
Az új belügyminiszter	125.	Három király Dobokamegyében	321.
Az oroszlánszeli díltő halála	398.	Indiai és perzsiai örmények	398.
Az új magyar kormány	125.	„Kossuth a forradalom végnapjairól”	367.
Bákovi örmények	254.	Történeti ütezelnevezések	62.
Csetz tábornok nyugdíjaztatása	293.	Voith Antal	222.

III. Irodalom és művészet.

	Lap.		Lap.
A lapok a Verzár-szoborról	30.	„Hántesz Ámszorca”	223.
A magyar emigráció Keleten	254.	Katholikus könyvkereskedés	192.
A nagybányai festőiskola	399.	Leo pápa, mint költő	126.
A regényíró özvegye	255.	Örmény költemények németül	191.
A román királyné ajándéka	159.	Örmény mese Napoleonról	127.
A „Tiszántúl” az „Armenia”-ról	31, 62.	Örmény nyelv a párizsi egyetemen	159.
Boldog, megelégedett és hálás örmények	294.	„Pogány szokások őseinknél”	327.
„Die Donauländer”	94.	Régi örmény érmek	327.
Erzsébetváros monografiája	367.	„Világszép Erdély”	62.
Érdekes ajándék	367.	II. Vilmos a Keleten	295.
Gondolatok örményből	399.		

IV. Közgazdasági élet.

	Lap.		Lap.
A Besztercze-Borgó-besztercei vasút	127.	Gyümölcskertészet	127.
A magyar külkereskedelem érdekében	63.	Keleti érdekeink	255.
A párizsi kiállítás perzsa osztálya	223.	„Keletre Magyar”	327.
A párizsi világkiállítás	95.	Levél a szerkesztőhöz	63.
A termés Örményországban	31.	Magyar érdek Törökországban	296.
Előnyös takaró	32.	Magyarország jövőjéről	399.
		Magyar keleti akadémia	159.
		Ünnepnapon nincs vásár	192.

V. Mi újság az örmény világban.

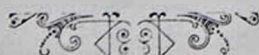
	Lap.		Lap.
A bulgáriai örmények	192.	Nyolcz örmény árvainlézet	400.
A ciliciai katolikosz	328.	Örmény dolgok	256, 368.
A kaukasiai örmények	256.	Örmény emlékek Indiában	160.
A nem-egyesült örmények patriarkhája	368.	Örmény műkedvelők Kal- kuttában	160.
A távrísi örmény nők	64.	Örmény naptár 1899-re	160.
A westminsteri herceg	32.	Örmény-orosz árvainlézetek Törökországban	64.
Az amerikai örmények püs- pöke	96.	Örmények Uruguayban	256.
Az angol királynő levele	32.	Perzsia római új követe	128.
„Az ő ok háborúság földje”	224.	Politikai foglyok Törökor- szágban	296.
Asékian Choren	400.	Rövid hírek	224, 256, 328.
Egy örmény tudós halála	296.	Tömeges katolizálás	296.
Ébínség Vánban	128.	Új örmény kath. patriarkha	368.
Hájríg szavai	256.	Új zavarak Keleten	95.
Krímián körleveléből	160.		
Nuhár pasa	128.		

VI. Képek.

Vajna Károly I. Novák Antal 8, Maly István 33, Luszinian Guido Örményország királyi hercege 97, I. Apaffi Mihály 116, II. Apaffi Mihály 117, II. Rákóczi Ferencz 124, I. József 124, III. Károly 139, Azárián István örmény kath. patriarkha 161, Mária Terezia 173, II. József 181, II. Lipót 187, Gajzágó Antalné-Simay Irma 193, I. Ferencz 211, Deák barnasok 244, V. Ferdinánd 245, I. Ferencz József 248, Szamosújvár a déli oldalról nézve 280, Szamosújvár a keleti oldalról nézve 281, A város czimere 316, Sétatéri fenyves 317, Sétatéri vashíd 318, Sétatéri köründ 319, Kiss Ernő 329, Lázár Vilmos 329, Placintár Dávid 362, Karácsony Márton 369. Összesen 28.

VII. Boríték. Tartalom.

A borítékon „Hazai krónika” — és „Szamosújvári Híradó” cím alatt összesen 26 oldalra terjedő olvasmányt adunk. — Ezen füzet-
hez van mellekelve az „Armenia” 1899. évfolyamának tartalom-
jegyzéke.

Az „Armenia” eddigi dolgozótársai.

- Abraham Zachar* (Szamosújvár.)
Abrahamné Gáman Erzs. (Sz.-újvár.)
Dr. Akoncz Károly (Kolozsvár.)
Alexandine Kepri Anna (Szamosújvár.)
Aradik Lukács (Erzsébetváros.)
† Arvidson István (Konstantinápoly.)
Bányai Elemér (Szamosújvár.)
Bányai Gratiána (Esztergom.)
Bárding János (Maros-Vasárhely.)
Bárding Lukács (Szamosújvár.)
Id. bévá Bornemisza Károly (Deés.)
Csetz János (Buenos Aires: Amerika.)
Cselingárván Jakab (Budapest.)
Csikó Lukács (Erzsébetváros.)
Dr. Csikó Viktor (Seprén.)
Csonkai János (Budapest.)
Daba Iváncz (Ujvidék.)
Dr. Erdősi Béla (Budapest.)
Dr. Esterházi Sándor (Kassa.)
Esztegné Bertó (Kolozsvár.)
Esztegné Gergely (Szamosújvár.)
Dr. Esztegné László (Budapest.)
Füredi Simon (Csik-Székely.)
Dr. Fővér Iváncz (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Dr. Fővér Gergely (Gyulafehérvár.)
Fekete Munkács Flóra (Budapest.)
Filip Gábor (Tassad.)
Dr. Fogolyán Tiadár (Szamosújvár.)
Dr. Fogolyáné Fáyán Blanka (Sz.-újvár.)
Dr. Gajzágó Béla (Kolozsvár.)
Gajzágó Ferencz (Szamosújvár.)
Gajzágó Maró (Budapest.)
† Gajzágó Salamon (Budapest.)
Gajzágóné Sinay Irma (Kolozsvár.)
Dr. Gopcsa Jakab (Szamosújvár.)
Gopcsa Joachim (Szamosújvár.)
Dr. Gopcsa László (Budapest.)
Görög Joachim (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Harmath Domokos (Torda.)
Harmath Hona (Torda.)
Harmath László (Moson.)
† Dr. Hámos János (Bécs.)
Dr. Hermann Antal (Budapest.)
Hodorcain János (Szamosújvár.)
Horvath Ferencz (Gattaja.)
Horeuth Árpád (Kolozsvár.)
† Hoke Lajos (Kaposvár.)
Hammer Nándor (Budapest.)
Dr. Issekutz Viktor (Erzsébetváros.)
Józsa János (Szamosújvár.)
Józsa Jánosné (Szamosújvár.)
Kapután Márton (Szamosújvár.)
† Karitsongyi Károly (Szamosújvár.)
Dr. Kabdeh Ferencz (Maros-Vasárhely.)
Kordun Mariska (Budapest.)
Gróf Kornis Viktor (Szent-Benedek.)
Dr. Kosztán Tamás (Magyar-Óvár.)
Kovács János (Kolozsvár.)
Kozma Dome (Deés.)
† Kozsán Tiadár (Budapest.)
Kriszta Klára (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Kriszta Konrad (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Kriszta Péter (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Gróf Kunu Géza (Maros-Németl.)
László Márton (Berlin.)
Lukács Béla (Budapest.)
Lukács (Szamosújvár.)
† Markovits Jakab (Erzsébetváros.)
Dr. Máty István (Kolozsvár.)
† Márton Iváncz (Lugos.)
Dr. Martonfi Lajos (Szamosújvár.)
Merza Gyula (Kolozsvár.)
Mihályi Imre (Szamosújvár.)
Dr. Moldován Gergely (Kolozsvár.)
Dr. Molnár Antal (Budapest.)
Moszkovits Csécskádor (Bukarest.)
† Murádn János (Arad.)
† Nádai Antal (Szamosújvár.)
Dr. Návicsán József (Budapest.)
Ones József (Nagy-Iklód.)
Orsi Máté (Gyergyó-Szt.-Miklós.)
Orstein József (Szamosújvár.)
Papp Boglár (Szamosújvár.)
Papp Gáspár (Szamosújvár.)
Papp Mihály (Nagy-Szeben.)
Pappné Kerekes Emília (Szamosújvár.)
Páll Boglár (Szamosújvár.)
Dr. Padubány Lukács (Budapest.)
Placintár Iváncz (Szamosújvár.)
Dr. Réthy László (Budapest.)
Rudnyánszky Gyula (Szeged.)
Rus János (Szamosújvár.)
Saluk Róza (Nagy-Enyed.)
† Dr. Salzbauer János (Kolozsvár.)
Sándor József (Kolozsvár.)
Sinai Gergely (Szamosújvár.)
Dr. Sinay Gyula (Nagy-Várád.)
Dr. Sinay János (Szamosújvár.)
Dr. Samosi János (Kolozsvár.)
† Dr. Szilágyi Sándor (Budapest.)
Szongott Kristóf (Szamosújvár.)
Szongott Margit (Kolozsvár.)
Gróf Teleki Sándor (Budapest.)
Dr. Temesváry János (Szamosújvár.)
Téglás Gábor (Déva.)
Dr. Todor József (Gyulafehérvár.)
Dr. Torma Miklós (Deés.)
† Dr. Torma Zsófia (Szászváros.)
† Dr. Téli Iván (Budapest.)
† Turós Tiadár (Budapest.)
Dr. Turcsin Placintár Gizella (Kolozsvár.)
Dr. Turcsán János (Kolozsvár.)
Turcsa Mihály (Bécs.)
Tutsek Anna (Budapest.)
Vadnai Károly (Budapest.)
Vajna Károly (Szeged.)
Vajnáneck Stock Leopold (Szeged.)
Dr. Vámbéry Armin (Budapest.)
Vásárhely Boldizsár (Deés.)
† Veszely Károly (Borbánd.)
Vikar Béla (Budapest.)
† Voith Antal (Bécs.)
Voith Miklós (Szamosújvár.)
Dr. Wislocki Henrik (Budapest.)
Dr. Wislockiné Dorfler F. Anna (Bpest.)

Vajna Károly.

Vajna Károly fegyintézeti igazgató.

A szamosújvári vár, mely a múltban erdélyi vajdák, fejedelmek és kormányzók székhelyeül szolgált, 1786-ban fegyintézetté alakult át. Ennek a fegyintézetnek Vajna Károly a tizenkettődik igazgatója volt. És mivel elődei közül egyik sem élt a várossal oly jó viszonyban és a polgársággal oly megbecsülhellen egyetértésben, kötelességemnek tartom róla most, midőn ez a derék, felejtethetlen férfiú körünkől eltávozott, egy pár rövid sorban megemlékezni.

Vajna Károly 1851-ben született Nagy-Enyeden, hol atyja a Bethlen-főiskolának tanvezető tanára volt. Szülővárosában végezte iskoláit, a jogot pedig a nagyszombati kir. jogakadémián hallgatta. 1874-ben lépett állami szolgálatba: a már felosztott nagyenyedi első folyamodású kir. törvényszeknél mint jog-gyakornok nyert alkalmazást; de a következő évben Alsófehérmegye aljegyzői tollat ad kezébe; innen három év múlva a városhoz ment: tanácsosnak választották meg. Ebben a minőségben öt évig szolgált Nagy-Enyed városát. Innen ismét a megyéhez hívták, hol az árvaszék ülnöki teendőit végezte. 1887. elején lépett a börtönügyi pályára: midőn a szegedi kerületi börtönhöz ellenőrré nevezték ki. Szegedről ugyanolyan minőségben 1889. őszén áthelyeztetett a szamosújvári fegyintézethez, melynek 1895. júl. 8-ika óta volt igazgatója. Városunkból 1898. nov. 16-án léptetlettel elő: ismét Szegedre ment igazgatónak.

Vajnáról, mint fegyintézeti igazgatóról szépen szól fő-tisztelendő Hodoreán János volt tisztlársa; én őt mint társadalmi embert méltatom. Széles látókörrrel bíró művelt, jó modorú férfiú, ki nélkülözhetlen tagja volt a művelt köröknek; de azért nem vetette meg az egyszerű embert sem. Kötelességét példás pontossággal teljesítette. Érdeklődött minden iránt, a mi szép, jó, nemes. Egy perczig sem vesztegelt fölönnél; a munka, mely nemesít, volt élet-eleme. Ma Fadruszt viszi az örmény kath. plebániái templomba, hogy megmutassa neki az ott összehalmozott műkincseket;

más nap már Réthy Laura hangversenyét készíti elő. Ma fényes ebédet ad Hegyesi Mari tiszteletére és holnap a gymnasium segély-egyesületi gyűlésén szólal fel. Egyik héten az őskori telepen régiségeket ását, másik héten az alagút eltűnt nyomait keresi. Ezt az időszakot idegen nyelvek tanulására fordítja, másikkal magyar motívumokat fest. Most irodalommal foglalkozik; de megszakítja és a műkedvelők próbaelőadására megy. Ma a méhész-egylet ügyében fáradozik, holnap már aláírást gyűjt a koresolyázók téli csarnokára. De ki képes a különböző téreket, melyeken oly sokat tett, bársak fel is sorolni? Azért még csak azt mondom, hogy társadalmunk Vajna Károly eltávozásával kipótolhatatlanul sokat veszített.

Szongott Kristóf.

Örményország közéleté az első Bagratidák idejében.¹⁾

I.

Az Islam hódító hatalma óriási változásokat idézett elő a középkorban Ázsia térképén. Örményország egyike volt azoknak az államoknak, a melyekre először terjesztette ki uralmát Mohammed híveinek mindent elsöprő áradata. Több mint kétszázötven évig volt hűbérese az arab kalifáknak Örményország, a midőn — a kilenczedik század derekán — megállapította a Bagratidák birodalmát Ásod Bagratuni.

Mély gyökereket vert már akkor Örményország földjében az Islam. S lényegesen megváltoztak az ország ethno-

¹⁾ H. Daghbaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893.

gradiai viszonyai is. A lakosság sok helyütt moslim elemekkel vegyült össze. Az új örmény államnak nem csupán a saját testében voltak moslim fejedelemségek; a határait is jóformán minden oldalról moslim országok vették körül. Délkeletről Aderbeidsán volt szomszédja; délnyugatról más moslim terület. Anid országa. Ezen a vidéken Taron volt az örmény határkerület. „Az örmény birodalom első tartománya”.¹⁾ Kelet és Észak felé a kaukázusi országokig nyúlt az örmény birodalom, mert Albánia és Gruzia, melyek fejedelmek az örmény királyok hűbéreseiknek tekintették, az örmény birodalom alkotó elemeivé lettek. Északnyugaton az örmény terület Kárinig-Erzerumig²⁾ s Egerszágig-Gurtaig (Ekerác) ért. Ekként majdnem egész Nagy-Örményország a szomszédos területekkel együtt a Bagratidák uralma alá került. Ezt a kiterjedést többé soha nem érte el a keresztény Örményország.

Az összes örmény fejedelmek, valamint a gruz, albán és moslim fejedelmek is az örmény birodalom határain belül hűbéri viszonyban voltak a királyhoz. Ez a viszony abból állott, hogy hadi szolgálatot kellett a király seregében teljesíteniök és sarcot fizetniök. A királynak viszont kötelessége volt védelmében részesíteni a kül- vagy bel-ellenség által háborgatott fejedelmeket, fentartani hűbéresei közt a békét s hódító vágyaiknak korlátokat szabni. I. Ásod, kinnek főrekvése oda irányult, hogy az egyes fejedelmek jogkörét a királyi hatalom érdekében minél szűkebb körre szorítsa, avval is biztosította függésüket, hogy a fejedelmi hatalom birtokába lépésük előtt meg kellett erősíttetniök a király által. Általában véve a király volt az ország ügyeinek tulajdonképeni intézője, az abszolút monarcha. Az adókövetés joga teljes mértékben őt illette.

Egyébként az egyes fejedelmeknek a saját területeiken szabad kezük volt. Leghatalmasabbak voltak közöttük a keleti és nyugati Synidák és az Ardzumidák. Hatalmuk-

¹⁾ Histoire des Ardroumî, par le Vartabjed Thoma Ardroumî, Saint-Petersbourg, 1874. III, 265. l.

²⁾ Saint Martin, Histoire d'Arménie par le patriarche Jean VI dit Jean Catholico. Ouvrage posthume, Paris, 1841. 72. l.

ról bizonyosságot tesz az a körülmény is, hogy Szempád, a keleti-szunda nagyfejedeleme a 903-ik év folyamán egymaga tízezer harczost állított fegyverbe.

Ásod Bágrátuni a katolikosznak, az összes örmények főpapjának a megválasztását kizárólagos királvi joggá tette. Már atyja, a hős hadvezér, Szempád, V. János halála után egy Zachariás nevű világi embert szenteltetett fel katolikoszszá. Ennek halála után, 876-ban György püspököt nevezte ki Ásod katolikosznak, a nélkül, hogy a birodalom nagyjai közül egyetlen egyet is megkérdezett volna. A király után a katolikosz lévén a legfontosabb személyiség egész Örményországban, ezzel a joggal Ásod erőteljes támaszát biztosította a saját hatalmának. A katolikosz nemcsak egyházi, hanem adózási ügyekben is ¹⁾ a fő szerepet vitte s az örmények és szaraczenok, valamint az örményeknek önmaguk közt való viszálykodásaiban is döntő súlya volt a szavának, melyhez akárhányszor az egyházi átkot is csatolta. Előbb közvetlen levelezésben állott magával a mohamedán kalifával is, ²⁾ sőt arab helytartóknak hivatalaikba helyezésére és elmozdítására is fel volt hatalmazva. ³⁾ Ezekről a teendőktől megszabadította Ásod Bágrátuni. S jellemző az örmény birodalomra nézve, hogy a főpapság mindezek daczára nem jutott összeköttetésbe a világi hatalommal, a minék abban rejlik a magyarázata, hogy az örmény egyház tisztán nemzeti egyház.

A király vasallusa volt a kalifának s mint ilyen sarczot fizetett s seregével támogatta őt hadi vállalatáiban. Nem maradt fenn semmi adat arról, vajjon a Bagratidák idejében is mondottak-e az örmény templomokban imákat a kalifa életeért; annyi azonban tény, hogy még Elias katolikosz (685—705) Abd-Abmalik kalifáért imákat mondott Örményország templomaiban.

¹⁾ Ghevond (VIII. század). Az arabok hadjárata Örményország ellen. Sábunázarcán vártábéd franczia fordítása. Páris, 1859. IV. 33. l.

²⁾ Moses Calaneatnesis continuatus. Albania története. Emin kiadása. Moszkva, 1861. III. 237. l.

³⁾ Cshámecsián Mihály, Örményország története a világ teremtésétől 1784-ig. Velence, 1784. II., 402.

Boghla mohammedán vezér Örményországnak 855-ben történt leverése után Abrahim nevű „chiliarch“-ot hagyott vissza az országban avval az utasítással, hogy „az örmény fejedelmek helyett uralkodjék s az adókat szedje be“. Nem tudjuk, meddig viselte hivatalát ez az Abrahim; azonban már 862-ben Ásod Bagratuni volt felruházva Örményország kormányzójának s az adók kezelőjének tisztevel. Ugy az arab, mint az örmény források ennek daczára tovább is említést tesznek örményországi „osztikán“-ról, helytartóról. Így pl. az amid-i helytartót, Ise Ibu seiket (870—882) Örményország „osztikán“-jának nevezik¹⁾ s halála után a király arra kéri a kalifát, hogy Ahmed Ibu Chaled-et nevezze ki „osztikán“-nak. Ez az ember, úgy látszik, Ásod életében az utolsó „osztikán“ volt, minthogy csakhamar végbe ment az Ásod megkoronáztatása s ettől az időponttól a király haláláig nyoma sincs többé az „osztikán“-nak, a mely körülményből azt következtették, hogy az örmény király egyenesen a kalifának szolgáltatta be az adókat.

Midőn azonban a sadjiták 890-ben az áderbeidsáni helytartósághoz jutottak, újra életbe lépett az osztikáni hivatal s a sadjiták jogot nyertek arra, hogy Örményország adóját atvegyék és Bagdadba küldjék. Midőn az osztikán háborút viselt a kalifának ellenségeivel, igénybe vehette az örmény király segítségét, de csak akkor, ha a kalifa megengedte. Viszont az örmény király is számíthatott az osztikán segítségére oly háborúban, a melynél a kalifa is érdekelve volt. Ha pedig a kalifa érdekei úgy kívánták, az osztikán ellen is harcra kellett szállania az örmény királynak, a mint ez 907-ben meg is történt. Ily esetben azonban elengedték neki az évi adósarczot, hogy fedezhesse abból a hadviselés költségeit.²⁾

Igen érdekes annak megvizsgálása, hogy mennyi adót fizetett Örményország a kalifáknak a Bagratidák alatt. I. Muavia kalifának s III. Nerszesz katolikosznek idejéből,

¹⁾ De Trimery, Recherches sur un personnage nommé Iça (Mémoir sur l'hist. orient). I. Paris, 1854.

²⁾ Weil G., Geschichte der Khalifen, Manheim, 1846—1851. II., 535.

a hetedik század közepe tájáról fennmaradt egy értesítés, mely szerint az örmény főurak összegyűltek s meghajolván a kalifa fenyegető követeléselei előtt, évenként ötszáz „dähekän“-t¹⁾ ajánlottak meg, hogy bíztonságban és háborítlanul maradhassanak a birtokaikon. Tudjuk továbbá, hogy Hisam és II. Meruün kalifák idejében (724—730) az örmények egyáltalán nem érezték az adók terhét, sőt a hadi felszereléseikre még ők kaptak a kalifától százezer pénzdinart.²⁾

Az első Abassidák alatt elmaradtak ezek a százezer pénzdinarak; az örményeknek saját költségükön kellett magukat felszerelniük a háborúra s az adók nagyon megnövekedtek. Abul-Abbas idejében mindenkinek több „zuza“-t³⁾ fej-adót kellett fizetnie. Abu Dsafir Almanzor alatt pedig (754—775) majdnem elviselhetetlenek voltak a terhek Örményországban úgy, hogy véres felkelések törtek ki. Ezek a zsarolások még Harun al Rasid kalifasága idejében is tartottak. Egy szívtelen görög convertita Ibn Dake, hallatlan brutalitással és könyörtelenséggel hajtotta be Örményországban az adókat. Örményország nagyjai elvérzettek a bagrevandi útközében, többé senki sem vethetett korlátokat a saraczenek zsarolásainak. Az örmények odaadták mindenüket s kivándoroltak Görögországba. Egyszerre tízenkétezeren vettek búcsút szerelt hazájuktól s az Akampsis folyón görög földre keltek át. A saraczenek utánok siettek s fegyveres erővel terelték vissza a szerencsétlen kivándorlókat.⁴⁾

A Bagratidák uralomra jutása ebben a tekintetben is üdvös változással járt. A 909-ik évből bizonyítékunk van arra nézve, hogy az örmény király évenként csak hatvan-ezer „dähekän“-t fizetett adóban, a mi arányban sem áll azzal, a mit a mai örmények fizetnek a padisáhnak. Egy

¹⁾ Egy dähekän (a török arany-dinar) értéke a mi pénzünk szerint tízenöt koronára tehető.

²⁾ Valószínűleg „dram“ (a török dirhem, a görög drakma). Értéke megközelítette a mi koronánkét.

³⁾ „Zuza“ syriai aprópénz. Értéke az örmény „dram“-ének felelt meg.

⁴⁾ Ghevond. Az arabok hadjárata, VIII. 200 l.

871-ik okmányból pedig kiténik, hogy a virágzó Arux községnek mindössze tízenkét „dram” volt az adója.¹⁾ Hogy a Bagratidákat csakugyan felette esékély adósarez terhelte, kiténik abból a sok temploni és kolostori építkezésből is, a melyek Örményországban ez időszak alatt történtek. A kalifáknak ez a szelid bánásmódja abban leli magyarázatát, hogy az örményekkel mindenkép lemm akarták tartani a jó viszonyt, nehogy az ősi ellenség, a byzancezi birodalom szövetségébe kergessék örmény hűbéreseiket.

— A második közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

† Novák Antal.

A mult 1898-évben nagy veszteség érte főgymnasiumunk tanári karát. Még jól be sem gyepesedett sirhanlja szerelelt volt karlarsunknak: Novák Gerőnek, kinek porhüvelyét jún. végén adtuk át az anyaföldnek és öt hónap múlva nov. 30-án már kiragadta körünkől Novák Antalt is a kegyetlen halál. Csak rokonok voltak; de testvér testvérehez úgy nem ragaszkodik, mint a hogy ők egymást szerették. Eddig két Novákunk volt a testületben, most nincs egy sem. Fáj a veszteség; de nem panaszkodunk: „Legyen meg a Te akaratod.”

Apja innen szakadt ki, de boldogultnak születéshele Székely-Keresztur. A gymnasium négy felső osztályát Szé-

¹⁾ Stephanos Orbelján (XIII-ik század) Sziunikh története (Sáhnázár kiadása). Paris, 1859. I. 261. l.

kely-Udvarhelyt tanulta, itt tett érettségi vizsgát is. Azután felment Budapestre, hol a műegyetem előadásait három évig hallgatta: de tanulmányait nem fejezhette be, mert besorozták katonának. A rendes három év eltelte után a kolozsvári egyetemre jött, hol a bölcészeti kar polgárai közé iratkozott be. Kitünően tanult: kétszer nyert dolgozataival pályadíjat. A mennyiségtan és természettan volt választott szaktárgya. Kezében volt már jeles képesítése, de még nem volt állomása. Nekem írt, hogy járjam el dolgot. Megválasztottuk a szamosújvári népiskolához tanítónak. Ebben a minőségében igen hasznos, módszeres számtani kis munkát írt és adott ki saját költségén. De meghalt Czetz Gergely és helyét a városi gymnasiumnál boldogult foglalta el. Nagy tudással és jó kedvvel tanított: azért munkáját siker koszorúzta. Jól bánt növendékeivel, helyes módszert követett. Nemesak nem irázott a munkától — pedig beteges volt. — de sőt kereste a munkát. Tanári teendői mellett tanított régen az ipariskolában is és a „Kisegítő-takarékpénztár”-nak több éven át könyvvezetője volt. Ha a napi zárás után a napló és a pénztárkönyv végösszegei között történetesen különbség mutatkozott, csak reá nézett a pénztárkönyvre és rögtön felfedezte a hibát. Sebesen és pontosan számolt. A milyen nagyon szerette a hazát és a magyarságot, épp olyan erős matematikus volt. Láttá, tudta, hogy az örmény „magyarabb a magyarnál.” azért nem idegenkedett az örmény sajátságoktól. Nemesak gyönyörködött a szép örmény egyházi énekben, de sőt akárhányszor ő maga is énekelt a templomban. Jellemes, talpig becsületes ember volt. Mindenki szerette. 18 évet töltött a tanítás terén: tizenhét évvel ezelőtt lépett szeretett nejevel: Simay Pepivel házassági frigyre. Negyvenhét ével élt. Legyen emléke áldott!

Sz. K

Emlékszobor.

Ama figyelemreméltó mozgalom, melynek nemes célja: Szamosújvárt, a főléren, e város egykori alapítójá-

nak, Verzereskul Oxendiusnak, ki az e hazába beköltözött örményeknek valóságos felszentelt kath. püspöke volt, drága emlékét egy diszes szobor felállítása által megörökíteni, — engemet is kellemesen érint: azért készséggel törekszem arra, hogy eme rég óhajtott terv végrehajtsassék, illetőleg a jelzett szobor költségeinek fedezésében az adakozók minél számosabban vegyenek részt; mivel mindnyájunk részéről így vélem lerőva: a köteles hála, kegyelet adóját az iránt, ki annak idején nemzetének nagy jótévője volt és az örményeknek fénycsillaga, nemes büszkesége marad mindenhá.

Tudom, hogy sokan vannak, kik mielőtt áldozat-fillé-reikkel hozzá járulnának e szép czél előmozdításához, nagy érdeklődéssel óhajtják tudni, hogy ki volt Verzereskul Oxendius? Ki volt ez a főpásztor, kinek jól betöltött apostoli küldetése, bölcs s önfeláldozó gondoskodása mindnyájunkat áldott emléke iránt örök hála-ra kötelez?

Íme tehát itt közlöm a majdnem 200 év előtt leáldozott életének, bennünket közelről érdeklő ismertetését.

Ez a nemzeti főpásztorunk, Erdélyben a második s fájdalom! mindezideig az utolsó! Verzereskul Oxendius születésének sem helyére, sem idejére nézve világos s határozott adatokkal nem rendelkezvén, a hagyomány következő sorára szorítkozom.

A gyergyó-szent-miklósi örm. kath. plebánia történelmének II. fejezetében a valódi apostoli illetű és buzgalmu főpap Bocsańcezi néven van megörökítve. A leMBERGI örm. kath. érsek, Hunánn Vártán, ki, mint látszik, Verzereskulnak családi viszonyait jól ismerte, 1687-ben kelt iratában azt mondja, hogy Verzereskul Oxendius Lukácsnak volt fia; később 1691-ben kelt okmányában szintén Bocsańcezinak nevezi boldogult püspökünket; következőleg Botusán, Moldva e néven ismeretes városa volt születési helye. A mi az időt illeti, valamint Ilyés András, az „Ortus et progressus variarum in Dacia gentium” szerzője, úgy Benkő József is Verzereskul Oxendiusról azt mondják, hogy 1684-ben Rómából mint felszentelt pap jött Erdélybe, miután ott a kath. világ központjában 14 éven át az egyházi és világi tudományokban kiképezte

magát. Tehát Rómába 1670-ben mehetett és ha ekkor legalább 15 éves volt, úgy születési évét 1655-re tehetjük.

Tekintettel a viszontagságtelejes körülményekre, melyek közt Moldva-Olahországból őseink éltek, minden kétség kizárásával áll az, hogy az ifjú Oxendius Botusán városában schizmatikus szülőktől származva, eretnek tanok vallásában nevelkedett fel. De talán felsőbb sugallat által indítatva, Rómába megy és itt az Orbán-féle intézetben 14 évig tartozkodik. Miután ez idő alatt úgy a világi, mint az egyházi tudományokat kitűnő sikerrel elsajátította, eretnekségéből kivetkőzik és pappá szentelteti fel magát.

Nemsokára ezután hűköldéri minőségben azon határozott szándékkal jő Erdélybe, hogy az ide megtelepedett schizmatikus örményeknek a kath. vallás hit-elveit hirdetvén, őket a kath. egyház aklába visszavezesse. — Felkeresi tehát Oxendius nemzetbéliet Erdélynek minden zugában. Fáradtságot nem ismerő buzgalommal, lankadatlan erővel és széleskörű tudománnyal hirdeti mindenütt a kath. egyház igaz tanait; tévedéseiket is megnyerő módon tüntetvén fel, ezeket megczáfolja. Mindazáltal az örményeknél, kik mereven ragaszkodtak a tévelyhez, a meglérési szándék késik. Zilifdár Minász schizmatikus püspökük, kinek vezérlete alatt jöttek volt be e hazába az örmények, több alárendelt papjával együtt, hatósan gondoskodott arról, hogy népe az új tannak ellenszegüljön. Sőt a nép annyira ment, hogy a buzgó hittérítőt a kormánysekhez beadott kérdésben, vallás- és csendháborítónak kiáltván ki, áldásos működésének betiltását szorgalmazta.

Mindezek daczára az apostoli lelkületű Verzereskul nem kintelt fáradtságot, nem rettent vissza a veszélyektől, melyek útjában környezték; sőt akkor sem rendült meg, midőn Beszterezén Zilifdár, a schizmatikus püspök székhelyén, mint egy második István vértanút megkövezték. Ekkor kevés híja volt, hogy hűkövetsége életébe nem került; még életének veszélyeztetése mellett állhatatosan s kitartóan hirdette nemzete fiainak a kath. vallás hitelveit. — Végre Isten megelégedéssel tekint le aláazatos szolgálójának rendületlen küzdelmére és kitartó munkásságára. A háborgó tengernek csendet parancsol! Az ellenszegülők szívében a

hitetlenség jégkőre olvadozni kezd, elmejüket mennyei világosság szállja meg: ámulattal telnek meg, midőn látták, hogy Oxendius a lelkek üdvé iránt mily lángoló szeretetet nyilvánít: bámulatra ragadja őket a fiatal pap élet-szentsége és bölcs szónoklatainak hatása által csoportosan jelentkeznek a megtérésre.

Azonban a megtérés munkáját leginkább az mozdította elő, hogy maga az agg püspök Minász is, ki Beszterczén lakott ugyan, de nemcsak az erdélyi örmény kompániának, hanem a moldovai szakadár örményeknek is főpásztora volt, előbbi tévelyeiről meggyőzelve, az első közt késznek ajánlkozott a kath. vallás hitelveinek elfogadására. Oxendius végtelen örömmel látja, mily gyorsan követik püspökük példáját a hívek s mennyire általános most a megtérés.

Mintha kissé pihenőre térne, enged az agg püspök kérésének s vele megy Lembergbe, hol a pápa követe Pallavicini bíbornok előtt ünnepélyes hitvallást tesz s föloldoztatva eretnekségétől, mint kath. püspök tér vissza övéihez, kiket löbbé már nem láthatott, mivel útközben nagy beteg lett: visszaesik régi bajába, melyben előbb hazamosabban szenvedett; ez a betegség még megtérése évében 1686-ban véget vetett életének.

Ene váratlanul bekövetkezett szomorú esetről értesülvén a lemergi örmény érsek, Hunánián Vártán, ki bizonyos mérvben egyházi főhatóságot velt gyakorolhatni az Erdélyben letelepedett s már a kath. egyház kebelébe visszatért örmények felett, a főpásztortól megfosztott hívek lelki szükségén úgy segített, hogy a székhelyén 1687. február 13-án kell kinevezési okmánynyal, addig míg az apostoli szentszék által az elhalt helyébe más püspök nevezetnék ki, az ismert hitküldért, Verzereskul Oxendius általános helyettesé és administratorrá tette.

Ekkor Verzereskul, mint püspöki helyettes, nagyobb joghatalommal felruházotva, — úgy is térítési útjában már annyi akadályt nem talált, — emez áldásos s üdvös foglalkozását mind nagyobb s nagyobb eredménnyel folytatta: végre azon papság része is, mely eddig vonakodott egész szívből és őszinte odaadással ragaszkodni a kath.

hitelvekhez, kijelentette, hogy engedelmeskedik a római Szentszéknek.

A térítési műnek befejezése közeledvén, a püspöki helyettes az iránt tett intézkedést, hogy a hívek gyülekeztélből küldöttség menjen fel Lengyelországba az örmény érsekhez és a fontos ügy állapotáról vigye meg az örömdetes hírt. A megválasztott küldöttséghez a papok közül is többen csatlakoznak. — Humánián, az örmény érsek a küldöttséget kiváló jóindulattal fogadja: az örömdetesen elhangzott jelentés után a kegyes főpap mindegyikre áldását adja. Hasonló jó fogadtatásban részesülnek ezek mindnyájan Pallavicini utódja, Cantelmus bíboros és varsói nuncius részéről is, kinek beleegyezésével, az előbbi, mint örmény érsek előtt ők, mint az erdélyi örmény telepek képviselői az egész örmény egyház nevében a szent egyesülés és engedelmesség esküjét leteszik, azután egy írásban foglalt kérést adnak a főpap kezéhez, esedezve, hogy ügyüket alyai párlfogásába vegye és iratukat jó indulattalag terjessze fel az egyház fejéhez, kitől ők maguknak püspökiül Oxendiusst kérik. Kérésük Rómában alyai szeretettel fogadtatott, XII. Inceze pápa szent áldásának küldése mellett, teljesítette is azt, a miként erről a leMBERGI érsek bizonyosságot tesz, sőt 1691-ben kelt okiratában nyilvánosságra hozza, hogy Verzereskult ő a jelzett év július 30-án „aladini” püspököknek fel is szentelte.

Oxendius püspöki székél Besztarczére tette, hol sok küzdelemre lámadt most már nem híveivel, mert a megtérés munkáját már teljesen befejezte, hanem a szászokkal, kik rég rossz szemmel nézik a körülükben megtelepedett örményekkel. — Ő, ki övéinek nemcsak főpásztor, hanem tanács-adója és vezetője is volt, atyáskodó gondjait hívei társadalmi viszonyainak állandósítására fordította. Szomorúan szerzett tapasztalatok után látván azt, hogy kedves övei a szászok közt békét és nyugalmat nem élvezhetnek, arról gondoskodott, hogy hívei számára egy külön várost alapítson.

De midőn népe érdekében fáradozik és telepedési helyeit, utasítva s vigasztalva őket, bejárja, a tatárok elfogják s Törökországba viszik, hol három évig nyomorgott,

Imét csak a karloviczi béke után szabadulhatott ki. — Bécsbe ment és I. Lipót királytól egy örmény város alapítására engedélyt eszközölt ki. Kezében a kapott engedéllyel első választása Görgény-Szent-Imrére esett, hol neki magán birtokai voltak; később azonban e szándékától eláll és más hely után néz; tetszését a Kis-Szamos jobb partján a „Martinuzzi“-vár körül elterülő kies völgy nyervén meg, az alapítandó örmény város helyéül ezt választja.

E helyen az első házat ő építteti fel maga magának. Az általa ide hozott mérnökkel, saját izlése szerint ő méri ki az utcákat; azután felhívja híveit, hogy Besztercze, Görgény, Felfalu, meg más helységekből ide jöjjenek és építsenek maguknak házakat. A szeretett főpásztor felhívásának sokan engedelmeskedtek s csakhamar az egykori falú (Gerla) helyén egy szép kis város emelkedett. S ez — Szamosújvár! Ha a történelem elismeréssel emlékszik meg Verzereskul Oxendiusról, Szamosújvár alapítójáról, mi örmények első sorban hálával s kegyelettel tartozunk emlékének.

A buzgó és szolgálatkész főpap nemcsak az örményeknek, hanem a róm. kath. híveknek is végzett püspöki teendőket. De ezt okmányokkal bebizonyítani — azt híven — fölösleges. Elég azt tudni, hogy Ilyés András, az erdélyi róm. kath. püspök 1697-ben kénytelen volt az erdélyi kir. kormányzéknek Tordán, a jelzett évben kelt felszólítása folytán Erdélyből kimenni. A főpásztoruktól megfosztott róm. kath. hívek Oxendiusnak: az örmény püspöknek szivességét vették igénybe; miként püspöki ténykedéseiről felvett parochialis jegyzőkönyvek, meg domus historiák tanuskodnak.

Tagadni nem lehet, hogy az örmény nemzetnek sokoldalú előnyére s társadalmi előmenetelére szolgált azon körülmény is, hogy főpásztorunk, kinek műveltséggel párosult széleskörű nagy tudása az előkelők, az ország nagyjai előtt ismeretes lévén, fontos küldetésekből, országos ügyekben tekintélyét és befolyását felhasználták.

Verzereskul Oxendius, ki az udvar előtt kedvelt egyéniség volt, 1712-ben újra Bécsbe megy, hogy letelepedett honfitársainak adózási és kereskedelmi viszonyait rendezze,

meg hogy a már felépült Szamosújvár számára szabaddalni kedvezményeket, diplomát eszközöljön. Nagyon fontos ügyek ezek, melyeknek édes övére nézve előnyös keresztülvitele a langbuzgalmű főpapnak igénybe vették nagy eszét, befolyását és minden idejét. Mégis nem ment a dolog oly gyorsan: mert több oldalról támadásokkal találkozott. A rossz-akarat akadályokat gördített útjába, mely akadályoknak elhárítása sok s hosszú idejébe került. — Bécsben majdnem három évig tartozkodott. Hívei nagyon várják hazajöveletét. Írtak is neki: az irat, mely 1714. évi kelettel bír, így hangzik: „Doctor Oxendius lelki atyáknak. Ohajljuk és igen vágyodunk látni; várjuk hazajöveletét, hogy viszont lássa az Erdélyben Szamosújvárt, Görényben, Ebesfalván és Gyergyóban lakó és bajokkal küzdő népét.... Mi mindnyájan tudjuk, hogy Szentatyaságod mindnyájunkért fárad, jár; tudjuk hogy járt a királynál, mindennemű ügyeinket elintézi, vagy már el is intéztettek mind adó-, mind egyéb ügyeink.”....

Azonban hívei híjába vártak, mert Bécsből többé vissza nem jött. 1715. évi márczius havának első felében egy délután kocsikázás közben hirtelen rosszul lett és a mérgezés nem minden gyanúja nélkül, körül-belől 60 éves korában meghalt. De végrendelkezett. A végrendelet Bécsben 1715. évi márczius 4-ről van keltezve. Itt végrendeletének csak azon része érdekel minket, hol utódról gondoskodik; ebben így szól kedves híveihez: „Isten előtt ajánlom nektek, hogy mindnyájan egybegyűlve, kérjétek a hitterjesztő Congregatiót, hogy püspökül nektek tisztelendő Stephánovics István urat szentelje fel.”

Stephánovics István, kit Verzereskul utódiul szemelt volt ki, szintén tesz említést a megmérgezésről; de hogy ki és miért eselekedte ezt, mind maig homályban van; habár nem lehetetlen, hogy némi alappal bír a sokaig fennmaradt gyanú, melyről többször én is hallottam néhai Gábrus akar tanáromat szólani, ki azt mondotta, hogy Verzereskul váratlan halálát a görényi uradalomnak, mely püspöki dotatióját képezendette volna, felajánlása okozta. Arról pedig, hogy porrészei hol nyugsznak, egyedül Lukács, Szamosújvár egykori nagynevű esperese nyilatkozik,

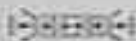
állítván, hogy Bécsben a lipotvárosi misericordiánusok templomában van eltemelve. De a szerzetes atyák erről mit sem tudnak.

Az áldott emlékü örmény püspöknek korán s váratlanul bekövetkezett halála mély gyászba borította az özszes erdélyi örményeket, kik benne nemcsak főpásztorukat, hanem minden ügyeik vezetőjét és gyámolítóját veszítették. S ime! drága elődeink e veszteség fölött érzett keserű fájdalma, bánatteljes gyásza egész nagyságában akkor állott be, mikor minden fáradságuk, igyekezetük és kérelmök daczára főpásztor nélkül, árván hagytalak. — Mi pedig akár a kath. vallás megtartása és gyakorlata, akár a haza iránt tanúsított hűség és polgári erények tekintetében előnyös elismerésben részesült őseink méltó utócai, ezen árvaság keserű következményeit — fájdalom — 200 év óta hordozzuk. — De felre az itt előtörő kellemetlen gondolatokkal. Vessünk falyolt a múltból örökölt és oly sokáig viselt fájdalmas helyzetünkre; hátha Isten elküldi még, vagy már el is küldte azt a férfiút, ki az örmény szertartású egyház jogos felajdulását megérli, megszívleli s rá kíváncsi gyógyírt helyezni nem vonakodik. Mi tegyük meg most kötelességünket, melylyel magunk iránt tartozunk. A szamosújvári Verzeresku-szobor-bizottság felszólítására tehetségünk szerint készséggel járuljunk hozzá adományainkkal, hogy néhai főpásztorunk emlék-szobra minél előbb ott diszelegjen Szamosújvár főterén; először, mert az erdélyi örménység metropoliszának elnevezett város alapítója ő volt; másodsor, mert az ő apostoli ihlettségének, főpásztori buzgóságának köszönhetjük, hogy a kath. egyház tagjai vagyunk; harmadsor, mert polgári létünk s fennmaradásunk alapjál ő vetelte meg. Szóval nagy bölcsességének, lankadatlan tevékenységének és nemzete iránt az önfeláldozásig táplált lángoló szeretetének kell betudnunk azt, hogy még megvagyunk. — Mindnyájunk hozzájárálásával tehát — hadd — fennen diszelegjen ezen emlék-szobor, mint a nagy nevű püspökünk iránt mélyen érzett s kegyeletben folyton őrzött halánk maradandó piedestálja.

Midőn jelen soraimat a nyilvánosság terére bocsátom, azon lapszerkesztőket is, kit felszólalásomnak fontosságot

tulajdonitanak. tisztelettel kérem, kegyeskedjenek ezen sorokat átvenni. — Egyszersmind a kegyes adakozók figyelmébe ajánlom, hogy ezen célra szánt adományait vagy a közeliükben talált gyűjtőívekbe irassák be, vagy a szamosújvári bizottsághoz, vagy Szamosújvárra az „Armenia” szerkesztőségéhez küldjék be. E lapban lesznek az összes adományok nyugtázva.

Fáraó Simon.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAFIÁJA

(Harmadik folytatás.)

De beszéljenek az alakok!

1797. évben egy rabasszony, hogy szégyenét eltakarja, a fiát a pervétába ölle. 1822 évi 11930. sz. a. k. kir. főkörmányszéki rendelet így szól: „Mintán a rabok le szokták magukat inni, a várnagy jövőre vigyázóbb legyen.” 1838 — 371 sz. kir. főkörmányszéki irat: „Gondosan örködjék, nehogy a várban többé hamis pénz készíttessék.” 1839 február 26-án kell várnagyi jelentés: „Mifőn várnagyi hivatalomhoz kezdtem. álmétkodlam azon, hogy ezen fenytéki házban mennyi excessusok és minemű bűnök divaloztak. Ugyanis: a dologtalanság, engedellenkedés az altisztekkal, a várnaggyal való vakmerő szembeállítás, a részegeskedés, veszekedés, vérengzés, mindennemű csalárdkodás, az uzsoráság, a paráznság (sodomia), a lopás, mindennapiak, s ki hinné, hogy az 5. és 7. számú sötét kaszamatákban, melyeknek némely szegleteiben oly sötétség vagyon, hogy aki oda nem szokott, még az ujját sem láthatja, a pénzen való csalfajáték (paklizás) foly.” Majd 1839 október 20.-iki várnagyi jelentés mondja: „A munkára menő rabok a velők menő katonát seducálják, s bemenve a koresmába együtt isznak, s haza jövén részegen itthon garázdálkodnak; s ha bűn-

tettetnek, fenyegetnek, a mint szokásuk mondani: „Majd egyszer lesz itt, a mi nem volt.”

Ha a rab büntetését ellőltötte, compassualis mellett haza bocsátották. 1787—1797 között a vár inspectorai bocsátották haza a rabokat hitletétel és cautio mellett. Mi a kir. főkörmányszék tudomására jutván, megpirongatta őket.

1797 augusztus 3-án 20 rabot besoroztak katonának. 1797. augusztus 26-án 2060. sz. alatt kelt kir. főkörmányszéki rendelet: „Ha a rab sententiájában benne van, hogy a sérelnessel vagy károssal béküljön ki, addig a várból ki ne bocsássa, míg testimoniumot nem hoz, hogy a sérelnessel és a károssal kibékült, vagy megtizezett nekik.” 1806. november 12. kelt várnagyi jelentés: „Hunyadmegyéből egy Bogya Juon nevű rab küldetett ide holtig való rabságra. Innen azonban megszökött. Most újra csak Hunyadmegyéből 10 évi börtönre küldötték ide. Kérde a kir. főkörmányszéktől: melyik sententiához tartsa magát? 1806 október havában egy kaszarnatából 20 rab szökött meg. A királyi kegyelemmel szabadult rabok reversalist tartoznak magukról adni; 1815 január 20-án 526. sz. a. kir. főkörmányszéki rendeletnél fogva királyi kegyelemmel szabadult Rácz Ferencz reversalisa ekképen szól: „Magamról ezen szoros kötelező levelemet adom, hogy én életem fogytaig senkit, se szóval, se cselekedettel meg nem bántok. Elöljáróimat tisztelőtlen fogom tartani, kárt senkinek sem teszek, mindenféle alacsony társaságot elkerülök, egyszóval mint legjobb erkölcsű hazafi és polgár fogom életemet folytatni és elvégezni. Miről ha megfélemlítenék, egy keserves rabság legyen az én szenvedésem.”

1835. augusztus 21-én 8720. sz. a. kir. főkörmányszéki rendeletnél fogva a szabaduló rabok az úgynevezett „Billiárd”-alaphból segélyt és a „Lotteria”-jövedelméből stationként 6 kr. utazási és élelmenezési pénzt kaptak.

II. K O R S Z A K.

(1850—1868).

A szabadságharcz lezajlása után beállott visszahatás korszaka hazánk közjogi szervezkedését felbontotta.

Új irányban, új intézkedéseket hozosított meg. Ezek közül a fegyházati érintő intézkedése azt ideiglenes országos fegyháznak (K. k. Provisorisches-Landes-Strafhaus) nyilvánította. A régi vármegyei rendszerben a vár és a mellette levő Kandia Belső-Szolnok-megyéhez tartozott, adót és közmunkát oda fizetett, míglen a város Doboka-megye területébe volt bekebelezve. E különválás sok kellemetlenséget okozott a vár és városi előljáróság között. Most e választalat lerombolták és a vár alkalmazottjait is polgári ügyekben a városi joghatóság alá rendelték. Rácz Pétert, a strázsamestert és 25 hajdút hivatalukból felmentették, illetőleg elbocsátották. A közszolgálatba a német nyelvet vezették be. Az akkori fegyintézeti igazgatói állás (Strafhaus-Verwalter) mellé egy ellenőri állást szerveztek. E korszakból az első ideiglenes Verwalter Ferrari Ernst (1850—1854) Max. Ferdinand ezredbeli nyugalmazott hadnagy, ki a forradalom alatt mint politikai fogoly vezekelt a várban. Kellemetlenségei voltak a tisztviselőivel és a tekintélyére mit sem hajló rabokkal. Azért 1854-ben, a provisoriumság megszüntetése után, midőn a helytartóság a fegyházat véglegesen szervezte, egyszerűen kihagyták hivatalából, és helyébe

Brühl Antal (1854—1860) nevezték ki. Brühl galicziai illetőségű volt, atyja mint fegyházi orvos szolgált Lembergben. Brühl Besztreczén szolgált mint Finanzwach-Ober-Commissar és onnan jött ide. Okos, körültekintő és kitűnő szervező tehetség volt. Az ő vezetése alatt épült az új három emeletes nagyház, mely a vár keleti falának hosszában emelkedik fel. 1859-ben egy igen érdekes utasítást adott ki, melynek címe: „Instruction für den Wachtmeister.“ Az ő kezdeményezésére 1860. máj. 26-án a helytartótanács az igazgatói és ellenőri állás mellé még 3 tisztírnoki állást is szervezett és a fegyőrség létszámát 111-re emelte. Magát Brühl Statthalterei-Rath-thá s az erdélyi országos börtönök igazgatójává 1200 frt évi fizetéssel nevezte ki.

A belpolitikai constellációk azonban meglörték az absolutismus jegét. Az 1860. október 20-án kibocsátott császári diploma, majd az 1861. február 21-én kelt császári

patens ismét felnyitotta az alkotmányos élet sorompóit. Visszaállítottak a megyék és székek. Szamosújvár Dobokamegye székhelyévé lett, megyei törvényszékekkel ellátva. Brühl előre érezte, hogy az új szervezkedések alatt állása inog. Még 1860-ban az októberi diploma kibocsátása után nyugdíjaztatását kérte, mit nem kapván meg 1861. július havában resignált és Bécsbe, majd Lembergbe vonult, ahol mint fegyházi igazgató halt meg.

1861. augusztus 1-én a kir. főkormányshék Rác Pétert visszahelyezte állomásába. De Rác Péter nem tudta magát beletalálni előbbeni hivatalába, melynek most minden hivatali ága külön választva és szabályozva volt. Ő maga írja 1861. szept. 27-én kelt felterjesztésében a kir. főkormányshéknek: „Amnyi fázisokon ment keresztül a fe-nyítő-intézet, hogy nem tudok tisztába jönni.” Rövid idő múlva egy sajnálatos historia véget vetett másodizbeni várnagyoskodásának. 1862. június 7-én reggel a rabok szokás szerint kimentek a csebrekkel vizért a Szamosra. A mint oda értek, már előre össze levén beszélve, beleugrottak a vízbe és szökni akartak. Az őrség kettőt lelőtt közülök, 4-et megsebesített. E miatt a kir. főkormányshék hivatalától felfüggesztette, majd hivatali hatalommal való visszaélés miatt büntenyítő kereset alá vonta, a mit a helybeli megyei törvénshék tárgyal. A törvénshék őt ugyan felmentette, de a kir. főkormányshék nyugdíjba helyezte. Meghalt Kolozsvárott 1867. január 1-én. Utóda lett

Molnár Ferencz (1861—1865), ki azelőtt es. kir. kerületi törvénshéki iroda-igazgató volt ideiglenes minőségben. Alatta a fegyelmetlenségek egész sora honosult meg a fegyházban. 1865-ben a kir. főkormányshék elbocsátotta állomásából, s helyébe

Czobel Pált (1866—1867), nevezte ki. Nemes családnak sarja, Aranyos-shék felesküdt táblabírája volt, a szabadságharc alatt mint huszárhadnagy szolgált. Majd Josefstadthban politikai fogoly. Kitünő képzettségű és nemes jellemű egyén. De alig 2 évi várnagyoskodása után a m. kir. miniszterium a váczi kir. orsz. fegyházhoz nevezte ki igazgatónak.

A provisorium alatt működött német kormány „Büntető-törvény”-t adott ki a büntettek-, vétségekről és kihágásokról, a mely császári nyílt parancs alapján 1852. szept. 1-én lépett hatályba. Ennek II. fejezete szól a büntettek megbüntetéséről. Főbb rendelkezései ezek: A börtönbüntetéseknel megkülönböztet két fokozatot: börtönt (Kerker) és súlyos börtönt (schwerer Kerker; 14. §). A súlyos börtönre ítélt rab lábbilinesben tartandó, s különös és fontos esetek kivételével mással nem beszélhet, mint a közvetlen őrizetére bízott személyekkel (16. §). A börtönbüntetéssel mindég a munkára szorítás van összekötve (18. §). A börtönbüntetés súlyosbítható: 1. böjt által, 2. kemény fekhely által, 3. magánelzárás által, 4. sötét kamarában való magán elzárás által, 5. páleza- vagy vessző-veréssel való fenytés által. (19. §). A böjtöltetés hetenként háromszornál többször nem és csak közbeszakított napokon történhetett. A magán elzárás egy hónapnál hosszabb időközre nem terjedhet; az elzárt rabot a felügyelő-személyzet naponta legalább kétszer meglátogatni s neki illő foglalkozást tartozik adni. A sötét elzárás egy folytában 3 napnál hosszabb időre nem terjedhet és egy éven át legfeljebb 30 napot lehet ki. A vessző-fenyítés 18 éven alóli ifjaknál, a botbüntetés azon felüli férfiaknál vehető igénybe. Ezen fenyítés azonban az orvos megelőző nyilatkozata alapján, — hogy az a fegyencz egészségi állapotára nem ártalmas — és büntetési ideje alatt legfeljebb egyszer, de soha sem nyilvánosan hajtható végre. A szamosújvári csász. kir. országos fegyház (K. k. Landes-Strafhaus) súlyos börtön-kategoriába esett és a fentebbi elvek alapján kormányoztatott.

A fegyházra ítélt rabokat 1852-től kezdve zsandárok szállították be. Beszállítás után a fegyenczek az orvossal megvizsgáltattak, azután megfürösztették, haját tövig lenyírták, rabruhába öltöztették, a lábára verték a lábbilineset és azután a többi rabok közé osztották be. Kiszabadulásakor nem bocsátották haza, hanem azon „Bezirk”-hez „schubol”-latták, a melynek területéhez tartozott és onnan bocsátották szabadon.

A provisorialis német kormány nagy gondot fordított a rabok egészségi állapotára, mivel az egészség — a mint egyik leíratalában mondja — töke, mely okosan felhasználva az álladalomnak hasznát is hajthat. Azért szakított a régi rendszerrel; egy új és észszerűbb ételmezési rendszert hozott be. Már 1850-ben egy „Speise-Normativ”-ot adott ki szoros betartás végett. Ennek alapján a rabok meleg reggelit és kétféle ételből álló déleledtet kaptak. Majd 1854. augusztus 2-án száraz vacsorát is rendelt nekik. A rabtartás naponként és fejenként 10 krban számított. Az árendás-ételmezőktől, miután sok rendetlenséget és önhatalmaskodásokat (Missgriffe und Eigennüchtheiten) követtek el, az ételmezést elvétette és még 1849. december 22-én a házi kezelést hozatta be, mit a kir. főkormányszék 1861-ben ismét beszüntetett.

A mint az összes rabállományt egyformán ételmezte, úgy egyformán ruházta is. Mindegyik rab kapott egy téli és egy nyári rend ruhát, melynek minden egyes darabja két féle színű, de ugyanazon anyagból volt összealkotva. A kabát hálfele szürke, jobbféle fehér halina-posztóból; a nadrág jobb szára szürke, bal szára fehér halina-posztóból volt összealkotva.

A szabadságharcz alatt a várbán szünetelt minden foglalkozás. 1850. február havában indult meg újra a halina-posztó-gyártás és a fehér takácsság. Lassan megindultak a többi mesterségek is: a kovácsság, bodnárság, kerekesség, asztaloság, szabóság, cipészesség, kosárkötés. A városra is járhattak ki privát munkára. A városi sétakertel is egy szásztrégeni Flönig Sámuel nevezetű rabnak alaprajza szerint 1864-ben ők alapollák ki. A helytartó tanácsnak 1855. január 17-én kelt rendelete értelmében a tiszta keresmény $\frac{1}{4}$ része a rabot, $\frac{1}{4}$ része a kintslárl illette. 1862—1865 kísérletet tettek a selyemtermelés meghonosításával, de csekély eredménnyel.

Nevezetes momentum a fogylház életében az új épület felállítása. Már 1850. június 9-én Ferrari igazgató proponálta, hogy az összes helyiségek, a mik a várbán vannak, alakíttassanak át börtönbeflyiségekké; mert az eddigi helyiségek zsufolva vannak. A katonákat pedig — kik addig

családjaikkal együtt bent laktak a várban — tegyük ki a várból; mivel az együttes lakás erkölestelenségekre ad alkalmat, 1853. augusztus 31-én a katonakerületi főhadparancsnokság azt írja, hogy Fuger törvényszéki alelnök megvizsgálván a várat azt találta, hogy a bástya-kaszarmák nagyon sötétek és nedvesek s némely kaszarmák olyan sötét, hogy alig látni bennök. Már ez büntetéssúlyosítás; pedig bírósági ítélet nélkül sötét fogságba elzárásban (Dunkel-Arrest) senki sem vehető. 1856. július 22. járt itt Weis von Starkenfeld miniszteri tanácsos és börtön-felügyelő, hogy a magával hozott építkezési tervek alapján helyi szemlét tartson. S még azon év őszén 1856. szept. 18-án kelt helytartósági rendeletnél fogva megkezdették az építelentránszát. Megelőzőleg azonban a nő-rabokat átszállították Martinsdorfb. Segesvár mellé, a férfi rabok közül 150-et Munkácsra és Illoyára s csak 250 munkabíró rabot tartottak meg itten. Az építkezési terveket „Ministerial-Ingenieur” Lud. Zell készítette, melyek a király O. Felsége helybenhagyása után 1857. január 23-án érkeztek ide, és ezen év márczius 15-én megkezdették az építkezéseket. A „Statthalterei” megkeresése folytán a városi közönség a vár előtti szabad tért (glacis, olv. glászi) ingyen engedte át a fegyháznak. 1860-ban az épületek készen voltak és pedig a 3 emeletes főépület és a déli bástya fölé épült igazgatói lak; a várat pedig köröskörül új magasabb oszlopok közé helyezett lécezett kerítéssel vették körül. Az összes építkezések 369.940 ftba kerültek.

A egészségi állapotokat nagyon kedvezőtlennek tette az 1851—1853-át uralkodó scorbut (súly, vérveszély). Élelemjavítással és a szobáknak eczettel való füstölése által iparkodtak a bajon segíteni, majd a scorbutos betegeket a kéri kén-fürdőben fürösztették.

1855. július havában kiütött a kolera is. A felterjesztett vonatkozó igazgatói jelentésben az mondatik, hogy: az orvostól félnek a rabok, mivel nagyon durva irányukban és inkább ellátkolják betegségüket, minsem nekik nyilvánítsák.” 1855-ben 384 forgalmi szám mellett meghalt 68, vagyis 18° „-ka. 1861-ben újra fellépett a scorbut járványos (epidemikus) módon, mely majdnem 20 éven

át folytonosan kisebb-nagyobb mérvben uralgó nyavalyája lett a fegyháznak.

A vallás-erkölcsi gondozást ezen korszakban is bejáró lelkészek teljesítették. 1860-tól az izraelita előimádkozó is felvétellett azok sorába és az izraeliták részére egy imaházat szereltek fel. A cs. kir. belügyminisztérium 1860-ban a börtönök mikénti igazgatására szabályzatot adott ki. (Lásd: Birodalmi Törvény-Lapok. Hivatalos közlöny. 1860. 173. sz). Ennek 11. §-a, mely a lelkészekre vonatkozik, meghagyja, hogy a lelkészek a szabaduló fegyenceknek szabadulásuk előtt vallás-erkölcsi oktatást adjanak.

Ezen korszakban a fegyházi nevelés vezérelve volt a a hallgatva foglalkoztatás. Ezen elvet, — a mi a foglalkoztatást illeti, végre tudták hajtanti; de ami a hallgatást illeti, ezt már nem tudták életbe léptetni. Haladás azonban az előbbeni korszakkal szemben, hogy a rabasszonyokat elvitték innen, a koresmát kitiltották a fegyintézetből és a felügyelet szorosabb lett; de a kihágások, tekintve, hogy a létszám is az előbbeni korszakkal szemben 700-ra emelkedett, szaporodtak.

Ezen korszakot egy örömdetes esemény zárja be: Ő Felsége I. Ferencz József magyar királyllyá történi megkoronáztatása, melynek fénye e szomorú házra is rávetette vigasztaló öröm-sugarait. 1867. júl. 9. az erdélyi kir. fő-kormánysszék leiratában ezeket mondja: A király Ő Felsége f. é. július hó 1-én kelt legfelsőbb határozványával, Magyarország királyává lett megkoronáztatása alkalmából nyolczvan fegyenceknek hátralevő büntetési idejét véglegesen elengedte.

III. K O R S Z A K.

(1868—1898.)

Az 1867-ki királyi koronázás visszaállítván az 1848-ki alkotmány jogfolytonosságát, ennek alapján Erdély visszakérült az anyaországhoz. A kir. orsz. fegyház, mint állami intézet a pesti m. kir. igazságügyi minisztérium joghatósága alá rendeltetett. A nagyméltóságú m. kir. minisztérium bölcs vezetése alatt, a fegyintézet modern büntető inté-

zetté fejlődött ki, melyben a jogi szempontokkal, humanusabb bánásmód, folytonos foglalkoztatás és oktatás által, a rend és fegyelem szigorú betartása mellett munkálja az elesettek felemelését és jobb irányú élet megállapodását. 1867. november 11-én egy miniszteri vizsgáló bizottság működött itten, melynek hivatása volt, hogy a magas miniszteriumot informálja a fegyintézet állapotáról. Ennek jelentése szerint: „A fegyintézet helyiségeinek külső megtekintése meglegedést kelt a szemlélőben; mert nagyban és egészben mindennütt csín és tisztsággal találkozik, berendezésében azonban sok hiány tapasztalható. Rendes lelkészei nincsenek, az iskolai oktatás ismeretlen dolog, könyvtára sincsen, a házi fegyelmezésre négy magánzárkával rendelkezik csak.”

1868. máj. 1-én vette át az intézetet a m. kir. igazságügyi miniszterium közvetlen főhatósága alá. Első tette volt, hogy beszüntette a lábvas-viselést, betöltötte az ítélet szerinti botoltatásokat és megtiltotta, hogy az ő közvetlen engedelmé nélkül idegenek a fegyházat látogathassák. Majd az összes tiszti állomásokat véglegesen szervezte, a fizetéseket felemelte és a meglevő tiszti állomások mellé újonnan szervezett négy lelkészi (róm. kath., gör. kath., ev. ref. és gör. keleti) s két tanítói állomást. Fegyintézeti igazgatónak kinevezte

Nagy-Berivói Boér Jánost (1868—1876), ki 1848—1849-ben honvéd tiszti volt. Doboka-megye lélezletheli főjegyzője. Az ő igazgatósága alatt alakítottatott át a Martinuzzi-féle palota felső emelete kórháznak és épült a 21 szobával bíró magánzárkás épület. Buzgó hivataloskodásától megválni lévén kénytelen.

Czóbel Pál (1876—1886) foglalta el helyét, most másodízben. Az ő igazgatása alatt honosult meg véglegesen a házi kezelés az élelmezésben és munkáltatásban és evvel vége szakadt azon hosszas zaklatásoknak, a melyeknek a fegyház nyugalma ki volt szolgáltatva a bérlők kapzsisága és pártoskodása folytán. — Előre haladt kora miatt nyugdíjba lépén helyébe

Perndl Ignác Imre (1886—1895) lépett. Perndl 1848—1849-ben mint közhonvéd szolgált. A bécs-új helyi es. kir. katonai képzőintézetben nyert kiképeztetése után mint tanár szolgált a helybeli hadapród iskolánál. 1858-ban lépett fegyrintézeti szolgálatba ezen fegyházhoz mint őrpárnicsnoki teendőikkel megbízott közfegyőr. De már 1860-ban tiszti rangba lépett és mintán Nagy-Enyeden, Vácson, Munkácsen a tiszti rangfokozatokat végig szolgált. 1886-ban visszakerült ide, mint fegyrintézeti igazgató. Sok és széleskörű szolgálati tapasztalatokkal bírván, alatta a fegyház békés szelleme és belső fegyelme megerősödött. Mint humánus és katona-pontosságú tisztviselő jó emléket hagyott hátra maga után a fegyrintézetben. 45 évi közszolgálat után 1895-ben nyugalomba lépven, a királyi kegy Ferencz-József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Utóda

Vajna Károly (1895—1898) lett. Jeles jogi képzettséggel bíró egyén, a ki kiváló szakavatottsággal és laudatlan buzgósággal kezelte a fegyházi nehéz és sokoldalú igazgatási teendőket. Első tisztviselője volt a fegyrintézetnek nemcsak hivatali állásánál, hanem ügybuzgóságánál fogva is. Mindjárt hivatalba lépte után a fegyházban levő egyházi helyiségek kicsinosítását vitte keresztül és azokat újolag felszereltette. Majd a fegyrintézeti iskolára terjesztette ki figyelmét. A fegyőrség számára könyvtárt létesített, a fegyencz-könyvtárt szaporította. Megkedveltette a fegyenczekkel a munkát; az asztalos és kosárfonás iparágakat oly magas fokra fejlesztette, a milyenek még nem voltak ebben az intézetben. Kegyelettel viselte az intézet multja iránt és annak emlékeit lelkiismeretességgel őrizte. S elődjei példájához híven nemes becsvágygyal törekedett megtartani a fegyrintézetet azon magas erkölcsi színvonalon (niveau olv. nivó), melyet a többi hasonrangú országos intézetek sorában elfoglalt. S a midőn az intézet körében ezen irányban laudatlanul buzgalkodott, a társadalmi kötelességek buzgó teljesítése által a város közönsége körében osztálykülönbség nélkül elismert tiszteletet biztosított magának. 1898. október havában a magas miniszterium a szegedi kerületi börtönhöz helyezte át igazgatónak s helyébe

Uhlyarik Albin, helybeli fegyrintézeti ellenőrt nevezte ki ide igazgatónak, ki állomását csak a napokban foglalta el. A jelenlegi igazgató jeles szak-képzettségű jogvégzett egyén, a kinek a börtön-ügy terén már hosszas szolgálati tapasztalatai vannak. Bátoran remélhető tehát, hogy az ő tapintatos vezetése alatt is a fegyrintézet nemcsak meg fogja tartani jó hírnevét, hanem azt magasabbra fogja emelhetni, a mihez, őszinte szívből, szerencsét kívánunk neki.

A fegyrintézet mostani szervezésében irányadók a magas miniszterium által 1869-ben kiadott: „Szolgálati utasítások a m. kir. orsz. fegyrintézetek, úgyszintén az azoknál alkalmazott hivatalnokok és örök számára” és az 1880-ban kiadott: „Utasítás a fegyházi büntetések végrehajtás tárgyában.” Ezen utóbbi az 1878. évi magyar büntető-törvénykönyv alapján készült. A magyar büntető-törvénykönyv a fegyrintézetek nevelési rendszerében a progresszív, vagyis ir-rendszert honosította meg, mely abban áll, hogy a fegyenecz büntetése megkezdésekor társaitól elkülönítve egy évig éjjel-nappal, azontúl pedig csak éjjel magán elzárásban tartandó, munkára szorítandó és azok, a kik szorgalmuk s jó magaviseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak, saját kérelmükre és a felügyelő bizottság ajánlataira az igazságügyminiszter büntetésük $\frac{1}{4}$ részére feltételes szabadságra bocsáthatja. A hasznosnak és célirányosnak bizonyult feltételes szabadságolás intézménye, a királyi legmagasabb megkegyelmezéseket kivételes-rítkákká tette.

Jelenleg a fegyrintézetben a következő iparágak vannak üzembe véve: esztergályosság, fa-faragászat, cipő-, asztalos-, kerekeshmesterség, bodnárság, lakatosság, kovács-ság, szabóság, kosárkötés és gyékényfonás, kefekötés, halina-posztó-gyártás és vászon-szövés. A 30 éven alul levő fegyencek iskolába járnak, az azon éven felüliek mint önkénytesek járhatnak. Vasár- és ünnepnap területileg templomoznak. A nyilvános oktatásokon kívül még magán (individualis) oktatásban is részesülnek. Naponta 3-szor mérsékelt és részben száraz ételmezésben részesülnek. A betegeket kórházban kezelik. Az egészségi viszonyok, da-

ezára a jó ivóvíz hiányának, amnyira javultak, hogy a halálozási esetek száma, mely ezelőtt 30—40 évvel még 10—15°/_o tett ki, az utóbbi években 3°/_o-ra apadt le.

1897-ben a fegyenczforgalmi létszám 767 volt. Élelmezésük fejénként és naponta 17 krba került. Az iparüzletek tiszta jövedelme 20.313 frtot tett ki, a miből minden egyes fegyencz után naponként esik az állam javára 17¹/₂ kr., a fegyencz javára 4⁰⁶/₁₀₀ kr. A fegyház összes fentartási költségei 109.320 frtra rugtak, mely összegből egy fegyencz napi tartása 54¹/₂ kr.

1897. folyamán szabadult a fegyházból 170 fegyencz, a kik közül feltételes szabadságra bocsátatott: 88, a kishartai közvetítő-intézetbe átszállítatott 21 fegyencz. Véglegesen, vagyis büntetése kitöltése után szabadult 69. Ezek közül javulnak volt tekinthető 122, némi javulást tanusított 22 fegyencz, javulása nem volt feltételezhető 26-nak. Mint az országos fegyházakból bekerült visszaeső 80 fegyencz, vagyis a forgalmi létszám 10⁰/_o-a volt letartoztatva itten.

A tisztikar jelenleg áll: 1 igazgató, 1 ellenőr, 3 tisztii rnök, 1 orvos, 2 tanító, 4 lelkész és 1 tisztii rangba sorozott őrpáncsnok vezetése alatt 87 fegyörből.

1787—1897-ig bezárólag, tehát 110 év alatt 15.565 fegyencz volt letartoztatva ebben az országos fegyintézetben, a miből középszámitással egy évre 141 új beszállítás esik. A fegyház hivatalosan megállapított mostani befogadási képessége 630 fegyencz. Az idők folyamán legkisebb volt a létszám 1789-ben, a midőn 82 fegyencz, és legnagyobb 1860-ban, a midőn 967 fegyencz volt itt letartoztatva.

A fegyintézet építkezésében még sok hiányosság van, mivel nagyon bajos a történelmi nevezetességű épületek conservatiója mellett, az intézet szigorú igényeit is szem előtt tartani és kielégíteni; de reméljük, hogy a jövő e hiányokon is segíteni fog. S mintán a szabadságvesztésre ítélt szerencsétlen embertársaink, — a kikben utálva, oslorozva a bűnt, nem vetjük meg az emberi személyt, hanem annak bünhődése folyamán hasznos polgárrá való kiképzését ohajtjuk, — nem azért vannak fegyházra ítelve,

hogy itt testi és lelki életét aláássák vagy megöljék: reméljük, hogy a magas miniszterium kegyessége ezen intézetet is fogyatékos építkezési szervezetéből modern intézetté változtatja át, a mire multjánál fogva igényt is tarthat és hivatása hű s hazafias teljesítése által a ráfordított áldozatokat meg is fogja hálálni.

Hodorcán János
fegyházi lelkész.

Kisebb közlemények.

A nélkülözhetlen örmények. Erdélynek egy régebbi főpásztora, Batthyányi püspök II. József uralkodása alatt az örmény püspökség tervezett helyreállítása ügyében felterjesztést tevén a nevezett uralkodónak, számos felhozott ellen-érveink mintegy zárköveül, a következő emlékezetes szavakat írta: „Denique Episcopus Transsylvaniae Armenis, hoc flore catholicitatis, curere non potest! („Végére is Erdély püspöke, az örménységet, a katolicizmusnak eme virágját, nem nélkülözheti.) Bármily hízolgók is reánk nézve ezen argumentum szavai, részünkről a nagy Lukácsi-val együtt azon közös nézetet tekintjük e kérdésben az egyedüli helyes kiinduláspontnak, hogy az egyetemes katolicizmus érdekei nem rendelhetők alá egyetlen dioecesis szűkebbkörű érdekeinek.

Gorove miniszter atyja. Az 1867. évi független felelős magyar miniszterium földmívelés, ipar- és kereskedelemügyi miniszterének Gorove Istvánnak atyja: Gorove László volt; kinek életrajzát és irodalmi működését a „Pallas-Lexicon“ következő adatokkal ismerteti: — Gorove László (gattájai), író, született Szamosújvárott 1780. június 2-án örmény nemes családból; meghalt 1839. márczius 11-én. Tanult szülővárosában, azután Kolozsvárt, 1800-ban Pestre ment törvényt tanulni. Atyja halálával 1801-ben az ősi birtokba lépett. 1815-ben elhagyván Erdélyt, az Alföldön telepedett le, a királyi adományul nyert Gattája helységben, melynek és vidékének magyarosítására sokat tett. Hivatalt nem vállalt, gazdasága mellett irodalom- és tudományban lelte gyönyörűségét. Buzgó bajnoka volt a magyar művelődésnek. Kezdetben a színügy foglalkoztatta s 1807-ben három színdarabot bocsátott közre; u. m. „Jezid és Hába“ avagy a feltét és meghasonlás. Szomorújáték ő felvonásban, — „Az érdemes kalmár“, hazai történeten épült eredeti darab ő felvonásban, tendencziózus dráma, — „A jegyesek Carthagóban“ vagy a

nagy Scipio, eredeti munka és vitézi történet (Budán 1807). Később ethikai és történelmi tanulmányokkal foglalkozott. Nagyobb munkája: „A férfinak tökéletességei” (erkölcstan) Pest, 1823 Sok értékezése jelent meg a Tudományos Gyűjtemény kötetekben; ezek közül önállóan is megjelent: „Eger városa története” 1828 Az Akadémia 1835-ben levelező tagjául választotta. Testvéreivel együtt ez intézetnél 1839-ben a róluk nevezett alapítványt tette. („Glorio-dij”. Halála előtt a temesi bánság területén gazdasági egyesület alakításán fáradozott. Drámáit ismertette Bayer József, a Philologiai Közlönyben (1888.)

Irodalom és művészet.

A lapok a Verzárszoborról. A „Budapesti Hírlap” ezen czim alatt „A magyar-örmények szobra” a következőket írja: „Magyarországnak egyik leghívebb nemzetisége: az örmény, mely örömben-búban annyira összeforrott velünk, hogy pusztán külsőségben, de nem szívben-lélekben különböző nemzetiségnek tudjuk mi magyarok már regtől fogva, — kérelemmel fordul most a nemzethez. Szobrot akarnak emelni az örmények annak a püspöknek, ki hajdan, a viharos időkben, Magyarországra vezette az örményeket. Bárány Lukács esperes-plébános és Esztergár Gergely hittanár írta alá a fölhívást, melyet ide nyomtatunk. Reméljük meghallják mások is, nemcsak örmények; hadd lássák ebből is, hogy a mi szívünk velük együtt dolog. Ugy kell lenni, hiszen ez a felhívás is sorról sorra hirdeti a magyar hazával, a magyarsággal való szoros kapcsolatot.”

A „Magyar Hírlap”-ban pedig „Szamosújvár megalapítója” czim alatt ezeket olvassuk: „A hazafias örmények körében, a kik mindig hű támaszai voltak a magyarságnak, mozgalom indult meg arra, hogy szobrot emeljenek az örmény nemzetiség idetelepítőjének: Verzereskul Oxendius püspöknek. A szobrot Szamosújvár főterére szánták. — Erről szóló felhívásukban méltán emelik ki, hogy az örmény nép a magyar anyaföld odaadó gyermekének érzi magát és mi is velük együtt reméljük, hogy ezt a mozgalmat az egész országban rokonszenves érdeklődéssel fogadják.”

Az „Ellenzék” ezeket írja: „Az erdélyrészi örmény katolikusoknak, a spanyolországi „alada”-i egyházmegye címére felszentelt és előbb Beszterczén, utóbb az újonnan épült Szamosújvár városában lakott főpásztora: dr. Verzár Auxendius apostoli vicarius püspök emlékszobra annyival nevezetesebb és figyelemre méltóbb műemlék lesz, miután nem sok város van az országban, a melynek valamely nyilvános közterét püspöki szoborkép díszítené... Reméljük, hogy a költségek fedezéséhez sokan fognak hozzájárulni és egyesült erővel teszik lehetségessé a szerencsésen megválasztott történelmi alaknak minél díszesebb érekszobor felállítása által leendő megünnepeletetését, a város alapító érdemeit halásan elismerő és azokat állandóan megörökíteni ohajtó utónemzedék részére.

A „Tiszántul” az „Armenia”-ról: „Az örmény szemle utolsó (decemberi) füzetében nagy érdekléssel olvastuk az örmény kérdés utolsó korszakának ismertetését, melyet Molnar Antal dr. a „Revue des deux Mondes” ismert világhírű folyóiratból tett közzé. Az örmények szomorú sorsa újból illusztrálta azt az igazságot, hogy a török ígéretben bízni nem lehet, hogy maga a szultán, képes szavának hitelét az egész Európa előtt eljátszani, mint azt a nagyhatalmakknak tett, az örmények pártfogására vonatkozó ígéretével megeselekedte. Valóban a teljes, a rothadás jellegét magán viselő korrupció uralkodik a török állam testén, melynek halálát csak az európai politikai orvos-tudomány késlelteti. Archeologiai érdekű az a cikk, mely Szamosújvár monografiáját folytatja a híres vár, most fegyintézet leírásával. Egész kis epigrafiai gyűjteményt ad, vonatkozással Uteszenits (Martinuzzi) Frater György bíbirnokra, I. Ferdinánd királyra, I. Rákóczy György fejedelemre. Közül több ezimerképet, úgy, hogy valóban felkelti bennünk a vágyat az érdekes épület megtekintésére. A leírás figyelmes olvasását azonban akkorára tartja fenn az olvasó, mire az egész mű kész lesz s egy alkalmas alaprajz segítségével teljes, világos képet alkothat magának az egészről. Érdekes a cikk második része is: a szamosújvári fegyintézet multja. Végül igen lélekemelőnek találuk a buzgalmat, melyet az örménység a felállítandó Vezár-szobor ügyében kifejt. Teljes elismerés fogja megilletni őket, ha — mint tervezik — egy 15.000 ftos műalkotás fogja az aránylag kiesiny város főterét díszíteni. Reméljük, hogy Dániel Ernő báró miniszter, a ki a dícső emlékezetű püspök mellkeresztjét, mint családi ereklyét őrzi, hatalmas befolyásával az egész hazai örménységet egyesíteni fogja a kegyeletes, hazalias és művészi czél valóításában. Az a férfiú egy egész nemzetiség apostola, sőt egy ideig az egész erdélyi katholikusság főpásztora, valóban megérdemli az emlékezetnek ilyen tisztességét. A kitűnő érdekes folyóiratot, melynek ára 4 ft egész évre, a legmeloegbben ajánljuk.”

Közzgazdasági élet.

A termés Örményországban. Az amerikai misszionár-orvos: Rájnolds, ki Ván-ban az örmény mészárlás után az árvák számára árvaházat és az özvegyek számára ipartanműhelyt nyitott az európai keresztények adományaival, Wiesbadenbe (Németország) az „Örményeket segélyező nők egyesülete”-nek elnöknőjéhez a következő levelet intézte: Szeretelt asszonyom! Egyesületök részéről az ozman-bank közvetítésével két ízben küldött adományt (300 + 500 ft) megkaptam. Reméltem, hogy nagyobb segélyre nem lesz szükségem a télen; mert én reményemet a hő termésre, mely az idén ígérkezett, alapítottam. De a termés még az ott lakó falusiaknak sem volt elég. Azon a vidéken is, hol kissé jobb termés volt, egy kurd fő-ember az összes buzakészletet összegyűjtötte és úgy intézte a dolgot, hogy a buza ára — a helyet hogy szállna — emelkedni fog és lehetséges, hogy a nép sorsa a mult évinél még

rosszabb lesz. És e veszély növekedésének egyik oka az, hogy kevés volt az idén a termés valamint Ván közelében, úgy Persiában és a musuli vilájetben. Mondják, hogy az idén (1898.) Oroszországban is kevés buza termett. Igen szomorító ez az állapot. Küldöttem a Vántó másik partjára embert, hogy vagy ott vegyen búvát az árvaház számára, vagy a váni villájet nyugati részében, vagy a bitliszi villájetben. Oly nagy zavar uralkodik ebben az országban, hogy veszélyes egy vállalat ez; de megtettem az övintézkedéseket és Isten után reménylem, hogy azok sikeresek lesznek. Nagyon köszönöm, hogy folytatják a jótékonyág gyakorlását. Ha ez ne lenne, hogy maradna életben a több mint száz nyomorult özvegy gyermekeivel együtt? Az árvák jól tanulnak. Kegyednek és a választmány minden egyes tagjának ismételve köszönetet mond: G. Sz. Rájnolds.

Előnyös takaró. A neves örmény orvos: Khálántharéancz A., ki Sz.-Marboro (Angolország) helységben lakik, olyan takarót talált fel, mit a lovasság nagy előnnyel használhat. Ennek a találmánynak nagy jelentőséget tulajdonított a kiállítás is, mit a napokban Londonban, a kristály-palotában tartottak.

Mi ujság az örmény világban?

Az angol királynő levele. Az „Örményeket segélyező angol egyesület,” melynek elnöke a westminsteri herczeg, Hadsdén-ben fonó-műhelyt alapított. Az örmény nők, kik ebben a műhelyben dolgoznak, elhatározták, hogy munkásságuk zsengejét: az első szönyeget a westminsteri herczeg által az angol királynőnek adják. Ő Fensége az adományt nemcsak szívesen fogadta, hanem titkára Szer Arthér Big által a következő levelet íratta a westminsteri herczegnek: „Szeretett westminsteri herczeg! A királynőnek nagyon megtetszett Hadsdén-ben az örmény nők által csinált szőnyeg, mit Ön útján adtak át Ő Fenségének. Kegyeskedjek kellő helyen Ő Fenségének forró köszönetét közölni egyúttal hozzá nyilvánosságra azt, hogy a királynő örömmel értesült az „Örményeket segélyező egyesület” jótékony törekvéséről, mely segítő és hasznos műhelyeket alapított Hadsdén-ben és más helyeken a szegény özvegyek számára. Öszinte tisztelője: Arthér Big.”

A westminsteri herczeg egyesülete folytatja a gyűjtést az örmények számára. Ez az egyesület, mely folytonosan küldi a segélyt Örményországba és Ciliciába, eddig már több mint 101 ezer angol aranyat (ha egy angol arany csak 10 frt, akkor is 1,010.000 = egy milliótizezer frt) gyűjtött. Ebből a roppant összegből 12.000 aranyat (120.000 frt) a Bulgáriába menekült örményeknek és a többiit Örményországba és Ciliciába küldötték. — Eddig egész Angolországban az örmények számára 175.000 angol aranyat (1,750.000 frtot) gyűjtöttek.

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Mály István

kuriai bíró, a temesvári törvényszék elnöke.

Ha forgatjuk a beköltözött örmény családok névjegyzékét, úgy ebben hamar megtaláljuk a dérek Mály család őseit is: Máli-Jolbej Auxentiust és Máli-Jolbej Bogdánt. A kuriai bíró édes atyjának: Mály Tódornak örmény nyelven írt és máig hiven megőrzött jegyzeteiből tudjuk, hogy a kiváló elnöknek dédapja és dédanyja Mály Albert és neje Khosza (Kopár) Margit, — nagyatyja

és nagyanyja Mály Kristóf és neje Govrik Gájánná (a Tódor leánya) volt. Nagyatyjának testvére, a most is emlegetett Mály János tanácsos volt, a ki Szamosújvárt élt és ugyan itt halt el; ennek fia volt a hírneves Mály Mihály tábornok.

Atyja Mály Tódor 1783 év január 1-én Szamosújvárt született és örmény rítus szerint Káringecz nevű pap által kereszteltetett meg.

Atyjának volt még egy István nevű öccse és két nővére: Mányi, a ki Hankovitshez, — és Manezi, a ki Gajzágóhoz ment nőül.

Anyja szülői Zachariás József Jakabb ...; Jakabb Bogdán, a néhai kormányzéki tanácsos anyjának unokafi-vére volt.

Anyjának szülői gyergyó-szl.-miktósiak voltak; de Bihar megyében telepedtek le mint bérlők. Anyja már Nagyváradon született.

Atyja örményül beszélt és írt. A boldogult öreg úr 1866 évben bekövetkezett halála előtt szokszor beszélt unokatestvérével: Jakabffy Kristóffal, ki 1848 előtt Krassó-megye alispánja volt — örményül.

Ezen genealogiai bevezetés után közlöm érdekes életrajzát:

1834 év december 27-én Békésmegyében, — a hol atyjának nagy bérlete volt, a csáki pusztán született. Szülői utóbb Krassó-megyébe: Lugosra, 1850-ben pedig Temes-megyébe: Buziásra tették át tartozkodási helyüket. A gymnasiumot Lugoson, Aradon, de a 8-ik osztályt Pesten végezte és az érettségi vizsgát is itt tette le. A jogot — 4 véi tanfolyamban — Pesten hallgatta, — a hol is 1857. évben az állam és a jogtudományi államvizsgák letétele után a Temesvárt fennállott cs. kir. országos törvényszéknél joggyakorlatba lépett. A gyakorlati birói vizsga letétele után 1859. évben törvényszéki segédbíróvá nevezetett ki. 1861. év május 1-én ezen bíróságok feloszlatása után, a köz- és a vállótörvényekből az ügyvédi vizsgát letévén ugyan 1861. év november havában Temesvármegye tiszti alügyészévé, 1863. évben törvényszéki bíróvá nevezetett ki. 1867. évben törvényszéki bíróvá, 1869. évben megyei főügyésszé választott meg, 1869-70. évben a temesi alsó

kerületet képviselte a kath kongresszuson Budapesten. A bíróságok szervezésekor temesvári kir. ügyészszé, 1873. évben a fehértemplomi kir. törvényszék elnökévé nevezetett ki. 1875. évben — a közszolgálat érdekében — Brassóba törvényszéki elnöki minőségben helyeztetett át, a hol 1879. év október haváig működött. És itt megemlítem, hogy Erdélyben úttörő annyiban volt, hogy a bíróságnál az államnelyvnek. — az ügyvédekkel szemben — érvényt szerzett. 1879. év október havában saját kérelmére a temesvári kir. törvényszékhez lett áthelyezve és közel 24 évi elnöki működése után 1897. év május 11-én Ő Felségének legkegyelmesebb elhatározásával a kuriai bírói czímmel és ²jelleggel lett kitüntetve.

Felemlítenem kell még azt, hogy 1848. évben három fivére volt honvéd, illetve az egyik hadbíró volt. Ezeknek hazafias példája annyira hatott reája, hogy 1849. évben, midőn Bem tábornok Lugosra bevonult, szülői akarata ellenére 15 éves korában honvéddé lett: a 36-ik honvédzászlóaljba soroztatott, a hol csakhamar tizedes lett. — De utóbb az aradi vár átadásakor orosz fogságba került; azonban a kíséret elől megszökött és egy rokonánál talált menedéket. Még azon évben folytatta iskoláit — és mivel kevesen tudták, hogy honvéd volt, a sorozást elkerülte.

Kiegészítésül még közre adok néhány érdekes részletet „Temesvár sz. kir. város az ezredik évben” című munkából:

Az igazságszolgáltatás terén kevés tisztviselő dicsekedhetik a tapasztalatok és alapos tanulmányok oly gazdag tárházával, s a főtisztviselők között csak kevésnek jut osztályrészüül az a szembeötlő általános tisztelet és közbecsülés, mint Mály Istvánnak, a temesvári kir. törvényszék elnökének. A judikatura terén hozzá hasonlót, ki minden mellékérdektől menten mindenha, a szó szoros értelmében, igazságérzele által engedte magát vezéreltetni, széles e hazában talán még többet találunk; de a ki hivatásának oly odaadással és oly fáradhatatlanul szentelné magát, s a törvény rideg paragrafusainak észszerű alkalmazásával oly tiszteletet parancsolóan volna képes hivatását betölteni, mint a temesvári kir. törvényszék elnöke, olyat csak nagyon

keveset. Bámulatosan üde észjárása legelőször nemcsak a feleket, de a fiskális urak „kiforgatási szándékát” is „vergődésbe” és lelegyverzett szítnációba kergeti, jogérzéke és jogismerete pedig valóban fenomenális. Hogy fényes tehetsége a mostani diszes állásánál még magasabbra nem emelte, csakis szerénységének s Temesvár városához való vonzalmának tulajdonítandó. S valóban lelke melegével szereti e várost; mert hiszen már 1882. évben kínálkozott, sőt be is következett a magasabb polcra való emeltetése, melyet csak azért nem volt hajlandó elfogadni, hogy Temesvárt ne legyen kénytelen elhagyni. De hiszen nem is csoda; mert Mály ugyan Békésmegyében, Csákópusztán született, de szülőivel már zsenge gyermekkorában e vidéken élt s iskoláztatását is részben Temesvárról nyerte; bírói pályáján pedig 30 éven át működve, gondolkozása és felfogása annyira összeforrott e város és az egész vidék polgárságának és intelligenciájának nézetével és véleményével, hogy Mály személyében az állam e vidék leghatalmasabb reprezentánsát bírja. Följegyzésre méltó Málnak a következő hazafias jellegű erkölcsi diadala. Az erdélyi részek kir. bíróságainál 1875. évig az ügyvédek egy része periratokban nem az állam, hanem a román vagy a német nyelvet használta. E törvényellenes, de túrt gyakorlat megszüntetésénél az úttörő Mály István elnök volt, a ki brassói állásának elfoglalásával a törvényellenes állapot megváltoztatását csakhamar fogalomba vette. Kihirdette, hogy ezentúl csakis az állam nyelvén beadott periratok fogadhatnának el, a tárgyalásoknál pedig csakis az állam nyelvén engedtetik meg a képviselőt. Az idegen nyelven beadott iratokat pedig pótlás végett visszaadatta az illetőknek. A brassói törvényszéknek e megállapodása és eljárása még az országgyűlésen is interpelláció tárgyát képezte; de Perczel Béla akkori igazságügyminiszter a törvényszék határozata mellett foglalván álláspontot, a Ház is kimondta helyeslését, minek aztán az lett a következménye, hogy a brassói törvényszék határozatát a többiek is követték. Málnak e fényes erkölcsi diadala soha sem múló érdeme gyanánt fog szerepelni a magyar igazságszolgáltatás történetében. Málnak meg van az a valóban ritka tulajdon-

sága is, hogy e vidéken divó összes nyelveket teljesen bírja, a mi a felekkel való közvetlen érintkezhetésére nézve

legfőkép a végtárgyalások alkalmával — rendkívül előnyös. A bűn- és sajtóügyi tárgyalásoknál magatartását a higgadság, komolyság és tárgyilagosság jellemzi, lankadatlan ébersége és kitartása pedig szívós akaraterejéről és erős, egészséges lesli szervezetről tanuskodik, a mit leginkább igazolnak azok a többször hetekig tartott végtárgyalások s ezek közt legfőkép az országszerzte feltűnést keltett lottó-bűnper, melyen a fiskálisok egy fél tuczat korifeusát volt alkalma ragyogó jogképzettségével sarokba szorítani. Hazafias érzületét és lelki világát szépen karakterizálja amaz érdekes életpízódja is, hogy daczára annak, miszerint a szabadságharczban már 3 fivére harczott mint honvédtiszt; a Pista gyerek felkét 14 éves korában (1849-ben) lángra lobbantotta a hazaszeretet tüze és hozzátartozóinak tudtán kívül beállott a Temesvár falait ostromló Br. Vétsey-féle hadtest 36-ik zászlóaljához, mint közhonvéd. A lelkes ifjú nemesak hogy részt vett az ellenség kirohásának visszaverésében, de meg is sebesült, a mit a ma is élő kapitánya, Vári Szabó István, Halas város érdemteljes polgármestere is igazol. De nem is maradt el a méltatás: Pistikát — bátorságának elismerésül — nyomban káplárrá nevezték ki. Azonban 1849. év augusztus 19—20-kán, az aradi vár átadásánál a káplár úr is az oroszok fogságába került; de Gyulán a kísérők elől megszökött és most — hála a jó Égnek — itt ül a temesvári kir. törvényszék elnöki székében.

Mikor a kuriai bírói czímet és jellegét kapta, a „Délmagyarországi Közlöny“ ezeket az igaz szavakat írta Mályról:

A hivatalos lap . . . száma közölte, hogy a király az igazságügyminiszter előterjesztésére Mály István temesvári törvényszéki elnöknek a kuriai bírói czímet és jellegét adományozta.

E kiválóan megérdemelt előléptetés híre a szó legteljesebb értelmében benső és osztatlan örömet keltett nemcsak városunkban, de az egész megyében; mert a legszelebb körökben szeretik és tisztelik a temesvári kir. törvényszék nagyérdemű elnökét, ki közel negyven év óta

soha sem lankadó, fáradhatlan tetterővel, egész lelkével és páratlan odaadással szolgálja az igazságügyet.

Mály István sohasem kereste a népszerűséget; nem vágyott olesó dicsőség után, hanem dolgozott és alkotott, a mi által felejthetlen érdemeket szerezve, a közönség tisztelete és ragaszkodása, szeretete és hálája önként fordult e kiváló férfiú felé.

Alapos jogi tudás és kiváló gyakorlottság, kitünő szervező képesség, szív és ész, erély és szigor jellemzik törvényszéki elnöki működését. Minden tekintetben az, a minőnek egy olyan előkelő bírói testület vezetőjének lennie kell. Nemcsak a díszét tölti be az állásának, hanem a kötelességeit is. Utalunk e részben arra, hogy a legfontosabb bűnperek és sajtóperek tárgyalásain mindig ő szokott előnökölni. A Farkas-féle lottóperben országos elismerést vívott ki magának a rendkívüli nehéz kötelességekkel járt tárgyalás kitünő vezetésével. A sajtóperek tárgyalásait mintaszerűen vezeti; minden tétből, minden szavából meglátszik, mennyire tiszteli a sajtószabadságot.

Mály hivatali működésének méltó kiegészítése köz- és társadalmi szereplése. T e m e s v á r m e g y e törvényhatósági bizottságának egy negyedszázad óta számot tevő előkelő tagja; mint ilyen mindig a szabadelvű haladás mellett foglalt állást. Egyik megalapítója és évek hosszú sora óta alelnöke a város legelőkelőbb társadalmi központjának, a „Társaskör“-nek, melyet az ő buzgalma tartott fenn. Kulturális és hazafias ügyeink egyik legkiválóbb támaszát bírják Mátyban.

A hiven bektöltött kötelesség érzete és az ennek nyomában fakadó öntudat bizonyára mindennél szebb jutalom a közpályán működők számára és ezt a saját lelkében gyökerező jutalmat rég bírja, rég megszerezte Mály István önmagának.

Bizonyára ez a jutalom, a mi a férfi lelkét benső melegséggel táplálja; de a legilletékesebb: mert legfelsőbb helyről jövő elismerés — kívált ha a polgártársak tiszteletével és hálájával párosul — adja meg erejét és fényét ama jutalomnak.

Ezt a fényes jutalmat, az elismerés jutalmát kapta meg most Máty István, midőn a király őt kiváló érdemeinek elismeréséül, jelen szolgálati minőségében való meghagyása mellett kuriai bírónak nevezte ki. Lelkünk mélyéből örvendünk, hogy e megérdemlett előléptetés osztatlan, benső örömmel találkozik mindenfelé.

Ezekhez még csak ennyit: Múlt év deczember havában ünnepelték számtalan tisztelői elnökösködésének 25 éves fordulóját... Mi az által ünnepelünk, hogy sikerült arcképét és életrajzát adjuk közre annak az érdemes elnöknek, kinek atyja e város falai között látott napvilágot.

A megérdemlett igazi tisztelet szózalta soraimat Horác ezen szavaival zárom be: „Sero in coelum redeat, diuque intersit populo hungaro.”

Szongott Kristóf.

Örményország közléte az első Bagratidák idejében.¹⁾

II.

Asod gondozásának kiváló tárgya volt a hadsereg.

Nem tudjuk milyen volt a számbeli ereje az ő életében; fia és utódja, Szémbád azonban harmincezer embert vihetett harcra Afsin ellen s 844-ben, midőn fegyverbe szállt az amid-i helytartó ellen, több mint hatvan-ezer főnyi serege volt. A fegyveres erőt az örmény, gruz és albán tartományi fejedelmeknek kellett háború esetében az örmény király rendelkezésére bocsátaniok. Mindenik fejedelem a saját belátása szerint állította össze a maga had-

¹⁾ H. Daghabaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893

jutalékát. A legénység parasztokból és polgárokból állott, a kik mint a történetíró megjegyzi ¹⁾, legnagyobb részben családapák voltak. A hadsereg fővezére magától a királytól nyerte ezt a fontos tisztelet.

A fővezér, Ásod idejében saját testvére, Abas vala, „vitéz, dalias, harczedzett férfiú, a ki több vidéken dicső tetteket végezett s messze földön nagy hírnevet és tekintélyt szerzett.” ²⁾

Vollak a fővezéren kívül más méltóságok is, például a „fejedelmek fejedelme.” Mint a későbbi Bagratidák történetéből kilünik, ezt a méltóságot a trónörökös viselte, I. Ásodról fel van jegyezve, hogy idősebb fiát Szémbádot nevezte ki fejedelmek fejedelmének, a ki még atyja életében egy hadsereget vezényelt Gogarene-be. Be volt töltve koronként a „márzbán” vagy „chiliarch” főtiszti állása is,

Ghevond munkájából tudjuk, hogy az arab helytartó egyúttal főbírája volt az országnak. A király személyesen is gyakorolta a főbírói tisztelet, de úgy látszik volt egy külön hivatalnok, a kinek hivatásában állott rendes esetekben bírói széket ülni. Már Árdzruni Ásod fejedelem környezetében említés tetetik egy Vahuní nevű egyénről, a ki a „dánuder”-i (major domus) főbírói méltósággal fel volt ruházva. A mint Bástámján Vahán vártáhédt tüzetelesen kimutatta, ³⁾ a Bagratidák idejében még nem voltak az örményeknek írott törvényeik.

Örményország a középkorban már physikai viszonyainál fogva is igen kevésbé volt alkalmas egységes birodalom alkotására. „Kisebb kerületekre oszlott, úgymond Justi, ⁴⁾ melyeknek egységes országgá való egybefoglalását felette megnehezítették a természeti viszonyok, a forgalmat nehezítő s csakis az Araxesnél nagyobb rónasággá táguló zárt völgyek. Az egész ország felett uralkodó örmény ki-

¹⁾ Thoma, Histoire des Ardzrouni. Sz.-Pétervár, 1874. II. 125.

²⁾ Jean Catholicos, Histoire d' Arménie, Paris, 1841. 47. l.

³⁾ Kos Mechithár munkájának kiadásában. Megjelent Vághársápátban. 1885.

⁴⁾ Geschichte des alten Persiens. Berlin, 1879. 8. l.

ráltság tehát mindenkor csak időnként állott fenn, a mihez az a körülmény is járult, hogy a szomszédos nagy államoknak mindig érdekükben volt hatalmukba keríteni a stratégiaiag fontos országot, melyen északról délnek s nyugatról kelethez átvonultak a nagy közlekedési utak.”

S ki a középkori viszonyokat tanulmányozta, meg fogja érteni azt is, milyen befolyása volt az egyház hatalmának az egységes örmény királyság alakulására. A középkor nem mutat fel egyetlen egy oly királyt, a ki nem lett volna kénytelen szembeszállani a hűbéreseivel. Erre a küzdelemre egyáltalán nem lettek volna képesek a Bagratidák, ha nem áll fenn az örménység között az egyházi egység. S még kevésbé alkothattak volna az egyház nélkül egészet a természet által szétdarabolt országból. Csakis az egyház tette ezt lehetővé: minden tartományban örményül olvasták a szent könyveket; minden templomban örmény nyelven tartották az isteni tiszteletet; minden püspök a papságával egyetemben alája volt rendelve a katholikosznak. Szóval az egyház volt Örményország politikai egységének legfontosabb összekötő láncszeme.

A papságban három osztályt lehetett megkülönböztetni: a szerzetesek, a papok és az asketák osztályát. A szerzetesek kolostorokban laktak és a tudományokat művelték; a papok ellenben házasságban és a nép között éltek.¹⁾ Az isteni tisztelet és a lelkiekről való gondoskodás volt a fő kötelességük. Mentések voltak az adóktól s a városokban fizetést kaptak. A synida Suph'an Gergely a Mária-templomban, melyet maga építtetett, papokat alkalmazott, felmentette őket minden adó alól, földeket adomá-

¹⁾ Theologus-körükben felmerült az a kérdés, vajjon mióta áll fenn a házasság az örmény világi papoknál. A 923-ik évből írott tanúsága maradt fenn annak, hogy az örmény papság egy része házasságban élt. Ebben az évben ugyanis a saraczenek bevették Brakán várát s az ott talált örményeket felkonezolták. János katholikosz részletesen leírja ezt az eseményt. „Meggaltak, úgy mond, Krisztusért szent Szahág püspök és a szent papok, a kik vele egyidejűleg vértanú-halált szenvedtek: Mózes a nőlenek közül és a másik Mózes a házások sorából és a házasság Mózesnek két testvére, szintén papok, Dávid a kolostori és Szarkisz a világi papságból.

nyozott nekik s mindeniknek évenként ötven „dram” fizetést.

Az önsanyargató asketa-élet nem csupán a papságnál, de a nép között is el volt terjedve. Maga az örmény királyné, I. Szémpád neje is vezeklő ruhát viselt.¹⁾ Szévan-i Szent-Mástocsz idejében egy nemes ifjú, olvasván a szent Máté evangéliumát, oly meghatottságba esett az Úrnak szavától, hogy odahagyta palotáját, fiatal nejét és családját, fénves öltönyeit vezeklő ruhával cserélte fel s kolostorba vonult. Hasztalan könyörögtek előtte anyja, felesége, testvérei és rokonai; misem téríthette őt el a szándékától; távol a világtól, kolostorban halt meg²⁾. Maga Szent-Mástocsz valóságos mintaképe volt az igazi kereszténynek. Magán-életében teljesen az asketizmusnak hódolt. Tartózkodott nem csupán a bortól és kenyértől, hanem főzelékkal is felette mértékletesen élt s a növények harnatával oltotta a szomjúságát. Viszont mások irányában nagy bőkezűséget gyakorolt, önfeláldozó atya és testvére volt az emberlársainak.

Létezett azonban ez idő tájt az asketáknak más faja is, a mely teljesen meg volt halva a világra és az emberiségre nézve. VI. János, a történetíró Terdsáuban való időzése alatt találkozott asketákkal, a kik távol egymástól, hegyszakadékokban és sziklaüregekben laktak, meztelán s csaknem teljesen meztelenül jártak, füveket ettek, éjjel-nappal imádkozva sanyargatták magukat s olyan sziklás talajon háltak, a melyből éles kövek váltak ki. Ugyanily képet rajzol Orpelián a keleti synikhi asketákról, a kik szintén majdnem minden ruházat nélkül barlangokban, üregekben vagy a szabad ég alatt, teljes némaságban töltötték az éjet-napot s csak vasárnaponként gyűltek össze, hogy részesüljenek a szent áldozásban. „Ez volt az egyetlen alkalom, a midőn kenyeret és bort vettek magukhoz.”

Minden időkre kiható nagy jelentőségük volt a szerzeteseknek. Kolostorokban éltek, azonban élénk összeköttetést tartottak fenn az udvarral és a néppel s gyakran

¹⁾ Orpelián, Szinnikhi története, I. 37, 221. l.

²⁾ János katholikosz, Örményország története, 128. l.

tanácsadói voltak maguknak a fejedelmeknek is. Nekik köszönhetjük az irodalmi termékeket, történeti multunk ismeretének a forrásait.

I. Ásod kora termékenyítő hatással volt az irodalomra is, bár a mag, melyet ő elhintett, csak utódai alatt hozta meg a gazdag aratást. A kor szellemét minden író magán viseli. Egyfelől ünneplik az új örmény birodalom megalakítását s bizalommal tekintenek a jövő elé, másrészt azonban magukon viselik a kor asketizmusának a bélyegét.

Eme korszak irodalma sok tekintetben a bibliának a befolyása alatt állott. Mindenik író nyelvében és előadási módorában az ó- és új-testamentomi könyveket követi: a bibliai világ eszmekörében mozog, hősei mellé párhuzamokat állít a szent-írásból s a proféták jóslatait a kor eseményeihez alkalmazza.

A biblia mellett nem csekély hatással volt a korszak íróira az ó-örmény klasszikai irodalom is. Minden munka természetesen ó-örmény nyelven van írva. Maga a nyelvvezet tiszta, ment mindazoktól a barbarizmusoktól, melyekkel a későbbi Rupenidák idejében találkozunk. Tanuságai ennek azok az okmányok, melyek részint Ásod, részint első utódai alatt keletkeztek s Orbelián utján korunkig fennmaradtak. Igaz, hogy sok műszó, esküforma és idegen elnevezés a moslimok nyelvéből ekkor jutott az örmény szókincsbe. Az íróknak azonban, hogy jól irhassanak örményül, első sorban a klasszikusokat kellett tanulmányozniok s az ó-örmény ekként az ő irodalmi nyelvükke lett.

Külsőben a történeti irodalomnak melyen sajnálnunk kell azt a nagy, talán a legnagyobb veszteséget, melyet az örmény irodalom szenvedett: Bagratuni Sapuh történeti művének az elveszését. Ez a fértőn egyszerű stíljében részletesen megírta az első királynak, a birodalom új megalapítójának a viselt dolgait. A míg azt a munkát fel nem találják, jóformán alig ismerjük Ásod történetét. Csak annyit tudunk, hogy a halálakor Grúsiát és Albániát is magában foglalta az örmény birodalom. De hogy miként keletkezett, arról, fájdalom, vajmi keveset tudunk.

János katolikosz több ízben megemlékezik Sapuh-ról. Azt mondja, hogy a nyelvvezete „népies” és „költői len-

dület nélkül való,* de keveset, jó formán semmit sem vesz tőle át. Ez a mellőzés okozta azt is, hogy a későbbi írók útján is majdnem semmi sem jutott reánk a Sapuh könyvéből. Olvasták azt még a XI—XIII. századbeli írók, Girágoz és Vártán is; de János Katholikosznak a műve ő előttük majdnem kanoni tekintélyben állott, a mint azt a reánk maradt sok kézirati példány is bizonyítja. Mindenben a katholikoszt követték és Sapuhra vajmi kevés gondot fordítottak.

I. Ásod kartársaival s történetének főforrásairól, János katholikoszról és Árdzruni Tamásról a jövő közleményünkben.

Dr. Molnár Antal.

— A harmadik közlemény jövő füzetünkben. —

Üdvözlét.*)

Sokan mondják most e szökat:

„Öböldog új évet kívánok!”

Olyan ez, mint életrendünk:

Lám, minden reggel fölkelünk,

Ha új napra fölébredünk.

Ölegtörténik ugyan néha,

Hogy e szabály át lesz hégva.

Ölinthogy olykor úgy is tesszünk:

Ölappal alszunk, este kelünk,

Ölgyha mulatni van kedvünk.

*) Többen üdvözölték a szerkesztőt az új-év alkalmából. Ezen üdvözlések közül derék munkatársunknak ezen költeményét közre is adjuk. A januári füzet nem hozhatta; mert midőn írója dolgozatát postára tette (decz. 27.), füzetünk már készen volt.

Csak az új év nem változik.
Pontosan az megjelenik.
— Óhát hozna ez szép napokat.
el multaknál szebbet, jobbat.
Hogy lehetnének vidámbbakk.

Gyergyó-Szt.-Miklós, 1898. VII. 27.

Kritsa Péter.

Örmény nők az ötödik században.

Elisens püspök, az ötödik század egyik igen kiváló krónikása „Vártán története és az örmények háborúja”¹⁾ című munkájában élénk színekben írja le azt a csaknem félszázadig (439—485) tartó vallásháborút, melyet a vallásukhoz rendületlenül ragaszkodó keresztény örmények Vártán Mánigonián herceg fővezérlete alatt II. Isdegerd perzsa király ellen viseltek, ki Zoroaster vallásának reájok erőszakolása által nemzeti érzésüket elfojtani, hazai nyelvükből és szokásaikból kivetköztetni törekedett. Lángoló lelkesedéssel és ékesszóvalással festi ez aránytalan küzdelem különösen szívreható fordulatait és jeleneteit. Az eredeti ó-örmény szöveg után magyar fordításban e helyen egy, régiségénél fogva is érdekes passzust kívánunk t. olvasóinknak bemutatni az említett krónikából, melyben a jeles író a nagy háború után mély gyászba borult örmény nők szilárd, kitartó türelmét, munkásságát, férjeik iránt érzelt és tanúsított gyöngéd szeretetét igen meghatóan be-

¹⁾ Jéghisc : Bádmothium Vártánánczh bádérázmín. 8-ik kiadás. Velencez, 1893.

széli el. Érdekes és becses documentum a krónika e szakasza, mert az örmény nők e korban folytatott társadalmi életének némely mozzanatára is vet világot.

* * *

„A mi pedig Örményország valamennyi tartományában a boldogul elhunytak, valamint a bilinesekre jutottak és a háborúban elesettek nejeit illeti. — azokat egyenként előszámolni nem tudom; mert többen vannak közöttük olyanok, kiket nem ismerek, mint olyanok, kiket ismerek. De mégis ismerek közülök névleg és látásból mintegy ötszázat; nemcsak öregebb rendűeket, hanem a fiatalabbak közül is többeket. Mindnyájan, kiket valamely mennyei hív lángot, azok példáját követlék, kik lemondottak a világ örömeiről. Mert úgy az öregeket, mint a fiatalokat, mindnyájukat a hit ugyanazon ereje hatotta át. Nem lebegett többé szemek előtt az anyai nemes gyöngédség, hanem a szenvedéseket úgy tűrték, mint azok a férfiak, kik gyermekkoruktól fogva szoktak hozzá a mezei munkák végzéséhez; sőt a bajok elviselésében erélyességök által felül is múlták őket.

Nemcsak lelküket vigasztalta meg az örök remény láthatatlan ereje, hanem testök sanyargatása által nyomasztó terhek elviselésére is erősebbeknek érezték magokat. Mert habár mindenkinek meg volt a maga eselédje, az ember mégsem tudta volna megkülönböztetni a háziasszonyt eselédjétől; csaknem egy forma volt ruhájok és mindkettőjük egyaránt a földön fekiüdtek. Senki sem készített másnak ágyat, s még fű-ágyak által sem akartak egymás közt különbséget tenni; ugyanolyan barnaszínű takarójuk volt és ugyanoly feketeszínű párnájok.

Nem volt meg mindenkinek a maga külön szakácsa, czukrásza és szolgálattétel végett rendelkezésére álló sütő-mestere; a mint ez a nemeseknél szokás; mindent a háziasszonyok végeztek.

A pénteknapí böjtöt épen úgy tartották meg, mint a pusztában lakozó remeték.

Senkinek sem kellett mások kezeire vizet töltenie, s még a fiataloknak sem kellett a törülköző kendőt nyujta-

nők az idősebbeknek. Szappan nem fordult meg többé a nők linom és puha kezei közt és illatos olajokat sem használtak többé, midőn ünnepi lakomákra készültek. Nem raktak többé elbők a drága edényeket, sem az öröm poharait.

Nem tartottak többé ajtónállót, és nem hívtak többé előkelő férfiakat házaikba: úgy látszott, mintha nevelő dajkáikról és kedves rokonaikról is megfélemedtek volna.

A fiatal menyecskék ternei és hálószobái füstöltek és porosak lettek, s pókhálók húzódtak végig szobáikban. Szalonjaikból kivették a díszes székeket, és a lakomáknál eddig használt edényeiket széttörték. Palotáikat lerombolták és várkastélyaik, — miután körfalaikat lerontották, — romokba dőltek. Szép veteményes és virágos kertjeik kiszáradtak és szőlők bortelemő venyigéit kiirtották.

Saját szemeikkel kellett látniok szerzett javaik elrablását és saját füleikkel hallaniok szeretteik kínos jajkiáltásait. Kíneseiket elkobozták a királyi udvar számára, és semmijök sem maradt meg azon ékszereikből, a melyekkel homlokukat ékíték.

A gyöngéd örmény nők, kik bordozható székekhez és puha vámosokhoz voltak szokva, most mezítláb és gyalog mentek az imaházakba; szünet nélkül könyörögtek és fogadásokat tettek, hogy elviselhessék a nagy szenvedést. Ők, a kik gyermekkoruk óta bornyúvelővel és vadpecsenyével éltek, most füvel táplálkoztak, melyet oly mohón vettek magukhoz mint a vadak, s egyáltalán nem gondoltak a szokásos illemmel. Bőrük megbarnult, mert nappal égette őket a forróság és éjjel a földön feküdtek. Ajkaik örökké a zsollárokat rebegték és vigasztalást találtak a proféták irataiban.

Félre tették a női gyarlóságot és erényes férfiakként háborút folytattak: megütköztek a főbűnökkel és harczoltak ellenök. Imáikkal megnyitották a mennyeknek kapuit és szent könyörgéseikre angyalok szálltak megváltásukra a földre; gloriát hallottak a távolból és dicsőséget zengedeztek Istennek a magasságban.

A kik közülök özvegyek voltak, most az erény jegyei voltak, s véget vetének lealázó özvegyi állapotuknak.

A foglyok feleségei pedig önkényt mondtak le a testi gyönyörökről és oszlozkodtak az ártatlan foglyok szenvedéseiben. Mint élők hasonlóvá lettek a vértanúi halállal kimult hősökhez: példát és vigaszt nyújtottak a távolból bűnösökre vert férjeiknek.

Saját kezök munkájával szerezték meg élelmüket és az udvartól kapott csekély összeget minden évben elküldötték fogságban színylődő férjeiknek, némi vigasztalásként. A vérüktől megfosztott tücsökhöz hasonlítottak, a melyek eledel nélkül csupán énekők edességével élnek, és a melyek az anyagtalan lényekhez hasonlóan csupán levegő beszívása által tartják fenn magukat.

Sok tél jege olvadt el egymásután; a tavasz beköszöntött és visszajöttek a fecskék. Ezt látták az élethez ragaszkodó férfiak és örvendeztek. De ők (t. i. a nők) soha sem láthatták többé kedveseiket. A tavaszi virágok visszaidézték előttük gyöngéd férjeiket és szemek látni kívánták arcuk kedves szépségét. A fürgé agarak elenyésztek és a vadászok lépteinek hátrahagyott nyomdokai eltűntek. A kedves halottak emlékét feliratokon őrizték meg, s egy évforduló ünnep sem hozta őket többé vissza a távolból. Helyeiket nézték az asztaloknál és könnyeztek. Minden összejövetelük alkalmával megemlékeztek neveikről.

S lelkök ily felizgatottsága közepette sem tántoríthatta el a mély gyászba borult örmény nők szilárd, kitartó türelmét, mély vallásos érzéseit, munkásságát — semmi az isteni erényekből. Külsejükben gyászba borult és szenvedő özvegyek voltak, de lelküket a mennyei szeretet ékesíté és vigasztalá.

Voith Antal.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAPHIA.

Irta: Szongott Kristóf.

(Negyedik folytatás.)

C) Gerla ¹⁾ falu.

Ezen falu neve 1410-ben már előfordul (E. F. L. I. fasc. 22. B). Báthory Gábor e falut, mely Kozák György hadnagysága alatt állott, Nagy, Literáti, Kis, Fekete másként Benceze, Szabó másként Borbély, Szigeti, Alvinczi, Oláh, Horváth, Székely, Gáspár, Csizmadia, Almási, Simon, Kard, Szűcs, Dali és Kozák nevű darabant családoknak (25 fő) adományozza, hogy ezért háború idején fejenként felülhni tartozzanak. (Erd. Főkormsz. 1702 prod.).

Barcsai Ákos 1659-ben Gerla területét e helység lakóinak, kik Szamosújvár várának szolgálatot tesznek, adományozza, házaikat és telkeiket pedig minden közteher alól fölmenti. Azonban 1) az ottani rétek és földek felét a fiskus fentartja a maga számára. 2) Szent-Mihálytól karácsonyig a fiskus ott bort szabadon mérethet. 3) Háború esetén sem személyesen felkelni, sem zsoldot adni nem tartoznak; de ha az ellenség a hazába tör, akkor tartoznak védelmezni a szamosújvári várt. 4) A várkapitánytól függetlenek, hadnagyukat maguk választják, ügyüket saját székükön maguk intézik el; de a vesztes félnek jogában áll ügyét a kapitányhoz fellebezni. 5) Egy évben háromszor: Szt-György, Szt-Mihály és Szt-Miklós-napján vásárt tarthatnak. 6) Senki szolgálatra másnak magát úgy le nem kötheti, hogy szükség esetén Szamosújvár (vár) védelmére, valógalott fegyverekkel lovon vagy gyalog alkalmas ne legyen.

¹⁾ Gyelva. Egy 1739-ben kelt latin iratból: „Fiscus Regius Communitatem Armenopolitanam ob denegationem Arendae, loco prius Gyelva nunc Armenopolis vocitato...” (Vár. lev.) — Gerla szláv szó, jelentése: útjáró, gázló, sekély; vadum. Mivel e falu az északi gázló közelében épült, a gázló szláv nevéből Gerla nevet nyert.

7) Ha az erdélyi fejedelem a várban időzik, Gerla lakosai tartoznak őt megvendégetni. 8) Mivel a szántóföldek tulajdonjoga a fiscusé, tehát azoknak terméséből tartoznak a fiscusnak tizenötödöt adni. 9) Fuvarozni, postát vitni nem tartoznak, harminczadtól és vám-adástól mentesek (27. L. R. 217).

1667-ben a marosvásárhelyi országgyűlés elrendelte, hogy a szamosújvári uradalomban szétszórtnak lakó puskások ide telepedjenek, hogy a vár védelmét könnyebben eszközölhessék. Ez a rendelet azonban nem hajtatott végre. (Erd. Országgyűl. Eml. XIV. 227 l.).

1669-ben a török táborozik „e castris sub Candia positis.” (Erd. Főkorm. IV.). 1699-ben a fiscusé Gerla és puskások lakják. Ezekon kívül egytelkesek: a Fejérdi, Domokos, Gyarmathi, Benkő, Szucsáki, Hetesi, Szatmári, Lakatos, Czigányi, Lengyel családok és Diossi János özvegye. (Erd. Főkormsz.).

1702-ben Gerla birtokosa özy. Diossi Jánosné. Egytelkes nemeseik: a Szucsáki, Hetesi, Fejérdi és Domokos családok.

A Rákóczy-felkelésben Gerla elpusztult; lakosai — elbocsátott német és magyar katonák — a felkelés után a vár czölöpzetei (Palisade) közé fiscusi telkekre húzódtak: ebből lett a Kandia. (Erd. L. III. 162 K.).

A kis Gerla falu, mely 25 házat számlált, azon a téren feküdt, hol mostan Szamosújvárt az „Új-utca” terület; tehát a temető és a Bocsaézi András-féle ház között elhúzódó téren.

Gerla mellett 1700-ban az örmények várost („Örményváros” Armenopolis) építenek; azért a következő fejezetben az örmények történetéről szövel.

De mielőtt átmennék a következő cikkekre, — közlök Ötvös Károlynak „A községek keletkezése Magyarországon” című dolgozatából egy részletet. Alább így is „Örményváros” keletkezéséről lesz szó; lássuk tehát milyen volt ekkortájt a magyar község: „Hazánkban van körülbelül 20.000 község. Huszezer községnek 20.000 története van. Ezek közül a jelentékeny városok majdnem mindenikének

története már meg van írva. Meg van írva néhány százé, hiányzik a többi százé és ezeré.

Község nem egyféle van hazánkban: királyi városok, ipar-üző városok (mint a bányavárosok), szabadalmazott városok.

Falvaink, községeink többfélék: jobbágyközség, nemes község, vegyes és szabadalmazott község.

Hogy község legyen, kellett egy bíró, néhány esküdt és egy jegyző. A bírót kijelölte a földes-úr. De a földes-úr helyett ott volt a tiszt: az ispán. Az ispánok kijelölték szabad választáson, ki legyen a bíró. Ez a választás abból állott, hogy az ispán azt mondta, ez lesz a bíró — punctum. A bíróval parancsolt első sorban az ispán, azután az urasági hajdú, parancsolt vele a vármegye esküdtje, de főkép a szolgabíró: parancsolt vele a kvártélyesináló káplár, még pedig igen gorombán. Parancsolt vele azon az úton járó minden tisztviselője ennek az országnak, a kinek a számára az előfogatot a bírónak kellett előteremtenie. És ha goromba volt a falun keresztül utazó tisztviselő — pedig rendszerint goromba volt, — akkor gyorsan kellett előteremteni; mert különben a deres meg a mogyorófpálcza gyorsabban került elő.

Régi kormányzata a községnek csak kevés dolgára terjedt ki. Hajdanában nem volt közegészségügy, de azért a halandóság nem volt nagyobb mint most. Nem volt köztisztasági ügy. Nem volt — a nagy szállító utakat kivéve — közmunkaügy. Nem volt világítás, nem volt tűzbiztosítás, nem volt tűzrendőrség, nem volt toloncz-ügy, nem volt dögtér, nem volt marhaegészségügy, nem volt községi orvos, nem volt körorvos, állatorvos, nem voltak az a százféle megbizottak, tisztviselők, kezelők, mértékHITELESÍTŐK, ellenőrök, finánczok, esendőrök stb. Nem volt vizsga, ellenőrzés, censura. Nem volt tizenháromféle pénzügyi kezelés, — hanem csak adó és porezió volt. Egyiket hívták hadi adónak, a másikat házi adónak. Fizette a paraszt. Nemes ember nem fizetett semmit.

A régi paraszt-községek lakói: első sorban a belső emberek; ide tartoztak: a pap, a tanító, a jegyző, a mésszáros és a község kovácsa. Ehhez vették — ha okosabb

volt — a birót is. Mikor birtokot rendeztek, első volt: a templom, a paplak, az iskola, a helység kovácsa, a mézsárszék. Ezek után következtek a telkes gazdák, aztán a házas zsellérek, zsellér is volt: úrbéres zsellér és urasági zsellér. Hazátlan zsellérek. A házas zsellér 18 és a házatlan 19 napot szolgált. Ezekből állott az ország alkotmányos népe ssége a jobbágyközségekben. Ezeken kívül voltak még nem alkotmányos népségek is, a kik az uraságok pártfogása alatt állottak. Mert, ha az urasági név tekintélye nem védelmezte volna meg őket, akármelyik kurta nemes nagyon könnyen elbánhatott volna velük. Ilyenek voltak a zsidók, cigányok; meg ilyenek voltak néhol az örmények, görögök, czinczáro k. Ezeknek Magyarországon létezniök nem volt szabad. Az ország nem engedte, de a földes-úr megengedte. Ezek nyithattak üzletet, árulhattak száfránt.” („Pesti Napló” 1898. febr. 6. 97. sz.).

D) Az örmények vázlatos története.

Quae natio Armenâ antiquior? Aut quae regio celebrior? Vidit Armenia mundi nascentis cunas et famosis illis quatuor fluminibus irrigua, se olim in sinu suo Paradiso terrestri locum dedisse gloriatur. Vidit renascentis post diluvium mundi primordia, et fatigatae annuo labore arcae Noemicae montes suos obtulit, in quibus felix hospita quiesceret. Vidit lactora reparati per Christum orbis inenabula, et prima reges suos subdidit Crucis iugo, cum reliquis ferre terrarum orbis aut nesciret Crucem, aut horreret. Quae deinde regio bellicis expeditionibus elator? Quoties illa Graccorum, Persarum, Alcorum, Sarcenorum, ipsorumque etiam Romanorum suppetus fregit, fudit exercitus? Quod si vera illa, ac praecipua laus est, quae a moribus et religione ducitur, ubi iam gentium, pro christianae fidei defensione fortius dimicatum est? Ubi terra martyrum saevius feracior? (Dictionarium novum latino-armenium. Romae.)

Jacobs Vilotte.

Soc. Jesu.

1. Fejezet. A Hájk-uralkodóház.

Egy felől Pontus és Colchis, más felől Mesopotamia által határolt fősík-, Örményországnak ős-atyja — a nem-

zeti hagyományok szerint — a Nimrod-ölő Hájk¹⁾, (2350 Kr. előtt), Ennek hatodik utóda Árá²⁾ (Kr. e.) nemcsak az idegen behatásoktól védte meg az országot, hanem azt országfoglalásaival Kis-Ázsiáig terjeszte ki.

„Szép” Árá idejében Örményország assyriai tartományyá lett. (1200 Kr. e.). De Bárújr az országot a ninusi igától megszabadítván (890), ő önmagát nevezte ki királynak. I. Tigrán (580 — 535) az ország határait nagyon kiterjeszté; azonkívül a belső előhaladásról is gondoskodván, városokat alapított és nagyszerű épületeket építtetett.

Habár a Herkules-erejű Váhákén. Dáriusnak minden rárohását megsemmisítette és Örményország északi részének függetlenségét megőrizte; mégis Nagy-Sándor Örményországot 330-ban macedoniai tartományyá tette... és így véget vetett a csaknem 18 századig tartott Hájk-uralkodóháznak.

Az örmények kezdetben „oroaster” vallását követték, melyet később az assyrok és görögök bálványimádásával vegyesítettek. Bálvány-templomban bővelkedő városok voltak: Ármávir, Thil, Ásdisád, Pákáván. („Ásd” örményül bálványoknak bemutatandó áldozatot és „pákin” bálványoltárt jelent.)

2. Fejezet. Az Árságuni-(Arsacida) uralkodóház.

Nagy-Sándor halála után a zavargás által szétszaggatott Örményországot VI. Árság vagyis I. Mihértád (a pártus Mitridát, 150 Kr. e.) bírta, ki az ő fenhatósága alatt Vághárság nevű öcsesét tette Örményország királyává.

Ezen időtől kezdődik az örmény Árságuni-uralkodóház (146-tól Kr. e. — 428-ig Kr. után).

Vághárság (Válárszak) 22 évi (146—124) uralkodása alatt egy részről a külső ellenségektől fegyverrel védte

¹⁾ Hájk nevéből neveztetett el az örmény, nemzeti nyelven: „Hájj”-nak és az ősi haza „Hájjádán”-nak.

²⁾ Árá, nemzeti jelentékeny fejedelmünk egyike volt, kinek nevéből — vilázsége miatt — neveztek el nemzetünket a görögök „armenos”, a latinok „armenus” (örmény) és az országot „Armenia”-névvel.

meg az országot, más részről intézkedései által belsőleg hozta azt rendbe. Tetteinek koronáját azon üdvös cselekvénye képezte, hogy az assyr származású Már Ábás által megíratta a babiloni királyi könyvtárból az örmények történelmét.

A királyok hatalma kezdettől fogva, a szátrápák tulságos kiváltságai által, igen korlátolt volt. Ezek fizettek ugyan a királynak mérsékelt adót és el is ismerték annak fensőségét, de külön hadsereggel és hivatal-személyzettel bírtak. Vághárság ezt a dolgot bölcseséggel intézte el, midőn a szátrápákat palotájába gyűjté és azok között különböző hivatalokat osztogatott.

I. Árdásesz (111—86) folytatta Örményország független fejedelmeinek legyőzetését; meghódította Kis-Ázsiát és önmagát a párthusoktól egészen függetlenné tette. Fia a „királyok királya” Nagy-Tigrán (86—53.) felvevén a seleucus koronát (Assyria, Babylonia, Palaestina és a t.) Ázsiának legnagyobb koronás királya lett. Legyőzte Párthiát, meghódította Ciliciát, Cappadociát és Galatia egy részét. De legyőzetett Lucullustól Tigránágérd (Tigranocerta) mellett (69) és a Pompeiussal kötött béke-egyesség szerint lemondott Örményországon kívül birt tartományairól (64). Fia Árdávázt, Antoniustól elfogatott, Cleopátrától megöletett... és Örményország római tartománynya lett.

Ezután Örményország játékszerűl szolgált a rómaiak és párthusok kezében, kik azt majdnem két századon át saját kebelökből választott fejedelmek által kormányozták.

Ebben az időközben — midőn az eredeti Örményországban trónörökösödési villongások dúltak (33 Kr. e. — 55 Kr. u.) — ment néhány országnagy Mesopotamiába és ott az örmények folyamközi (mesopotamiai) fejedelemségét alapítá. Az egymás után itt következő királyok valának: Ábkár (Ábágár¹⁾), Ánánun, Szánátrug és Eruánt.

I. Choszrov (217—239) kiüzé ugyan a perzsákat Örményországból, de egy merényletnek áldozatul esvén, az ország a perzsák tartománya lett (239. Kr. e.).

¹⁾ Abagarus Armeniae rex, omnium orbis principum primus Cristi fidem amplectitur, anno 40. Villotte.

Fia, a Rómából hazalért Dértád (Tiridát, 284—337. Kr. n.) több győzelmes csata után az országot lecsendesítette és rendbe hozta. Drága életének méreg vetett véget, melyet — mint gyanítják — szatrápái nyújtottak neki. Dértád alatt térítette Világosító-Szent-Gergely¹⁾ áldásos apostolkodása az örményeket Krisztus hitére.

Choszrovnak, Dértád fiának idejében a perzsák újra hementek Örményországba, kik Dirán-t (345—355) legyőzték, és szemeitől megfosztották.

Később Vágheesz (Valens) segítségével kiűzték a perzsák; de ennek az lett a következménye, hogy Örményország a görögök és perzsák között felosztatott (384.)

Vérámsábu h esendes uralkodása alatt (391—414) Örményország az éledés jeleit adta — és az örmény irodalom Meszrob és Izsák²⁾ jótékony közrehatása által virágzásának legmagasabb fokát érte el. De a béke nem sokáig tartott. Az örmények meguntván V. Árdásesz-t, Vérámtól egy perzsa helytartót kértek. A kérés tárgya megegyezett Vérám akaratával, azért ez nekiök Viehmi-hérsábuht alá... és ezzel végét érte az Árságuni-uralkodóház 428-ban Kr. n.

Azon kor, melyben az örmények politikai életének kioltására törekedtek, volt az örmény irodalom fénykora. Meszrob feltalálván az örmény betűket,³⁾ tanodákat

¹⁾ Sanctus Gregorius Illuminator, converso ad Cristum Tiridate, cum illo Roman venit et a S Sylvestro Papa creatur primus Armenorum Patriarcha, anno 311. Villette.

²⁾ Mint teheti le egy nagyelkü főpap nemzete tudományos hírének és tekintetének talpköveit, ez Szent-Izsák patriarkha fényes példájából — úgy vélem — eléggé kitetszik. Hányszor fájlaltam, hogy nekünk még a pogány időkben vagy legalább a kereszténység felvételekor ilyen magyar Izsáknak nem találkozott! Találkozik-e ezután? Az a jövődőség titkai közé tartozik. (Tud. gyűjt. 1835. VII. kötet.)

Horvath István.

³⁾ Die Erfindung des armenischen Alphabets war und ist heutigen Tages noch von grosser politischer und religiöser Bedeutung für die ganze haikanische Nation. Dass sich die Armenier unter allen Stürmen, denen seit dem fünften Jahrhundert Vorder-Asien und vornehmlich Armenien ausgesetzt waren, als ein selbstständiges christliches Volk erhalten haben, ist vorzüglich diesem der eigentümlichen Sprache des Volkes angepassten Alphabete,

nyitott és elkezdé a szent-atyákat fordítani. A görög tudományosság elsajátítása végett tanulmányai közül néhányat elküldött Konstantinápolyba, másokat Athenbe, vagy Alexandriába.

Ezen időközben (406—451) irattak a valódi aranykor remek nyelvével: a Szentírás; Aranyszájúnak „Máté üdvirata“ és Pál néhány levelének egyeztetése; Goghpi (Golpi) Jézniğ (Goghpi helységben született, innen Goghpi) a „Rontó eretnekségek“-nek nevezett könyve; Goriunnak, Meszrob élete; Cyril „A kereszttelendő személyek tanítása“ (Goeshumen öndzajuthian); Özséb Krónikája, Ágáthangelosz és a t.

Nem olyan szépek, azért az örmény irodalom ezüstkorához tartoznak: Chorenai Mózes, Örmények történelme; Elisaeus, amáduniai püspök „Várlán hareza“ című műve, Phárlbi Lázár történelme és a t.)

A helytartók korában az uratlan Örményország a nyomorúság színhelye lett. — A perzsák a királyság megszüntetésén kívül az örmények vallását is meg akarták semmisíteni és a nemzetet egészen magukba olvasztani. Házgérđ, Vérám utóda, néhány szerencsés ütközet után a kereszténység ellen is háborút hirdetett. Azért, bizonyos ürügy alatt eltávolítá az örmény hadsereget Örményországból — és azokat a „hunnok“ ellen küldé...; de a harcziakat, kik ezen sikertelen ütközetből visszatértek, nem küldötte vissza országukba. Erre két örmény hadvezér (Kenunni Ádom és Részuni Mánádsihr), kik Örményországba akartak visszatérni, megütközött annak seeregével.

wodurch eine einheimische Literatur und eine selbständige geistige Bildung der Nation möglich gemacht wurde, zuzuschreiben. (Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur, Leipzig, 1836.

Carl Friedrich Neumann.

!) Melyik európai nemzet mutathat ilyes valamit nemzeti nyelvén s ily régi századokból? És mi nem akarunk ezután is társalkodni a régi háik (örmény) történet-írókkal a magyar historia kifejtése végett? Ki lesz az a gondolkodó új hazájáról a közöttünk lakó örmények közül, ki könnyebb használhatás végett lefordítja számunkra az örmény írókból a magyar népeket tárgyazó történelmi helyeket?

Horváth István.

Az üldözés most még fokozódott. Örményország új helytartója Sábuh, az egyházakra adót vetett, a szerzeteseket szétkergette és az adót megkétszerezte. Az egyházi előljárók és világi főnökök feleletrevonás vételt Perzsiába a királyi udvarba hívtak... és ott börtönbe vették. Ezek közül vissza, hazájukba több főágus kíséretében csak azok mehettek, kik vallásukat (külsőleg) megtagadták. A nép most fegyvert ragadott és a mágusokat kiűzte; az országnagyok pedig megbávnván a hittagadást, egyesültek egymással... és elhatározták, hogy a perzsák ellen mennek. Ezen elhatározáshoz járult a nemzet is, mely a görög segély reménységéről is lemondva, hadsereget gyűjtött és Mámigonián Vártán vezérlete alatt az ághuánok (álán-ok) tartományába nyomult, hol a Kur folyam mellett a perzsák Szébuchd hadvezérét legyőzték.

A következő évben Mihérnérszeh, Phájdágáran-ba állította fel táborát. Vártán 66000-nyi serege, a Niszálavurdi Musgán vezérlete alatt volt négyszerte nagyobb perzsa sereggel Árdázu mezején csatázott. Az örmények, habár vítéül harczoltak, a fölötte nagy erőnek nem állhattak ellen... és a dicső hadvezér halála után ide-tova széledtek el (451-ben.) Ez a Vártán-féle háború. A Vártanon kívül vértanúságot szenvedett fejedelmi főnökök valának: Chorchoruni Choren, Bámeni Árság, Kénuni Dádsád, Timágszián Hémájág, Khácspéruni Nérszeh, Kénuni Váhán, Endzájeczhi Árszen, Széruanczdián Kárekin. — kiket az örmény egyház szentek gyanánt tisztel.

Rövid idő múlva, a Perzsiába hívott országnagyok és egyházi főnökök bebörtönöztettek. Leó-nak szent papjai Nivsábuhiban (454) vértanú halált haltak. Erre az országnagyok alig csak Béroz (II. Házgiérd utóda) idejében (461) jöhettek vissza Örményországba.

3. Fejezet. Az örmények a helytartók és arabok alatt.

Vártán vértanúsága után az örmény országnagyok Mámigonián Váhán-t, Vártán unokaöcsesét, választották hadvezérnek... és elhatározták, hogy a perzsák ellen mennek s a bálványimádást megsemmisítik (481). Váhán,

miután Agori mellett Adórvéznász helytartót megverte, Adórnérszelh fejedelem felett is nagy győzelmet vívott.

De rövid idő múlva a georgiaiak királyának családsága következtében, Váhán a Kur folyam mellett legyőzött (itt esett el fivére Vaszág és Száhiág — Izsák — vezér is); miért is kénytelen volt a dájak (tartomány Örményországban) erősített helyére húzodni és szétszort seregét ott összegyűjteni. Erre Sábuh (helytartó 482—483) Váhánra rohamt és ezt Eriza falú mellett harcra készítet. De a parasztok segítségével Váhán győzött; Sédiah falú mellett is ő verte szét a perzsák hadseregét. Ezen győzelmek következménye az lett, hogy Niehor, a békepontok megheszlélése végett Örményországba küldetett. A béke megállapítása után Váhán lett Örményország helytartója (485—510).

A béke főbb feltételei valának: 1. Teljes vallás-szabadság. 2. Gonosz és az országra ártalmas személyeket helytartóságra nem juttatni. 3. Minden vádaskodásnak hittel nem adni, hanem előbb vizsgálatot tartani és csak azután ítéletet hozni. A helytartóságban a következők voltak Váhán utódai: fivére, Várt; Burgá (perzsa); Kenuni Mészsezs és Ténsábuh. Ennek fejedelemsége idejében rendezte II. Mózes katolikosz¹⁾, mely „nagynek” neveztetik, a naptárt és állapította meg az örmény új időszámítást, mely Kr. u. 551-ben kezdődik.

Az ország előhaladásáról gondoskodó Pákráduni Szémpád idejében (592) az örmények esendes napokat élveztek; de mindjárt utóla Szahárumi Dávid helytartósága alatt (600—623) az ország, II. Choszrov seregei miatt ismét rendellen állapotba jutott. Csak Muségh, Váhán Káhl és fia, Szémpálnak vitézsége vethetett határt a perzsák puszt-

¹⁾ Das Oberhaupt der ganzen armenischen Christenheit ist der, von einer aus 4 Erzbischöfen und 8 Bischöfen bestehende Synode umgebene Katholikos von Esmiadzin. Der Katholikos wird gewöhnlich aus den Erzbischöfen oder den Vártábedsz (d. i. Doctoren der Theologie) gewählt. („Tausend und Ein Tag in Orient.“)

lításainak; mire az ország rövid ideig csendességben maradt.

De az élvezett csendességet kikergetik az országha rohanó arabok, kik rabolva-pusztítva Thün-ig nyomultak előre. Habár ezek eltávozása után Várázdürocz Pákráduní, lia Szempád és a szátrápák igyekeztek az országnak jólétel szerezni... az arabok mégis újra bejöttek Örményországba. Ez alkalommal az örmények hódolatot ígérve, az arabok pusztításaitól megszabadultak; de most már a görögök, kik a történet dolog miatt haragudtak meg, támadták meg az országot. Így az ország néhány évig versenytárgy lett az arabok és a görögök kezében; míg végre a fensőséget felette az arabok vették át. (690).

Örményország állapota ezen időközben (640—855) nagyon szomorú képet tüntet szeméink elébe. Ezen század, mely az országot elpusztította, a várak nagy részét lerombolta, a lakosok közül sokat kivégezett, az országnagyokat kirabolta, a művészetet és tudományt megrontotta — és a sokáig tartott csapások Örményországot felette nagy gyöngeségbe és hátorlatanságba ejtették. Ezen vigasztalhatlan sorsból való megszabadulás reménye is meghiúsultnak látszék, midőn feltűnt egy Pákráduní, ki az országnak új életet adott és alapítója lett Örményország harmadik uralkodóházának.

4. Fejezet. A Pákráduní-uralkodóház.

1. Ásod, a Pákráduní-uralkodóház (859—1079) alapítója kezdetlől fogva „fejedelmek fejedelmének” nevezetett; de midőn livére Ábász 80000 perzsa felett győzelmet aratott, a kalifák-főnökének beleegyezésével is, ő önmagát kiáltotta ki királynak (885). Ásod a nemzet és ország szükségelt előhaladásáról gondoskodván, városokat építtetett, tanodákat nyitlatott és a szomszéd fejedelmekkel frígyet kötött; a mulatkozó zendülést és pártoskodást pedig erő-hatalommal nyomta el. Konstantinápolyból visszatérté alatt meghalt 889-ben.

Udódának, Szempádnak uralkodása (892—914) zavarral kezdődött és nyomorúságosan végződött. Ábász, a király ellen pártot ütött, de sikertelenül. Habár ezután Szempád

kiterjeszté az ország határait és az ellene felkelt Ásod fellett fensőséget gyakorolt; de néhány nem győzelmes csata és a Huszuf-tól királynak kinevezett Árdruni Kákig merénylete után az ország a zavarok színhelye lett. Szémpád Huszuf főnöktől szorongattatván egy várba buzódott... és önkéntes megadása után, a tett ígéret ellenére, elfogatott, lánczra veretett és végre megfojtatott. Szémpád kiállhatatlan szenvedéseket tűrt egy évig a börtönben. A hakok irgalmatlanul verték botokkal, testrészeit fadarabok közé szorították és még a szükséges ételt és italt is megtagadták tőle. Végre sokáig tartott szenvedés után, keszkenőt dugtak szájába, fejét nehéz terhek alá tették és néhányan rá iltek.

Szémpád fia, II. Ásod Jérgáth (915—925) mindan az arabokon bosszút állott és magát királynak kinevezteté, a bizancezi császárral (VI. Constantín) békét kötött. Habár sok merénylet történt és néhány országnagy fel is lázadt ellene (Száhág [Izsák], Kónuni Vászág és Czhélig Ámrám). — de Ásod ezeket mind elnyomá részint fejedelmi hatalmával, részint szépszerével. 15 évi uralkodása után 928-ban halt meg.

Ábász (929—951) Ásod fivére, nagyszerű építkezésekkel ékítette az országot, egyházakat állított és tanodákat nyitlatott; fegyőzte az áphgázokat és főnökükkel békeszerződésre lépett.

A „könyörüleles” III. Ásod (952—977), ki áhítatosságról és könyörületességéről nevezetes, egy hatalmas hadsereggel meggyőzte az arabokat (Hámdun) és hogy Orményország a jövőben az ellenség behatolásai ellen védve legyen, várakat és erődítéseket építtetett.

Valamint III. Ásod Kárs-ot, ugy II. Szémpád (977—990) Ani-t tette székvárosává. Ő az, ki e várost szépitette, épületekkel ékítette és kőfalakkal megerősítette. Ani, Szémpád idejében oly nagy és fölséges volt, hogy méltóan sorakozik azon kor első városai közé; még maig is fennálló romjai, régi nagyságát és dicsőségét hirdetik. Habár a régi történetírók azon állítása, mely e városnak 1001 templomot és egy milliónál több lakost tulajdonít,

kissé túlzottnak látszik, de annyit világosan mutat, hogy az nagyon terjedelmes, népes és szép volt.

Szempád János uralkodását (1020—1040) az erős Ásoddal és az Örményországot felforgató tatárokkal folytatott harcban tölté. Halála után az ország kis nyugalma is ellínt. A görögök császára még Szempád idejében kérte volt Ani városát. VI. Michael ismételte ugyanezt a követelést és midőn tagadó választ kapott, seregével Örményországba hatolt és Ani előtt jelent meg; a megszállás nem vezelett ugyan sikerhez, de az ország nagyon elpusztítatott. II. Kákig király (1040—1045) felkenetése- és a belső zavargások lecsendesítése után haderejét az országot pusztító tatárok és az Ani várát újra ostromló görögök ellen fordítá. IX. Constantin Monomachos, Kákigtól két ízben történt legyőzötése után, elhatározá árulás által véget vetni a „Pákráduni“- uralomnak. Célja elérése végett Kákig halálos ellenségeivel fogott kezét (Vészdi Szárkisz és Péter Katholikos.) Az ifjú király elárulva Konstantinápolyba vitetett, kinek egy szigetre történt számkivetése után (1045), a császár Ani kutsait elfogadá, melyek ötlet Örményország urává tették. (1064). Erre a görögök Kákigot Kizisztra várában megfojtották és testét a falakra akasztották. Így végződött 1079-ben a 160 évig tartott Pákráduni-dynastia.

Ezután elszéledtek az országot védő és az ellenség herohanásaitól azt oltalmazó országnagyok: . . . de előjöttek mindenfelől a kegyetlen, dühös ellenségek. Miután a görögök az ország megőrzésére csekély és gyöngye sereget hagytak, — az arabok az alkalmat kedvezőnek tartották és Dugril vezérlete alatt a védtelen tartományt elkezdették rabolva pusztítani. Elérkezett ugyan Komnenos görög hadvezér 60.000-nyi segély-seregével, de semmit sem tehetett. Dugril 6 évig tartott folytonos pusztításai és Mánásgérd sikertelen ostromlása után, dühét az ország másik felére fordítá. Dugril utóda Álfh-Árszlán, ki livéréhez hasonlólag dühös vad volt. Anit, bevette, kifosztotta és felégettette. — Habár még egyszer kísérletet tettek a görögök a tatárokat Örményország határaitól elűzni, — de a várt siker újra elmaradt. Ezen időtől kezdve Örményország lett a háborúskodásnak színtere és szabad tere. A lakosság egy

része az elpusztult országot elhagyva, ide-oda széledt el; egy nagyobb rész azonban a Taurus hegyei közé, különösen Cilícia védett tájaira húzódott.

Kisebb közlemények.

A katolikus lelkészi kongrua tárgyában történt intézkedésekről, a „Magyarország,” azon megjegyzéssel értesíti olvasóit, hogy az ügy jelenlegi állásában remélhető, miszerint a szóbanlevő munkálat rövid idő alatti lelkiismeretes alapossággal fog elkészülni, — s így elérhető lesz a cél, hogy a latin, a görög és az örmény szertartású papság, — egy időben az állam által a többi felekezeteknek biztosított kongrua-kiutaltványozásával, — fog az annyira szükséges jövedelem-kiegészítés elvezetésebe lépni!

Történeti utca-elnevezések. Párisban most oly érdekes újítást kezdeményeznek, melyhez hasonlót még egyik világvárosban sem láthatni. Ez abból áll, hogy az utcájelző táblák helyén, hol eddig egy-egy történeti név szerepelt, most már — művészi kézből eredt — egész jelenetek vannak ábrázolva, azon nevezetes egyének életéből, a kikről az illető utcák elnevezésüket nyerték.

Irodalom és művészet.

„Világszép Erdély” czim alatt az „Erdélyrészi Kárpátgyöcsület” felhívást tett közzé egy irodalmi vállalat érdekében, — a mely szerint az erdélyi hazarész természeti csodáinak, kincseinek monographiáját, a „Székely-föld” leírója: Dr. Hauckó Vilmos által fogja az egyet elkészíttetni; még pedig, — (a mint a felhívásban olvassuk), — oly formán, hogy míg egyfelől megismerteti ezen országrésznek földjét és természeti kincseit, másfelől megismerteti egyszersmind annak népeit, lakosságát is: a román, a szászt, „a szívünkhez kötött örményt,” s azt a küzdelemben megedzett, talentumos magyar fajt, — melyet dicsőséges multjának szárnyat adó hagyományai erős kulturai és politikai egyénisége praedestinálnak a vezérszerepre!

A „Tiszántul” az „Armenia” januári füzetéről ezeket mondja: A jelen füzettel a derék folyóirat immár tizenharmadik évfolyamába lépett, a mi már magába véve elég bizonyosság életrevalósága mellett. Az első oldalon Vajna Károly fegyintézeti igazgató képe diszeleg, ki ujabban a szegedi hörlőn igazgatója lett. Azután Szamosújvár monográfiája czim alatt a fegyintezet történetét adja a század első tízezeiből napjainkig világos képet nyújtva a híres intézet jelen állapotáig való fejlődéséről. Nagy érdeklél olvassunk dr. Molnár Antal értekezését is: „Örményország az első Bagratidák idejében,” melyből azt a meggyőződést merítettük, hogy az örményeknek a kalifák uralma idején jobb dolguk volt, mint a XIX. század végén a Vámbéry által művelődésre oly alkalmasnak hirdetett Osman-

uralom alatt. Főrádó Simon, Verzereskul Oxendius Szamosújvár alapítója, a magyarországi örmények apostola emlékének áldoz egy érdekes cikkben. Az apostoli lelkületű püspök katolikus hitre térítette, Szamosújváron letelepítette az örményeket, hazát és hitet adva nekik egyszerre, nem egyszer életének nem esekély veszedelme árán. Állítólag mergezés áldozata lett volna 1715. évben Beesben. Akkor is szeretett nyája érdekeiben fáradott. Ha valaki, ő bizonyára megérdemli az emléksobrot Szamosújvártól is nemcsak az összes hazai örménysegtől. Midőn a derek szerkesztőnek és lapjának boldog új-évet kívánunk, egyúttal azt az ohajunkat is kifejezzük, vajha minél előbb ott tűndökölne Szamosújvár főterén az emlékszóbor, melynek felállítását a szerkesztő mint „eszméi győzelmet” üdvözölheti.

Közgazdasági élet.

A magyar külkereskedelem érdekében igen figyelemreméltó sorokat találunk azon, Mandsuországból keletezett levélben, a melyet egy magyar mérnök hazánkfia — Gubányi Karoly — írt s mely a „Földrajzi Társaság” egyik közlelbről tartott ülésében terjesztetett elő. A nevezett mérnök, ki jelenleg az orosz-sziberiai vasutak egyik szakaszának kiépítésével, mint vállalkozó foglalkozik, — a magyar külkereskedelem terjesztése érdekében a következőket írja: Kelet ázsiai utazásaim közben mindig fájó szívvel látom, hogy Európa csaknem minden országa képviselve van valamivel az itteni óriási piacon. Hongkongtól — Japánon át, Wladivostokig a kikötők Európa és Amerika gazdasági termékein élnek és szép hazánk egyedül — a Hunyadi-vízzel van képviselve!... Saját asztalomon a szerény ebéd a világ négy tájáról kerül ki és napról napra új elmélkedésre indít, a mikor elképzelem, hogy a kenyérem Oregon (amerikai ország) lisztjéből kerül ki és londoni sóval van megsózva. Angol hűskonzerveket fogyasztok; a reggelimbe a tejet New-Yorkban süritették, a cukrot Odessában adták hajóra, a palaczkbor Krim-vidéken termelt, a gyümölcsöt Kaliforniából küldték pléhdobozban! Tejjel-mézzel folyó szép hazánkból mi sem kerül a világpiacra és a magyar gazda az áldott földön nyomorúsággal küzködik. Lisztel, szeszszel, cukorral, borral, — sőt talp-fával is lehetne egyelőre a világpiacra lépni.

Levél a szerkesztőhöz. Andreászián János (Ohámesz Andreászián) Manchesterben (Angolország) lakó gazdag örmény azt írta lapunk szerkesztőjének, hogy szívesen lép Magyarországgal kereskedelmi összeköttetésbe. Vesz marhat, húst, nyers bőröket, gabonát, lisztet, mézet, majorságot. Azt írja a nevezett megbízható vállalkozó, hogy ha itt Szamosújvárt egy társulat alakulna, ez árúezikkei könnyen elszállíthatna Manchesterbe annal is inkább;

merl most nem rég nyílt meg a manchesteri csatorna: tehát a szállítvány menne innen Finnbeig vasúton. Finnétől Londonig és Londomból Manchesterig a manchesteri csatornán — vízen.

Mi ujság az örmény világban?

Örmény-orosz árvaintézetek Törökországban. Török-Örményországban 1894—1896-ban történt borzasztó események után maradt fájdalmas örökségek egyebek közt 50.000 árva is hagytak. A „Felebaráti segély” szerkesztősége a sebesülteknek különböző időben orosz consulok közvetítésével küldött 13140 rubelen kívül (Konstantinápoly) 5000 rubelt az örmény patriarchának adott át, hogy arval (ha egy árva ellátása évenként 50 rubel) 25 árva ellátásáról gondoskodjék. — A konstantinápolyi orosz követ az örmény patriarchával egyetértve a diarbekiri vilájet Pálu helységében árvaházat állított. Az árvaház czíme ez: „Örmény-orosz árvaintézet, mely alapítottát a moszkvai „Felebaráti segély a törökországi örmények számára” czímet viselő szerkesztőség védnöksége mellett” (Orphelinat Arméno-Russe, fondé par subscription sous les auspices de la rédaction du recueil de Moscou, Secur fraternel aux arméniens de Turquie.) A patriarcha levele szerint is — mit az oda való consulnak írt, úgy látszik, hogy Pálu egyike azon helyeknek, hol legnagyobb szükség van árvaházra: itt 2250 árva van. Helyiségül egy régi örmény zárda szolgál (Szurp Aszvádzadzni khághezráhájához vánkhe.) Van remény, hogy nem sokára megnyílik a második örmény-orosz árvaház is, miután az adományok szépen folynak be...

A távrísi örmény nők jótékony egyesülete. Tauris-ban (Persia) az örmény nők 8 évvel ezelőtt jótékony egyesületet alakítottak, mely Adérbádágánra (Perzsa Örményországra) nézve valóságos áldás. Jönnek Török-Örményországból a szegény menekült örmények — és ellepik Adérbádágánt. Ez a nő-egyesület nyújt nekik segélyt, a betegekhez pedig orvost küld; ellátja ezeket élelemmel, orvossággal, ruhával. Ez az egyesület, mely több mint 25000 frt alaptőkével rendelkezik, 10000 frtot adott ki tavál, — egy szőnyegkészítő gyárt is — melyben árva örmény gyermekek is nyertek alkalmazást — támogat. Ez az egyesület ebben az évben két örmény iskolát nyit olyan vidéken, hol az örmény nyelv már-már veszendőbe ment. Elnöknője ennek az egyesületnek Amádmeán Szérpulhi, pénztárosa Melik-Szárkszeán Mária. — választmányi tagok: Fenerdseán Ripszima, Mászumeán Mária, Eghiazárián (Lázár) Zübel, Jészáján (Izai) Nánasesán, Názárbegján Ardznig. Czíme: Société de Bienfaisance des dames Armeniennes Le-Tauris (Perse).

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Pátkánián Ráféel.¹⁾

— Leist Arthur: „Litterarische Skizzen.“ —

Az újabbkori kaukáziai örmény irodalom többnyire oly egyének által lett életbe léptetve, kik német egyetemeken tanultak és sok tekintetben a német irodalom és tudomány befolyása alatt állottak. Ez a befolyás kezdetét tulajdonképen az 50-es években vette, — s az örmény írók között a legelső, ki magát német kiképeztetésre szánta — eltekintve Áboviántól, kinek befolyása az irodalomra ez irányban nem volt folytonos — a híres, tudós Názariáncz vala. Ő volt úgy szólva indítója ezen áramlatnak, buzdítván az örmény ifjúságot a német irodalom és tudomány iránti lelkesedésre. Ez neki azonban csak részben sikerült, minthogy az örmény léttől elidegenelve, említett irányzatában igen mohón lépett fel, s ez által sok ellenséget szerzett magának. Hiányzott nála földi szellemi szükségleteinek ismerete, s a német tudomány igen nagymérvű befolyása alatt állván, elfutotta figyelmét azon roppant különbség, mely a német és egy keleti népfaj szelleme között létezik. Daczára ennek működése nem maradt eredmény nélkül az irodalom fejlődésére és azon írói kör, mely az ő befolyása alatt nőtt fel, irodalmi termékeinek mintájául a német tudományt és irodalmat vette.

¹⁾ Ennek a hírneves költőnek, kinek gyönyörű költeményeiből nem egy kettőt ismer olvasó közönségünk, — sikerült arczképét már közölte folyóiratunk.

Ezen körhöz tartozik az író Pátkánián Ráfael is, ki az egykori örmény írók között kinagasló helyet foglal el. Költői családból származott; mert úgy atyja, valamint nagyatyja is költői tehetséggel voltak felruházva. Pátkánián magasabb kiképeztetését a dorpáti egyetemen szerezte, hol több más örmény ifjú is tanult, kik magukban írói hivatást érezve, tollaikat sokoldalúlag használták is. Ezeknek köréből azonban valódi hivatott írónak csak Pátkánián mutatkozott.

E költő fiatal éveiben kétségen kívül a német romantikai iskolának befolyása alatt állott, erre mutat azon érzelmes lehellet, mely sok akkori költeményét áthalja. — Később midőn az örmény nép lelkében és annak életében több árnyoldalt ismert fel, elhagyta a romantika mezejét és átment a gúnyirati (satyra) oktató irányra. Fellépett ő a hősköltészeti és beszélyírói téren is a nélkül azonban, hogy olyan eredményt ért volna el az elbeszelő, mint a lantos költészethen. — Minden műve között tehát legkiválóbbak lantos költeményei, és pedig nemcsak azért, mert azok magasabb szárnyalással és színgazdagsággal bírnak, művészi alakban és mindennek fölött igazi költészethen tűnnek fel, hanem mert többnyire az örmény nép örömet és szenvedését fejezik ki. A szerelmi dalban Pátkánián szenvedélyes, nyelvjártas keleti, a szív-hevében áradozva megraguló hasonlatokkal és színekkel rendelkezik, midőn izzó érzelmeit és szerelmesének bájait ecseteli. Ha a hazát éneкли, a bú és fájdalom hangját üti meg, mi rendszerint azoknak tulajdona, kik hazájuktól távol élnek, vagy a politikai önállóság elvesztével népok nagyságát gyászolják. Örményország természeti szépségeit élénk színekkel festi, elragadóan rajzolja le a déli tájaknak ékességét és a méltóság teljes díszében pompázó Ararát-hegységet.

Az utóbbi orosz-török háború alkalmával írta ő a „Szabad dalok”-at, melyek a törökök ellen voltak intézve és a Törökországban lakó örményeknek oly élénk tetszésre találtak, hogy azokból néhány hónap alatt 8000 példányt árúsítottak el...

Pátkánián általában egyike a legnépszerűbb örmény költőknek és a nép sok dalát éneкли.

Gúnyirataiban leginkább a műveltebb örmény osztályt támadja meg, mely sok gyöngeségben szenved és könnyelműen az európai polgárisodás felületességét után kapkod. Némelyik gyűlöli a hazait a nélkül, hogy tulajdonkép európai lenne; mert hiányzik nála az erkölcsi tartalom. Különösen kikel az asszonyok ellen, kik csak az élvezetek után futkosnak, s kiknek cziczomájuk és fényűzésök rendkívüli... Az arany ifjúságot, főleg azon fiatal embereket ostromozza, kik a legkönnyelműbb módon pocskolják el vagyonukat, melyet az egyszerű, okos szülők boltjaik asztalai mellett gyűjtöttek össze.

Pátkánián írt még egy történelmi hős költeményt is az 5-ik századból, az örmény hős „Mánigonján Vártán halála” czimen. A hosszú harcban, melyet azon időben az örmények a perzsákkal, nemcsak szabadságukért, hanem keresztény hitükért is folytattak, áldozatul esett a hős. Vártán a Tygmut mellett történt csatában 451-ik év június 2-án végezte be életét. Az ő hős alakja különben több örmény költő és író által is költeményekben és drámákban dicsőítést nyert.

Nem kevésbé termékeny Pátkánián működése a beszélyek terén is, habár az ő prózai művei földieit előtt kevésbé ismeretesek és becsülttek, mint költeményei. — Ez főképen azon körülménynek tulajdonítható, hogy az ő erős és képletes eredeti elbeszélései oly tájszólásban vannak írva, melyet kevés örmény ért meg. Az örmény nyelv ugyanis számos beszédmódból áll, mely egymástól meglehetősen különbözik. Csakis az utóbbi időkben lett igen élénk az igyekezet egy általános irodalmi örmény nyelvet teremteni: mi azonban mind eddig csak részben sikerült...

Pátkánián beszélyei között első helyet foglalnak az „Én szomszédom” és a „Pusztá udvar” cziműek, melyekben ő igen jellemző, az európai civilizációtól még kevésbé érintett ő-örmény életből vett alakokat mutat be; ezek olyan emberek, kik alapjában mindenütt találhatók, de nála egészen eredeti helyi vonatkozásban lépnek fel. A költő híven festi le őket erényeikkel, árnyoldalaikkal, nézeteikkel, előítéleteikkel és szokásaikkal elannyira, hogy azok teljesen ismertekké válnak.

A „Szomszéd“ derék öreg ember, egyszerű, szerény; nagy tisztelettel viseltetik a kedves régi idők iránt; alapjában becsületes, jámbor természet, ki sehogy sem tud úgyan megbarátkozni az új élettel, de sokkal jobbszívű, semhogy az új emberekkel ingerkednék. Az ő atyai szeretete és csodálata a szép, de szerencsétlen Katalin iránt, ki külsőleg neki oly idegen, de kinek nemes szíve egész lényét feltünteti. — valóban meghaló.

Egy nem kevésbé jól rajzolt alak a „Pusztá udvar“-ban az öreg Hérípszima. Ez egy derék nő, képes mindent megítélni, s olyan szája van, hogy kalapot kell előtte emelni. Az új jelleget, melyet mások civilizáczióznak neveznek, semmi tekintetbe sem veszi: mert előtte a legelnéki civilizáció sokkal értékesebb. — Ennél fogva beszéde nyers és nem csukja be a száját, ha az igazságot kell megmondani. Az emberek úgyan ezen fajtájához tartozik Szárkisz, a jószívű kereskedő is, ki maga a becsületesség és semmi közös vonása sincs azon örmény kereskedőkkel, kik a nagy városokból telepedtek le, és gyakran ellenkező tulajdonban tűnnek ki. Egészen hozzá illeszkedik Olán a nagykereskedő, kinek zselélései, habár egy kissé túlzottaknak mutatkoznak, mégis jeles mintaképe az európai jelleghez hajló, de minden ízében élelmes keleti kereskedőknek.

Más novelláiban és elbeszéléseiben is kitűnik Pátkánin finom szemlélőlehetősége és mesteri jellemrajzi által elannyira, hogy ő az örmény irodalomban, mint beszélyíró is kimagasló helyet foglal el.

Simay Gergely.

Örményország közélete az első Bagratidák idejében.¹⁾

III.

Katholikosz János tanítványa és utódja volt seván-i

Másdoznak, a ki 897-ik évtől 925-ig állott az örmény egyház élén. A 968-ik évben Szémpád elküldte őt

¹⁾ H. Daghaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893

ajándékokkal Aderbeidsánba a sadjita Jussufhoz, hogy rávegye őt a békének megkötésére. Az utóbbi azonban kénkedés gyanújába fogta, bilincsekbe verte s a következő évben magával hurcolta Örményországba. A túlnírettenes börtönbe vetették, sikerült azonban kiszabadulnia s elmenekülni Albániába, majd a gruziai fejedelmhez, a kinek udvaránál mintegy nyolcz évig tartózkodott. Ez idő tájt Mystikos Nikolaos görög patriarkhától vizsgátló levelet kapott, a mely arra indította, hogy visszatérjen Örményországba.

Dáronban telepedett meg s abban fáradozott, hogy az örményeket rávegye az egyetértésre s a sadjita Jussuf ellen fegyverbe szállásra, hinnen írta meg válaszáat a görög patriarkha levelére: a választ azonban nem a patriarkhához, hanem Biborban született Konstantin császárhoz intézte. Nem is hagyta el Örményországot a 923-ik évig s a békeközvetítő szerepét vitte II. Ásod király és hűbéresei között. Midőn azonban a sadjita Jussuf visszanyerte szabadságát, seregei Örményországba törtek be és Ásod megtörve Seván-szigetre vonult vissza. Katholikosz János is kénytelen volt engedni az Árdzrunida Kákig ismételt meghívásának. Váspurágánba ment s ott fejezte be történeti munkáját és viszontagságteljes életét igen előrehaladt korban, alkalmassint 925 elején. Igen szelíd és jámbor ember volt, másfelől azonban a történeti munkájának számos helye azt bizonyítja, hogy sokféle babonáság töltötte el a lelkét.

Katholikosz János átélte I. Ásod birodalmának megalapítását és bukását, osztozott nemzetének békéjében és szerencséjében, majd az országra nehezedett csapásokban és balsorsban: fenekig kiürítette az örömöknök és a szerencsétlenségeknek poharát s nyilván a sors eme megpróbáltatásai indították történeti munkájának a megírására.

Adámmal és Evával kezdi és a 924-ik esztendőn túl folytatja a művét Katholikosz János¹⁾. A korát megelőző

¹⁾ Emin szerint (Várlán orosz fordításában, XVIII. 12.) csak is 920-ig terjedne a Katholikosz János munkája. Ez az állítás azonban téves, mert a munka nemcsak a sadjita Jussuf szabadon bocsátását, hanem Beinek általa történt elfoglalását is leírja, ez pedig 924-ben történt (D e t r é m e r y, Memoire sur les Sadj. X. 423.)

időkről azonban csak sovány kompendiumot, egyes íróból, különösen Khorenei Mózes örmény történetéből való kivonatot ad. Csakis a 850-ik évtől kezdve válik részletesebbé, az I. Szempád és II. Ásod korának pedig fő történeti forrása.

Hű képviselője ez a munka a kor askesisének és babonáinak. Nem töltik el örömmel az örmények által a hitetlenek fölött aratott diadal, a háborút minden körülmények között a pokol munkájának tekinti s a politikai nézeteiben még a kortársaihoz képest is valóságos gyermek. Mint történétíró sem tagadja meg papi állását. Siránczik Szempád király balsorsa fölött, vértanúként dicsőíti őt, de Árdzruni Kákigról és a többi örmény fejedelmekről is csak jót tud mondani. Szemőkre hányja ugyan az engedetlenséget és egymás közt való viszálykodást, de ily esetekben mindig általános kifejezéseket használ s személyesen senki ellen sem emel vádat. Szerinte mindennel, háborúval, balsorssal, inséggel az ég sújtja az embereket az ő bűneikért.

Munkájában kézzel fogható példáival találkozunk a Khorenei Mózestól való szolgál függésnek. Egyébként a történeti multat csakugyan felületesen ismeri s még Vártánnak, a legnagyobb nemzeti és egyházi hősnek az életeseeményeiről sincs kellő tájékozottsága. Nyelvezete csodás vegyülete a czikornyás beszédformáknak s az idegen forrásokból átkölesönzött mondásoknak. Nyilvánvaló az a törekvése, hogy minél dagályosabban s nehezen érthető módon fejezze ki magát, de fogyatékos a szókészlete, nélkülözi a megfelelő formákat és költői gondolatokat s minduntalan nyelvi hibákba és félszeg allegoriákba esik. Nem képes a hőseit önállóan jellemezni, a IX. századbéli Ásodot például a mythikus Tigranesnek külső és belső tulajdonságaival ruházza fel. Az időszámítása is téves; csak a vértanúságokat foglalja chronologiai rendbe; viszont a helyek meghatározásaiban meglehetősen pontossággal jár el. Legelőnyösebb tulajdonsága azonban a teljes pártatlanság. Tartozkodik minden eltorzítástól, a legtisztább naívság és gyanútalan kedély tükröződik vissza történeti munkájának lapjairól.

Katholikos János mellett Árdzruni Tamás e korszak történetének legjelentékenyebb forrása. Árdzruni Kákig, a ki 908-ban I. Szempádtól elpártolt, a szájta Jussultól koronát szerzett s aztán nagy területre terjesztette ki a hatalmát, fölhiyta őt, hogy írja meg az Árdzruni-ház viselt dolgait. Három könyvben felel meg Tamás ennek a megbízatásnak. Az első két könyv kivonat más írókból, az Árdzrunidák érdekében kéteshecsű jegyzetekkel ellátva ¹⁾. Kimerítőbb és igen érdekes azonban a harmadik könyv, a melyhez sorolhatni a másodiknak befejező lapjait is. Ez az utolsó könyv a 849-ik évvel veszi kezdetét. Sajnos, hogy csak igen gyarló szövegben maradt reánk s ez is a 343ik lappal egyszerre megszakad; a könyv többi lapjai elvesztek.

Nem tudjuk, mikor született Tamás, és mikor halt meg. Csak annyi bizonyos, hogy a 905-ik évet Náchicsévánban töltötte s hogy töredékesen fennmaradt munkája túllerjedett a 936-ik esztendőn. Tamásnak Kákighoz intézett beszédéből ²⁾ kitűnik, hogy a 894-ik esztendő után kellett a munka megírásához fognia. „Örmény hadvezérnek” szólítja ugyanis meg Kákigot, a mely méltóságot 894-ben nyerte.

Tamás majdnem minden tekintetben ellentéte Katholikosz Jánosnak. Teljesen tisztában van a feladatával s történelmi ismeretekre és írói ízlésre magasan fölülte áll a kortársainak. Meglátszik ugyan rajta is, hogy a korának gyermeke: önála is a szónak legorthodoxabb értelmében a gondviselés intézi az eseményeknek minden részletét és egész folyamatát; de mégis igazságos tud lenni, valahányszor csak akarja a történelmi személyek iránt. Lelkesedik az örményeknek a hitetlenek fölött aratott győzedelméért s a hőselekliséget és dicsőséget lelkes szavakkal magasztalja olvasói előtt is. Leírásai a barbar népfajokról classicusoknak mondhatók s esodálattal töltönek el a középkori szerzetes iránt, a ki annyi szellemmel és ízlés-

¹⁾ Ilyen p. az a feltevése is, hogy Eliseus miért mellőzte munkájának megírásánál az Árdzrunidák történetét (II. 88. lap)

²⁾ Tamás, az Árdzruniak története, I. 47.

sel tudta lerajzolni a legvisszatartóbb népszokásokat és erkölcsöket¹⁾. A chronologiai és helyrajzi adatok feljegyzésében is szigorú kritikával jár el.

Ezek a munkájának fényes oldalai. Vannak azonban árnyoldalak is. Minden ízében pártember. Egyáltalán nem vonakodik a történeti eseményeket az Árdzruniak javára meghamisítani. Mítsem tud például Kátholikosz János közbenjárásáról a Hasan ügyében, sem pedig az Árdzruni Ásod esküszegéséről, valamint azt sem mondja meg, hogy miért pártolt el Ásod Szémpád királytól.

Tetőpontját éri el a részrehajlása az Árdzrunida Kákig érdekében. Hallgat a Náchieseván városáért folytat küzdelemről, a melynek Kákig volt a kezdeményezője s a melynek alapján elszakad a királytól; viszont a tényekkel merőben ellenkezőleg azt állítja, hogy Szémpád volt az igazi okozója ennek a szakadásnak. A fegyveres tusákról, melyeket Kákig 908-tól kezdve a sadjita Jussuf zászlóihoz való csatlakozásáig saját honfitársai ellen folytatott, egy szóval sem emlékezik meg, a mely körülményből Brosset azt követelte, hogy a munkának illető része nem is tőle származik²⁾. Epen oly mélységesen hallgat Kákig megaláztatásáról a szabadságába visszahelyezett Jussuf által, s sok más hasonló dolgokról. Egyszóval a mit könyvében a 908-ik esztendőől követő időkről feljegyez, vagy üres fictio, vagy pedig oly dolgokra vonatkozik, a melyekről Kátholikosz Jánosnak egyáltalán nem volt tudomása, vagy pedig a melyeket egészen másként ír le.

— A negyedik közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

¹⁾ Találóa mondja róla Brosset (Mél. Asiat. VI. 232. lap): „C'est aussi un archéologue curieux, qui a vu ce dont il parle et qui détaille avec soin les armures, la tactique militaire, les particularités des mœurs des peuples et des tribus, objets de ses récits.”

²⁾ Mél. Asiat. IV. 716. lap.

Hogyha látom . . .

Hogyha látom: egymás ellen
Hogyan törnek az emberek,
Egymás karján, egymás baján
Hogy tapsolnak, örvendenek:
Sajtani szeretném őket
Gyűlöletnek zord szelével . . .
De nem tudom, keblemben csak
Fájdalom viharja kél fel . . .

Es ha dühök ellenem tör,
Mi nem ritka eset épen! —
Es elvenni szeretnék, mi
Életnél becsesebb nekem:
Meg nem ingva, nyugalommal
Allok a vész közepette, —
De keblemet eltölti a
Szánalom lágy érzete

Aztán megyek . . . vár engemet
Csulódómnak hű kis köre,
E csulúd a szeretetnek
Leghűbb és legszebb tüköre!
Keblem hevül, mennyem derül,
Olén ringat a szeretet . . .
— S kibókít e szent érzelem
Emberek, újra veletek! . . .

Józsa János.

A magyarhoni örmény családok genealogiája.

tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára, s a vezetek- és keresztnemek etymologiai értelmére. Eredeti kiadatlan külforrások felhasználásával írta Szongott Kristóf.

A „Turul,” a magyar heraldikai és genealogiai társaság közlönyének 2. füzele (Tizenhatodik kötet, 1898 év) a 72. lapon ezeket mondja:

„Ez lesz a címe annak a könyvnek, melyben a hazai örménység múltjának lelkes és hivatott bűvára, Szongott Kristóf újabb kutatásainak és tanulmányainak eredményét összefoglalja, s mely előzetesen az „Armenia“ magyar-örmény havi szemle lapjain jelenik meg folyó év augusztus hava óta. Szerző már 1884-ben kiadott egy kis munkát „A hazai örmények vezeték- és keresztnévei“ címen, melynek hiányosságát ő maga érezte legjobban. Mint a most megjelenő munkának előszavában olvassuk, azóta szakadatlanul folytatta ebben az irányban a kutatásokat. Átolvasta gondosan a szamosújvári anyakönyveket s ezeken kívül alaposan megvizsgálta a többi hazai örmény községek — Erzsébetváros, Gyergyó-Szl-Miklós, Csik-Szépvíz — anyakönyveit is. Nagybecsű adatoknak egész tömegét szolgáltatta a Szamosújvár városi gazdag levéltár is, melyet Szongott határt nem ismerő lelkiismeretességgel áttanulmányozott. Nagy hasznát vette a szamosújvári kereskedő-társaság és línártársulat „poros aktá“-inak is, sőt a gűnynevekre nézve a lehetőségig összegyűjtötte a szájhagyományban élő adatokat is.

Szongott műve nem is lesz¹⁾ geneologia a szónak szoros értelmében. Nem annyira a családok leszármazásával foglalkozik, mint inkább az örmény családnevek eredetének és jelentésének kiderítésével. — S aligha nem borsesebb munkát is végez ezáltal. Mert az örmény családok leszármazási története igen szűk kör érdekelt (s különben is a nemes családokkal dr. Temesváry János érdemes munkában végezett), míg a családnevek eredetének kinyomozása elsőrangú nyelvészeti érdekesség s a hazai örménység történetére nézve is kiváló fontosságú. Már pedig a magyarországi örmény nyelv és általában az örmény filologia szakemberei között alig van valakinek oly kitűnő alkata a filológiai ismereteket a szükséges történeli tudással oly szerencsésen egyesíteni, mint Szongottnak. Mi nem ellenőrizhetjük állításainak nyelvészeti

¹⁾ Azért használja a jövő alakot, mert ezen szakszerű ismeretelés megírásakor nem jelent volt még önállóan az egész munka: ma már közkezen forog.

igazolását * csupán általános szempontjaihoz szólhatunk. S itt első sorban is helyeselnünk kell azt, hogy a családnevekre vonatkozó kutatásait magasabb rendű történeli kérdések megvilágítására használja. Ugyanezen a téren becses munkásságot folytat dr. Patrubány Lúkács is, csak-hogy míg Szongott az örménység magyarországi története szempontjából néz, ő előtte egy-egy örmény családnév az indogermán nyelvészet beláthatlan perspektíváját nyitja meg.

Szongott műve előszavában, mely hátrán fölvehetné a Bevezetés főbbet mondó címét, a magyarországi örmény családnevek révén végig vezet az örménység történetén Áni pusztulásától kezdve egészen a Magyarországon való településig. Érdekes közleményeinek genealogiai érdekességű adatairól még meg fogunk emlékezni, most még csak azt emlíjük meg, hogy az eddig megjelent közlemények az Angyal-Szjévmilkó közti részt tartalmazzák.“ (E.)

„Turul.“

Egy kis helyreigazítás.

A „Magyarország“ 36. számában (1899. febr. 5). „A magyar katolikus örmények jubileuma“ cím alatt egy névtelen kisebb közlemény jelent meg, mit megjegyzésekkel kell kísérem. Előbb szólok a címhez, azután közre adom szó szerint a cikket, megjegyzéseimet pedig zárójelbe foglalom. — A latin után az örmény a legrégibb rítus. Ez majdnem egy időben keletkezett a latin rítussal. A világ legelső keresztlény népe az örmény: Bertalan és Tádé apostolok térítették meg az örményeket mindjárt Krisztus mennybemenetele után. Visszaestek ugyan ismét a pogányságba; de a IV. században Világosító-Szt-Gergely

ismét visszavezette népet az igaz kath. egyházba. — Mí-
dön apáink 1672-ben bejöttek Erdélybe, örmény szertar-
tású nem-egyesült vallást követtek; azonban Verzereskul
püspökünk apostoli buzgalmodása a hazai örményeket Rómá-
val egyesítette úgy, hogy a tévtanokat elvetették, de örmény
szertartásukat megtartották. E szerint a hazai örmények po-
litikailag magyarok, de vallásra nézve örmény
szertartású római katolikusok, vagy röviden
„örmény katolikus“-ok. Magyar szertartású róm.
kath., vagy röviden „magyar katolikus“ sem Magyaror-
szágon, sem sehol széles e világon nincs. Van latin szer-
tartású róm. kath. magyar, van ev. ref. magyar, van ág.
ev. magyar és végre van unitarius magyar; de „magyar
katolikus“ nincs. Mert midőn Szt-István a magyar népet
a kereszténységre térítette, a magyar egyházba a latin ri-
tusot hozta be. Azokat nevezhetnők „magyar katolikusok“-
nak, kiknek papja a szt-misélt magyarul mondani és például
a „Vere dignum“-ot magyarul énekelni. Mivel ilyen kath.
pap ez idő szerint Magyarországon nincs, tehát „magyar
katolikusok“ sincsenek. Majd ha a magyar püspöki kar
idővel kieszközli Rómától azt, hogy a magyar nyelv is ri-
tusdis nyelvvé tétessék, csak akkor beszélhetünk „magyar
katolikusok“-ról. Mai napság Magyarországon a latin mel-
lett ezek a ritusok vannak az egyház feje által engedé-
lyezve: örmény, görög és szláv. — A mondottakból látszik,
hogy névtelen író nem tudta ezt a megkülönböztetést; de
nem tudják azok sem, kik statisztikával foglalkoznak, mert
különben nem soroznák azokat, kik örmény szertartást
követnek, a latin szertartású róm. katolikusok közé; ha-
nem a mint külön rovatot adnak a görög katolikusoknak,
úgy külön rovatot adnának az örmény katolikusoknak is.
Az író a czímben használt „magyar“ jelzővel nem azt
akarta mondani, hogy gondolkodásra, érzületre, hazafiságra,
nyelvre magyarok vagyunk; mert ha ezt a köztudomású
ténykörülmenyt akarja kifejezni: akkor igazat mond. Azon-
ban az idéztem jelző szertartásunkra vonatkozik és azért
mond valótlanul. Mert a mint nem szabad e hazában a
latin szertartású róm. kath. papnak magyarul misézni,
úgy nem szabad az örmény szertartású róm. kath. papnak

sem. Ezek szerint nincs sem magyar szertartású róm. kath. magyar, sem magyar szertartású katolikus örmény, vagy röviden: „magyar katolikus örmény”.

Most közlöm magát a cikket. — „Mint nekünk Szamosújvárról írják, ott Szabó János püspök huszéves főpásztori örömmünepén kívül egy másik jubileumra is készülnek. (Czikkiró nem szamosújvári ember: mert különben tudhatta, hogy ill sem egyik, sem másik jubileumra nem készülnek. Az érdemes püspök jubileumára vonatkozólag a „Magyar Állam” már meghozta a helyreigazítást. A Verzereskul-szoborra szorgalmasan gyűjtjük a szépen folyó adományokat: de a jubileumról még korai beszélni, miután nem tudjuk, hogy mikor gyűl be a szükséges összeg). Most lesz ugyanis 200 esztendeje, hogy Verzereskul Genadie patriarka vezetése alatt az örmények bejöttek Magyarországra. (Verzereskul keresztnéve nem Genadie, hanem Auxentius-Oxendius, örményül Ángszend. Továbbá Verzereskul nem volt patriarka, hanem csak püspök és nem ő vezette be az örményeket, hanem előde Zilifdár oghlu Minász. Midőn apáink bejöttek [1672], Verzereskul szülei külföldön maradtak — és be sem jöttek. Onnan [Botusán, Moldva-Olahország] ment az ifjú Verzereskul Rómába tanulni) és Erdélyben megalapították Szamosújvár városát, melyet nevükről latinul Armenopolisnak hívnak (Szamosújvár városán kívül még más három községet alapítottak: Erzsébetváros, Gyergyó-Szt-Miklós és Csik-Szépvíz.) Ill és az egész hazában egészen beolvadtak a magyarságba, részt vettek a nemzet összes küzdelmeiben s a közügyek és az irodalom terén számos érdemes férfival gazdagították a neves hazaiak sorát. Egyházilag majd nem teljesen beolvadtak a román szertartású görög kath. gyulafehérvári (balázsfalvi) metropoliába. (Legtájékoztalanabb a kérdés ezen ágában a cikkiró, mert különben nem mondana ilyen nagy valótlanságot. Ugyan nem szégyen bazi-fias olábnak lenni; de azért határozottan kijelentem — pedig jól ismerem a viszonyokat — hogy a hazai örmények közül egyetlenegy sem „olvadt bele a román szertartású görög kath. balázsfalvi metropoliába,” hanem mindnyájan örmény szertartású római kato-

I k u s o k v a g y u n k. Különben itt még azt is megjegyzem, hogy „román szertartású görög kath. metropolia nincs, hanem van „görög szertartású római katolikus [vagy röviden görög kath.] egyház” mert a szentséges Atya nem román, hanem görög szertartást engedélyezett: aztán az oláhok az egyesülés előtt is nem román [ilyen nem létezett, most sincs], hanem görög szertartást követtek. Ehhez a ponthoz még egy megjegyzést: A görög nyelv ezt a szót „metropolia” nem ismeri, hanem ezt metropolisz (*μετροπολις*)... Együttal mozgalmat indítanak, hogy a még meglevő örmény parochiát, a magyar görög-katolikus hűsorsosok körében a magyar liturgia behozatala ügyében folyó díszéretes akcióhoz csatlakozzanak. (Erről a mozgalomról, mely nem létezik, mit se tudunk. Mert ha a böcs és hazafias magyar püspöki kar, mely e hazában 7.850.000 római kath. hívet kormányoz, nem találja az egység, vagy a kivihetlenség szempontjából cél- vagy időszerűnek azt, hogy a pápa beeccegyezésével behozza Magyarországra a magyar liturgiát, — mi a magyar püspöki karnál sem bölcselőknek, sem okosabbaknak, sem hazafiasabbaknak nem akarunk látszatni annál is inkább, mivel a mit a hazai összes lakosság $50\frac{1}{4}\%$ [ennyi róm. kath. van hazánkban] ez idő szerint ki nem vívhat, azt 20000 örmény katolikus még ha a hajlú-dorogiakkal egy úton is járna, — el nem érheti. Maradunk ezek szerint szertartásilag azoknak, mik vagyunk: a hazai latin szertartású pap a misében ezután is „Dominus vobiscum”-ot és az örmény pap „Chághauthium aménéczhun”-t fog mondani.

A monlottakból tehát azt a követésreméltó tanulságot vonhatjuk, hogy ne szóljunk olyan dologhoz, a mihez nem értünk, a mivel teljesen tájékozódva nem vagyunk. Ne ultra . . .

Sz. K.

A magyar-örmény irodalom újabb terméke.

— Szongott Kristóf. *A magyar-honi örmény családok genealogiája, tekintettel ezeknek egymás között levő rokonságára, s a vezetők- és keresztnemek etymologiai értelmére. Eredeti, kiadatlan kútforrások felhasználásával. Szamosújvárt, 1898. Nagy 8°. 218. l. 1 arcz- és 49 czímerképpel. Ara 2 frt.*

„Hic liber est, in quo quaerit
sua dogmata quisque.
Inveniet pariter dogmata
quisque sua.”

Vannak az emberi léleknek csöndes órái. — mondja Harmath Lujza jeles írónőnk, ¹⁾ midőn a képzelet megszabadítva magát kötelekeitől, szabadon imbolyog a multak misztériumai közt, s ott áll meg pihenni, a hol a feltartóztatlanul haladó idő egy-egy szélesebb vagy keskenyebb huzallal jelezte átvonulását.

Nem tudunk elképzelni oly öntudatos lényt, kinek gondolkodó elméje egy ily csöndes órában el ne csapongott volna a multak egy ilyen misztériumában. Szinte egész biztonsággal merjük állítani, hogy nincs ember a földön, legalább olyan, ki magát s művelt emberek közé sorozza, a ki ne érdeklődött volna őseinek ki és mi volta iránt. S csak nehezen tudjuk ellátni, hogy bár egyetlen egyén is akadna, ki idegen hangzású — és önmaga által megfejtethetetlen — nevének jelentését ne keresné, illetve ne kereste volna, vagy talán kutatásai czéltalanságának tudatában ezíránt legalább forró vágyat ne érezne, illetőleg ne érzett volna szívében.

Ha tudni akarjuk, kik voltak őseink, élethen levő őregeinkhez fordulunk, kik talán egy évszázadig még vissza tudják vezetni családfánkat; de e határpontnál meg kell állapodniok; mert gyarló emberi elméjük működésének kiszabott határain túl már nem haladhat. Ily nemű kutatásainknál legelőbb esetben ennyivel kellett megelégednünk, míg lapunk hámulatos vasszorgalmú szerkesztője egy köny-

¹⁾ Armenia, magyar-örmény havi szemle. Harmadik évfolyam (1889). 98. lap.

vel nem tesz élénk, melynek czímét e szerény soraink fölé iktattuk. E valóban megbecsülhetlen forrásmunka felülvizsgálata és abban a kérdéses családnév kikeresése után, ott találjuk meg a hivatkozást és utalást az e tekintetben legfőbb forrásokra: a szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószent-miklósi és csik-szépvízi anyakönyvekre, melyeket szerző mind átbüvárolt, s melyeknek pontos lap- és tétel-számát is adja, midőn rájuk hivatkozik.

Az, kinek neve édes hazája nyelvén hangzik, rendes körülmények közt nem szorul rá jelentésének kutatására. De a hazánkban élő örmény nemzetfeleink egy részének ezen édes magyar nyelven zengő neve (Bárány, Beleg, Csillag, Erős, Virág) nem nyomonkövethető a beköltözés ideje előtt, sőt jó ideig azután sem, — a mikor ama család csak idegen nevének nyomaira (Kárimisz, Esztechno, Zuhál, Ambur, Cshieshágián) találunk, mely már ismeretlen fogalom ama magyar földön élő örmény előtt, kinek szíve-velke magyarul érez és gondolkodik. S ha tekintetbe vesszük, hogy 1182 magyarországi örmény család közül csak 167-nek magyar a neve, míg 1015 családnév örmény, román, török, arab, perzsa, görög stb., akkor irodalmunkra nézve e szempontból is igazi nyereségnek fogjuk találni szerző derék munkáját, melyet bátran nevezhetnénk a hazai örménység bibliájának. Nyissuk fel azon lapját, melyen ott találjuk külsejében idegen családnévünket, a betűrend által meghatározott helyen, s szemünk előtt fog állani a terra incognita. Megtalálhatják ott idegen nyelvű neveink (Ávéd, Ávedikh, Buslig, Gorove; Batriu, Kovrig; Áján, Álács; Ámirás, Dsehez; Merza, Sálun; Akontz, Alexa) magyar jelentését (Üdvözlés, Üdvözlét, Rövidlátó, Úgyes; Öreg, Perecz; Fejedelem, Csillag; Fejedelmes, Kelengye; Fejedelemfi, Király; Lándsádárdavető, Segítő), eredetét és nem egyszer azon változásokat, melyeket az idők folyamán szenvedtek, úgyintén gyakran azon változataikat is lejegyezte benne a szerző, melyekkel a nép naiv észjárása és ironiája gazdagította (Burkus, Heriszá, Kokonyiga).

Szerző munkája három főrészt ösztök: a bevezetés után (1-9 lap) I. A hazai örmények vezetéknévei (10—

184). II. A hazai örmények keresztnévei (184—198). III. Bevezető rész: statisztika (198—212).

Az első rész tartalmát röviden már a fentebbiekben érintettük; a második rész az erdélyi örményeknél 1850-ig használatban levő fi- és nőneveket ismerteti, míg a harmadikban kíváncsiságunkat minden tekintetben kielégítő 63 pontban közli az egyes családnevek betűrendes jegyzékét, a szerint, a mint azok élők vagy kihaltak, használatban vannak vagy csak gúnynevek; továbbá a különböző nemzetek nyelvéből való származásuk szerint is osztályozza. Ennyit kívántunk még elmondani arról a becses forrásmunkáról, mely olvasóink előtt sem egészen ismeretlen. Kellőleg csak az tudja méltányolni e könyvet, a ki látta azt a fömérdek anyagot, melyet szerző oly pártatlan türelemmel és odaadással gyűjtött össze és dolgozott fel művében.

Sorainkat is könyvünk előszavának utolsó mondatával fejezzük be: „Ne találtassék örmény e hazában, ki meg ne szerezze e munkát, mely családjáról és rokonairól mind azt elmondja, a mit az aklak és a hagyomány megőriztek.”

Voith Antal.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA.

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Ötödik folytatás.)

Az örmény irodalom állapota a VI. században mind minőség, mind mennyiség tekintetében nagyon különbözik azon állapottól, melyben az, az V. században létezett. De nem is lehet ez másképpen! Miután megszűnt Örményországban a királyság, vele együtt el kellett enyésznie a

békeségnek és tudománynak is úgy, hogy mindenütt zavar és bűlaság uralkodott. Ez által nagy és kipótolhatlan kárt szenvedett az újjászületett örmény irodalom: ez az oka, hogy a VI. és következő két századból nem vagyunk képesek jelentékeny írott emlékeket felmutatni (Réz-kor); de merőben ezeket sem nélkülözzük. Az egyházi iratok közül bírjuk Oczhnei János hőlesés Beszédeit és Énekeit. A történelmi szakban jelentősek Mánigoni János püspöknek „Dáron“-i, Szebeoszuak „Hercules“- és Gághangáduai Mózesnek „Ághuának története“ s Sirágai Amantának csillagászata. A IX. században az irodalom, a Pákráduni-házból származott királyok segédkezése mellett kissé éledni kezdett. Katholikosz János († 925) írt világtörténelmet; Árdzruni Tamás az Árdzrunok- és Jérecz Leo, Máhoméd és utódainak történetét írta meg. A X. század jeles férfija Nárégi-Szent-Gergely, ki ha nyelvezet tekintetéből nem is, de észtehetségre méltán nevezhető az örmények Dántéjának. — vallási siralmaiban magasztos ihlettel írta meg azt, a mit a költői szellem alkothat az Isten tulajdonságairól. Ászoghig István az örmények történelmét írta meg kezdetlőtől fogva 1000-ig.

A XI-ik és a következő században Keleten, különösen a zárdákban nyugati tudományt találunk. A zárdák tanítványai közül való Báhláuni Gergely, kit a görögök mély tudományosságáért „magistros“ melléknévvel tiszteltek meg és a ki Monomachos Constantín idejében Mesopotamia kormányzója volt. Írt fia számára leveleket, nyelvtant és az ó-, meg új-szövetségből egyes szakaszokat versben. Fiaának, Végájászzer Gergelynek vannak Beszédei és Egyeztetései és a t. Lástriverti Áristák, mint szemtanú, részletesen írta meg Örményország történelmét 989 — 1071-ig, különösen Annak siralmas sorsát. Gláji (Ghelai) Szent-Nerszesz (1102 — 1172) a XII. század irodalmának elsőrendű csillaga, mint istenész (theologus), történetíró és költő egyszersmind, méltán viseli a „tisztelt“ melléknévet. „Edessa siralmaiban“ könyveket hullat ezen város szorongatásai felett; „Jézus, az Isten fia“: az ó- és új-szövetség története versben, — szintén versben írta meg az örmények történelmét is. A prózaiak közül csak a követ-

kezőket említi: A Katholikosz megválasztása alkalmával mondott remek beszédét, pásztorlevelét és „Hittel győnő” kezdetű gyönyörű imáját. Edessai Máté megírta a Pákraduni-királyok történetét 952—1132-ig. Ánii Samü, világ-történelmet és kortant írt kezdve a teremtéstől 1179-ig. Mechithár orvosnak van „Vigasztalás a lázban” című irata arab, perzsa és görög forrásból gyűjtve (1184-ben.) Az egyházi irodalom terén nagy munkásságot fejtett ki a fejedelmi ágból származott „csinos nyelv- és jó szívről” nevezetes Lámproni Nerszesz, a társusi érsek; ennek legjelentékenyebb műve azon remek beszéd, melyet 1179-ben a heronglá (Rómklá helység Örményországban) zsinaton tartott; különböző beszédein és költői munkáin kívül van „Mise-egyeztetése” is. A XII. század irodalmát bezárja Khos Mechithár, az örmény Aesopus, az ő 190 meséivel, meg polgári és egyházi törvénykönyvével. A XIII. század végén Vörpélián István a szjuni érsek, a szjuni tartomány történetét írta meg — az ő koráig.

5. Fejezet. A *Rupenisták* (*Rubéneáinkh*).

(1080—1393.)

Az örmények ezen negyedik uralkodó-házának működése már nem Örményország, hanem ennek nyugati oldalán fekvő kicsiny és hegyes Cilicia. — Ruben, Kákig-nak rokona, ki látta ezt a köfalon függni, elhatározta, hogy a nemzetet a görögök rabló uralma alól felszabadítja. Miután az örmények állapotát jól fontolóra vette, szándéka véghezvitelére igen alkalmas helynek találta a Taurus hegyeit, hol neki a hely fekvése fölöttebb nagy előnyöket ígért. És valóban el is űzte a görögöket ezen hegyekről... és ottan egy új királyságnak (Rupénok uralkodó-háza. 1080—1393) vetette meg alapját.

I. Konsztántin (1095—1100) az ország határait kiterjeszté, a „kereszteseket” hadsereggel és élelmi szerekkel segítette, — kik a szíves jóteteményt, neki ajándékozott grófi czímmel és örgyódi méltósággal (marquis) viszonozták. — I. Thorosz-nak (Tódor. 1100—1123) legfőbb gondja az volt, hogy a nemzetet megelégedetté tegye és az ország

határát kiterjeszsze.... És valóban ő lett egész Cilicia egyed-úra. Uralkodása alatt berontottak ugyan a perzsák néhány ízben Ciliciába, de győzelmet nem arathattak. (Vászil a tolvaj és Leó). — Leó (1123—1141) legyőzte a görögöket, segített Rogeriusnak, Antiochia fejedelmének, de elfogatott Bálduintól; midőn kiszabadult, Antiochia fejedelmének tartományát elfoglalta. Komnenosz Perpheruzsen János Ciliciába nyomult és néhány város és vár elfoglalása után, elfogta a királyt is Ruben és Thorosz fiaival, és Konstantinápolyba vitte, hol Leó meghalt 1141-ben.

A börtönből kiszabadult II. Thorosz, Ciliciába jöven, atyja trónjára lépett (1144—1168) és a görög seregeket Cilicia városaiból kiűzte. Komnenosz Emanuel, Andronigosz hadvezérét küldötte Thorosz ellen; de mivel az legyőzetett, a császár, Antiochia fejedelmének közbenjárása mellett Thoroszszal békét kötött. Thorosz a szorult helyzetbe jutott „jeruzsálemi király“-nak (III. Bálduin) Nureddinnel szemben, segítségére volt. Ebben az időközben, a görögök megszegvén a frígyet, újra behatoltak Örményországba; de Mámészdiáh mellett ismét megverettek. Midőn erre Thorosz uralmát a tengerig terjesztette ki, az aggodó császár felingerelte ellene Kélezs Aszlánt, az ikoniumi¹⁾ szultánt, ki benyomult ugyan Ciliciába, de legyőzetvén, kénytelen volt Thoroszszal békét kötni. — Thorosz halála után, kiskorú gyermekeinek gyámja Bál Tamás lépett a trónra (1168). De Méléh, Thorosz testvére, Nureddintől segélyt nyerve, Bál Ciliciából kiűzte (1169.) Méléh elvette a „templomosok“-tól²⁾ azon foglalásokat, melyekkel azok Ciliciában bírtak; a turkománokkal frígyre lépett; a szomszéd keresztény fejedelmek, kikkel ő zsarnokilag bánt, ellene fellázadtak; de megszabadult Nureddin segítségével. A görögök ellen

¹⁾ Ikonium, az ó-korban Kisázsia, Lykaonia tartományának fővárosa volt; a „keresztesek“ idejében egy szeldsuk szultánnak volt székhelye; a „keresztesek“ Ikoniumot 1190-ben foglalták el; most Konieh a neve.

²⁾ „Templomosok“ (templariusok) azon szervezett vitézrend tagjai, mely rend a XI. században alapították, hogy a jeruzsálemi templomot a mohámedanoktól megszabadítsák; e rend a XIV. század elején töröltetett el.

néhány évig folytatott győzelmes ütközet után, Melék megöletett Szisz-ben az ellene felizzgatott sereg által (1174).

Melék halála után unokatestvére II. Rubén lett a trón-utód (1174—1185). Ennek kormányzása csendes, az ország a külső megtámadásoktól ment és a nép boldog volt. Habár csulárdul el fogatott Bémuntástól, Antiochia fejlődésétől, de kiszabadulása után figyelmét kiválólag népének boldogítása- és nyugalma fordította. Rubén a trónról lemondván, a kormányt fivérének adta át, ő maga pedig egy zárdába húzódott.

II. Leo (Levon, 1186—1219), ki vitézségre nézve elődeit mind felülmúlta, bölcsességével hazájának fényt szerzett. Az ikoniumi szultán benyomult ugyan Ciliciába, de Leótól nemcsak legyőzetett, hanem még életét is elvesztette. Leó elfoglalta Isauriát és a nagy készüléttel Ciliciába berontott damasceni szultánt innen kikergette. Így uralmának kiterjesztése és biztosítása után, gondját az ország rendezésére és népének nyugalma fordította. A míg az örökös fejedelem gondoskodása alatt az ország békés csendességgel élvezeti, a szomszéd assyriai és palaestinaai keresztények állapota folyvást rosszabodott. Szalaheddin Jeruzsálem elfoglalása után, Assyria és Palaestina egy részét is birtokába kerítette. Leó volt az, ki Clemens pápa és I. Fridrik császár által felszólítva, a „keresztieseknek” segílyt nyújtott, kiktől viszont azt az ígéretet kapta, hogy királynak fog megkoronáztatni, . . . és az ígérlet nem maradt csak „szép szóznak”; mert III. Coelestin pápa a császár beleegyezésével, Leónak csakugyan küldött a mainzi érsek által koronát, melylyel Leó Tarsusban 1198-ban meg is koronáztatott. Erre székét Szisz-be vette át, a honnan Coelestin utóda, III. Innocent pápához hódolati levelet is írt. A tizenkét évig (1199—1211) tartott antiochiai kérdés is Leó javára dőlt el — és e város visszaadott lörvényes urának, Rubénnek. Habár legyőzé Leó a halepi szultánt (1212), de hasonló győzelmet nem víhatott ki az ikoniumi szultán felett is, kitől ő maga lett kénytelen békét vásárolni. Leó¹⁾ 1219-ben halt meg, utódául egyetlen leányát (Zabel — Izabella) hagyta.

¹⁾ „II. András (jeruzsálemi) magyar királylyal, mikor ez, a szent-földről visszafelé utazott Sírjában, Antiochia nevű városában,

Zabel kezéből ki akará nyílni Ruben, Antiochia fejedelme az uralmat ragadni (1220), de cseljét el nem érte. Zabel, Antiochia fejedelméhez, IV. Bemuntos fiához Fülöphez ment nőül. Midőn Fülöp a börtönben meghalt (1225), Zabel I. Héthum-mal lépett házassági frigyre, ki a trónra lépve (1226—1270) helyes intézkedéseivel II. Leónak méltó utóda lett. A tatárok régi Örményországban történt berohanásuk és az ikoniumi szultán legyőzetése után Cilicia felé közeledtek. Héthum Mánkoli khánhoz menve, vele a szeretet és barátság kötelékével egyesült.

Kétségtelen, hogy Héthumhoz az ikoniumi szultánt a barátság kapcsa fűzte, a mit bizonyossá tesz Héthum pénzének egyik — a királyt lóvon ülve ábrázoló — oldalán levő következő felírás: „Héthum az örmények királya“ (Héthum thakávor Hájocz.) A pénz másik oldalának ez a felírása: (Arabul) „Asz szultán ul azim Gájasz eddunia veddin Khejchuszrevben Khejkobár. (Magyarul: Nagy úr, a világ és vallás oltalmazója Khejchuszrev, Khejkobádáh fia); ezen lap körzetében ez áll: urebâ bi Szisz szene erbâim ve szettimaje; (magyarul: „Veretett Szisz-ben, hat-száznegyvenedik esztendőben“).

Erre Héthum, a Ciliciára rohant Ázeddin szultánt győzte le — és a tatárokkal egyesülve, abban járt, hogy Jeruzsálemet a saraczenek kezéből kiszabadítsa. De midőn Mánkoli meghalt, a tatárok vonakodtak segínyt nyújtani; a saraczenek pedig Antiochia elfoglalása után bementek Ciliciába is és Szisz fővárost felégették. Héthum, búlálat miatt, a kormányzástól félrevonult és mintán az uralko-

Leo, az örmények királya, hogy erősebb lehessen a „magyarok társasága“ által a törökök ellen, ilyen egyességre lépett: hogy az ő leányát vegye feleségül a magyar király András nevű fia és Leó, maga koronáját és az egész Örményországot erre a maga vejére fogja hagyni. Hogy pedig a dolog annál bizonyosabb legyen országának Nagyjait Leó megeskette, hogy magokat és az országot, mind ennek az ifjú Andrásnak, mind pedig annak maradékinak örökösen által adják. Ezen egyezés iránt, mind András király, mind Leó levelet küldöttek a római Pápához, hogy azt hagyja helybe; melyet könnyen meg is nyertek 1219-ben. De ezen alkudozások után meghalt Leó, még mielőtt az ifjú András ő hozzá elmehelett volna; melyből a lett, hogy az örmény királyságtól örökre elma-

dást Egyiptomból visszatért fiának (Leó) adta át, zárdába huzódott (1270.) — III. Leó, ki jótékony-sága- és buzgal-mával lünik ki. tanodákat nyitva és könyveket lemásolva, a tudomány terjesztését előmozdította. Az ellene történt összeesküvésnek nagylelkűleg megbocsátott. Habár a Cili-ciába benyomult arabokkal szövetezett saraczenek- és tur-kománoktól Sziszt megmentette, de Tarsust már nem volt képes megmenteni, mely kirabolhatott és felégettetett. Leó, a néhány ízben Ciliciára rohant egyiptomi és ikoniumi szultán legyőzése után, meghalt 1284-ben; utódául Hé-thum fiát nevezte ki.

A Leó után következett néhány király idejében (1289—1307) az ország a belső zavarok és a trónörökösödési vil-longások miatt igen nagy rendetlenségben volt. Osin (1308—1320) épen akkor foglalta el a királyi széket, mi-dőn az egyesült ellenségek hatalommal igyekeztek uralmát megsemmisíteni. De ő éberségével országát egy részről a külső ellenségek incselkedései ellen védte meg, más rész-ről az elődei idejében keletkezett zavaroknak is véget ve-tett. — A tíz éves V. Leó idejében (1320—1342) a nyo-morteljes harezkok lángja, mely Ciliciának alakját megvál-toztatta és a pusztulásnak kezdetét jelezte. — újra felgyu-ladt Názár Melikh szultán, látván az Örményország bel-sejében dúló egyenetlenséget és a fejedelmek meg a király között uralkodó ellenségeskedést, — az alkalmat kedvező-nek találta az ország elfoglalására.

A dolog megkönnyebbítése czéljából legelsőbbben a ta-tárok- és turkománokkal lépett szövetségre. Az első tá-

radi. Ugyanis mihelyt Leó halálát meghalotta János, a Jeruzsálemi király; a több Kereszteshadakat Egyiptomba hagyta, maga pedig seregével visszarepült Örményországba, annak ezen a juson való elfoglalására; hogy az ő felesége a meghalt Leó leánya volt. Ta-lán csak azért, hogy az időt huzzák-vonják, abba kötöttek az ör-mény Főrendek, hogy Jánosnak mind a díg által nem adhatják, míg feleségét, Leó leányát vele nem látandják. Visszament hát János király feleségeért Zsidóországba, a ki akkor Ptolomais (Akkó vagy Akre) városában mulatott; de felesége örvével Örményorszá-gol csakugyan nem foglalhatta; mert azzal ezivodásda esett, hogy azt halálra verte; és így mind felesége, mind Örményország nélkül ellett. Kaposabb árva volt mind Örményországa, mind Leó leánya,

madó volt Timurhás, a tatárok vezére, ki 30.000 lóvassal Ciliciába nyomult és 25 napig raholva folytonosan pusztított. A kézre került emberek: férfiak és nők kegyetlenül megölettek, a védtelen városok bevételek és felégettettek, a rétek, szántóföldek letaroltattak, minden állat zsákmánnyul szolgált és ezren meg ezren foglyokká létetek... A tatárok elvonulása után Áramán az ő turkománjaival rombolla el és semmisíttette meg azt, a mi megelőzőitől megmaradt. Ezen csapás elvonulása után az egyiptomi szultán serege ejtett Cilicia testén halálos sebet.

Leó XXII. János pápától kért segítyt. A Szent-Atya az összes keresztényekhez egy „breve“-t (bulla pontificis) küldött, melyben Örményország nyomorát élénk színekkel festve, azokat felszólítja, hogy a saraczenek ellen fogjanak fegyvert; Leónak pedig a háború költségeinek fedezésére 30.000 darab aranyat küldött. (Lásd Kátédsán, Örmények történelme, V. könyv, 15. fejezet). A pápának segélytörékvése nem volt egészen eredménytelen: mert nem sokára azután a szultán Leóval kibékült; de az óhajtott béke csak rövid tartamú volt. Názár Melikh, Leót arra kényszerítette, hogy az egyiptomi szultánnal feltétel nélkül kössön frigyet. — Az ezután következett 80 évi időhöz világosan mutatja, hogy Örményország fejedelemsége gyors léptekkel sietett az enyészet felé.

Leó halálával kihalván a királyi család, királynak III. Konstantin, Zabel fia választott meg 1343-ben; de rendetlen viselete miatt a hadseregtől megöletett. Hasonló vége lett fivére (Kuidon) kormányzásának is (1344). Habár

kit az ifjú Andrásnak eljegyzettek vala; mintsem azok jó idejében alkalmas Tútorra ne találtak volna. Elvette hát feleségül az ifjú András jegyesét, Filep az Antiókia fejedeleme fia és azzal együtt Örményországot is elnyerte. Kétség kívül nem könnyen szenvedte ezt az öregebb András (magyar) király, de csakugyan tűrni kellett: mert itthon is elég baja volt a második fiával Kálmánnal, a kinek kezénél nehezen tartoztathatta Galitz és Lodomer országokat; sőt Kálmánt oly ígéret mellett szabadíthatta ki a fogságból, hogy az ifjú Andrással az orosz hercege Micisló leányát elvéteti. De az ifjú András ezen második házasságából semmi sem lett. Budai Ferencz, Magyarország polgári historiájának Lexicon, I. Darab, 32—34 lapig.

Kudon (Gudó) utóda, IV. Konstantin (1345—1362) nehéz időben lépett a trónra, mégis országát, a belső esendőség megőrzésén kívül, a külső ellenségek megtámadása ellen is — csak kis időre — megvédte. A rég óta Ciliciában szöbön volt egyházi kérdéseket, melyek a belső nyugalom megzavarásának főokai valának, megszüntette. Az egyiptomi szultán kettőzött dühvel újra elkezdette támadásait: de azokat IV. Konstantin erőhatalommal megsemmisítette és kezeiből Alexandra erődöt is kivette. Konstantinnal (1362) Cilicia nyugalma is ellűnt. Az egyesség belső kapesa megglazulván, a nemzetet elérte a rég óta reá varakozó halálos csapás.

Midőn IV. Konstantin halála után a viszátkodó fejedelmek főrekvése nem volt képes Orményországnak uralkodót adni, V. Orbán pápa felhívására Luszinján VI. Leó választatott meg királynak (1365—1393). De Cilicia hatalma ekkor már meg volt törve... Az egyiptomiak betörttek Ciliciába, Leót legyőzték és lealacsonyító béke elfogadására kényszerítették. Midőn ezek néhány év múlva, a pusztulást megújítva ismét győzedelmeskedtek, a megsebesült király egy erősített helyre húzódott.

A vérengző ellenségek az előttük nyitva állott országban irgalmatlan mészárlást vittek véghez. A falvak és városok felégettettek és felkulattak; a lakosok kegyetlenül megölettek, a földművelők megnyuzattak; az egyháziak és szerzetesek tüzes vassal megvakítottak. Az Úr igéjét hirdető és az isteni szolgálatot teljesítő papok nyelve és ujjai ki- és levágtattak.

Erre a Gábán várába menekült Leó önkéntes megadásra határozta el magát... Elfogatott, fogolylyá tételelt (1375) és csak két év múlva kasztiliai János király közbenjárására szabadult ki a börtönből (1382). A szerencsétlen király Jeruzsálemben, Rómában és Spanyolországban járta után, Franciaországba ment. Innen úgy, mint Angliából még egy utolsó kísérletet tett országának segélyt nyújtani, de miután nemes főrekvése megghiúsult, befejezte élte bús napjait Párisban 1393. nov. 22-én.

A Coelestinusok templomában temettetett el, a hol sírja fennállott a francia uralomig (1791).

A Pákráduni- királyság megszűnte után a régi Örményország nyugati részét a görögök, a keletit a perzsák és az éjszakit a georgiaiak foglalták el. Ezen utóbbiak az ország nagy részét elég ideig (1160—1220) bírták, mint sajátjukat függetlenül. A XIII. század kezdetén több ízben el lett az ország pusztítva a tatároktól. Áni, Erzerum és több más város, már néhányszor leromboltatott. Áni¹⁾ elpusztulása után a lakosság egy része, mint gyarmat, Krimben, Lengyelországban és Moldovában telepedett meg²⁾. A XIV. század közepén a tatárok uralma elhomolván, az ország mintegy 60 esztendeig nyugalma élvezett. De nem sokára a vérontás újra borzasztó zivatart idézett elő, mely Örményországot a fájdalom lengerévé változtatta át. Timur-Leng (Támerlán — a szanta Timur) pusztító foglalásaival Örményország belsejeig jutott el.

A barbárok kítakarodása után a mindegyre erősödő ozmán-török egymásután (1473—1585) kerítették hatalmukba Örményország nagy részét. Habár rövid idő múlva (1603) a perzsák Sáh-Ábász vezérlete alatt Ararat tartományt elfoglalták és néhány erős várát is bevették, mégis kénytelenek lettek az ozmánoknak helyet engedni. Sáh-Ábász a lakosság nagy részét magával vivé, kik útközben elég sanyarúságot, különösen pedig a Jéraszch (Araxes) folyón sietve történt átkelés ideje alatt sok szükségelt szenvedtek. A Perzsiába elérkezett kevés számú életben maradt örménynek, kik Új-Csughá vidékére telepítettek le. Sáh-Ábász sok kiváltságot adott. — Midőn erre az ozmán uralom

¹⁾ Ezen hazarészben lakó örmények Áni városából, mely utoljára 1239-ben dulatott fel, veszik eredetöket.

²⁾ Es stand geschrieben im Buche des Schicksals, dass in Armenien das Christenthum die Nation ihrem politischen Untergange entgegenführen sollte. Vor dem sanften Hauch der Lehre Jesu schien das kriegerische Feuer des alten Volks der Häk zu erlöschen und einem grossen Theil seiner Söhne blieb nur die Wahl, dem neuen Glauben oder ihrer alten Heimat treu zu werden; sie konnten dem Einen nicht anhangen, ohne das Andere zu meiden. Wie die Kinder Israels vom Schicksale verfolgt und zerstreut wurden unter alle Völker der Erde, wie sie einheimisch wurden auf fremden Boden und Fremdlinge in ihrer eigenen Heimat, weil sie Jesum verleugneten, so traf die Armenier gleiche Fluch, weil sie Jesum bekenneten und ihm anhängen. „Tausend u. Ein Tag in Orient.“ Friedrich Bodenstedt.

ellen fellázadt kormányzók Örményország népét nagyon sanyargatták — a menekülők egy második gyarmata indult (1606-ban) Lengyelország-, Moldova- és Ásztrákán felé. Néhány évvel később, a most (1613) nem viszállkodó ozmánok és perzsák osztották fel egymás között Örményországot, kik közül az előbbieek a nyugati nagyobb részt, az utóbbiak pedig a keleti kisebb részt foglalták el. De a két nemzet közt újra háború tört ki — és a győztes ozmánok lettek egész Örményország úraivá (1727). A perzsák azonban addig nem nyugodtak, míg a dolgot oda nem fejlesztették, hogy Örményország újra felosztatott e két nemzet között (1746). Erre az ország mintegy 80 esztendeig (1746 — 1826) semmi nevezetes alakváltozáson nem ment át. 1826-ban a perzsák az oroszok földjére törtek. Miklós csár a perzsák ellen Pászkievics vezérlete alatt küldött hadsereget. Ez Ecsmiádzin (örményül annyi mint az Egy-szülött [Jézus] leszállása) elfoglalása után (1827) Eriván elébe jutott és Perzsiába is benyomulva, a perzsákat egyes-ségre kényszeríté (1828 február 28), mely egyesség ere-jénél fogva a Jéraszch és Kur folyók között fekvő (ör-mény) tartomány az oroszok birtokába ment át. Néhány hónappal azután (jún. 14.) az oroszok az ozmánok ellen is hadat üzentek. Pászkievics Kársot és Ákálezikot hatal-mába keríté és kevéssel Bájázid elfoglalása után (1829 kezdetén), miután két csatában az ozmánokat legyőzte, Er-zerum elébe került, mely város néhány nap múlva önként meg is hódolt. Erre a drinapolyi (Adrianopolis) békekötés (szept. 14) értelmében éjszak-keleti Örményország egy ré-sze Oroszországhoz ment által.

Az 1877—1878-iki orosz-török háború akkor végző-dött be, midőn az oroszok Örményország nagyobb részé-nek elfoglalása után Kársba bevonultak (1878. mart. 16-án) és a sán-stephánói béke-egyesség, meg a berlini kongresszus határozványai (júl. 13.) értelmében, éjszaki Örményország keleti része: Kárs, Árdáhán, Bálum környezetükkel együtt (vagy is egy felől Dsoroch és Bennek folyamok keleti- és más felől nyugati Jéraszch délre néző tartományai) az oro-szoknak adáltak.

Örményország a XIV. és XV. században a folytonos harez- és pusztításnak volt színtere; egymást váltották fel a barbárok. A mit meghagytak Dzsengiskhán tatárjai, azt megfogyasztották Timur-Leng csapatai. Hány történelmi irat és emlék veszett el, miután a zardák és könyvtárok a lángok martalékaivá lettek! A szüntelen zavarok miatt Keleten is hanyatlottak a tudományok; de új életet öltöttek azok nyugaton a könyvnyomtatás feltalálása után. A változás, melyet ezen feltalálás a tudós világra tett, Ázsiára nézve sem maradt befolyás nélkül. A keleti népek között az örmények voltak az elsők, kik ezen új találmány előnyeit felismerve, azt hazájukban is meghonosították. Thokáti Ábkár 1563-ban Európába utazott, hogy megismerkedjék a könyvnyomtatás mesteriségével — és örmény betűket is öntessen. Az ő jó szerencséje és több áldozatkész lélek segédkezése hozta létre az első örmény nyomdát 1565-ben Velenczében. Ábkár nyomatta a zsoldárokat. A velencei nyomdát követte néhány év múlva a római. A XVII. században Európa és Ázsia majdnem minden jelentékeny városában találunk örmény nyomdát. Így Lembergben (1616), Miláno- (1624), Párizs- (1630), Csughá- (Perzsiában 1640), Livorno- (1640), Amsterdamban (1660), Marseilében (1673), Konstantinápolyban (1677), Lipcsében (1680), Paduában (1690). Ezen nyomdák közül az első helyet az amsterdami foglalja el. Igaz, hogy a XVI és XVII. században nyomtatás alól kikerült örmény művek, sem tudományosság, sem nyelvezet tekintetéből belső nagy becseset nem bírnak, mivel romlott nyelven irattak (Cserép-kor); de már a következő század — hogy helyrehozza a közel mult mulasztását — előnkbe teszi a nemzeti nyelv és irodalom újjátásának eszközét.

Az örmény nyelv felvirágoztatását nagyon elősegítették a XVII. és XVIII. században különböző helyeken tett más meg más alapítványok. A XVIII. század kezdetén (1705) alapult a Libanon hegyén két virágozó kollegium. De tagadhatlan igazságnak marad az, hogy a XVIII. század legelső férfja Szehástai Mechtár volt (született 1676, meghalt 1749), ki alapját vetette meg a saját nevére nevezett két (velencei és bécsi) congregationnak; megújította az örmény irodalmat és nyelvet és ezt alanti állásából kiemelve

csinosította, megfeszítette. Mechithárnak megengedte a Gondviselés, — mely szerencsében különben csak kevés halandó szokott részesülni — hogy még éltében megláthassa szakadatlan munkásságának gyümölcsét. Szellemi munkálkodásának nyomtatásban megjelent eredményeiből csak a következőket emlíjük: Képes-Szentírás; Máté egyeztetése; Az örmény nyelv szótára. Két tanódája közül a az elsőnek nem csekély fiszteletet szereznek a többek között: Az örmények történelme (1784—86, Cshámeshián) kezdettől a XVIII. század közepeig; Örményország archeológiája (Armenia régiségei, 1835, Indsidsián); a két kötetes nagy szótár (1836—1837, Ávkerián); Örmény nyelvtan (1852), A vitéz Hájk (hősköltemény, 1858, Pákráduni). De azon megbecsülhetetlen kulesnak, — melylyel az aranykor remek nyelvemlékeinek tárházába nyithatni — fellalálása által hírnevét, a jelentékenység tekintetéből nem sokkal hátrább álló második tanoda örökölte meg. Ezé most és ezé lesz ezután is az elért eredmény, hogy hosszas vizsgálódás és ítészet után kimutathatta tetteg az örmény irodalom újjászületését fordításai — Bosziúe, Cantius, Ávángini, Rászin, Nepos) és munkásságával (Ekeesszólástan, Világtörténelem, Tanitástan, Mennyiségtan stb.). Az említett tanoda még ennyivel sem elégedett meg. Megújította tehát az önkény, személyes ízlés és sajátmenü felfogás alkotta fölösleges szavakban túlbővelkedő köznyelvet, szabályhoz alkalmazta, a gyomtól megfeszítette és az ő-nyelvhez közelítette.

(Kovrig Gergely mechithárista atya után — eredeti örményből.)

Kisebb közlemények.

A magyar főrendiház — hír szerint — legközelebről dr. Kohn Sámuel pesti izraelita hitközségi főrabbi kinevezése által új tagot nyer: ki egyházi állásában harmincz éven át kifejtett mű-

ködése, illetve a humanitás és a nemzeti közmívelődés terén szerzett érdemei elismerésül nyeri el a főrendiházi tagságot. — A „Keleti Értesítő” ezen tudósításához azt jegyzi meg a kolozsvári „Ellenzék”, hogy a szóban levő kinevezés által a főrendiházban valamennyi hitfelekezet lelkészei képviselve lesznek, — a mihez részünkről a valódi tényállás feltüntetése végett hozzá kell tennünk, — kivéve az örmény katolikus egyház lelkészeit!

A nemzetközi világbéke köztudomás szerint azon ideális vezéreszme, melynek lehető megvalósítására közösen vannak irányozva a művelt világ legnemesebb törekvései, s a melyben az orosz czár legújabb kezdeményei összhangzásban állnak a Vatikán hagyományos és folyton hangsúlyozott béke-óhajaival. A jövőben eszményibb kor előjelét láthatjuk abban is, (a mit újabban jelentenek a lapok), miszerint az orosz czárnak Tolsztoj gróffal történt találkozása alkalmával, a gróf azon kívánságát fejezte ki, hogy a katonai szolgálat szigora és terhei lehetőleg könnyíttessenek humanusabb bánásmód által! A czár erre megbizta Tolsztoj grófot, hogy kívánságát írásban formulázza és megígérte, hogy azt az egyetemes békeértekezlet elé terjeszti.

Irodalom és művészet.

„Die Donauländer” cím alatt Strausz Adolf magyarhoni orientalista új népismei folyóiratot indított meg, mely főleg az aldnai, úgynevezett Balkán-államok kereskedelmi, ipari és ethnografiai viszonyait akarja felölelni. Az első füzet közel száz oldalra terjedő könyvet képez és szláv, szerb, román stb. szak tanulmányokat foglal magában, az Európa délkeletén keletkezett ifjú államok kulturális, politikai és nemzetgazdasági viszonyairól. E folyóirat könyvszemléjében híralati ismertetést találunk Zichy Jenő gróf sokérdemű hazánkfiának kaukázusi és középázsiai tudományos expedíciójának eredményeiről is.

Tavaszszal.

Tavaszi dapsugár
Beköszöntött újra;
Ismét zöld mezőkre
Víz a felkém útja . . .
Vágyódlak bozzátok
Fakadó virágok!

Oh he jó ott nekem! . . .
— Hisz régt barátok,
Oly jó ismerősök
Vagytok kis virágok . . .
Nemde mindentke
Szíveinek gyermeke?

De nem tudom miért?
— Ne is kérdezzétek —
Nem tudok örülni
Virágok veletek.

Mikor ő is örült
A kelő kurálynak,
Pázsitos mezőkön
Bimbó fakadásnak.

Nem tudok vidulni,
Úgy mint akkor — régen . . .
Mikor vele bolygtam
Zöldelő erdőben

S most, ha rátok nézek
Úde virágszemek,
Miert hogy megrezdül
— Ne is kérdezzétek

Bánatos lelkeknek
Egy egy fájó honja? . . .
Nélküle egyedül
Hogyan vidülhetna? . . .

Papp Bogdán.

Közgazdasági élet.

A párizsi világkiállítás magyarhoni kormánybiztosa: Lukács Béla a székesfővárosban tartott előadása szerint a magyarországi hentes-ipar árúczikkeinek kiállítását is különös figyelemben öhajtván részesíteni, — a magunk részéről el nem mulaszthatjuk a kormánybiztos exposéjának ezen mozzanatára az örménység hentes-iparüzőit oly észrevétellel figyelmessé tenni, miszerint ilyenmő termékeink nemcsak a honi magyar városok, (mint Kolozsvár, Debreczen, Kassa...), hanem a külföld elsőrendő piacainak termékeivel is győztesen kiállhatnak az összehasonlítást, minőség és különleges készítmő mód tekintetében. A kiállítások, esetleg alkalmul szolgálhatnak e nemő árúczikkeinknek széles körben megkedveltetésére, nagyban leendő előállítására és forgalomba hozatalára is.

Mi ujság az örmény világban?

Uj zavarok Keleten. A „Magyarország” konstantinápolyi tudósítója írja: Nagyban folyik itt a készülődés minden eshetőségre. A mohamedánok úgy vélekednek, hogy a mennyiben idővel mégis el kell hagyniok Európát, távozásukat vérrel és tűzzel fogják jelezni... De nem csak a külső helyzet fenyegető (a török uralomra nézve), hanem a külső állapotok is vészjóslók. Jemenben — Arábiában — évek óta véres forrongások vannak, az ifjú törökök mind türelmetlenebbekké válnak, az államkincstár

teljesen kimerült. A török-perzsa határon új örmény mozgalmak észlelhetők! Ezuttal jól szervezett, lelkesült csapatokat vezet egy kipróbált ember, a ki Konstantinápolyból — Perzsiába menekült és a kinek, mint az ősi örmény fejedelmek utódjának, tekintelye és becsvégya is van! — Ha nem eszlodunk, e tudósítás Vahram-bey-Dadrian, örmény hercegre vonatkozik: ki csakugyan a porta foggatásai elől menekült a töröklővárosból — a perzsa fővárosba, Teheranba; s a kinek neje a „legnagyobb magyar”nak unokája.

Az amerikai örmények püspöke. Szarárdseán Józsefet nevezte ki Krimtan kátholikosz az Egyesült-Államokban élő örmények püspökevé. Szarárdseán Konstantinápolyban született 1852. febr. 14-én. Az elemi iskolát szülővárosának örmény iskolaiban tanulta, a felsőbb iskolát Jeruzsálemben végezte; 1875-ben szenteltetett pappá. Első működési köre Mus (Török-Örményország), hol 6 évet töltött, innen Konstantinápolyba ment, hol 9 évig maradt. 1889-ben Amerikába küldetett: ez volt az első örmény pap Amerikában; Vorchestherben (Úszther) lakott. Innen — habár hívei nagyon szerettek — a kátholikosz Taurisba (Perzsia) küldötte 1894-ben. Itt a sáhi érdemei elismeréséül a „nap- és oroszlaurend”-del tüntette ki. De a mult év június havában Ésmiadzmba hivattott, hol a kátholikosz őt püspökké szentelte és vissza Amerikába küldötte. Vorchesther a püspöknek székhelye. Mikor ide érkezett, az állomáshál két örmény pap és mintegy 500 örmény üdvözölte („pári egár”: Isten hozott). Az egyik pap: a providenszi lelkesz, Sziszágian Váglinág és a másik a esikhágoi telkész Papazian Másdocz. 35 kocsiyal kísérték be a városba, egyenesen az örmény templomhoz hajtatott. A templom megtelt hívekkel. Itt azon fonséges örmény enekkel fogadtak, mit Nerszesz püspök a XIV. században szerkesztett. Előbb misézett, azután örmény egyhazi beszédet intézett híveikhez: „Kövessétek a jóban — így szofott a többek között — az amerikaiakat; mert akkor ezek sem fogják banni, hogy közöttük lakunk. — Ne csak jó polgárok, hanem jó keresztények is legyenek. Intette a fiatalságot, hogy az örmény egyházról és ritusról ne felejtkezzenek meg. Legyenek hív lakoi annak a földnek, mely őket befogadta. Vögre reményének adott kifejezést, hogy nemesak ők, hanem mindazok az örmények, kik kiköltöztek (50.000), mihelyt a körülmények engedni fogak, visszaköltöznek hazájukba.” Azután áldását adta reájuk és az amerikai örmény filiákra. — Itt még csak annyit jegyzek meg, hogy Vorchestherben 700, New-Yorkban 2000 és az Egyesült-Államokban összesen 10.000 örmény van.

Lusinián Guido Örményország királyi hercege.

Luszinián Guido királyi herczeg.

Ez a nagynevű és fényes eredetű orientalista Konstantinápolyban született 1834. márcz. 2-án.

Luszinián József unokája, atyjának Cyprusz fejedelmének halála után meguntván azt a magános és fénytelen életet, mit Cyprusz-szigetén töltött, elhatározta, hogy öseinek diésőségét, mit visszaállítani ohajtott, más égalj alatt keresi. Azért ott hagyta a szigetet, fejedelmi elődeinek szülőhelyét és a mamlukok híres uralkodó fejedelmének: az örmény eredetű Murád beynek felhívására Egyiptomba ment, ki azonnal az egyiptomi hadsereg egy részének parancsnokságát adta át neki.

Luszinián József herczeg, barátjának Murád beynek tanácsára — nehogy a fellákh-k dühös haragját magára zudítsa, — jónak látta nevét arabra fordítani és így itt (Egyiptom) Jusuf Nár-Bey¹⁾ nevet viselt. A neveknek a mondott okból való megváltoztatása elég gyakori Keleten; napjainkban is előfordul ez az eset azokkal a keresztényekkel, kik török vagy egyiptomi hadszeregekben szolgálhatnak. De ez a névváltoztatás sem volt elég a vad araboknak, kik kétségbeesésükben azért, hogy a Bonaparte vezette francia sereg felettök fényes győzelmet vívott, bosszúból megölik 1800-ban jún. 14-én a herceget közvetlenül Bleher tábornok meggyilkolása után.

Csak György nevű fiát, ki még gyermek, mentik meg a vérfürdőből a hív szolgálak, kik hogy a nagy név (herczeg) fénye azt megvédje a vadak dühétől, ezután kalifának (vagy röviden Kalfa) nevezik, mi az arab nyelvben utódat, helyettesít jelent. Ilyen név alatt bujdosott sokáig Afrikában és Ázsiában; végre megállapodott Konstantinápolyban, hol atyjának nevét, a Nár-Bey-t vette fel.

¹⁾ A Luszinián családnév a latin lux, lucis szóból, melynek jelentése: fény, világosság, eredt; a latin lux megfelel az arab nár szónak, mely lángot, tüzet jelent. A Jussuf — József-fel és a bey szó herceget jelent; következőleg Jusuf Nár-Bey, a Luszinián József herczeg arab fordítása.

Fiai is ugyanazon politikai okok miatt sokáig viselték a Kalfá és Nár-Bey nevet, míg jelentékenynyé lettek irodalmi művek egész sorozatával.

György herczeg Szófiát, a török főváros leggazdagabb örmény bankárjának leányát veszi nőül. Három fia született: Leo-József, Guidó és Choren. Leo-József nagy pénzügyi tehetség volt; ennek 1887-ben történt halála után a Luszinján család feje — törvény szerint — Guidó lett. Choren az örmény szerzetesek (velencei mechtiháristák) közé lépett, ki felemelkedett az érsekségig. Ez nagy tudós, különö költő és jelentékeny egyházi szónok volt. Erős nemzeti érzülete és hazafisága miatt a török kormány előtt gyanúba esett: saját palotájában mérég által vetettek véget drága életének.¹⁾

Guidó iskoláját Velenczében, az örmény mechtiháristák híres tanodájában kezdette és tanulmányait Párisban végezte el. Az örmény nemzet 1856-ban Luszinján Guidó herczeget kérte fel, hogy Párisban egy felsőbb örmény iskolát (akadémia) alapítson. A herczeg nemcsak megalapította az akadémiát, hanem annak első igazgatója is lett; de mivel ezen állásában egészsége megrendült, 1859-ben visszalépett. Azóta nagy irodalmi munkásságot fejt ki: munkáinak nagy része harmadik kiadást is ért. Munkáival hármas czélt akar elérni: Keleten európai műveltséget akar terjeszteni, továbbá a francia nyelv és rokonszeny számára tért bőditani.

Ábdul-Medsid szultán 1858-ban méltányolva a herczeg szolgálatait, melyeket irodalmi becses munkásságával országának tett. — „Ulaji-Szénéphé evvel“ elsőosztályú rendével és a „Medsidijer“-renddel tüntette ki. II. Sándor orosz czár és más uralkodók is különféle kitüntetésekkel és ajándékokkal tisztelték meg.

Guidó herczeg most két nagy munka befejezésén dolgozik: egyik francia-örmény és a másik francia-török

¹⁾ Más alkalommal fogunk haláláról szólni. „Az örmény hőcsője“ czimű szép francia költeményt magyar prózában dr. Fogolyán Tivadarné Bányai Blanka tette közzé az „Armenia“ hátsábjain.

szótára; az eddig megjelent szótárak közül ezeket tartják a legteljesebb és legjobb szótáraknak.

A herceg a francia történelmi társulatnak, a párisi ázsiai társaságnak, a francia néprajzi társaságnak, továbbá több francia és idegen akadémiának a tagja.

Eddig szólottunk a bámult tudósról, a nagy nyelvészről és a széleskörű műveltséggel bíró hercegről: most mondjunk valamit egyéniségéről is.

A ruházatban fényt nem üz. Csak reá kell nézni — és azonnal felismerjük a magas születést. Magas örmény homloka elméje magasztaltságát mutatja; kifejezőesteljes nagy és édes szemek világítják meg böles személyiségét. Külsője megnyerő. Nagy emberbarát; a nyomort vigasztalatlanul nem hagyja; ajtaja nyitva áll mindenki előtt; ezért örvend oly nagy népszerűségnek.¹⁾

Luszinián Guidó herceg, Godfre le Kupil Mari grófnőt vette nőül. Ebből a házasságból két gyermeke született: egy fia és egy leánya; leánya De Noro marquisé.

Örményország-, Cyprusnak és Jeruzsálemnek ezen királyi háza három rendet alapított. Az elsőt, mely „kard“-vagy „hallgatás“-nak neveztetik, azon 300 férfiónak adta, kik vele együtt távoztak el Palaestinából; a második „Szinai-Szt-Katalin“-rendje; a harmadiknak „Mehuzine“-rend a neve. A Luszinián-ház czímerén ez a felírás olvasható: „A hív védelemért.“

Luszinián Guidó nagy királyok sarjadékának érdemes utóda, kinek irodalmi munkáságában úgy, mint csendes életében egy igen szép és példányszerű vonás van: nem mondja, hanem tetteivel mintegy mutatja azt, hogy a fejedelem igazán nemcsak akkor uralkodó, midőn már tényleg trónra lépett, hanem akkor is, midőn az ismeretek terjesztésében és mások felvilágosítása érdekében fáradozik . . .

Szongott Kristóf.

¹⁾ Diplomáciai jegyzékét, mit a napokban intézett az európai nagyhatalmakhoz, lásd alább „Egy új tronkövetelő“ czim alatt.

Szerk.

Egy új trónkövetelő.

Erdekes alak merült fel a múlt héten — mondja az „Alkotmány” febr. 14-én kelt 44. számában — egyelőre nem a nagyközönség, hanem az európai diplomácia előtt. Az illető magát Jeruzsálem, Ciprus és Örményország királyi hercegének nevezi, a mely czímmel kétségtől élénk meglepetést kelt még a genealogiában és történetben jártasoknál¹⁾ is. A polgári életben Guy de Lusignan herceg a neve.²⁾ A család valóban régi és talán több őst tud felmutatni, mint akár a Habsburgok, akár a Hohenzollerek, vagy az orosz trónon ülő Romanovok. Egy Guid de Lusignan 1182-ben, tehát a keresztes hadjáratok idejében, Jeruzsálem királyának választatott meg, de már 1196-ban a ciprusi királyságért lemondott Jeruzsálemtől: egy másik Guido de Lusignan pedig 1343—1375-ig Örményország királya volt.³⁾

Guy herceg tehát nem mond valótlanyságot, midőn hivatkozik arra, hogy ereiben „királyok vére” csörgedez. De mintán a Lusignanok elfeledték biztosítani maguknak a trónutódlási jogot, a fiatal herceg czímei legalább is oly problematikus értékűek, mintha a mi báró Keményeink, gróf Bethlenjeink és a Barcsayak oda lennék névjegyükre: „Erdély fejedelmei, bárói vagy grófjai.”

A Lusignanok hatszáz éven keresztül nyugodtan nézték, mint ülnek egykori királyságukba, részint a törökök, részint a velenceiek (?), majd legújabbán — Ciprus szigetére — Albion fiait. Sőt még az ellen sem tiltakoztak, hogy a magyar király czímei közé iktassa és használja

¹⁾ Csak azok előtt kelt meglepetést, kik a tudomány mondott ágaiban járattanok. Szerk.

²⁾ Sikertől arcképét, mit magától a királyi hercegtől kaptunk, és életrajzát lásd a jelen füzet élén. Szerk.

³⁾ Nem Guido, hanem Leon de Lusignan és nem 1343-tól 1375-ig, hanem 1365—1393-ig volt Örményország királya. Ez 1393 nov. 22-én halt el Parisban. Parisban a Coelestinusok templomában temették el, a hol sírja fennállott a francia forradalomig (1791). Most St-Denisben nyugszik. (L. Szongott, Szamosújvár város monografiája, 91—92. lap). Szerk.

még ma is a „jeruzsálemi király” nevet, a mely csak oly szimbolikus, mint pl. a püspökségek in partibus infidelium. Guy herezeg őseinek ezi a nembánomságát iparkodik most helyrehozni. De szerény ember lévén, nem reklamálja sem Jeruzsálemet, sem Ciprus szigetét, hanem egyelőre az örmenyek érdekében mártja — nem vérbe, hanem — tintába a — tollát.

Lusignan Guy ő királyi fensége a mult héten egy körlevelet intézett Európa ama nagyhatalmasságaihoz, melyek a berlini szerződést aláírták. A Lusignan által szétküldött körlevél tartalma méltó a figyelemre. Az örmeny kérdést teszi szó tárgyává. A ki csak némileg ismeri a keleti kérdést, tudni fogja, hogy ennek a Nagy-Péter ezár óta napirenden levő kérdésnek súlypontja a Balkán-félszigetről áthelyeződött Ázsiába és pedig — Örményországba. Lusignan herezeg tehát a mellett, hogy levelében érzékeny szívűnek látszik, mégis józan spekuláns is. Néz a jövőbe és lelki szemei előtt megjelenik — Bulgária mintájára — egy független Örményország. Ha egy Battemberg és egy Koburg beülhettek a bolgár trónba, a melyhez semmi jogczinuk nem volt, miért ne juttatná a világ eszébe, hogy a Lusignanok már bírták Örményországot?

A trónpretendensek III. Napoleon óta, kiváltkép a népjogok előharczosai. Ez a szerep hozzátartozik a népszerűség megszerzéséhez. E szerepben lépett fel Guy herezeg is. Abban a helyzetbe vagyunk, hogy hű fordításban szóról szóra közölhetjük a jövő század egyik trónpretendensének legelső nyilvános szereplése dokumentumát. Aktualis érdekekkel mindenesetre bir és ezért lenyomatjuk az alábbiakban. Eddig az „Alkotmány.” Mielőtt azonban magát a fölötte érdekes diplomaciai jegyzéket is közölnök, a mondott lap bevezetéséhez — a hely szűke miatt — jelen alkalommal a közlött két jegyzeten kívül, még csak e rövid négy megjegyzést fűzzük:

1. Örményország elfoglalása előbb az arabok, később a törökök által oly fegyvertény volt, melyet a Lusignan-család kénytelen volt hatszáz éven keresztül „nyugodtan” elnézni, a túlhatalom világhatalommal szemben.

2. A „Jeruzsálemi király“ ezimén a magyar királyok sem akarják elfoglalni Jeruzsálem városát.

3. Cyprus-sziget iránt akkor, midőn azt Anglia a töröktől átvette, a konstantinápolyi örmény érsek: herezeg Luszián Choren Nár-Bey a trónkövetelő öcsese formaliter igényt támasztott ösei jogán és pert is indított az angol bíróság előtt a sziget iránt.

4. A Luszián-család királyi czimerét (mit az „Armenia“ is közölt) eddig is használta, örmény nemzeti rendjelét (a „Meluzina-rend“) tényleg osztogatta Európában is s történeli jogairól le nem mondott.

Ezek után álljon itt a fontos diplomaciai jegyzék:

Hála az európai nagyhatalmak magas és nagytekű intervencziójának: Görög- és Törökország közt minden ellentét elsimított. A civilizált Európa védszárnyai alatt a pacificatio keresztül van vive s az eddig egyetlen nyílt kérdés, a krétai ügy, szintén megoldás küszöbéhez jutott a krétaiak túlnyomó többségének jogos óhaja szerint. Tisztelet a nagy nemzeteknek, melyek akaratukal a mértékbe vetették, hogy a nyugtalanság és zavar korszaka véget érjen s helyreálljon a rend és biztonság, mely épp oly szükséges a béke fentartására, mint a nagy és kis államok erkölcsi és anyagi gyarapodhatására. A midőn azonban az európai diplomácia e szerencses eredményétől tetzesésem nem tagadhatom meg, engedje meg Excellenciáid, hogy fájdalommat, emlékeimet és reményeimet Törökország egy másik népe felé: Örményország derék és viléz népére irányítsam, a melynek őseim oly sokáig és oly lojálisan szolgálatára voltak, a melynek körében töltöttem életem legnagyobb részét, a melynek van szentelve minden munkám és törekvésem és a melyhez vonz engem egyrészt a súlyos balsors, a mely érte, másrészt az a név, melyet viselek s a mely irányukban oly sok kötelességgel ró reám.

A török uralom alatt Örményország többet szenvedett, mint Kréta és szenved ma is s az egész világ meg van rendülve az örmények folytonos lemészárolása miatt.

Távol áll tőlem, hogy felhújsam ama véres mészárlások emlékét, melyek alatt haromszázezer honfitársam: férfiak, nők és gyermekek vad állatokként üldöztek és

legyilkoltattak, a mikor az örmények lakhelyei oly szörnyettek színhelyei voltak, minőket a történelem addig nem ismert, s melyeknek visszhangja kétségkívül Exzellenziádban is a borzalom felkiáltását kelti.

Épp oly kevéssé van szándékomban nyilvánosságra hozni ama jelentéseket és magántudósításokat, melyek Örményországból hozzám érkeztek és bizonyosságot tesznek a felől, hogy a szörnyűségek még mindig tartanak, hogy a fájdalmas sebek, melyek a mi drága Örményországunk testét borítják, behegedés helyett napról-napra újból fől szakíthatnak s hogy az a nép, mely egykor oly fehkölt gondolkodású és mindenki jogát oly nagyrabecsülő volt, a melynek tulajdonítja a bibliai legenda a mai humanitás eredetét, ez a nép nemsokára nem lesz egyéb az általa lakott országgal együtt, mint nagy temető.

A gyűlölet és ellenségeskedés érzelmei, melyek oly sok vérontást idéztek elő, legfőbbkép a törökök és örmények származása, nyelve és erkölcsi közt levő különbségben gyökereznek, a melyből következik a két nép jellemének összeegyeztethetlensége. Amnyi vér folyt, hogy pacificalásra nincs remény; ellenben a kölesönös gyűlölet élesedése és nagyobboldása várható s ennek közelgetében állandó, borzalmas, gyilkos küzdelem, mely átesaphat az ország határain túl is; ez a mi — fájdalom — megezáfolhatatlan tényeken alapuló meggyőződésünk. Meg fogja-e a civilizált Európa engedni e szerencsétlenség további fenmaradását és kiterjeszkedését s nem hajlandó, miként Kretáért, a mérlegbe vetni kétségbevonhatlan tekintélyét, hogy elhárítsa ama okokat, melyek a törökök és örmények közt levő ellentétet fentartják?

Ha rendezett viszonyok állnának be, az örményeknek autonómiát és a szultán fenhatósága alatt oly törvényeket kell adni, melyek összhangzásban legyenek az örmények szokásaival, szellemével és érdekeivel. Ez a kérdés különben elvileg már meg lett oldva és pedig a berlini kongresszuson, hol a résztvevők, megindulva az örmények szenvedésein és kiküldöttjeiknek Krímiának és herceg Luszignán érseknek¹⁾ a panaszain, magukra vállalták azt

¹⁾ Ez édes öcsese volt a trónkövetelőnek.

az ünnepélyes kötelezettséget, hogy Törökországot rábírák a reformok életbeléptetésére az örmény tartományokban.

Az örmények ekkor bizva a hatalmak emberbaráti érzésből eredő ígérletében és meggyőződve lévén, hogy a császárok, királyok, fejedelmek és a szerződés 61. pontja szerint joggal bíró többi signatarius hatalmak kormányferfiái csupán diplomáciai úton is képesek lesznek a szükségesnek talált reformokat Törökországban végrehajtani: nyugodtan várták egy elviselhető kormányzat bekövetkeztét.

A berlini kongresszus után azonban oly sok kérdés merült fel, hogy Európa megfélemlkezett az örményekről és a konstantinápolyi kormány, a kongresszus határozatainak teljes mellőzésével, folytatta az egész örmény nemzet elnyomását a legborzasztóbb módon.

A fanatizált muzulmán katonák a barbárság oly rafináltságával pusztítottak, hogy a legvadabb népeknek is példa gyanánt szolgálhatnak.

Rágondolva arra a háromszázezer férfi-, nő- és gyermekholttestre, mely az ottomán vadságnak áldozatul esett; látva a dolgok jelenlegi szörnyű helyzetét és szem előtt tartva, hogy drága Örményországunk szétdarabolva, vérrel fődve és kimondhatatlan nyomorban van; irtózatos fájdalom és mély szomorúság fog el bennünket. Amaz indokolt félelem következtében, hogy érzékenységet találunk sérteni s ama folytonos reményben, hogy békés megoldás következik: érzelmeinket eddig elnyomtuk és eddigelé bizonyos tartózkodást kényszerítettünk magunkra. De tekintettel arra, hogy naponként fájdalommal látjuk, miként újulnak meg a kegyetlenkedések, az örmények helyzete rosszabbodik, életük, vagyonuk, becsületük folyton fenyegetve van, — nem akarjuk, hogy hallgatásunk félremagyaráztassék s miután minden oldalról sürgetnek minket, hogy szegény honfitársaink védelmét energikusabban vegyük kézbe: a jog és emberiesség nevében tiltakozunk Excellenciád előtt a törökök által az örmények fölött és Örményországban gyakorolt kormányzat ellen és sürgetjük, hogy miként a kretai, úgy az örmény kérdésben is, a berlini szerződést aláírt nagyhatalmak tényleg in-

tervenialjanak a Portánál, hogy az oly régóta elnyomott örmények, miként az összes civilizált államokban, úgy saját hazájukban is igazságos törvények alatt élhessenek.

Szívünk mélyéből kiáltunk európai döntőbírótság után és azt hisszük, hogy Törökországnak is érdekében volna, ha az örmény kérdés rendezése végett az európai nagyhatalmak döntőbíróssági intervenczióját igénybe venné.

Az egész világ türelmetlenül várja Excellenciád válaszáat, mely egyetértőleg az ezen ügynél érdekelt többi nemzetével, véget kell hogy vessen a borzalmaknak ama században, melyben az uralkodók nevékhöz méltóan az igazságot, Szabadságot és Testvériséget írták zászlóikra.

Fogadja Excellenciád . . . stb.

Guy de Lusignan

Örményország királyi hercege.

Két kép.

— Dzadurlán. —

1

Hatalmas nép és tündöklő nevek,
Az ős-erőnek fényes tettei;
Szabad, önálló, szilárd jellemek,
Fenn lengő zászló, diszes, nemzeti
Trón, korona, királyi paloták,
Csöpp vérig küzdő vitéz katonák.
És hős halál, vagy dicső győzelem,
Merész bátorság, semmi félelem,
Szép Örményország dicső hírneve,
Független hon, irigylett hatalom,
Nemzetnagyságnak büszke érzete. —
E fényképről a multat olvasom!...

II.

Lelánczolt nép és megvetett nevek,
A zsarnok kéznek véres nyomai,
Csüggedt szívekben fojtott érzetek,
Megbámull ősök kores szülöttjei!
Széttépett zászló, eltűnt korona:
Nemzet, haza nyomorban sínylenek,
Hős hadseregnek sehol sincs nyoma,
Küzdő vitézek többé nincsenek.
Egykor szabad hon: most igát visel,
Fejlődés helyett mindenütt a rom.
A lánczokat nyugodtan tűri el.
Ez árnyképről a jelent olvasom! . . .

Simay Gergely.

Örményország közéleté az első Bagratidák idejében.¹⁾

IV.

Az örmények sem vonhatták ki magukat ama hosszú küzdelemből, melyekbe a chalcedoni zsinat sodorta a keresztény világot. Bátisan visszautasítottak minden támadást s szilárdul ragaszkodtak az első három zsinat tanaihoz. De az éles ellentétek, melyek Chalcedonban keletkeztek s az évek hosszú sorára nyúló tusákban még inkább megerősödtek, továbbra is fennmaradtak az egyház életében. Nem esoda, hogy ennek folytán irodalmi tekintetben is erős ellenszenv fejlődött ki az örményeknél a görögök ellen. Az örmény egyházatyák többé nem a görög, hanem a syriai világból merítették a tudományos ismereteiket.

Ezen egyházatyák közül mint kitűnő író t dicsérik Zachariást (854—876), a ki hymnusokat írt s commentá-

¹⁾ H. Daghaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893.

rokat az „Énekek éneké”-hez és a szentírás egyéb könyveire¹⁾. Ásod idejében élt Hámán, a jeles egyházi író is, a kit „keleti” névvel ruháztak fel²⁾. Böles Salamon mondásaihoz, Jób könyvéhez és néhány zsoltárhoz írt magyarázatokat, továbbá örmény nyelvtant és történetet. Egy syriai archidiaconus Nana, a kit Bogha örmény fejedelemmel együtt tömlöczbe vetett a khalifa, commentárt írt János evangéliumához. Ezt a commentárt Ásod ajándékolta a leányának, Mária szünikhi fejedelemnének. Minthogy azonban gyöngé volt az örmény fordítás, a fejedelemmé elrendelte annak átdolgozását³⁾.

Ebbe az időbe esik az irodalmi tevékenysége Kákig, atyának, a szent Áton-rend előjárójának, a ki archidiaconusával, Gergelyvel egyetemben több vértanú történetét gyűjtötte össze részint örmény, részint syriai forrásokból s megvetette ezzel az örmény „Szentek életé”-nek, az Ájszmávurk-nak alapját. Ebben az időben élt János orvos is, a ki sok nyelvet ismert s megírta egyes szenteknek az életét, a többek közt Arcopagita Dionysiosét, a kinek iratait, mint tudva van, a nicéai zsinat hívei fegyverül használták a chalcedoniások ellen.

Ennek a korszaknak örményeinél a keresztény élet és erkölcsök iránt oly lelkesedéssel, oly hűhűséggel s igazi jámborsággal találkozunk, a melyet egyáltalán nem értek el a későbbi századok. A 906-ik évből okmány szerű bizonyíték maradt reánk, a mely eleven képét adja az akkori egyházi életnek. Ebben az évben fejezte be János, keleti Sziunikh metropolitája a tathevi székesegyház építését. Tizenegy évig folyt az építkezés s midőn a templom elkészült, a felszentelésére meghívta a metropolita az örménységet. Megjelent VI. János, Szempád király, vászpurágán-i Kákig országának püspökeivel, az albanok katolikosa, az összes örmény és alban fejedelmekkel.

„Ekkor a szent katolikosok s a többi püspökök hajnalban felvették az egyházi öltönyeiket s felmentek az ol-

¹⁾ Cshámeseán, Örményország története. II. 689.

²⁾ Ászoghik, Világtörténet. III. 145.

³⁾ Vártán, Világtörténet. 109. l.

⁴⁾ Girágosz, Örményország története. 44. l.

tárhoz¹⁾. És egyházi áldást adván s az oltárt Istentől megszentelt olajjal felkenvén, így kiáltottak fel: Isten áld meg! Isten szenteld meg! A mire az egész ünneplő gyülekezet oly erőteljesen kiáltotta az ámen-t, hogy azt lehetett volna hinni, az égnek felhőiből jön a mennydörgés. A föld megremegett s azt hiszem, égi hangok is megszólaltak, mert emberi szónak egymagában nem lehet ily ereje.* Egész hétig tartott a nagy ünnepség: az új templomot Szémpád király és a többi fejedelmek gazdagon megajándékozták²⁾.

Egyházi és kolostori építkezések tekintetében Ásod király messze mögötte maradt a többi fejedelmeknek. Dicsérik és csodálják, mint jámbor és bőkezű fejedelmet, de sehol nem történik említés arról, hogy nagyobb és díszesebb templomot vagy kolostort építtetett volna. Ez a körülmény azonban korán sem vet homályt az ő hősiesség alakjára. Csak az ő mély belátásáról tesz bizonyosságot és arról, hogy ismerte korának a szükségleteit, melyek azt parancsolták, hogy várak és erődök építését eléje helyezze a templomi és kolostori építkezéseknek.

Az egyház iránt nagy érdemeket szerzett ebben a tekintetben a synida Suphan Gergely, Ásod király unokája és emek anyja, Mária. Ez a jámbor nő jelentékeny pénzüsszegekkel támogatta szeván-i szent Másdoczot, személyesen is elzarándokolt Szeván szigetére és ott két pompás templomot építtetett, a melyeknek egyikét Isten anyja, a másikat a tizenkét apostol emlékeztetének szentelték.

Ásod király maga is meglátogatta egy ízben szent Másdoczot a szigeten s gazdagon megajándékozta a templomát, öneki pedig ajándéku adta azt a darabkát a Krisztus keresztjéből, a melyet Photius patriarchától kapott³⁾. Szeván szigetén iskolát is alapított szent Másdocz, a mely iskolának Katholikos János is egyik növendéke volt. Mária fejedelemné hatvanezer „dram“-ért megvásárolta szaraczen tulajdonosaitól Soghvag falut, a melyben korán elhunyt

¹⁾ Az örmény templomok oltárai magasabban emelkedtek a földszín fölé, mint más keresztény templomokban.

²⁾ Orbelián. Sziunik története. I. 43, 280.

³⁾ Orbelián István. Sziunik története. I. 37, 1.

férjének az emlékére gyönyörű templomot emeltetett s gazdag jövedelmekkel látott el. A fia, Suphan Gergely két templomot építtetett, az egyiket Kothi városkában szűz Máriának tiszteletére, a másikat pedig Machenotzátz kolostor mellé, a melynek már a hetedik században nagy híre volt¹⁾. A testvére pedig Novatus falut ajándékozta meg templommal.

A tudományoknak legfőbb ápolóhelyei ebben a korszakban Szeván és Machenotzátz kolostorok valának. Nem kisebb hírnévnek örvendett a láthevi kolostor pompás székesegyházával. Ötszáz szerzetes lakott benne s az iskolájában bölcseletet, rajzolást és éneklést tanítottak.

Katholikos János történeti munkájában olvassuk,²⁾ hogy Ásodnak fia és utódja, Szempád a byzanci birodalommal kereskedelmi szerződést kötött. A fényűzési czikkekkel tényleg Görögországból hozták be az örmény kereskedők. Voltak azonban Örményország területén is olyan helyek, a melyekben a kereskedelem és ipar virágzott. T a m á s azt írja Tuin városáról, hogy népes, falakkal és tornyokkal körülvett, gazdag kereskedelmi központ volt „egy neme Babylon”-nak³⁾. Ghevond városáról pedig azt olvassuk, hogy fegyvereket gyártottak a falai között⁴⁾ s hogy az arabok, midőn ezt a várost elfoglalták, harminczötezer lakosát hurczollák fogságba⁵⁾. Tamás azt is feljegyezte, hogy a 893-ik esztendői rettentő földrengés alkalmával 75.000 ember pusztult el Tuin városában, a mely adat valóban nagyvárosi lakosságot feltételez⁶⁾. Tuin volt a Katholikosnak a székhelye is.

Úgy látszik, Tuin volt ebben a korszakban Örményországnak egyetlen népesebb városa. Voltak ugyan az or-

¹⁾ Ezeknek a helyeknek a fekvéséről l. Álisán Leont „Nagy-Örményország”-át. 79. lap. 147 §.

²⁾ Örményország története. 114, 143. l.

³⁾ Az Árdzruniak története. III. 259.

⁴⁾ Az arabok hadjárata. VIII. 169.

⁵⁾ Müller, der Islam im Morgenlande. I. 260.

⁶⁾ Egy XI-ik századbéli byzanci részletesen leírja Tuin fekvését. (Az egykorú feljegyzések megjelentek az orosz népoktatásügyi minisztérium lapjának 1881. júniusi füzetében.)

szághban más városok is, mint p. Ván, Mus, Bágarán (Ásot király székhelye), stb.; de mindezek lakosságának a száma jóval mögötte maradt a Tinnénak. Mindezekben a városokban csakúgy, mint a falukban, a lakosság teljesen össze volt vegyülve arab és török elemekkel. Már a Bagratidák királyságának a megalapítása előtt be volt ugyanis fejezve Örményországnak az arabok által való meghódítása.

— A befejező közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

Az örmény irodalom a Bagratidák korában ¹⁾.

Az arabok a IX. században megkezdték betöréseiket Perzsiába és Örményországba. Megsemmisítették a Szásszanidák dynastiáját, megvetették alapját egy arab uralomnak és kiterjesztették uralmukat Örményország minden részére, melyet tűzzel-vassal pusztítottak. A X. században erőhöz jutott örmények egyes központok köré csoportosultak, s bizonyos szátráp-családok Örményország egyes vidékein többé-kevésbbé független fejedelemségeket alapítottak, melyenek: az Árdzruniaké Vászpurágán tartományban, a Bagratidáké Ararát tartományban; az utóbbi királysággá fejlődött, melyet az arabok is elismertek. E körülmény anyagi és szellemi újjászületésre nyújtott kedvező alkalmat. Örményország városai az ipar és kereskedelem középpontjaivá lettek. A művészeteket kedvteléssel kultiválták; a Bagratidák fővárosát, Ánit, számos palota és templom ékesítette, melyek az arab és görög művészeti stílusnak remekei. Újabb irodalmi mozgalom indult meg; nagy számmal léptek fel történetírók, theologusok és költők. E kor egész irodalma magán hordja az arab stílus bélyegét; az írónál szóhőség, komplikált mondatkötés, ösz-

¹⁾ Archak Tchobanian. La littérature arménienne. Revue Encyclopedique. Paris, 1898.

szetett körmondatok, bizonyos törekvés a bizarrságra és raffináltságra, úgyszintén a külalak gépies összhangjának állandó előtérbe jutása észlelhetők.

A IX—XI. századra terjedő kor kiválóbb írói: Katholikosz János és Árdzruni Tamás történetírók, kik a Bágrrátidák és Árdzruniak uralma alatt lefolyt egykorú eseményeket írták le. Näregi Ananias, a näregi klastrom főnöke Vánban, theologiai munkák szerzője. Khoszrov Ánczévácshi, ki az örmény liturgiához és a szent-miséhez írt kommentárokat; Näregi Gergely szerzetes imákat és vallásos költeményeket írt; Ászoghig István és Uchdánész történetírók, kik közül az előbbi nagy egyetemes történelmet, az utóbbi pedig örmény nemzeti történetet hagyott hátra. Meszrob pap megírta Világosító-Szt-Gergely családjának geneológiáját, ezenkívül ragyogó stylben örökölt meg az utókor számára egy történelmi legendát: a parthus Szent-Nerszesz életrajzát. Magistros Gergely tanult főúr, ki küzdelemes politikai életének minden idejét görög remekművek fordítására és költemények írására szentelte. Arisztlagesz Lászliverdáczi, Jeremiás síralmaira emlékeztető krónikát hagyott hátra, melyben a szeldsukidák borzalmas invasióit beszéli el, kik feldúlták Örményországot és halálos csapást mértek a Bagratida-királyságra.

E csoport két főalakja: Magistros Gergely és Näregi Gergely. Az előbbi több görög és syrus művet ültetett át; a többi között Plato „Timé”-jét s „Phédon”-ját és Euklides „Geometria”-ját; mintegy száz levelet hagyott hátra, melyek mesterkélt bizarr irányban írvák; tárgyaikra nézve családiak, bölcselmiek, irodalmiak vagy egyháziak; néhány költeményt is írt, melyek egyike a keresztény vallást magasztalja; ezt egy Menutse nevű arab kérésére írta, ki tudott örményül és görögül s ki szerette a keresztényeket, de kelemetlennek találta az „Evangelium” egyszerű irályát, holott a „korán” oly ragyogó stylben van írva; Magistros költeménye, mely pompázó stílusból éneklő meg a keresztény hitet s a Megváltó életét, oly bámulatra ragadta Manutsét, hogy nyomban sietett fölvenni a keresztény vallást.

Näregi Gergely egész életét klastromban töltötte. Egy tiszta mysticus művet hagyott hátra: vallásos költemények,

kommentár az énekek énekéről, dícsbeszéd a Szent-Szűzről, az apostolokról és egy ima-könyv. Örményország keresztény költői közül ő a legeredetibb s a legerőteljesebb; s ha tárgyát a vallásos írók közös forrásából is meríti, erőteljes s gazdag. külalakja híven tükrözi vissza egyéniségét s alakítja meg az örmény lyrika (laikus költészet) legtipikusabb jellegét. Gergelyt „Angyali tudor” melléknévvel tisztelték meg, s ima-gyűjteményét az örmény nép csodálatos könyv gyanánt nagy tiszteletben tartotta. (Összes műveit egy vastos kötetben adták ki 1840-ben a velenzei mechtáriisták). Itt bemutatunk néhány szakaszt imáiból, melyek sajátos stílusoknál fogva érdekes mutatóként szolgálhatnak:

Mint a szél által ide s tova hányott, veszélyes hullámú tengerben végtelen és gyötrelmes háborgás által erősen felzaklatott ember, vagy mint az, ki az őt elragadó vad folyam árjaiban úszik, ide-tova kapkodva ujjával a tavaszi eső által megdagadt ragadozó folyamban, mely őt akarata ellenére siralmas mélységbe sodorja, a zavaros és fullasztó víz nyelése után halálos fájdalomnak kitelve a szagos, habzó és zavaros iszapban, megfulladva szélzúzatik a hullámok alatt: olyan vagyok én, nyomorult: szólnak hozzám és én nem értem, kiáltanak és nem hallom, szólnak és nem ébredek, esengetnek és nem lérek magamhoz, megsérültem és nem érzem...

Tekints tehát a veszélyek körére, melyek engem körülzárnak. Te, egyedül kegyes mindenekre nézve, vágd el éltető keresztet győzelmes karjával e halálos fonalakat, melyek mindenfelől körülvesznek, és gyógyítsd meg felzavart szívem eme égető lázát: távolítsd el tőlem a gonosz szellemek zaját, mely engem ostromol: oszlasd el a rosszban megátalkodott lelkemnek eme kínzó és kétségbeejtő homályát; tereld el a bűnök eme erős és sűrű füstjét, mely rém nehezedik: szüntesd meg ocsmány szenvedélyeimet, melyek hemzsegek romlottságomban...

Könyörülj rajtam, Uram, ama napon, melyen lélekzetem elhagyni akar, midőn szemeim szánalmas tekintete a magasság felé zokog, és midőn látni fogom gondolatban a veszélyektől hemzsego pálya kikerülhetetlen útját, midőn

szemeimet ezellám mennyezetére emelem. ott látni fogom a kimenetel útját. a midőn én. nyomorult, haldokolva. elhalványodván arcvonásaim. reszkető ujjakkal, hörgő torakkal, nyögdecselő keblemmel. a sokszoros bizonytalanság szomorúságával betöltött lelkemmel lényem egész mélyébe elrejtett bűneimen nyomorúságos hangon fogok siváркоzni . . .

Papp Gusztáv.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: Szongott Kristóf.

(Hatodik folytatás.)

E) SZAKASZ.

A beköltözés és a két Apaffi.

Jelige: „Szeretem az örmény nemzetet, mert szívvél, lélekkel magyar; rajong e földért és szereti e hazát; minden nemzetiségek közt az egyedüli, mely él velünk s halna éretülünk: szorgalmas, takarékos, vállalkozó, vendégszerető nép, — pártfogója irodalmunknak, művészetünknek. bátor katona; szabadságharcunk történetében ott állanak Kiss Ernő, Czetz János, Gorovo Antal, Hankovics György és még hányan: — az 1848—1849-iki erdélyi hadjáratban minden nemzetiségből került ellenünk kém, örmény egy sem. Biránk közülük államférfiakat, magas hivatalnokokat, jeles trókat. nyelvünk az ők nyelve, szokásaik a mi szokásaink, — nem tekintenek Erzerumra felé, s a földön kívül nincsen számukra hely: . . . Soha sem fogom feledni azt a fogadtatást, melyben 1848 elején Szamosújvárt részesültünk.“

Gróf Teleki Sándor.

Az ó-világ majdnem minden részében találkozunk Háik utódaival! . . . És ha forgatjuk ezen szép multtal bíró, régi nemzet nem megvetendő történelmének lapjait, azon meggyőződésre jutunk, hogy a vallásos Tiri-

dates fia! kezébe nem a világpolgár ajkairól gyakran elreppenő elv: „Ubi bene, ibi patria“ adott vándorbotot, — hanem azon páratlan üldözés, melyet a keresztény vallás miatt a vad törököktől, nyers erkölcsű arabok-, kegyetlen perzsák- és istentelen tatároktól szenvedett az első keresztény nemzet: az örmény, mely — miután a keserűség pohara csordultig megtelt — habár fájó szívvel, inkább megvált az „Árá“¹⁾ vérével öntözött híres hazai földtől, mint azon legszebb országtól, melyet a szelid Jézus drága vérével szerzett minden nemzet számára . . .

A kiköltözött hazátlanok sok helyütt szíves fogadtatásban részesültek: ellenben a Moldova-Oláhorországban letelepedett és kiállhatatlan szenvedésekkel sújtott őseink szomorú ajkai gyakran hangoztatták a költő ezen panaszos szavait: „Idegen föld, idegen szív.“ Eleink az új hazában a remélt békés, csendes napok helyett új üldözéssel találkoztak; mert valamint a fejedelem, úgy a nép előtt is nyelvök, szertartásuk, szokásaik és más intézményeik miatt nemcsak a folytonos üldözés tárgyai voltak, hanem azok még büntetéssel és kínzással is törekedtek őket szokásaiktól megfosztani és reájok görög szertartást erőszakolni.

De apáink ezen alkalommal is szívesebben váltak meg javaiktól, mint szertartásuktól: azért 1672-ben I. Apaffi Mihály fejedelem alatt, kinek jóakarátát már ismerték és a ki őket nem egy ízben hitta be országába. — bejöttek Erdélybe²⁾. A bölcs fejedelem, ki korán állatta azt, hogy a „szorgalmas“ örményekben országának, a török pusztítás következtében úgryis nagyon meggyérült lakossága nemcsak hasznos, de sőt szükséges elemet nyert, eleink beköltözése után nemsokára (1680. okl. 26.) a következő pártfogoló iratot adta ki: „Michael Apaffi Dei Gratia Princeps Tran-

¹⁾ Mons Ararad derivatur ex „Ájr“, quod armenice significat virum et „arad“ quod significat maculam, hoc est: Viri sanguine maculatus mons, eade causa, quod rex Armenorum Ara in radicibus hujus montis victus, occisus sit per hostes. (Aspice Joachimum Schröder: Thesaurus linguae armenicae, pag. 55.)

²⁾ I. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben“ című munkám I. fejezetét, mely „A beköltözés történetéhez“ címet visel. (2—7 lap).

sylvaniae. Partium Regni Hungariae Dominus etc. Becsületes hiveinknek azért való instantiájokat kegyelmesen tekintvén Thorda Vármegyében Petele nevű Falunkban szállást tartó kereskedő Örményeknek részeokról kegyelmesen annualltunk arra, hogy Birodalmunkban mindenütt, minden városokban, falukban és akármely helyeken is minden sokadalmakban és vásárokon szabados kereskedésök lehessen, magok mesterségeikkel készített bőrnemű és egyébféle árú marhájokkal minden megbántodások nélkül kereskedhessenek, úgy mind azon által, hogy annuallim száz kordoványokat tartozzanak Számunkra készíteni Görgényi Udvarbiránk adván Szkompiát („Szkumpia” növényi festék: Olaszországból hozatták a timárok, de a Balaton mejékén-is [mellékén is] bőven találhatik. Technologia, Gergelyfi András, Pozsonyban, 1809. Sz. K.) hozzája, az mint hogy annuallunk is praesentium per vigorem. Minek okáért felül megírt minden Rendbéli Hiveinknek kegyesen és igen serio parancsoljuk a felyebb megírt Örményekhez emyiben való Kegyelmességünket így értvén engedjenek mindenütt birodalmunkban és minden helyeken szabados kereskedést nekik és abban őket személyekben és javakban megháborítani vagy károsítani semmi színek alatt ne merészeljék... Datum in civitate nostra Alba-Iulia die vigesima sexta mensis Octobris, Anno Millesimo Sexcentesimo Octogesimo quarto.

M. Apaffi m. p.”

I. Apaffi Mihály.

II. Apaffi Mihály sem felejtkezett meg országának békéséges új lakóiról, kik atyja idejében, leginkább a pangásban volt kereskedelem előmozdítása tekintetéből, nyertek Erdélyben „Jakosságot“ (szabadalom, jogozat, melynél fogva valaki bizonyos helyen lakhatik). És ő is megajándékozta őket különböző szabadalmakkal: ugyan is 1699-ben adott kiváltságlevelében a többek között ezeket mondja: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Judici, cavítque ne Armeni sive ab ipso Principe, sive ab ejusdem Officialibus quacunq[ue] demum ex causa vel praetextu servituti subjicerentur, sed plena iisdem esset per totum regnum mercimoniorum libertas“ . . .

* * *

Mielőtt átmennék a következő szakaszra, mely munkámnak tulajdonképen főtárgyát képezi, megjegyzem, hogy e vidék Faunájáról, Florájáról és ásvány-földtani viszonyairól nem szükséges szólnom, mivel e terület ásványföldtani viszonyai azonosak a megye ásvány-földtani viszonyaival. Vidékünk Faunájának különböző feleiségeit szakavatott tollal már megírta dr. Mártonfi Lajos. — teljes Floráját pedig 1899 elején adták közre egy 31 oldalra terjedő csinos füzetben Kovrig Simon városi alorvos és Ornstein József nyugalmazott es. és kir. őrnagy. A két legalkalmasabb egyén által kiadott füzet, melynek címe a következő: „Index Florae Szamosújváriensis“ — 80 nemről (család familia) és 572 fajról (plantarum nomina et synonyma) szól.

II. Apaffi Mihály.

F) SZAKASZ.

Szamosújvár város történelme megalakulásától napjainkig.

„Mutuus civium amor est pulcherrimum civitatis fundamentum.“ (A városnak legbiztosabb alapja a polgárok kölcsönös szeretete. Egy városi pecsét körirata.)

I. Czikkely.

I. Lipót kora.

(1691—1705.)

1. Fejezet. A város alapítása.

Az Erdélyben szétszórta élő örmények egy helyen akarnak letelepedni; azért kéri a királyt, hogy adja nekik haszonbérbe a „szamosújvári“ — és ha ez lehetetlen — a „görgény-szt-imrei“ uradalmat. Erre I. Lipót a következő rendeletet küldötte Apor István grófhhoz, Erdély kincstárnokához:

Benigne resolvimus ad demissam Armenae per Regnum hoc Nostrum Transylvaniae, dispersae Nationis Instantiam, pro certo determinatoque subsecuturae subsistentiae, vel Habitationis inibi loco, ex Bonis Nostris ibidem Fiscalibus, à modernis Arendatoriis Anno proximo sequenti, vicissim ad Fiscii manus resolvendis, signanter Dominium seu Territorium Samos-Ujvár seu Georgen-Szent-Imre, cum omnibus suis appartenentiis, pro certo quodam Arendae quot annis abinde pendendae quanto, Confirmatis quoque Gubernii Nostri Regni Transylvanici Praerogativis Nationi huic, antecederet in eo, quatenus videlicet eadem, mediante libera ac artificiosa sua Oeconomia vivere, seseque conservare possit, indultis elocandum esse. Quapropter Fidelitati tuae per Praesentes Clementer committimus et Demandamus, ut cum dicta Natione Armena, ratione praetactorum unius aut alterius Territorium cum suis attinentiis Pensionisque annualis desuper in futurum exactae praesandae, de condigno convenire, prout et id ipsum etiam ad ratificandum, quam humillime Nobis perscribere, ac eo tum illud Territorium Praerepetitae Nationi Armenae, debito tempore et ordine realiter

assignare vellet, in Eoque satietiet clementissime Voluntati Nostrae. Vienna Die Vigesima mensis augusti Anno 1696. Leopoldus. Kivül a czím: Domino Comiti Stephano Apor Transylvaniae Thesaurario.

Ezen rendelet világos szavai szerint tehát már 1696-ban veszik haszonbérbe az örmények a szamosújvári uradalma, kik közül többen itt „híztos és meghatározott lakozást” *certa determinataque subsistentia, vel Habitatio* találnak és megerősített kiváltságaik értelmében szabadon gyakorolják „mesterséges gazdálkodásukat.”

A király 1700-ban az öreményeket — addig is, míg részükre külön szabadságlevelet adhatna — avval a diplomával ajándékozza meg, mit a Vinczre telepített bulgároknak adott. Ezen diplomában, mely 1700. május 15. kelettel van ellátva, ezeket olvassuk... „De ha saját pénzeikkel városhelyet és réteket akarnának vásárolni: ezt joggal tengeredelemmel, szabadon megtehetik.” (Si autem agros et prata propriis pecuniis comparare voluerint, id ipsis licite erit, 3 pont). — „A kalonartartásra és az előfogatok adására nem köteleztetnek” (5. pont) — „Ártúkkal, eladó portékáikkal nemcsak Erdélyben, hanem más örökös tartományainkban is szabadon folytathatnak kereskedést.” (Licetót iustem libere cum omnibus mercimoniis non tantum per Transilvaniam, sed et alias nostras haereditarias provincias exercere, 6 pont). — Mivel az akkor fennállott törvények értelmében — a nem-nemesek ¹⁾ (nicht adelig) uradelig) földbirtokot, szántóföldet örök áron nem vehettek (ezen intézkedés hatályát a mindent egyenlősítő 1848-iki törvények szüntették meg!) a 3. pontban előforduló „ager” szót „városhely”-lyel fordítom. (L. Márton József, Lexicon, 151. lap: ager: város határa, birtoka; a város környéke vagy vidéke; faluhely).

Alig kapták kezeikhez az örmények ezt a Lipótféle szabadságlevelet, közülök azok, kik — mint haszonbérlők

¹⁾ A beköltözött örmények elődei az ősi hazában mind a legelőkelőbb családok sarjadékai voltak (Thákvor, Sáhín, Kok...): uradalmakkal, nagy méltóságokkal birtak. Közülök többen a külföldön is újabb nemességeket nyertek; de ezen nemességek e hazában érvényteleneknek tekintettek.

— már a szamosújvári uradalomban laktak és még néhány külső („külső” alatt azokat értem, kik nem a szamosújvári uradalmat tartották haszonbérben) 25.000 forinton megveszik a kincstártól a „szamosújvári dominium” azon üres kis részét, mely a Marlinuzzi-vártól délre terült el... és rögtön hozzákezdettek a város alapításához. Gondos apáink tehát Szamosújvár város alapját 1700-ban rakták le.

Világlátott öseink szép, kellemes fekvésű, minden oldalról hegyektől védett, magas völgyet — mely a Szamos jobbpartján nyúlik el — választottak új városuk számára; de borsos árt is adtak érte. És csodálatos, hogy míg az a sokféle nemzetiség, melyek koronként telepedtek le ebbe az országba: németek, szászok, besenyők, kúnok, sváhok, szerbek... mindnyájan ingyen¹⁾ kaptak földet, az örmények kénytelenek voltak jó drágán megvenni azokat a talpalattnyi helyeket, melyeken városukat építették.

2. Fejezet. Ki vetette meg a városnak alapját?

Hirneves püspökünk: Verzereskné, nemcsak akkor volt jelen, „mikor kimérték (Gérla²⁾) város telkeit” (*որովոր գիծովորին քաղաքին տեղիքանքը օլ չիվիքն*: jörphor ez Gerlain khághkhin dégránkhé czevilin. L. „Örmény prot.” I. köt. II. lap.), hanem előrelátó gondos szeme örömtelten nézte azt a megható jelenetet is, midőn a szorgos munkások a város alapját rakták le. „Tartsátok meg Istennek törvényeit, — így szólott kedvelt hiveihez — adjátok meg a királynak, a mi a királyé és szeressétek egymást; mert „a polgárok kölcsönös szeretete fogja képezni e városnak legbiztosabb alapját.” Ha a szeretet az alap, akkor a város áll, míg a hon fennáll.”

¹⁾ „A bécsi kormány — a török kiűzetése után — a lakatlan vidékekre, nagyszámú német és szerb gyarmatosít telepitett, kiknek öt évi adómentességet, marhát, velőmagot és ingyen telket ígért.” Mangold Lajos, A magyarok története, 108. lap.

²⁾ Az elpusztult falu nevééről az új várost is („Örményváros” — Armenopolis) még sok ideig Gerlá-nak nevezték. Az örmény és román még mai napság is Szamosújvár városát Gerlá-nak mondja. (L. e munka 65—66 lapját).

Egyszerre épült minden útezája: a „Felső-Vízúteza“ a Deák Simonféle sikátorig terjedt. A „Belső-Mezőúteza“ sem volt olyan hosszú, mint most. Alig épült fel a város már is megválasztotta bíróját, tanácsát és communitiesát. Papja volt elég. A papokat és kántorokat magukkal hozták. Külföldön városokban lakott ez a művelt, gazdag nép-elem; azért újonnan épült városukat úgy rendezték be, hogy minden szükséglet ki legyen elégítve. Templomot építettek, iskolát állítottak. A templom kis-szerű volt, az útezasorokat sem díszítették fényes paloták, pedig volt mivel építeni; mert valaminek templomukat, úgy lakásaikat is egyelőre ideigleneseknek tekintették. Ugyanis ekkor még nem voltak bizonyosak abban, hogy itt maradnak-e állandóan, vagy kénytelenek lesznek visszaköltözni. Boltokat és mészárszékkel nyitottak; malma volt az uradalomnak. Katholikus mesteremberek telepedtek le közhékn. Nem éltek készből, hanem azonnal munkához láttak. A kereskedők bejárták az egész országot; némelyek még a külföldi piacokat is meglátogatták. (Német- és Olaszország; Török-, Lengyel-, Moldova-Oláhorság).

A város be volt kerítve: három kapun át lehetett a városba jutni. „Adtam a strázsáknak öröknek) — mondja az 1719-ről vezetett jegyzőkönyv — kik a kapuknál vannak“ (déli észtrázsuerum, or portánun mod in...). Ismét tovább: „Fogadott a város a három kapúhoz három strázsát, egynék-egynék adjunk 60 magyar frtot, hogy éjjelnappal strázsák legyenek. (s)trázsáljanak, örködjének, vigyázzanak) a kapuknál.“ (Várczhéczkh klághákhé írjek észtrázs írék portáin mod; megin dánkvh vátezuu mádsri or kíséré u czhorégé észtrázs éllán portánunum mod. „Örmény prot.“ l. köt. 1719. év).

3. *Fejezet. A terület (territorium), melyen a város épült.*

A szamosújvári uradalomtól kiszakított terület telkekre osztatott; minden család a saját telkén házat épített, mely ház után — mivel a megvett terület vétel-ára nem volt kifizetve — díjt (taxát) fizetett a kincstárnak. Azonban Mária Terézia idejében a város kifizette a vétel-árt (25.000 frt); de egyúttal a polgárság között kiosztott egész- (10^v=

20 méter széles) és féltekék (5¹/₂–10 méter széles) árát is meghatározta. Azon családok, melyek háztelkeik árát kifizették, taksát többé nem fizettek; ellenben azon családok, melyek háztelkeik árával adósok maradtak, a városnak évenként taksát fizettek. A város ezen taksák felszedésével minden utczában egy-egy egyént (taxae collector) bízott meg, kik az évi taksát összegyűjtötték. De mivel néhányan nem sieltek telkeik vétel-árának kifizetésével, a taksagyűjtők intézménye fennállott 1848-ig. Ekkor a város ezen hátralékosoknak elengedte tartozásaikat és a számadás bevételi részéből a „taksákból begyűlendő összeget” egyszerűen törölte. — Annak bebizonyítására, hogy a város csakugyan kifizette a telkek árát, álljon itt egy felterjesztés, mit a város 1818 márcz. 7-én intézett a főkormányshékhöz:

„É folyamathban levő 1818 esztendő ján. 19-én 990 szám alatt kell kegyelmes rendelésére a felséges kir. Főkormányzó Tanácsnak¹⁾, a melyben megparancsolni méltóztatott, hogy az idevaló házaknak taxáját valamint e folyó, úgy a következő esztendőkre is minden lakosokra igazságosan felróvalni el ne mulasztjuk. — alázatosan jelentjük: hogy minden bizonynyal a tartománybeli mélt. Főszámvévő Hivatal, midőn ezen tárgyban magas jelentését megtette, a néhai boldog emlékeztető császárné és felséges fejedelem-asszonyunk Maria Theresiától 1758 esztendő apr. 17-én nyert privilegialis levelünk 6-dik pontja tenorát (melyet alázatosan ide rekesztünk) nem tudta, melyből tehát a fels. kir. Főigazgató Tanács magát által-látván és tökéletesen meg lévén győződve abban, hogy ezen városi közönség 25000 — huszonötezer — Rh. frtok kifizetése mellett, az eddig fizetett fundusok taksáját redimálta és megváltotta s annál fogva annak további praestatiojától örökké mentő tétellel legyen. Ehhez képest jelentjük a fels. kir. Guberniumnak alázatosan, hogy mi az említett kir. adomány-leveléhez tartván magunkat, a „tributaria tabellá”-ban a civilis fundusok taksáját sem a folyó, sem a következő esztendőkre nem inferálthatjuk. Qui reliquo aeterna veneratione manemus.” (Vár. lev. 1818. év „Liber expeditionum” 380 sz.)

¹⁾ Abban az időben a „Gubernium” magyar neve Főkormányzó Tanács, később Főkormányshékh.

II. Czikkely.

II. Rákóczi Ferencz.

(1703—1711.)

II. Rákóczi Ferencz.

Az örmények a Rákóczi-féle felkelésben részt nem vettek; de nem azért, mivel láttak ők a külföldön elég felkelést és ki-mondhatatlan sokat pusztított közöttük az ott dúlőngölt forradalom, hanem mert „katonai védelem alatt voltak.” Erdély főhadparancsnoka: Lobkoviez herczeg még 1740. febr. 10-én is Nagy-Szebenből ezeket írja tanácsunknak: „Constat Dominationibus Vestr-
tris nationem Armenam in Transilvania existentem sub protectione militari esse” . . . És mégis egyes örmények a felkelés tartama alatt jelentékeny anyagi károkat szenvednek. Így egy eset: Sil Mánug és Thákvor szamosújvári társas kereskedők nyereségre dohányt is vesznek. Thákvor felrak a dohányból egy szekerre és Nagy-Bányára megy. „Ne menj oda, mert kárt vallasz” mondá társa: mégis elment. Nagy-Bányán megtudja, hogy ott vannak a kurucok¹⁾; azért a dohányt a (minoritarendű) „páterek” pinczéjébe teszi le: „Mert akkor a kurucok ideje volt és a kurucok mindent feldúltak” (ájn zsámánág kurucznun áden eghile u kurucznér izsov vár u ver árlin). Hiába figyelmeztették Thakvort a szerzetes-
atyák, mondván: „Jer és vidd el, mert a kurucok elviszik dohányodat.” Még az idevaló Gajzágó Mánugnak, ki akkortájt szintén Nagy-Bányán volt, szavára sem hallgatott, ki így szólott Tkakvorhoz: „Vedd el és ne hagyd ott veszni” (ár u mi thogh u or gorszevi). Ott hagyta — elvitték. Ezért társa Sil Mánug a szamosújvári törvényszék előtt panaszt is emelt ellene. (L. „Örmény prot.” I. köt. 149 lap).

Ebből az időből való a következő örmény közmondás is: „Rákóczi Erdélyt veszlette el” (Rákóczin éz Árdeale

¹⁾ A „német” ellen felkelő, támadó magyar vitéz; khurudz a török nyelvben annyit mint felkelő, insurgens. Labancz — császár-párti, a kurucok ellensége.

gorszuczbile). Ezen közmondásnak, mely még mai nap is él a nép ajkán, jelentése következő: „Csekélység a te károd ahhoz képest, mit Rákóczi szenvedett.”

III. Czikkely.

I. József kora.

(1705—1711).

I. József.

Különös jelenség az, hogy a fejedelmek minihyáján nemcsak nagyrabecsülik az örményeket, hanem szabadságlevelek és kiváltságok adományozása által arra is törekednek, hogy állandóan itt maradjanak; az ország pedig nem bánná, ha visszamenének. A fejedelmek így szólítanak: „A mi kedvelt örményeink”: a lakosság pedig „hideg szemmel” nézi a mostoha „jövevények”-et.¹⁾ Egyes nemzetiségek irigylük boldogulásunkat, élelmességünket, eszélyességünket, életrevalóságunkat és a helyett, hogy versenyeznének velünk — holott e nemes versenyből az országra hárult volna haszon, — indokolatlanul üldözőbe vettek. Pedig nem kértünk „kenyeret” senkitől, és nem vetlünk ki a „kenyeret” senkinek sem a kezéből. . . .

Minden fejedelem tett többet vagy kevesebbet e város érdekében. És ha ezen hat évre terjedő korszak eseményeiből itt mit se jegyzek fel, ebből a körülményből nem az következik, mintha I. József előtt nem lettek volna „kedvesek” a szamosújvári örmények. E fejedelem tettei közül avval, a mit éreztünk cselekedett, a szíves olvasó ezen szakasz (VI) után ott fog találkozni, hol minden önálló anyagot külön fejezetben tárgyalok . . .

¹⁾ „Cshin náji mér vërä dákñ áeskov”: nem néznek mi reánk meleg szemmel.

Kisebb közlemények.

Az új magyar kormány elnöke: Széll Kálmán. nagy-örökű program-beszédét, ezen épp oly öröndetes, mint ünnep-lyesen hangzó ígérlettel fejezte be: — Én úgy fogok kormányozni, minden intézményt úgy fogok igyekezni vezetni és a törvényeket úgy fogom végrehajtani, — a mint egy kormány sem tehet és cselekedhetik másképp, — hogy minden nemzetiségi különbség, minden vallásfelekezeti különbség és minden osztálykülönbség nélkül egyenlő mértékkel mérjünk mindenkinek! — (Élénk helyeslés és éljenzés). A mi ebben az én vezéresillagom, az igen egyszerű és minden kormánynak vezéresillaga, — törvény, jog és igazság! (Hosszantartó lelkes éljenzés és taps.)

Az új belügyminiszter, Szél Kálmán miniszterelnök márcz. 4-én vette át a belügyminiszterium vezetését, melynek tárczáját magára vállalta. A tisztviselőkár nevében Jakabffy Imre államtitkar üdvözölte az új belügyminisztert, ki államférfiúi bölcseségtől ihletett, eszméktől és elvektől valóban dús gazdag remek beszéddel válaszolt, kérve a tisztikar hazafias, odaadó támogatását, melyet az államtitkár üdvözőlő beszédeben már előre megígért...

A kultuszminiszter jelentése. A képviselőház közoktatásügyi bizottsága Molnár Antal elnöklésével márcz. 5-én ülést tartott. Elnök az ülést megnyitván, a bizottság örömeinek adott kifejezést a fölött, hogy az új kormány közoktatásügyi minisztereül azt a férfit üdvözölheti, ki ezt a tárczát eddig is annyi sikerrel vezette. Dr. Wlassics Gyula melegen köszöni a szíves megemlékezést és kéri a bizottságot: reszesítse őt az eddig tapasztalt támogatásban. Ezután tárgyalás alá vette a bizottság a közoktatás állapotáról szóló huszonhetedik jelentést. A bizottság beható tanácskozás után elhatározta, hogy a miniszteri jelentést tudomásul veszi...

Farsang a nagybőjtben. Országszerte viszhangozzák a lapok a nagybőjti idöszakba benyuló zajosabbnál zajosabb tánczmulaságok tudósításait, főleg a nagyobb városok társaságaiból. Azért jó lenne azoknak is, a kiknek a farsangi idöszak sohasem elég hosszú, megemlékezni a nagy magyar királynő: Mária Terézia válaszárol, a mit a párisi királyi udvar pompás idötöltései s élvezeteiröl, a szerencsétlen véget ért Mária Antoinette által küldött tudósításokra válaszolt: — „Nem azért vagyunk e földön, hogy mulassunk, hanem hogy megnyerjük az Eget!”

A szabadság ideálja A török birodalom fővárosában — mondja az „Egyetértés” — nagyon rossz csillagok járnak a keresztények fölött. Az örmények üldözése valóságos mania vá fejlődött. Száz meg száz titkos rendör lesi folyton az útezák népet, hogy

felfedezzen valamerre egy kis parázs összeesküvést. Ha két jámbor keresztény találkozik, kezét fog és az egyik nemzetközi szokás szerint kérdezősködik a másiknak egészségi állapota felől, akkor nem merje a kezézt azt a feleletet adni, hogy bizony rosszul foly a dolga. Mert akkor a detektív rögtön fölül csipí, viszi Enwer bey perai rendőrkapitány elé, a ki rövid úton elítéli 26 arany piaszter pénzbüntetésre. Azonkívül tart neki egy korholó beszédet a magasabb államrendészet nevében, a miért a nepesség nyugalmat meg akarta zavarni. Ha pedig a fölhaborodott keresztény ember ezek után nyilvános helyeken elpanaszolja valakinek a jogtalan zaklatást, akkor legközelebb lázítás miatt börtönbe huzzolják.

Irodalom és művészet.

Leó pápa, mint költő. — Ő Szentsége — mint tudjuk — előszerelettel foglalkozik olykor a költészettel is, igen melegen átérzett költemények születven meg ihletett lantján. Legutóbb egy szerencsésen kiállott, fájdalmas orvosi műtét után is lantjához fordult; s megírt egy új költeményt XII. Kelemen pápának, az övéhez hasonló betegségéről. Régebben megenekelte saját ifjúságának letűnt édes emlékeit, e czím alatt: „De juventute sua.” — Igen szépen végződnek önéletírásának (autobiographia) hangulatteljes emlékezései; melyek szintén remek latin nyelven vannak írva. Az emberekről, s az önmagát ért kitüntetésekről szólva, így kiált föl:*)

Oh, de mit is gondolsz a világ hiú tiszteletével?
Csak az erény egyedül teszi boldoggá a halandót.
Hallga' ez egyre csupán, mikor életed össze borul már,
Biztos útát nyit majd neked ez a szent seregekhez.
Migien örök békebe temetve találsz nyugalomra, —
Es befogad kebelébe a menyek' szent birodalma;
— Vajh! könnyőltve segítene végperczemben az Isten,
— Oh, boldog Szent-Szűz, légy majd mellettem imáddal!

A pápa Ő Szentségéről szólván, nem mellőzhetjük el, ide jegezni két lángelméjű protestáns férfinak, — egy németnek és egy angolnak — a római pápákról tett ünnepélyes nyilatkozatait. Egyike ezeknek (Herder), arról elmélkedvén, hogy a középkori népvándorlások iszonyatos dúlásai és zürzavara után Európát csak a pápaság volt képes, a civilizációt előbbre vivő s a későbbi nagy haladás előfeltételeit megteremtő nagy keresztény családdá fűzni, s mintegy keresztény nemzetszövetséggé alakítani, — ily lelkesült nyilatkozatra fakad: — „A pápaság nélkül Európa vad sivataggá süllyedt volna!” ... A másik protestáns író, (az angol Macaulay), lényegben ugyanazt vallja, a mit a katolikusok hisznek és vallanak Szent-Péter utódairól. A katolikus hit ugyanis az idők végezetéig fennmaradandó, s megdönthetlen

isteni intézménynek tekinti a pápaságot. És ime halljok, hogy mit mond a nagytekintélyű angol történettudós, Macaulay ugyanezen kérdésről: A Pápaság — úgymond ő, — mely a legősibb dinasztikiakat és birodalmakat keletkezni és meghalni látta, önmaga sértetlenül fennmaradt, — és viragozni fog hatalmasan akkor is, midőn valamely új-zeelandi utazó a Themse letört hidorszlopáról fogja lerajzolni a londoni Szent-Pál-templom romjait!

Örmény mese Napoleonról. A „Magyarország” egy legenda-szerű örmény mesét közöl, Bonaparteről ismeretlen forrás alapján. Az elbeszélés szerint I. Napoleon már egész Európát meghódította, midőn elindult Oroszország ellen, hétszazezer emberrel. A csár nagyon megremült, de zavarából senki sem volt képes őt kisegíteni. Ekkor a csár egy örmény generálisra gondolt, a kit ő korábban Szibériába száműzött. Ez a tábornok azt tanácsolta a czárnak, hogy vegye el az összes orosz városokat; a mit a csár meg is rendelt. — Mikor aztán Napoleon odaért, így szólott: „Ezt az orosz parasztok nem gondolhatták ki. Itt örmény ész játszott közre!” — A csár ezen sikerült jó tanácsért az örmény tábornokot meg akarta jutalmazni; a ki azonban minden jutalmat elhárított és visszatért szibériai fogságába!

Közgazdasági élet.

Gyümölcs-kertészet. A kolozsvári „Ellenzék” az erdélyi hazarész több gyümölcskertészeti berendezésének ismertetése közben említést tesz arról is, hogy Voith Gergely szolnok-doboka-megyei nagybirtokosnak szintén műkertész által kezelt háromrendbeli gyümölcsös kertje van Kacsó községben, — s azonkívül még 4—5 holdnyi gyönyörű diszkertje is; melyeken kívül idejegyezzük még az idézett ismertetésből azt, hogy Betegh Gerő szintén foglalkozik jelentékeny gyümölcs- és diszfatenyésztéssel Sósmező községében. — Habár forrásunk nem is említi, mi nem hagyhatjuk el helybeli elismert gyümölcs kertészüket: Papp Tivadar szamosújvári lelkésznek városunk határán szakértelenmel ápoló pomológiai kertjét is e helyen megemlíteni, — valamint a földművelésügyi miniszternek azon legújabb intézkedését: hogy tekintettel arra, miszerint a londoni és liverpooli piacokon az alma és dió ára (a minőségre való tekintet nélkül) nagyon fölemelkedett, a magyar gyümölskivitelnek Angliában piacot keres.

A Besztercze-Borgó-besztercei vasút. A szamosvölgyi vasút hálózata — mondja az „Ellenzék” — egy újabb vasúttal gazdagodott. Nov. 16-án nyílt meg a Beszterczéről kiágazó Besztercze-Borgó-besztercei vasút, mely Aldorf, Jaad, Orosz-Borgó, Felső-

és Közép-Borgó, vakonint Porgó-Prund községek érintésével Borgó-Besztereczéig, tehát majdnem a bukovinai határig terjed és olyan helyen állapodik meg, mely a besztercze-naszodi faiparrészvénytársaságnak fátelépét és fűrészgyárat képezi. Pompás ötlete volt Maletér Zoltán vasúti igazgatónak e vonal kiépítése; mert egy gazdag erdővidéket hozott szorosabb kapcsolatba az anyaországgal, s ha sikerül — a mit tervez — hogy e vonalat tovább kiépítve, Bukovinával hozza összeköttetésbe, akkor a vasúti politika terén is nagy érdemeket szerez magának.

Mi ujság az örmény világban?

Nubár pasa, Egyptom volt miniszterelnöke. Parisban meghalt. Ezen kiváló örmény arczképét és életrajzatát már közölte folyóiratunk. Nubárban a szegények igazi atyjukat vesztettek el. Miniszterelnöki fizetését elosztotta 365 részre... és mindennap kiosztotta az azon napra esedékes részletet — a szegények között. Naponként addig nem ment haza, míg kiosztandó pénze el nem fogyott. Ő magát saját rengeteg vagyonából tartotta fenn. Halálának híre mély részvételest kellett az örménység körében. Lelkéért engesztelő miséalkozatot Konstantinápolyban Örmánia patriarkhája mulatott be febr. 5-én az ég Urának. Ott volt a görög patriarkhatus képviselője is, ki mise után patriarkhája nevében franczia nyelven a görögök részvételének adott kifejezést: „Patriarkháunk mindig részt vesz az örmények örömeiben úgy, mint szomorúságában is.”

Éhség Ván-ban. Az a nem megvetendő ősszeg, mit a környöretes lelkek az örményországi nyomor, enyhítésére gyűjtöttek, — már fogyatekan van. Ván-ból jött hírek azt mondják, hogy az odaváló örmények nagyon szorult anyagi helyzetben vannak; az éhség 17 embernek már kioltotta életét. A konstantinápolyi patriarkhája küldött ugyan egy kis segélyösszeget, de ez is elfogy rövid idő alatt... Az elhaltaknak már nem kell kenyér, de az élők mivel elégítik ki az éhséget?

Perzsia római új követe. Örömmel értesülünk arról, hogy az örmény Melchon chán herczeg, ki bizonyos idő óta hivatalt nem viselt, Perzsia római követségét elfogadta. — Nerimán chán, ki tudvalevőleg szintén örmény, folytatja perzsa-nagyköveti tisztet — Beesben.

Felölös szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZÖNGÖTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Eji látogatás.

— Hovhantszcan. —

Szobámhoz kötve tenger fájdalom
Nyílalja át megsebzett szívemet,
Kívül fagyos szél zuzza ablakom'
S mint vészthozó zavarja esőndemet...

Te gonosz vándor, te zord téli szél,
Ki hányod, dobod a hópelyheket.
Hadd halijam durva hangod mit beszél?
Keservet hoz nekem, vagy örömet?

Vájjon gyorsröptű szárnyain zaja,
Örömhirt hoz-e szép hazám felől,
Avagy az örmény fogoly bánata
Ad hangot kínos szenvedésről!...

Vagy menekültel mint a mostoha
Szülött, s elhízve messze hujdosol,
Látván mint szenved örmények hona
Pogányoknak ostor-csapásától!...

Ha nyugodt lájnak lennél kőröke,
Lágy fuvalommal jönnél esőndesen,
Am mint zugó viharnek zord szele
Csak fájdalmat hozol te én nekem!

En vér-áztatta helyekről jövök,
Hol az örmény nép vérzik szüntelen.
Hol várva várnak kedvezőbb jövőt,
De mind hiába, — eredménytelen...

Én átrepültem gyászos tájakon.
Hol régi róma az újnak ad helyet.
Hol csak panasz zeng minden ajakon,
Kin győtri ott a sebzett sziveket. .

Hol a kereszt ellen kél — gyűlölet.
Artatlanokkal telvék hörlönök,
Önkénytől függ ott minden ítélet
S törvény sem védi az igaz hívőt

Tavaszmosoly nincs rózsabokrokon,
Homály fedi a szép aranynapot,
Sötét, mély gyász ül minden homlokon
És várnak, várnak egy jobb korszakot!

Símay Gergely.

Örményország közélete az első Bagratidák idejében.¹⁾

— Befejező közlemény. —

Örményország a szó legteljesebb értelmében nemesi, aristocraticus ország volt. Kiváló tudósok állították, hogy a középkori Örményországban csakis nemesi és paraszt néposztály létezett²⁾; városok, kereskedelem, szőlőművelés azonban nem állhattak fenn polgári osztály nélkül. Annyi tény, hogy a polgárságnak és parasztságnak jóformán semmi súlya nem volt a hatalmas nemesi családokkal szemben. A nemesi házak voltak a föld tulajdonosai s

¹⁾ H. Daghlbaszjan, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni. Berlin, 1893

²⁾ „Még a birodalom pusztulását is túlélte a népélet régi formája, a tiszta háberi állam, melyben a nemesség és jobbágyság mellett teljesen hiányzik a polgári osztály, minek folytan a városok, a váltakozó királyi székhelyek kivételével, minden jelentőséget nélkülöznek.” Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie. 78. §.

ebből szükségképpen folyt a többi osztályoknak szolgálakirendeltsége. Alig szükséges mondanunk, hogy ama korszakban socialis mozgalmaknak még hírük-poruk sem volt. Mint gonoszságot és istentelenséget bélyegzi meg Katholikosz János az örmény paraszt lakosságnak a nemesség ellen való 916-ik évi felkelését.

Földművelés, állattenyésztés és szőlőtermelés voltak a népnek fő kereseli forrásai. Magának a királynak is számos juh- és marhanyája és szőlőskertje volt. I. Ásod még mint a „fejedelmek fejedelme” szeván-i Mästocznak szőlőket adományozott Erivánban, Gárniban és más helyeken. Halálos ágyán is lovakkal, juh- és marhanyájakkal ajándékozta meg az egyházat. Suphán Gergely a másenotzáczi kolostornak egyebek közt öt birtot adományozott Áni-han s szőlőket Eghegiben és Erivánban.

Az örmény fejedelmi házak családi frigykötéseikhez épen oly kevés köze volt akkor is a szerelemnek, mint manapság Európa uralkodó családjának a házasságaihoz. A „fejedelmek fejedelme” 862-ben, Vászpurágánból a leányának, Zsoliának vőlegényt hozott, a nélkül, hogy a leányt akár csak meg is kérdezte volna. Visszataszító jejenség volt s ma is az Örményország paraszt lakosságánál a házasságoknak túlságosan fiatal korban való kötése. A most említett vőlegény például alig tizennégy éves s máris özvegy volt 862-ben, a midőn második házasságra lépett. Az egyház a házasságot a harmadik rokonsági fokban eltiltotta.

A fejedelmi családok gyermekeit szigorúan vallásos-szellemben nevelték. Sevadá Szahág, Gárdmáknak hatalmas fejedelme, gyermekeinek nevelőjeül kiváló tanárokat alkalmazott, a kik az egyház szolgálatában állottak. Árdzruni Gurgen könyv nélkül szavalja a zsoltárokat: I. Ásod fejedelem testvérét, Muséghet mint a biblíának és az ékes-szólás művészetének kitünő ismerőjét magasztalják.

Két kiváló női alakot ismerünk ebből a korszakból. Az egyik Rípszime, Vászpurágán fejedelennője, a ki iránt tisztelettel voltak még a vad szaracézének, Jussuf és Bogha is. A másik Susán (Zsuzsánna), a Bagratida Szempád neje, a ki Abd-Almalik khalifa idejében (685—705.) élt. Hídeg

téli időben az örmények Várdanákertnél, az Araxes mellett teljesen tönkre vertek egy arab sereget. A ki megmenekült az öldöklésből, azt az Araxes fagyos hullámai nyelték el. „Mintegy háromszázan segélyért könyörgve Susán fejedelemehez menekültek. Szempád Ásod fia üldözőbe vette őket s valamennyit le akarta mészárolni. Susán fejedeleme azonban eléje ment s esdeklésével és könyörgésével megoltalmazta a szegény, sebekkel borított harczosok életét. Beköltözte sebeiket, gyógyíttatta s ruházattal látta őket el. Majd a saját nyájából igavonó állatokat adott nekik s elküldte őket Abd-Melik khalifához, a ki sok köszönettel s nagyszerű ajándékokkal viszonzta jószívűségét.”¹⁾

* * *

Ezekben adtuk vázlatos képet a Bagratuni Ásod által alapított birodalom szervezetének és életének. Ásod egyik legkiválóbb alakja a történelemnek s az örmény nemzet életében szerepelt államférfiak között talán a legnagyobb. A legcsekélyebb szemrehányás sem érheti őt azért, hogy alkotása oly rövid ideig maradt fenn.

Ásod halála után Áderheidsán helytartósága a sadjiták kezeibe került, a kik életcéljukul tűzték ki az uralom megszerzését egész Perzsia s lehetőleg Örményország fölött is s a khalifától független nagy birodalomnak az alapítását. Ehhez természetesen szükséges volt az örmény birodalom teljes megsemmisítése. Örményországnak elég gyöngé és tehetség nélkül való fejedelme volt, de ezek sorában is gyámoltalanságra nézve páratlanul áll Szempád, i. Ásodnak a fia és utódja. Miután 894-ben a Thuch-folyó mellett megásta az apja hatalmának sirját, Örményországnak a nagy szerencsétlenségére és szegényére, mint árnyékkirály, még a 913-ik évig uralkodott. Ha a sadjiták rabló hadjáratot intéztek Örményországba, hamarosan az ország másik végére sietett s mindaddig, míg az ellenség, miután a szerencsétlen országot kipusztította és felpredálta, vissza nem tért Áderheidsánba. Akkor aztán ismét visszatért Szempád az országába s újra fejére tette a cserben hagyott s

¹⁾ Ghevond, V. 46. lap.

megalázott koronát. A nagytehetségű és tetterős Árdzruni Kákignak kecségtető kilátást nyújtott Váspurágán trónjára, s fölesigázta a hecsvágyát, úgy hogy Kákig végre is elhatározta, hogy szakít a gyámoltalan Szempáddal s önmaga alapít új királyságot, a mely szándékát a sadjita Jussuf segítségével 908-ban meg is valósította.

Jussuf a következő évben Árdzruni Kákiggal szövetségbe megsemmisítő hadjáratot intézett Örményország ellen¹⁾. Szempád újra elvonult északra, hogy ott várja be az ellenség visszavonulását. Ezúttal azonban szilárdul elkötelezte Jussuf, hogy kézre fogja őt keríteni, a mi meg is történt. A 913-ik évben Erudsák várában kivégeztette őt. I. Ásod birodalmának ezzel vége szakadt; Örményország tehetetlenül vergődött a barbar győző lábainál.

Örményország romjain azonban egy fiatal ember vándorolt, a kiben megvolt a gyűlöletnek és a bosszúállásnak a tehetsége, egy vas erőlyvel megáldott férfiú, a ki néhány hazafinak az élére állva, hősies küzdelmekben ha nem is teljesen, de legnagyobb részében visszaállította nagyapjának szégyenletes rabigába dőlt birodalmát. Azonban nem volt államférfiú, hanem csak katona; nélkülözte nagyapjának egyik jellemző tulajdonságát, a nagyok megnyerésének a tehetségét, a minek az volt a következése, hogy a mit a vitéz katona nyert, az államférfiú ismét elvesztette. A főurak elleni hosszas küzdelmekben győző maradt ugyan s vas kezekkel igazta őket le. De a midőn Jussuf 922-ben ismét visszanyerte szabadságát, képtelennek érezte magát II. Ásod a harcznak tovább folytatására. Hallatlan sanyargatások által megőrve visszavonult Szeván szigetére s hódításainak nagy részét ismét feláldozta.

Utódai, függetlenségben a khalifáktól, az ország öröklött területére szorítkoztak. A birodalom belsejében, fejlődésnek indult művészet és tudomány; a sirák-i síkon fölépült az óriási Áni, leghatalmasabb emléke Örményország múltjának. Feltűnt a béke korszaka; a Bagratidák kísérle-

¹⁾ A sadjitákról l. Deffrémery, *Memoires sur la famille des Sadjites*. A két testvér közül az idősebb, Afsin 890-től 901-ig, az ifjabb, Jussuf, 901-től 927-ig uralkodott.

teket nem tettek többé I. Ásod birodalmának eredeti terjedelmében való visszaállítására. Sőt azt is összetett kezekkel nézték, hogy Nagy-Sziumikhi fejedelem is elszakadt s külön kis királyságot alapított.

Midőn II. Kákig 1012-ben trónra lépett, csak egy félszigetből állott még a birodalma; az Árdzrunidák már két évdzieddel előbb átengedték Vászpurágánt — Kisázsiaiban nyert területi kárpótlás fejében — a byzancezi császároknak. Ily körülmények közt csak idő kérdése volt a Bagratidák országának az annexioja. Konstantin Monomachos byzancezi császárnak ármányai és fondorlatai az 1045-ik esztendőben ezt a kérdést is gyászos megoldáshoz jutatták.

Dr. Molnár Antal.

Örmény néprege a nagy Napoleonról.

Ide s tova egy század változatos eseményeinek vastag rétege borul a világverő nagy császár életéposzára, a nélkül, hogy a tüneményes alak nagyságából csak valamit is el tudna takarni. A varázs, mely a „petit caporal” alakját körülveszi, még mindig tökéletes. Nagy bünéinek sötét árnyékából vakító tündökléssel tör keresztül egy évszázadon lángelméjének fénye s a világ legkülönbözőbb részeiből visszhangzik száz év előtti lépéseinek hatalmas faja.

Ezeket a lépéseket a mi ázsiai véreink elég közelről hallhatták. Az egyiptomi dicsőség fénye átvilágított az elő-ázsiai hegyeken s a minden balsikere mellett is grandiozus oroszországi hadjáratnak szintén mély benyomást kellett gyakorolni az Ararát lábainál, a honnan már akkor nagyon kíváncsian figyeltek arra, hogy mi történik a nagy ezár birodalmában.

Ennek a benyomásnak emléke még ma is él. Dserráz Minasz, a kiváló tudós, a ki 1865—1889-ig a keleti örmények ajkán élő népregék és legendák összegyűjtésével foglalkozott, egyik párizsi folyóiratban¹⁾ nem rég tett közzé egy örmény népregét, a mely I. Napoleonnak életét meséli el, a mint az az örmény nép hitében és fantáziájában él. Mint írja, az érdekes regét Konstantinápolyban jegyezte föl egy öreg örmény kereskedő elbeszélése után, a ki ugyan sem írni, sem olvasni nem tud, de szorgalmas lálogatója a sztabuli korezmáknak és kávéházaknak, a hol a keleti képzelem szívesen szövögeti mindenféle csodás történetek fonálát.

Az Európa egykori uráról szóló örmény néprege egész terjedelmében így hangzik:

„Panaporte (Bonaparte) Franciaországban született. Meghódította Egyiptomot, a melyet később az arabok magukhoz ragadtak megölve oly sok francia katonát, hogy ezek hulláinak balmaza magasabb volt egy minaretnél. Panaporte hős volt: az egész világot meghódította. Oroszországot is meg akarta hódítani. Megtámadta hétszázezer katonával, lovakkal és ágyúkkal. Az orosz tábornokok tanácskozássra gyűltek össze, de nem tudták, hogy miben állapodjanak meg. Egy örmény származású öreg tábornok, a ki Szibériából jött, a hova a czár szabadul gondolkozása miatt száműzte, azt tanácsolta, hogy gyűjtsék föl Pétropoll (Szent-Pétervár) és a többi városokat, s húzodjanak Oroszország mélyébe, hogy az ellenséget ilyen módon az éhség és a klímának szigorúsága kényszerítse a visszavonulásra. A tábornokok mindannyian hozzájárultak ehhez a tervhez, s őt bízták meg annak kivételével.

Mikor Panaporte meglátta az elhamvasztott üres városokat, elesdálkozott az ügyes ötleten s így szólt környezetéhez.

Nem tudom elhinni, hogy az orosz parasztoktól származna ez a kifünő hadi fogás. Ezt valamelyik öreg örménynek kellett kieszelni, azt gondolom.

¹⁾ Minaz Tehéraz. Napoleon Bonaparte dans les légendes arméniennes. *Revue des Revues*. 1899. 514. l.

A franczia sereg csak nyomult előre a nélkül, hogy egyetlen orosz katonára akadt volna. Nagy elhagyatottság uralkodott mindenütt. S a tél mind jobban közeledett; hogy lehessen ezt átélni olyan országban, a hol bár egy ereszt se mutatkozik sehol.

Panaporténak volt egy nagy köpenyege: ezt vette magára minden este és merően vizsgálta a csillagokat, hogy megtudhassa az időjárás változásait. Annnyit nézte a csillagokat, a míg kancsalszeművé lett. Egy napon még az est beállta előtt kérte nagy köpenyegét s hamar beleburkolodott; tudta, hogy csakhamar havazni fog. S a havazás valóban meg is kezdődött s hozzá oly erővel, hogy a hadseregben minden érintkezés megszűnt s még élelemről gondoskodni is lehetetlen volt. Panaporté csapatai annyira voltak, hogy saját lovaikat kellett megenniök. Sokan fölnyitották lovaik hasát s beléguggoltak, hogy egy kissé fölmelegedjenek.

A csapatok nagy részének elpusztulása után az öreg tábornok bekerítette a mi még megmaradt a franczia seregből s a föld leghatalmasabb királyát Panaportét foglyává tette.

A czár az öreg örmény tábornokot meg akarta jutalmazni, kegyelmet adva neki s elhalmozva őt kitüntetéseivel, azonban az elítelt mindent visszautasított s visszament meghalni Sziberiába, hogy eleget legyen uralkodója régebbi elhatározásának.

Ennek parancsára Panaportét tűzes vassal megvakították. Egy palotába vitték, hogy mint fogoly ott maradjon haláláig. Két orosz katona állott őrt ajtajánál.

Csakhogy Panaporté nagyon merész és rendkívül ügyes ember volt. Egy napon azt mondta az őrt álló katonáknak, hogy közeledni érzi halálát s kérte őket, hogy keresnének egy lelkiatyt, a kinek meggyónhasson és a ki megáldoztassa. Az örök hívtak is egy papát s egyedül hagyták a fogolylyal, rájuk zárva az ajtót. Panaporté, a ki katolikus volt, megfojtotta a papát s magára kapva ennek a papi öltözkét, elszökött a palotából s bárha vak volt, eljutott Angliába, a hol aztán később meg is halt. Vég-

rendeletében ezt a tanácsot adta: ha az ellenség Orosz-országot meg akarja kényszeríteni, ezt ne a Baltitenger felől tegye, mert itt nem lehet győzelmet aratnia, hanem a Fekete-tenger felé kerüljön. Ezt a tanácsot követték is a krími háború idején."

E. L.

H o z z á d.

— Sáházizján. —

Édes eszményem,
A mint távozáls,
Szegény szívemben
Mély sebet hagyál.

Hiába szól a
Szép fülemile, —
Bájos dala
Nem hat lelkenre.

Azt bízom, hogy te
Vagy boldogságom;
Éltem reménye
E nagy világon.

Nappal rendesen
Kicsiny szobámba'
Sirok esendesen;
Senki sem hallja.

És ha jön az est,
Kerül az álmom,
Lelkem hozzád esd;
Sohaj két számon:

Haja hullámos.
Szeme igéző,
Termete esáros;
Földi angyal ő.

Lángoló szívem
Utánad eped;
E szerelmesen
Említi neved.

Oh a kegyetlen!
Engem ámitott;
Mást szeret; s nekem
Készít koporsót.

Horváth Ámin.

A kiköltözés kezdete Szurmáli kerületben.

Annai örömeny költözött ki és költözik ki még napjainkban is az ősi hazából Konstantinápoly, Kaukasia és Amerika felé, hogy elmondhatjuk: „Török-örményország üressé lett.” A kiköltözés okát a falusi ember mostoha közgazdasági helyzetében kell keresni. A nép, mely vagy nem képes földjét megművelni, vagy terményét kivinni, lassan-lassan megszegényedik — csak egy módot ismer a szabadulásra: kiköltözik. Ott hagyják a honi földet, házaikat és mennek Kaukasiába, Amerikába, olyan világ-részbe, melynek nevét is alig tudják kimondani és melyről mesével határos dolgokat hallottak; hallották, hogy ott fölötté sok a föld, könnyen gazdagszik az ember...

A kiköltözésnek ezen szomorú képe mutatkozik az orosz örmények között is. Kándzág, Sámách és Náchicséván falvaiból már rég költöznek ki tömegesen a fővárosok felé. Most Szurmáli kerülethől kezdenek kiköltözni. Még 1888-ban hagyta ott néhány család a tiszla hegyi levegőt és az egészséges vizet és elment Bátumba munkát keresni. Az úton ismerőssel találkoznak.

— Miért hagyjátok el hazátokat?

— Mit csináljunk? Munkánk nincs, a családtagok éheznek; kell valami módon fenntartásukról gondoskódnunk.

— És e módot a kiköltözésben keresik.

A múlt évben több ifjú Iktir és ennek közelében levő falvakból ott hagyván családot, házi tűzhelyt, földet... Tiflisbe, Baku-, Bátumba mentek dolgozni.

A kiköltözés, melynek semmi fényoldala nincs, csak nehézségekkel jár. Elhagyván házat, családját idegen földre távozik az örömeny, ki itt sem az uralkodó nyelvet nem bírja, sem a helyi viszonyokat nem ismeri. Csak nyomorog, kínlódik.

Az igaz, hogy Szurmáli határaiban kevés a termő föld a lakossághoz képest és a nép igen mostoha anyagi

körülmények közt él. nyög az adósság terhe alatt: de azért a kétségbeesett nép azonnal ne ragadja kezébe a vándorbotot, hanem változtasson a rendszeren, mit eddig a földművelő követelt és látni fogja, hogy a föld biztos jövedelmi forrás.

A »Méság« után örményből

Sz. K.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS
MONOGRAPHIA.

Irta: Szongott Kristóf.

(Hetedik folytatás.)

IV. Czikkely.

III. Károly kora.

(1711—1740).

1. Fejezet. *Diploma-tervezet és privilegium.*

III. Károly.

Az udvari hadi tanács 1712. ápril 16-án állir Erdély katonai kormányzójához Stainwilléhez, hogy a Szamosújvárt letelepedett közludomás szerint katolikus örmények számára („Gleichfalls sollen auch die notorie catolisch Armenier und zwar zu Samosujvár untergebracht“) készítsen egy diploma-tervezetet (das Proiect eines Diplomatis) a bulgároknak adott diploma mintájára és terjeszsze azt fel legfelsőbb közjegygyel való ellátás végett (höchster Signatur).

Egy évvel később ugyancsak a hadi tanács az udvari kamarához ezeket írja: „Inclytae Camerae Caesareo Aulicae ad ipsius insinuandum de 10-ma clapsi modo mensis Maji praelensam a Domino Episcopo Armeno super nova Colonia pro fundanda natione Armena in Transilvania extruenda (Szamosújvár város alapja ekkor már le volt rakva és ha mégis a hadi tanács „fundanda“ és „extruenda nova Colonia“-ról szól, ezen szavak alatt derék püspökünk azon nagyszerű tervét kell érteni, mely az 1700-ban épült kis Szamosújvár város határai közé akarta telepíteni az összes hazai örménységet; de mivel az erzsébetvárosi örmények mindent elkövettek, hogy a király ne járuljon hozzá bele-

egyeztetésével a nagyratörő szándék kivételéhez — a szép jövővel kecsegtető korszakos terv dugába dőlt), benigni *Diplomatis Caesareo Regii expeditionem continens hisce in genuinis paribus peramice communicari quod hac de materia Generalis armorum Caesareorum in dicto Transilvaniae Principatu Commendans Dominus Generalis Equitatus Comes de Steinwille* (a kormányzó a Stein-t nem ei-vel, hanem ai-vel irta) *recenter huc transcripsit interim tamen nihilominus Consilium hoc Aulae Bellicum ad conferendum eatenus quo tempore Domino Praesidi Inelytae Camera Caesareo Aulicae libuerit semper quoque paratum esse. Quod ceteroquin Eidem insimul ad quavis alia grati officii studia proutum manet Viennae 3 junii 1713. Ex consilio Bellico.*"

A kormányzó Stainwille Déván 1715. aug. 2-án kelt és városunkhoz küldött iratában (a megszólítás: „Edele und wohlachtbare sonders geehrte und liebe Herren“) azt mondja, hogy küldjön a város Bécsbe szorgalmazót (Expresser), ki sürgesse meg a diploma kiállítását („Ihre Sach sollicitirn.“)

A „*communitas Armenorum Szamosújváriensis*“ kéri 1720-ban Haan János Ignáczt — ki kormányzséki tanácsos és a királyi birtokok főigazgatója volt. — hogy sürgesse meg a „diploma“ és „privilegium“ leküldését és eszközöljön a város számára engedélyt arra, hogy templomot¹⁾ építhessünk.

Kornis Zsigmond kormányzó 1720. jún. 3-án ezeket irta: „Mivel a szamosújvári örmények az eő Felsőge kegyelmességéből az fen megirt városban megtelepedvén, az Biróság esküdtekkal edgyütt közöttük felállittatott; azért a kinek mi praetensioja vagyon valamelyik ellen közülök, elsőbben a megirt hírajokat esküdttjeivel edgyütt találja meg.“

B. Kászoni Bornemissza János Bécsből 1720. nov. 13-án ezeket irta főbiráknak: „Vettem Kegyelmelek nekem irt levelét; igen jól és helyesen cselekszi Kegyelmelek, hogy privilegium kiserzéséről gondoskodik, mivel minden communitás incolumitássának az a lelke és megmaradásának fundamentuma; melyet kész letteni volna eddig

¹⁾ Egy kis templomunk volt; itt nagy templomot kell érteni.

is expediálni, a mint néhai mélt. püspök Oxendius urammal ezen felséges udvarban conveniáltunk volt nagyobbára, ha az elő Kegyelme halála után Déváról feljött Bolgár franciskánus ellene nem mondott volna azoknak is, az mik feljebb említett püspök urammal elvégezve voltak: nem kétlem pedig elő Kegyelme leküldötte volt kegyelmeleknek az privilegium conceptusát, ha azért kegyelmeleknek kedve van a szerint hozzá, engem tudósítson vagy levele által, vagy pedig jövőn gyakran kegyelmelek közül ide fel emberek, bizza azokra, én jó szívvvel kívánok kegyelmeleknek szolgálni, az mikben conscientiam és tisztli köteleességem sérelme nélkül lehet. Ajánlom ezzel Istennek oltalmába kegyelmeleket.”

2. Fejezet. A beszterczei örmények Szamosújvárra menekülnek.

A szamosújvári Szt-Ferencz-rendi zárdának „Historia domus”-a azt mondja, hogy a beköltözött örmények közül „a nemesség azon része, mely elsőbbségben különbözött a többiektől s mely nem vált el a püspöktől, — a klerussal, tisztviselőkkel és a világiakkal együtt Beszterczén telepedett le, hol pénzen vettek maguknak szállásokat¹⁾. Lehet gondolni, hogy milyen nagy árt követeltek a szászok az örményektől az átengedett szállásokért! (... hospitia ipsis praelio conducta concedebantur²⁾). Az örmények itt külön városrészben laktak; külön bírások és tanácsuk volt: szóval külön hatóságot képeztek. Itt lakott püspökjük: Zilfdár oghlu Minász is; ennek halála után utóda Verzereskul is itt tartzkodott bizonyos ideig.

Alig szilárdultak meg: a kereskedők árúczikkeikkel bejárták az országot, sőt kimennek külföldre is. Vagyonuk gyarapodik. De rájuk törnek a tatárok, kik a radnai szoroson jöttek be. Ingó vagyonuk nagy részét elrabolják, püspöküket (Verzereskul) pedig magukkal fogságba viszik³⁾. — Ekkor egy-két örmény a hazaért vérét is ontja. A mar-

¹⁾ I. Szongott, Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz. 19. lap.

²⁾ Cserei Mihály is tesz történelmi művében erről a szomorú esetről említést.

talalczok eltakarodása után ismét munkához láttak. Püspökük kiszabadult, Isten áldása volt munkájokon. A sikert siker követte: vagyonuk meglizszereződött, jólétben éltek, fényes házat tartottak, ezífra ruhát viseltek. Azonban a szászok irigy szemmel nézték növekedő jólétüket, folyton gyarapodó vagyonukat; aztán attól is tartottak, hogy idővel még jobban megvagyonosodván, a hatalom, az uralom kezökbe kerülhet. Azért elhatározták, hogy kiűzik őket — Beszterczéről. De gonosz elhatározásukal mindjárt nem hajthatták végre: a csalfa látszatért ürügyre is volt szükség. Addig pedig az embertelen, igazságtalan, kegyetlen, barbár tervet nagy titokban tartották. A reájuk nézve kedvező, de egyszersmind pokoli tervüket is elpalástoló alkalom nem-sokára kínálkozott is: az örmények között, kik a „Fa-útcza“-ban (Holzgasse) laktak, „betegségben“ egymásután négyen meghaltak. Ennyi elég volt! Mert sátn sugalta határozatukat, melylyel oly mélyen titkolództak, azonnal kihirdették: „Örmény e város falai között huszonnégy óránál tovább nem lakhatik!“ És vajjon miért szabtak a kiköltözésre ilyen rövid határidőt? Mert jól tudták azt, hogy ennyi idő alatt házaikat (egy utcát) el nem adhatják, követeléseiket be nem hajthatják, kikölesönzött pénzeiket be nem gyűjthetik; butoraikat, házieszközeiket, a gabonát... el nem szállíthatják. Tehát nem állítólagos „ragályos (?) betegség“ miatt üzentek ki az örmények, hanem azért, mivel zsebeik, melyek duzzadtak a vagyonról, — nagyon is egészségesek voltak. A kenyéririgységgel nem vehette tőlük az ingó vagyon — mit magukkal hoztak, — hál elvette ekadatlan házaikat, és kezet tett mind arra, mi azokban maradt.

Mikön a felsőbb hatóság Besztercze városát ezen embertelen tetteért kérdőre vonta, a város egy bizonyítványt mutatott elő, mit a Mettersdorfbani állomásozott német katonaság állított ki a város számára. Ezen Mettersdorfbani 1712. decz. 4-én kelt és egy örmagy s négy kapitány által aláírt bizonyítvány, melynek másolata kezeim közt van, a szászok malmára hajtja a vizet, mikön állítja, hogy az örmények között „betegség uralkodott“ — és ezért üzentek ki. De kérdem, vidéki emberek tudhatták-e azt, mi a

városban történt akkor, midőn még a városok közt sem volt postaközlekedés? És láikusok (járatlan, avatlan) mondhatnak elfogadható véleményt egészségügyi kérdésben? És ha történetesen nem volt — pedig nem hiszem, hogy ne lett volna — orvos a városban, miért nem állítottak maguk számára városi, de nem érdekelt polgárok pl. magyarok által bizonyítványt. Ott lakott közöttük a derék Herszényi: ez a becsületes magyar nemes; miért nem kérték fel ezt, hogy hitelesség kedvéért írja alá a bizonyítványt? Ha betegség uralkodott volna az örmények között, szekeresekkel nem adtak volna a költöző örményeknek: mert a szekeresek visszavíhetik a „ragályt.“ De mivel drágás-drága pénzért adtak szekereket; következik, hogy „betegség“ nem uralkodott az örmények között. Legtöbbször kapott a főbíró a maga szekereért: jól esengett az arany! A szekeresek közül senki sem betegedett meg; és az ide menekült száz örmény család be nem huzcolta a betegséget Szamosújvár falai közé. A szászoknak csak az örmények vagyonára lájál a foguk... és mihelyt megkapták az elmulasztó írt (ház, butor, gabona...), elmúlt a fogfájás. Ezért nem fordultak igazi orvoshoz; mert lelkiismeretes orvos — letett esküjéhez képest — ilyen vényt nem rendelhetett...

A szózhagyomány így adja elő ezen elköltözés szomorú esetét: Irigyelték a szászok az örmények növekedő vagyonát; azért elhatározták, hogy megtámadván őket, vagy leölik, vagy kikergelik. De eltöltötták — szigorú büntetés terhe alatt — a határozat nyilvánosítását. Azonban, a mit többen tudnak, már nem titok. Így történt a jelen esetben is! Volt egy szász ifjúnak örmény leány szeretője. Az meglátogatta kedvesét és így szól hozzá: „Sajnálom az életedet. Holnap estve a szászok megtámadják az örményeket; azért, ha lehet menekülj egyedül; de ha nem, szüleiddel. Különben erről ne szóljatok senkinek, mert...“ A leány megmondotta a szülőknek és ezek elmondották a többi örményeknek, kik azonnal megtették az előkészületeket a — huzatra. A többiek között elővették az erős, hosszú sátorfa-rudakat. A támadó szászok meg is jelentek; az örmények készen várták. Erre kezdetét vette az erős

útezei harez. A lakásokba be nem törhettek, mert minden bejárat el volt torlaszolva. Bent csak az öregek és gyermekek maradtak, a többi kinn állott őrt. Most a vitézek legvitézebbikének ezen vezényszavára: Gédreczhekh, zárgeczhekh dőghák!* (Vágjatok, üssetek tiúk!) erős rohamot intéznek a szászok ellen: ütésre ütös következik. Az örmény asszonyok, leányok kötényeikből kövekkel szórtak az ellenségre: úgy hullott a kö, mint a zápor. Rövid idő múlva nemcsak elfutottak a szászok, de sőt közülök néhánynak holteste fedte az ott hagyott csatatér... Erre azonnal azt határozták az örmények, hogy Szamosújvárra jönnek. Az elhatározást rögtön tett is követte. Befogattak és tüstént útra keltek. Csak életüket mentették meg; ingó vagyonukból pedig annyit hoztak el, mennyi zsebeikben és szekereikben elfért; a többi: ház, butor... minden ott maradt.

Alig érkeztek Szamosújvárra, közülök egy küldöttség felment Bécsbe a királyhoz. A küldöttség nemcsak híven elmondott mindent, de sőt az útezei harez következményeiért is kegyelmet kért az igazságos uralkodótól. Mire a jó király: „Ti csak védekeztek és ha a támadó életével lakol, ez nem emberölés. Ezt tanítja a vallásunk is. Azért az őszintén elmondott esetért semmi bántódásotok sem lesz. Menjetek új otthonotokba, ott csendesebb napokat fogtok élni. Szolgálatotok a trónt ezután is híven!-*)

Az örmény küldöttek Bécsben meglátogatták ott tartózkodó főpásztorukat: Verzereskul Oxendiust, kinek elpanaszolták a szerencsétlen eset részleteit is. Erre a püspök Besztercze város főbirájához a következő levelet intézte:

Nagytekintetű és tekintetes úr!

Hallottam Izraelnek Egyiptomból való kimenetelét és hallom az örmény népet Beszterczéről: mind a két nép nyomorúságos-terhes helyről lávozott, azért örvendezve fogom énekelni a kimenetelre vonatkozó zsoltárt. De szomorú a dologban először az, hogy rövid idő jelöltetett ki ezen

*) Ezt az elbeszélést (hagyomány) Gábrus Zachar tanártól hallottam. Gábrus, ki a múlt század végén (1795. aug 18-án) született, nagy-apját még ismerte; nagy-apja pedig egyike volt a beszterczei menekülteknek... és így valószínű, hogy elbeszélő nagyatyjától hallhatta az itt elmondott hagyományt.

népnek (a kimenetelre) t. i. huszonnégy órá, mely alatt a legszigorúbb büntetés mellett kénytelen volt kimenni és azért nagyrészen saját lakásaikban kellett hagyniok butorait: de kölcsönadott pénzeiket sem szedhették be sem polgártársaiktól (Beszlereze többi lakosaitól), sem a város jobbágyaitól: másodsor, hogy a pestis ürügye, mely (az örménységet) eltávozásra kényszeríté, a fentartásnak és családjaik eltartásának nehéz helyzetét idézte elő. Vajjon ezt a tettet jónak vagy gonosznak mondom? Fentartom ítéletemet, úgy is Isten a legigazságosabb bíró, de egyszersmind a legszigorúbb ottalmazó. Ki meglízel mindenkinek tettei szerint: és büntet a nemzedékekig. Ő az, Ki az embereket tetteik szerint ítéli el: megjutalmazta a jót és megbünteti a gonoszt: következőleg: ki a milyen mértékkel mért embertársának, olyannal fognak neki is mérni: (fel-fogásunk közt) legfőlebb annyi különbség, hogy visszauérítik nemesak a teljes, hanem a hiányos mérték is.

Arról semmiképpen sem gondoskodhattam, hogy t. i. többé egyetlen örmény láb se tapossa annak a városnak határát; mert minden bizonynyal a jónak¹⁾ csak ezután mutatkozó szeretetéből — ha Isten megengedi — létesült a gyűlölet által az, a mi után a szeretet csak vágyakodott, de a mit eddig nem valósíthatott meg. Ezt a sebet begyógyítja az Isten, csak népem legyen épségben, és — a mint nekem írják — ép is. Mégis reméllem, hogy az Istenség cselekedte ezt így azért, hogy ez a nép megszabaduljon a talán bekövetkezendő igazi pestistől.

Együttal az örményeknek saját lakásaikban hagyott holmijait és kölcsönadott pénzeiket gondviselésére bízom.

A tapasztalt és tekintetes uraknak

Bécs 1712 október 22.

Krisztusban elkötelezett szolgálja

Az örmények püspöke.

¹⁾ A „jó“ alatt Szamosújvár városát és a „szeretet“ alatt magát a püspököt kell érteni. Az egész mondat tehát, melynek értelmé el van burkolva, ezt jelenti: „Ha a gyűlölet ki nem kergeti, még most se jöttek volna a beszlerezei örmények Szamos-“

U. i. Csodálatos, hogy ha az örmények pestisesek voltak, akkor hogyan lehettek a pestisesek szekeresei és a pestisesek lakásai biztosíték-záloga nélkül?

(A hátlapon:) Nagytekintetű és tekintetes Klain János urnak. Besztercze királyi város főbirájának. Beszterczén.

Azok kedvéért kik élvezettel olvassák a szép latin irályt, itt közlöm szó szerint tudós püspökünk levelének latin szövegét is:

Perillustris et Amplissime Domine!

Audivi Exitum¹⁾ Israel de Egipto, audio et Armeni populi Bistrilio: utriusque populi de loco duro²⁾; ideo gaudens cantabo psalmum in exitu; tristis tamen 1-^o quia breve spatium assignatum sit ipsi 24 nempe horarum, quo sub extremis³⁾ poenis coactus debuerit exire maiori ex parte in suis hospitibus relinquens utensilia⁴⁾ domestica, nec debita seu a civibus, seu a subditis Civitatis exigere potuit. 2-^o quod pestilentiae praetextu sit coactus abire unde difficultas subsistendi et familias suas sustentandi emersit: quod factum pie-ne an impie dixerim? suspendo iudicium: Deus est iustissimus index simul et severissimus vindex,⁵⁾ qui distribuit unicuique iuxta opera sua: et punit usque ad generationes, uli et praemiatur facta hominum: vel

újvárra, hol sokkal jobb dolguk lesz, és hova én rég hívom őket.” — Boldog emlékü püspökünk, kinek nagyratörő tervei voltak, a már megalakult kis Szamosújvárból nagy várost akart csinálni: ide akarta telepíteni a hazai összes örményeket.

¹⁾ Ezen oklevél is tanuskodik arról, hogy milyen szépen írt és beszélt Verzereskul — latinul. Az exitus a „kimenetel”-en kívül végveszélyt is jelent, tehát az exitus szót használja; mert ezzel ki akarja fejezni azt, hogy onnan jöttek ki, hol veszedelem környezte őket.

²⁾ Durus, a, um jelentései: 1. kellemetlen; 2. írgalmatlan, kegyellen, durva; 3. nyomorúságos, terhes, bajos, nehéz.

³⁾ Az extremus első jelentése: utolsó. Ebből látszik, hogy — habár külön hatóságot képeztek Beszterczén az örmények — máskor is alkalmaztak az örmények ellen a szászok jogtalanul büntetést. A püspök pedig ott lakott (Beszterczén) közöttük; tehát jól ismerte a viszonyokat.

⁴⁾ Utensilia, immo 1. házi eszközök, bitor; 2. szerszám; 3. élelem, tehát gabona is. Utensilia, quibus aut aliter hominum genus, aut etiam excolitur. Cicero.

⁵⁾ A vindex szót nem bosszuló-val, hanem oltalmazóval fordítom.

maxime in eo, in quo quis peccat, uel bene operatur in eo et punit et praemiatur: restitutus eadem mensura, qua quis suo proximo mensus est: hac tamen differentia quod remetiatur mensura confera et agitata.

Hoc nulli modo procurabam ne scilicet pes Armenus ullus premat limen istius Civitatis et ex Amore boni nempe emergentis Deo autem permittente factum est per odium, quod Amor desiderabat et non poterat: hoc vulnus vendicabit Deus, dummodo populus meus sanus sit et est (ut mihi scribitur). Spero tamen id Divinitus factum, ut is populus per Dei providentiam sub ficto pestilentiae eoque inani¹⁾ solum nomine a ventura forsitan reali praescruetur pestilentia.

Recommendo interim res Armenorum derelictas in suis hospitibus eorumque debita et maneo

Peritiss, et Ampliss.

Dominationibus

Obligatissimus in Christo Servus

Viennae 1712

Episcopus Armenorum.

22 8bris

P. S. qua via vectores pestilentorum sine cautela sunt nec pestilentorum hospitia, si Armeni pestilenti fuere, mirum!

A hátlapon:

Perillustri et Amplissimo Domino Domino Joanni
Klajn Regiae Civitatis Bistricz Iudici Primario

Bistriciy.²⁾

Megkapta a főbíró a püspök ezen levelét, el is olvasta, de semmit sem tett az örmények érdekében. Gondolta: jó, hogy megszabadultunk tőleek...

¹⁾ Inanis, e 3. helytelen; 4. felszavalkodott (felfújt, nagyított); 5. alacsony, gaz, semmirevaló, semmirekellő. (L. Márton József, Lexicon trilingve, pars prima, pagina 1416).

²⁾ Ezt a fontos oklevelet a besztercei levéltárból kaptam. Eránosz Ferencz volt kedves tanítványom (jelenleg megyei főszámvévő Besztercén) közvetítésével dr. Berger zym. tanár szíveséggé küldötte, ki most rendezí Beszterce városának levéltárát

3. Fejezet. A felsőbbseg által eszközölt összeírás.

1716-ban összeíratott „111 örmény telek (ezeken kívül kettő most épül és egy lakatlan) 130 férfi lakóssal; azonban az említett számba (111) bele vannak értve az özvegyek is, mint családfők. Volt ekkor itt egy plebános két káplánnal és két kántorral; egy bíró, 3 eszmadia, 22 timár, 2 szücs, 5 takács, 1 mészáros, 1 koresmáros, 1 halász, 5 napszámos, 3 szolga, 1 barompásztor, 11 elszegényedett kereskedő, 51 jómodú kereskedő, kik a következő családoknak voltak a fejei: Placsintár, Gorove, Szücs, (Thukeshi) Jakab, Tódor, Gergely, Nikolaj (Nikulá = Miklós), András, Simon (Simai), János (Hánko, Hánkovies), Dániel, Pap, Lukács, Miklós, Bogdán (Aszvádur), Maradik, Márton, Korbuly, Kirkos, Kiriszte (Keresztes), Drágomán, Cseresel, Izsák és Mikola; valamint 8 foglalkozást nem űző özvegy és 11 koldus.“ (El. L. II. $\frac{1}{2}$ 45 P.)

Ezen hivatalos összeíráshoz, melynek forrása idézve van, helyreigazító megjegyzéseket kell fűznöm. Előbb a nevekről szólok. A „Thukeshi“ nevű család akkor még nem nevezte magát „Szücs“-nek; sem a Der-Kirkor-ján (= Alexa) család nem élt akkor még a magyar Pap névvel; a Derder család sem használta még akkor a Pap nevet. Habár a Mikola egyjelentésű a Nikolá névvel, mégis a Nikulá család ezen ága soha sem használta a Mikola nevet, hanem később családnévét Miklós, Miklósi-ra magyarosította. — Ezt az összeírást nem örmény csinálta, hanem az adókinestár egy kiküldött becsületes hivatalnoka, ki így szólott apáinkhoz: „Eddig a Companiára vettetett ki az adóösszeg, mit Önök méltányosan osztottak ki magok között; ezután a családokra rójjuk ki az adót. Azért azt tanácslom Önöknek, hogy ne valljanak a valóságnak megfelelően, hanem mondanak kevesebbet. Ha követésre találnak szavaim, Önök lelkiismeretüket nem sértik meg; mert abból, mit a menekülés roncsaiból megmenthettek, költöttek eleget telekre, házépítésre. De még butorra, felszerelésre és sok mindenre van szükségük. Azonban tanács-adásommal a kincstárt sem károsítom meg, sőt az ország érdekében cselekszem. Nehány forinttal kevesebb lesz egypár évig, míg önök meg-

szikárdulnak és munkához látnak — az ország jövedelme; de idővel busásan visszatérül az. Elpusztult országunknak értelmes, művelt, vagyonos emberekre van szüksége: ilyeneket nyert Erdély Önökben. Ha most mi Önöket elviselhetlen nagy adóval terheljük, nemcsak az adóalapot fogyasztjuk, hanem (nem-akarva) előidézhetjük azt a káros esélyt is, hogy Önök közül többen kénytelenek lesznek más országba költözni. Míg ellenben, ha egy néhány családot az adófizetés alól felmentünk, nemcsak lehetővé tesszük ezekre nézve a megélhetést, hanem megkedveltetjük velők az új hazát...“ Így neveztelett a gazdag „elszegényedett“-kereskedőnek, a marhakereskedő „barompásztor“-nak. A Vákár (Vacar) család feje nem volt vacar („barompásztor“), hanem marhakereskedő. Az, ki az eredeti latinból fordította ezt az idézetet, nem vette észre, hogy itt Vacar nagy v-vel (V) írva családnevé, hanem vacar-nak nézte és „barompásztor“-szóval fordította. Minden „timár“ egy-egy szattyángyárt (pándun) állítatott fel, melyekben idegen munkások által készítették el a híres kordoványt és szattyánt. Emlékező iparos sem volt a letelepült örmények közt: talantumos apáink értettek a mesterségek űzéséhez is, de jobbára kereskedők voltak. „Szolga, napszámos, koldus“ nem volt az ősök közt. A szegények, kiknek nem volt vesztetni valójuk, a külföldön tovább tűrték a nyomasztó helyzet terhét; ellenben a gazdagok közül sokan inkább ott hagyták házaikat, földbirtokaikat, hogy sem megfosztassanak szerzetársuktól, nemzetiségüktől, nyelvüktől... és e szabad hazába jöttek. A „szolga, napszámos, koldus“ kenyeret keres és nem felkesedik az eszményért és nem vágyakodik a szabadság után; ellenben szerzetárs, nemzetiség, nyelv csak a tanult és vagyonos embernek, ki szellemileg és anyagilag is független — ad vándorbotot kezébe, hogy szabadságot keressen...

4. Fejezet. A város által készített első összeírás.

Ezen teljesen megbízható összeírás szerint ezek a családfők laktak Szamosújvárt 1721-ben: Bogdán Gergely, házaspár (habet domum), kosárkötő; András Kristóf házaspár, timár (szurubdsi = cerdo); András János házaspár, timár;

Bogdán Kirilla házas, kereskedő; Ászvádur-nak, a mészárosnak özvegye („Theodali Mészáros vidua”) házas; László Márton házas, kereskedő; László Kristóf házas, szegény; Lukács Miklós házas, kereskedő; Vártán László házas, kereskedő; Zerik (— Bätirin, Dzerig) Gergely házas, kereskedő; Jakab András házas, kereskedő; Hánkó (— Hänkovies) Jakab házas, kereskedő; Márko (— Märkovics) Kristóf házas, kereskedő; László Mihály házas, timár; Pap Dávid házas, kereskedő; Ándrus Kristóf házas, kereskedő; Ándrus Márton házas, kereskedő; Ambrus Mihály házas, kereskedő; Izsák, a timár („Izsák Timár cerdő”) házas; János (Ohán) Miklós házas, timár; Miron Antal házas, timár; Lukács, a mészáros („Lucas Mészáros hmo”) házas; Jakab Kristóf házas, kereskedő; Polák Kristóf házas, takács; Gorduly János özvegye, házas; László János özvegye, házas; Péter (= Muradin), a csizmadia („Petrus Csizmadia”) házas; Izsák Jakab házas; Árva Péter házas, kereskedő; Miron Kükösa (— Gergely) házas, kereskedő; Dávid Mihály özvegye, házas; Bogdán Jakab házas, kereskedő; Dregán („Dräguš Timár:” őse timár volt) házas, kereskedő; Simon István özvegye, házas; Mákszin („Mäkszin” — Ängszend, Auxentius, Oxendius) Gergely házas, timár; Kristóf Márton házas, timár; Korhuly Deodatus (Bogdán) házas, kereskedő; Lázár Márton özvegye, házas; Márton, a timár (Martinus Szurubdsi) házas; Katona Jakab házas, kereskedő; István Péter házas, timár; Lukács Márton özvegye, házas; Izsák Lukács házas, kereskedő; Pap Kristóf házas, kereskedő; Bogdán Miklós házas, kereskedő; Szefer András házas, kereskedő; Bogdán Miklós („alter Nicolaus Bogdány”) házas, kereskedő; Kristóf Tódor házas, kereskedő; Lukács János házas, kereskedő; Dzerig Jakab („Senex Jakab”) házas; Salamon Kristóf házas, kereskedő (helyesen: Simon [Simay] Salamon fia Kristóf); Gorove János házas, kereskedő; Izsák Márton házas, kereskedő; Placsintár Theodat (Ászvádur — Bogdán) házas, kereskedő; Pap Miklós házas, kereskedő; Dániel Tódor házas, kereskedő; András Márton házas, kereskedő; János Miklós („Nicolaus János:” János = Hánkó, Hänkovies) házas, kereskedő; Kristóf Lukács házas, timár; János László özvegye; János László házas, kereskedő; András

Tódor házas, kereskedő; Péter Jakab házas, tímár; Izsák Jakab özvegye, házas; Zerig János házas, szücs; János Kristóf házas, szegény; Guskár András házas; Márton András („alter Andreas Márton“) házas, kereskedő; Brenzul (= Brendzár) Kristóf házas, kosárkötő; Simeon Tódor („Theodorus Simeon = Simai Tódor“) házas, kereskedő; Jeremiás Kristóf házas, kereskedő; Bogdán Márton özvegye, házas, kereskedő; Jeremiás Jakab házas, kereskedő; Bogdán Gergely házas, kereskedő; Bogdán Simon házas, kereskedő; Gergely Tódor házas, szücs; Pap Izsák házas; Kirkos Kristóf házas; Kirkos Tódor házas, kereskedő; Tódor Gergely házas, kereskedő; Krátson (Karátson; a gróf Karátsónyi család őse) Kristóf házas, kereskedő; Gorove Márton házas, kereskedő; Izsák Tódor házas, kereskedő; Salamon Tódor („Theodorus Salamon iudex cum fratre.“ Simai Salamon fia Tódor a bíró fivérével) házas; Miklós Tódor („alter Theod. Miklós“) házas, kereskedő; Jakab Kristóf házas, kereskedő; Zerik Jakab özvegye házas; Lukács István házas, tímár; István szücsnek özvegye („consors Stephani Szücs“) házas; Drágomán Lukács házas, kereskedő; Márko Márton házas; Izsák Ábrahám házas, kereskedő; Gergely Lukács házas, kereskedő; Márton Gergely házas, tímár; Bogdán Jeremiás özvegye (consors Jeremiae Bogdány“) házas; Kirilla János házas, kereskedő; Krátson János („Drágics Krátson.“ Drágics¹⁾ = Megerdiész, Ker. János, Joannes Bapt.) házas, tímár; Izsák Kristóf házas, kereskedő; Gergely János házas, tímár; Zachariás János házas, tímár; Jakab István házas, kereskedő; Bogdán Tódor házas, kereskedő; János Miklós házas; János András; Lukács János házas, kereskedő; Pap Miklós házas, kereskedő; Barones Miklós, a másik; Dávid Miklós házas, kereskedő; Miklós (= Nigoli Antal házas; Márko Márton házas; Bogdán Miklós szücs; Bogdán Simon; Izsák Márton házas; Izsák Jakab, Drágics a csizmadia; János Miklós házas, kereskedő; Márko János házas, kereskedő; Szongoth Tódor házas, kereskedő; Pungutz Kristóf özvegye;

¹⁾ Habár Beszterce város alicatában, mit Szamosújvár főbírájához 1724. szept. 24-én intézett, ez olvasható: „Ein Armenier Drigies alias Grigorás“ — mégis a Drágics (Drigies) nem Gergelyt (Grigorás), hanem János-t (Mégérdics) jelent.

Örmény (Haj) Kristóf; Balik Gergely özvegye, házas; György, ki nemzetiségre nézve olah, barompásztor („Georgius olah pastor pecorum”); Izsák András házas, város-szolgá („servus oppidi”); Liskó Márton; Gergely Lukács eszmadia; Bulbuk Márton házas; Izsák Tódor házas, kereskedő; András Kristóf özvegye; Drágics Tódor házas, kereskedő; Kristóf István özvegye; Jakab János özvegye; Lukács Péter házas, eszmadia; Kirilla Drágics házas, tímár; Kristóf Miklós özvegye; Florián Kristóf házas, kereskedő; Drágics Márton házas, kereskedő; Gorove Gergely házas, kereskedő. Ezek új hazákat építettek: Lukács Tódor házas, kereskedő; Márton László házas, kereskedő; János Kristóf házas, kereskedő; Gergely István házas, kereskedő; Hosszú Gergely (Ergán) házas, kereskedő; Gergely Lukács házas, kereskedő; András János házas, kereskedő; Romáskán Tódor; Tódor a mészáros („Theodorus Mészáros ianio”); Izsák Kristóf, tímár; János Tódor tímár; Karatson Kristóf tímár; Keresztes Miklós város-szolgá. A papok: Theodorovits Mihály plebános (R[everend.] D[ominus] Pater Michael Theodorovits), Jacobovits Narcissus (praesbiter), Hárih Emanuel, Verzeresk Tódor, Nicolajovits Jakab, Izsák János kántor, Lukács László kántor. Összesen: 156 család.

Ezt az összeírást balról aláírta Gergely Tádé pénztáros (Thadens Gerger perceptor) és jobbról Salamon Tódor (— Simai Salamon — Simai Tódornak fia Salamon) szamosújvári bíró (Шамуй Тодоръ, шамуй-бей-бей): Pap-Gergely Alexa szamosújvári esküdt (Папъ Гергелъ Алексъ, шамуй-бей-бей): Meghdesz-Chén-gánosz Tódor (— Meghdesz-Hosszú Tódor — Dániel Tódor) szamosújvári esküdt (Мегхдесъ-Ченъ-ганосъ, шамуй-бей-бей).

A közlött összeírásból is látszik, hogy legtöbb családnak nem volt vezetéknéve, hanem a családfők apáik keresztnéveit használták vezetéknév helyett. Így: László Márton — Lászlónak a fia (Lászlófi) Márton, vagy Márton a Lászlóé. Az a hét család, mely az összeírásban Pap név alatt fordul elő, akkor Der, Derder, Dondon, Perint, Der-Kirkorián, Der-Hágop, Der-Ohánnesz stb. neveket viseltek.¹⁾ A letelepült

¹⁾ L. Szongott. A magyar örmény családok genealogiája, 49—50 lap.

családoknak majdnem fele (72) kereskedéshez látott. Ezek a külföldön nem voltak mindnyájan kereskedők: gazdag földbirtokosok, értelmes hivatalnokok . . . voltak, de mivel a városi hivatalnál csak egynehány nyerhetett alkalmazást, földet pedig a magyar törvény értelmében nem vehettek, mert külföldön élvezett „nemesi” jogaik itt érvényteleneknek tekintettek. — kénytelenek voltak valamihez fogni. A kereskedést úgy is szereti az örmény; örökli a „kereskedelmi szellemet,” azért kereskedőkké lettek. De nem szereti az ipart. Tudták, hogy ősök Örményországban: Ániban, milyen magas hivatalokat viseltek, mily dúsgazdagok voltak, milyen pazar fényben éltek: azért büszkék voltak eredetükre — és iktóztak az ipartól. Az a 10 család is, mely mint iparos van az összeírásban feltüntetve, vagy a menekülés alkalmával nem tudta megmenteni ingó vagyonát, vagy a három évig tartott bujdosás alatt lett vagyontalanná, vagy a Beszterczére tört tatárok rabolták el ezeknek is vagyonát. Az iparüzés kisebb tőkét igényel: tehát kénytelen-kelletlen az a kényes kéz, mely az előtt drágaköveket forgatott, pénzt váltott, selymet mért, vagy perzsiai szőnyeget árult, most szerszámot fogott. A mészárosok jól jövedelmezett. A timárok nem tekintették magukat iparosoknak. Ezek kereskedők voltak, a szattyánt, kordovánt, mit az idegen nemzetiségű zsellérek az örmények timárházaiban készítettek, ők adják el a vásárokon. A két szegény családot minden szükségessel a többiek látták el. . .

5. Fejezet. Főbiránk irata Erdély katonai kormányzójához.

Derek főbiránk: Jakabfi Kristóf, ki latin nyelvű iratában a *judex primarius* helyett, a *judex regius* (= királyi bíró, mivel biráinkat a magyar királyok nevezték ki. Még mai napság is az állami középiskolák igazgatói élnek ezzel a czímmel: „királyi igazgató”) rövidített alakját használja és csak „regius”-nak nevezi magát. — elpanaszolja a kormányzónak, hogy „a jószágfelügyelő elvitte ugyan — a kormányzó parancsa következtében — a nekünk ajándékozott rétről, a nagyságos várnagy ur lovait és a katonalovakat; de azért nem legelhetnek a mi lovaink, mert azt

az oláhok és Szamosújvár más lakói felszántják. Másodszor (becses tudomására hozzuk azt, hogy) nemcsak a kirendelt mező-őr, hanem a jószágfelügyelő szolgálai is behajtják (rétünkről) lovainkat, teheneinket, borjainkat a kincstári majorba, homnan nagy díj mellett kell kiváltanunk. Sok bajunk van ezekkel. Csak annyi földünk van, mennyin házaink állanak; azért alázattal kérjük Nagyságodat, hogy engedjen a rétből akkora részecskét, mennyi szükséges lovaink éji legeltetésére. . . . A szamosújvári malom rozsdul örül; azért kénytelenek vagyunk buzánkat és egyéb terményeinket a szilvási malomba vinni; kérjük ezért Nagyságodat, hogy a jószágfelügyelők útján parancsolja meg a malommesternek, hogy szolgáltatson nekünk használható lisztet, különben pusztán marad a malom." Az érdekes latin írat szó szerint így hangzik:

Illustrissime Dne Dne nobis gratiosissime!

Litteras nobis nuper transmissas gratiosissimas, magna cum gratiarum actione accepimus, pro qua gratiosa benevolentia gratias agimus, atque nocte dieque inservire Illustrissimo Dno nostro gratiosissimo intendemus. Verum est, juxta mandatum Vestrae Illustritatis Dnis Provisor¹⁾ equos Illustrissimi Dni Commendantis²⁾ et equos militar. eduxit ex prato nobis donato, et nobis pro equis nostris concessit, sed usum melior. nobis iter. acceperunt, in quo campum arant Valachi et alij in Szamosújvár inhabitantes³⁾ ita, ut exiguum locum habemus pro equis nostris; pro secundo non tantum constitutus custos campi, sed etiam Dni

¹⁾ Az a terület, melyen a város épült, a „szamosújvári uradalom“-ból szakítottatott ki; az uradalom többi részében a kincstár jószágfelügyelője (tisztartó — provisor) volt az úr.

²⁾ Várnagy. A magyar nyelvben is sokáig használatos volt ez a kifejezés: „a vár commandánsa.“

³⁾ Az itt említett lakosok „Kandia“ város-részben és a „Major-sor“-on laktak; ezek a részek a várral együtt képezték akkor Szamosújvárt (a várt). A város, melyben akkor csak örmény lakott, „Örményváros“ (Armenopolis) nevet viselt; de a vár nevéből néha-néha Szamosújvárnak is neveztetett. Így használja a jelen okirathat is a főbíró a „Szamosújvár“ nevezetel.

Provisoris servi fiscales nobis equos, boves, vitulos intro pellunt in villam fiscalem, ubi magno praecio debemus redimere ab illis et habemus multas molestias cum illis, nihil vero habemus aliud, quam ubi Domui nostri stant, ideo humilliter rogamus Illustritatem Vestram, concedat nobis aliquam particulam campi, quo possimus etiam pro equis nostris parvum graminis adferre tempore necessitatis nocturno. — quod vero concernit molendin, Szomos-Ujvariensem male ex parte nobis molant, totum triticum, et alia naturalia in usum bonum habere non possumus, et sic coacti sumus in molendinum Szyvasiensem triticum et alia naturalia transportare . . . oramus igitur Vestram Illustritatem demandet Dñs Provisoribus, ut Dñus Molae magister melius intendat cum suis servis inservire et nobis farinam utilem administrare, alioquin molendinum in desertum evadet. Deo commendamus Illustritatem Vestram et permanebimus

Illustritatis Vestrae

Servi obligatissimi

Jacobus Regius Companiae Armenor.
caeterique fratres.

Szomosujvár

die 28 Junij 1714

(L. Vár. lev. „Örmény prot.” I. kötet 4 lap).

6. Fejezet. Az ellenség pusztító keze.

Őseink Krimből főleg azért jöttek ki, hogy kikerüljék a tatárok berontását. . . És ime a tatárnak hosszú keze fellelt minket még e hazában is:

1721. júl. 14-én felmegy Chuthinczhi Jakab a szamosújvári tanácsházhoz és panaszt emel kereskedőtársa: Szefer ellen, hogy ez nem akar számolni azon gerendák árával, melyek Radnán voltak. Mire Szefer: „A tatárok idejében a fenyőgerendák — elégték.” (Thátrin zsámánágen drániczánérén erilin. L. Vár. lev. „Örmény prot.” I. köt. 158 lap).

7. Fejezet. Szamosújvár kiváltságot nyer.

Szamosújvár 1726. okt. 27-én szabad kir. kiváltságot kapott, mondja Kövári. (L. Erdély történelme, VI. köt. 100 lap).

A levél, melylyel egyik jóakarónk ezen igen örvendetes hírt a város tudomására hozta, így hangzik: „Ajánlom kegyelmeiteknek szolgálatomat. Isten minden jokkal megáldgja kegyelmeiteket kívánom.

Már annyi üdö és difficultásak után végben menvén Isten kegyelmességéből Felséges urunk benignitásából a kegyelmeitek stabilitása, a kegyelmes Diplomát tiszteletes tudós Pater Minas (Theodorovics Mihály esperes-plebános) Uram eö kegyelme viszi magával, ki is szívesen, hathatósan és szorgalmasan fáradozt és munkálkodott kegyelmeitek mellett, mint érdemes személy. Hogy hamarság végben nem ment, azt csudálni nem kell, mivel ilyen ujf és nem kicsiny dolog és annyi difficultások alá levö üdö haladék nélkül nem lehetett; de már nagy és böcsüts állapotot oblineált kegyelmeitek eö Felsége gratiájából, melyért is örökké való fidelitással és devotioval tartozik kegyelmeitek, ugy maradéki is tartoznak eö Felségéhez. Hogy pedig én is tisztém szerint szolgálhattam kegyelmeiteknek, — szerencsémnek tartom; továbbra is, ha mikben szolgálhatok, el nem mulasztom. Ajánlom ezel Istennek oltalmában kegyelmeiteket és maradok Kegyelmeitek Viennae 10-a 9bris 1726 szolgálni kész jóakarója B. kászoni Bornemisza János.” Külsö czím: „Böcsülletes örményvárosi Biro Uramnak — Örmény-Város.”

8. Fejezet. Elsö nagy égés.¹⁾

Alig épült fel a város, már is annak ház-sorai között nagy tüzvész pusztított 1728. júl. 20-án. Abból a ezelből, hogy hivatalosan is megállapítsák azt, hogy hány ház égett el, összeírást eszközöltek. A kinek neve mellé mit se tettem, kikerülte a szerencsétlenséget; ellenben a lángok martaléka lett annak háza, kinek neve mellé irtam az „elégett” szót. „Conscriptio Nationis Armenae in fundo fiscali Szamosujvár habitantium: Bogdán Gergely elégett; Mihály, a timár

¹⁾ Azért használom az „elsö” jelzöt, mert még pusztított a e város falai között nagy tüzvész. A „második nagy égés” 1854-ben volt. (L. Szongott, „Szamosujvár a magyar-örmény metropolisz” 127 lap. 33. Tüzvész).

elégett; Kopár Kristóf tímár, elégett; Romáskán Gergely, elégett; Csereker János; Sukovics (Szenkovics) András, elégett (égés után beállott katonának); Bogdány Kirilla (Cziril), Harmat Kristóf, Bogdány Márton, Márko Márton kereskedő, elégett; Miklós Antal, elégett; Dávid Miklós özvegye; Bároncs Miklós, Pap Miklós kereskedő; László Máté kereskedő; Násztur özvegye, László Miklós kereskedő, László Márton, Zerich Gergely kereskedő, Jakab András özvegye, Hankovics Jakab kereskedő, Márko Márton kereskedő, László Mihály, Pap Dávid kereskedő, Pap László kereskedő; Drágumán Miklós kereskedő, Baczás (Beczás) Miklós kereskedő, Ambrus Mihály kereskedő, Dániel Tódor bíró; Izsák, a tímár; Miklós János, Miron Antal, mészáros; Mészáros Lukács (= Lukács, a mészáros), Kristóf Jakab, Lukács János kereskedő, Mihály János, Kirkos (Kirkosá) Tódor kereskedő, Szefer András kereskedő; Bogdány özvegye, Tímár Flora (= Flora, a tímár), Pap Kristóf, Baczás Izsák kereskedő, Polyák Kristóf takács, Korbul János özvegye, Lázár János, Goskár Péter, Jakab Izsák, Árva Péter kereskedő, Miron Kirkos (Gergely) kereskedő, Dávid Mihály, Bogdány Jakab; Drágics, a tímár; Simon István özvegye, Mákszin (Maxim) Gergely tímár, Kristóf Márton özvegye, Korbul Bogdán kereskedő; Lázár Miklós fia, kereskedő; Tímár Márton (= Márton, a tímár), Tímár János (János, a tímár); Péter István, tímár; Lukács Márton özvegye; Szöcs András (András, a szöcs); Lukács Izsák tímár, Haraga János, Zerich János mészáros, Katona Péter, Hácsko városi vendéglős, András Márton; a városi fogadó; Brenzul János csizmadia; Tódor Simon, Jeremiás Kristóf, Jeremiás Jakab özvegye, Bogdány Márton özvegye, Bogdány Gergely, Bogdány Simon kereskedő, Gergely Tódor mészáros, Tódor Miklós, Pap Izsák kereskedő, Kirkos Kristóf, Tódor Gergely kereskedő, Bogdány Kirkos (Gergely) kereskedő, Krácsón (Karácson) Kristóf kereskedő, Gorove Márton kereskedő, Jakab pap (Der-Hagop = R. Pater Jacobus), Tódor András, Szaruka (Szarukán) János kereskedő, Brassai (Brásovezhi) Miklós, Tódor pap (Theodorovics = Der-Toder, R. Pater Thodor), Kovács Jakab kereskedő, Ászlán Flora kereskedő, Gorove Márton, András

Márton, Mondru (Méndrul) Tódor, Placsintár Lukács kereskedő, Mánya (— Emanuel, Mánug, Voith) Izsák kereskedő, Gorove János kereskedő, Sakumon Kristóf kereskedő.

Kisebb közlemények.

A pápa beszéde a szent kollegiumhoz. A pápa közelebbről a szent kollegiumot fogadta. — melynek legöregebb tagja üdvözölte a papát fölgőgyulása és koronázásának évfordulója alkalmából. A pápa, miután hálát adott Istennek fölgőgyulásáért, a következőket mondta: Gondolatainkat olyan esemény foglalkoztatja, a melyet régóta óhajtottunk s a mely vigasztaló fényt vet a tűnő századra, t. i. azzal, hogy a fegyverek jármút könnyebbé és kevésbé véreossé alakítsuk. Olyan földat ez, a mely annak, a ki kezébe vette az inicziatívát, dicsőséget szerez a civilizáció történetében. Adja Isten, hogy ez az első lépés arra vezessen, hogy megkíséréljük, miként lehet a nemzetek között tisztán erkölcsi erővel és a meggyőződés hatalmával viszállyokat megszüntetni. Az egyház, mint a nemzetek anyja és az erőszak ellensége, semmit sem óhajt olyan nagyon, mint azt, hogy hagyják meg a szabadságát akeziója végrehajtására. Valahányszor súlyos esetekben közvetlenül beavatkozott, mindig a közjót biztosította. A pápák gyakran vetettek véget sanyargatásoknak s háborúknak és fegyverszüneteket, egyezményeket és békeszerződéseket hoztak létre. A pápai tekintély nélkülül, a mely az elhizakodásnak korlátokat szab és ajózan észnek győzelmeit szerez az erőszak ellenében, — elpusztult volna a civilizáció! A pápa azzal fejezte be beszédét, hogy a civilizációt kivonni az egyház tanainak befolyása alól, hiábavaló kísérlet volna!

Deák Ferencz utolsó gyóntatója: Rónay Jácint püspök, a forradalom leveretése után, Nádudvarra menekült, hol hosszas ideig volt elrejtve Lukács Ignácznál; ki 1872 évben, mint a nádudvari kerület országgyűlési képviselője halt meg. Minthogy azonban a bujdosó Rónay holléte erőlyesen nyomoztatott, s már a háziak sorsa is koczán forgott, — kik őt a Lőrépusztai tanyán sokáig rejtegették, egy odaváló örmény birtokos: Dregán Gergely (ki 1882-ban halt meg) ajánlkozott, hogy Rónayt megmenti. Lukács György, volt belügyministeri államtitkár tanácsára Rónay parasztháza öltözött, — s a Dregán kocsisaként sikerült megszöknie. Így menekült meg Rónay, hogy idővel még püspök, Rudolf trónörökös történettánára, s a haza bölcsének: Deáknak az örök életre előkészítő lelki atyja lehessen!

A kolozsvári egyetem böleselet, nyelv- és történettudományi fakultásában, a közzétett tanulmányi, illetve előadási beosztás

rendjen, „Erdély ethnografiája” (II. A csángók néprajza) című előadási ciklussal találkozunk, a mely Dr. Hermann Antal egyetemi magántanár, lapunk dolgozótársa részéről van hirdetve. Bár nem tudjuk, de aligha nem alaposan sejtjük, hogy e ciklus további folyamataiban a nevezett tanár úr, (ki sok jelét adta érdeklődésének, az erdély-részi örménység közviszonyainak megfigyelése iránt), népünk rendszeres ismeretelésére, s a magyar-örmény néprajzi viszonyok szakszerű fejtegetésére is alkalmat vesz magának, — hővebben kiterjeszkedni!

Irodalom és művészet.

A román királyné ajándéka. A bukaresti Athenaeumban a napokban állították közszemlére Erzsébet román királyné művészi becsü emléktárgyát, melylyel a „Curtea de Argesi” püspöki templomot ajándékozta meg. A gazdagon illusztrált evangéliumkönyvet maga a fejedelemasszony írta és közel hat évig dolgozott rajta. A könyvnek minden egyes pergamenlapját finom kidolgozású ezüstkeretbe foglalta és pompás díszítésű állványon fogja a püspököknek felajánlani. Az állvány felső lapjának négy sarkában csinos kivitelű drágakővel ékesített lámpácskák csüngnek, oldalán pedig a következő felírás olvasható: „A Curtea de Argesi püspöki templom buzgó és ájtatos alapítójával szívben és lélekben egyesülve írta Erzsébet, Románia királyasszonya hat éven át (1886–1892) ezt a szent és isteni evangéliumot s ajándékozta oda szeretett leánya Mária hercegnő emlékére.” Ez az ajándéktárgy minket annyiban érdekel, hogy ezt a párját ritkító templomot, mely Romániának büszkeségét képezi, — örmények építették. Az egész kolónia örmény volt; a templomban még mai napság is ott diszeleg az örmény felírás. Miután pedig Romania tudós királynéja „a templom buzgó és ájtatos alapítójával egyesül szívben és lélekben,” következik, hogy Árges volt örmény város elhunyt örményeivel egyesül.

Örmény nyelv a párizsi egyetemen. Köztudomású dolog az, hogy az örmény nyelvnek és irodalomnak a párizsi egyetemen állandó tanszéke van. Előadó a híres franczia armenista: M. A. Carrière; előadása a legújabbban megjelent almanachban a következőkép van hirdetve: Cours D'armenien. — M. A. Carrière, professeur, les mardis, jeudis et vendredis, à quatre heures. — *n.*

Közgazdasági élet.

Magyar keleti akadémia. A közoktatásügyi tárcza költségvetésének tárgyalásánál Wlassits kultuszminiszter kiállításba helyezte, a kereskedelmi akadémia „keleti tanfolyam”-ának megszüntetése mellett, egy önálló „Keleti Akadémia” felállítását. Ennek kapcsán fölemlítjük, hogy Hegedüs kereske-

delmi miniszter a török fővárosban járt. Magyarország és a keleti népek kölcsönös kereskedelmi érintkezésének lehető kihatásait tanulmányozni.

Mi újság az örmény világban?

Krímian körleveléből. A katholikosz a Perzsiában és Indiában lakó örmények püspökévé Derunian Malakhiászt nevezte ki. Ebből az alkalomból körlevelet intézett a Teherán-, Ispahan-, Csugha-, Kalkutta-, Madras-, Csávában... lakó örményekhez. Ezen szép körlevél végszavai ezek: „Áldjon meg titeket az Úr Isten és minden munkatokat; áldja meg országatokat, lakásaitokat, családjaitokat... Adjon Isten a világnak békét, távolítsa el a betegséget, adjon a földnek termést, fiatoknak és leányaitoknak kegyelmet és bölcseséget, a betegeknek egészséget, a szomorúaknak örömet, a szegényeknek könnyőrételes szíveket, a hűnösöknek megtérést és halottaitoknak a mennyországban nyugodalmat.”

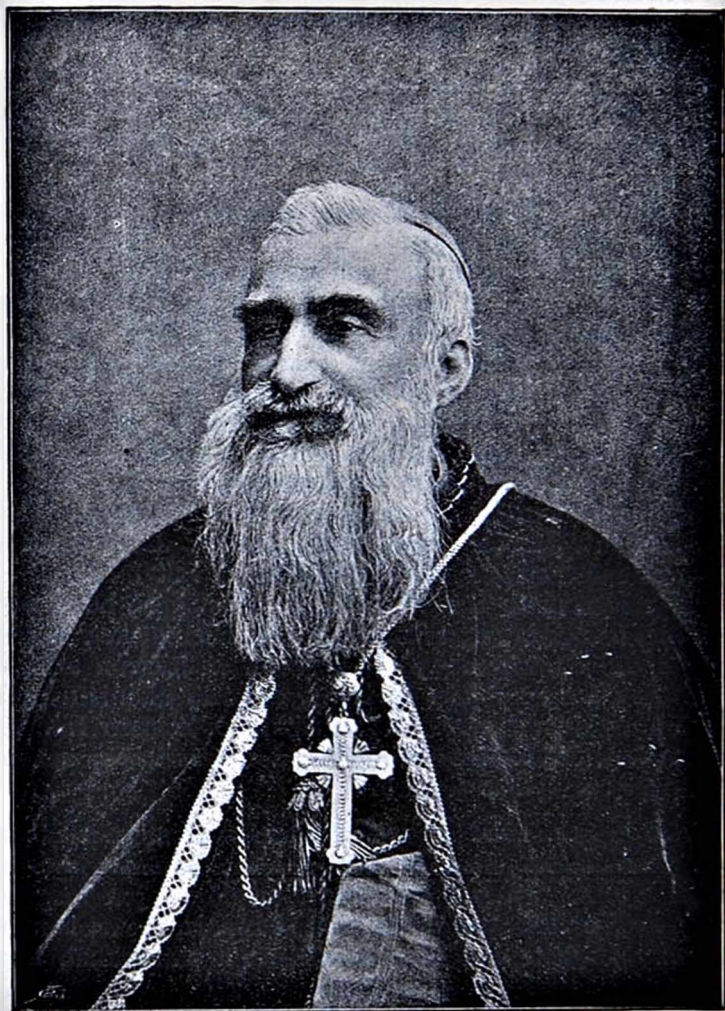
Örmény naptár 1899-re. Ez az ötödik éve annak, hogy Papázian Leont nevű pap, ki Romania Galacz nevű városában lakik, örmény-román képes naptárt szerkeszt bő tartalommal. Ez a 310 lapra terjedő mű a naptári részen kívül közöl költeményeket, erkölcsi mondásokat és egyéb hasznos tudnivalókat; 25 kép van benne. A füzött példány ára 1 franc, a kötött példányt 1 franc és 50 szánthimért adja. Cím: Rev. Leon Papazian Prêtre de l'église arménienne (Rumanie) Galatz.

Örmény műkedvelők Kalkutában. Az indiai örmények közül egy jóra való műkedvelő-társaság alakult Kalkutában, mely koronként örmény darabokat fog játszani — örmény nyelven. Január 28-án lépett fel először ez a társaság: „Nagy-Nerszesz” című szomorújátékot adtak; sokan nézték, szép jövedelem volt. Az „Indian Daily News” című lap részletesen szól erről az előadásról; a szereplőkről nemcsak dicsérőleg emlékszik meg, hanem Örményország egyik büszkeségének: Nagy-Nerszesznek életrajzát is közli.

Örmény emlékek Indiában. Szethian Meszrob, ki angolul irt érdekes munkáját („Az indiai örmények története”) most adja ki örményül is, — nem sokára kiadja a régi indiai örmények emlékeit: azt a sok felíratot, melyek Kalkuttában, Csizra-, Szejdapat-, Takha-, Akra-, Szura-, Madras-, Bombayban és India más kereskedővárosai temetőiben vannak. Ezekben a helységekben századokkal ezelőtt gazdag örmény kolóniák léteztek...

Felölös szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Azatunián István örmény katólikus patriárkha.

Ázarián István örmény katolikus patriárkha.

Az örmény kath. egyházat kipótolhatlan nagy veszteség érte: a cilíciai katolikosz, Ázarián István érsek-primás folyó évi máj. hó 1-én jobblétre szenderült.

Boldogult Konstantinápolyban született. Iskoláit szülővárosában kezdette el és Rómában végezte. És a „Propaganda” volt kiváló növendéke, a fiatal, de nagyesszű pap a Gondviselés adta működésében olyan sikeres munkásságot fejtett ki, hogy előjárói figyelmét magára vonta: nem sokára az akkori örmény kath. patriárkha, a híres Hászun titkárává nevezte ki. Ezen időben csak egy ilyen tehetséges férfit tölthette be méltóan ezt a terhes állást. Ugyanis a kath. örmény egyház ekkor nehéz viszonyok, nyomasztó körülmények közt élt: kitört a harc a hászunisták és az antihászunisták közt. És mivel a Porta is ezen utóbbi párthoz szegődött, Hászun számkivetésbe küldetett. Helyére a volt titkár, Ázarián választatott; ki eszélyességgel, okossággal, hőles mérséklettel nemcsak kiegyenlítette az éles ellentéteket, hanem még a török udvar kezvét is megnyerte. Hászun számkivetésének helye: Róma és utóda, a Porta által is nagyra becsült Ázarián a szultán megbízásából szintén Rómába megy; de e küldetés: kitüntetés, a fényes kapu, ajándékát viszi az Egyház fejének.

Ázarián patriárkha egyik dolgozatával megísztelte lapunkat is, nagy neve ott díszel az „Armenia” munkatársai között. Taval derek titkára: dr. Thumáján meglátogatta szerkesztőségünket. Ez beszéd közben ezeket is mondotta: „Megkérem Ö Eminenciáját: a patriárkhat, hogy valósítsa meg régi szándékát, és jöjjen el jövő évben „Világosító-Szt-Gergely napjára (1899. jún. 17.) — Szamosújvarra. Kísérelében lesznek bizonyára magam is.” El fogjuk érni — Isten is úgy akarja — Szt-Gergely napját, de nem fogjuk látni ottarunk előtt a legelső örmény kath. főpap nemes alakját. Meg leszünk tisztva a legnagyobb lelki

gyönyörtől: nem hallgatjuk patriárkha-primási miséjét. Nem fogunk áldásában részesülni: áldott ajkai nem fogják felénk hangoztatni ezeket a szavakat: „Ortnuthium Amenágároghin iesezhe i verá ezér” (A Mindenhatónak áldása szálljon ti reátok...). Nem: mert már más útra ment; elment oda, a honnan nincs többé visszatérés.

Az elhunyt patriárkha helyettese: Árhiarján Ávedisz. Anárzábáh érseke Konstantinápolyból két szomorújelentést is küldött szerkesztőnknek: egyik örmény, a másik francia. Betegsége alatt a pápa áldását küldötte Ázáriának. Tüdőgyulladás velett véget drága életének 73 éves korában. Földi maradványait nagy pompával temették el. Nem közönséges temetésén a külföldi követeken kívül ott volt szentséges Atyánk képviselője is.

Adjon a gondviselő Isten az elárvult örmény kath. egyháznak méltó utódot!

Szongott Kristóf.

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéseiből. —

I.

Delisán-ból Erivan felé.

Delisán-nál (Tilicsán) bucsút vettem az utitársaimtól. Ok Alexandropolba igyekeztek s velök ment az omnibus is; az én útam célpontja Erivan volt. Delisánnál veszi kezdetét az örmény világ: a lakosság eddig az út mentén kizárólag tatárokból állott.

Magamra maradtam: minden tudakozódásom daczára nem tehettem szert egyetlen utitársra sem. A postaállomás főnöke azt ajánlotta, hogy az ugynevezett „kis posta”-val utazzam tovább, ugyanis a tarantaszszal, mely egy kalauz

kiséretében naponként Akstafát-ból Eriván-ba szállítja a postaszákol. Az utas ily esetben csak a felét fizeti a rendes szállítási díjnak.

Örömmel fogadtam el az ajánlatát s nem is volt okom megbánni ezt az emlékezetes utazást. Igaz, hogy másnap sokkal kényelmesebben juthattam volna tovább a nagy-ruganyos omnibus-sal, de sok eredeti és sajátos dolog elkerülte volna a figyelmemet, ha nem töltök magamra egy egész napot ebben a reám nézve teljesen idegen világban.

A postakalauz örömeny volt s valamieskét oroszul is tudott; a postakocsis, az állomás-főnök, a nép innentől kezdve tisztán örömeny volt. Csak nagy nehezen tudtam magamat velök megértetni. Az étel és ital Delisán-on túl egészen keleties volt; az épületek, sőt maga a természet is mintha teljesen megváltoztak volna.

Delisán ezerkétszáz méternyire fekszik a tengerszín fölött. Az út innen több mint huszonöt kilométer hosszúságban majdnem további ezer méternyire emelkedik a Szevân-tó mellett levő Tsubuchli-szorozshoz. A hegyek ormain látni lehetett még vastag bőrétegeket s a lejtőkön is elszigeelve kisebb-nagyobb fehér foltokat.

Elhagyván az Akstafát-völgyet, végtelen, fárasztó kanyarulatokban masszív hegyhátra kapaszkodott fel az út. Mind inkább közeledtünk a hóregiohoz; a fehér foltok csakhamar a jobb és bal oldalunkon voltak; majd fölējök jutottunk, nagy hótömegek közé, a melyek olvadoztak már s a belőlük kiszivárgó vízzel annyira fellágyították az utat, hogy a lovak néhol csak lépésben mehettek tovább. A levegő is megnedvesedett s jéghideggé lett, a légkörnek egész hangulata komorra, kísértetiesessé vált, mintha csak valamely kellemetlen esemény bekövetkezésére készített volna elő.

Erős kanyarulattal még egyet fordult az út úgy, hogy visszatekinthettem az elhagyott völgybe. A köd felfelé szállt s követett minket. Sűrű tömege mintegy láthatatlan mélységből fölkavarodva, lassú előrenyomulással vált ki a háttérből s betöltötte az egész völgyet. Közelen és távolban már mindezt vastag fehér hólepel takart; mintha láthatatlan szellemek érintették volna meg homlokunkat a

jéghideg kezeikkel: szürke ködfelhő ereszkedett le egy pillanat alatt a szekérre, a lovakra és reánk. A szuszogó és párologó állatok ismét kanyarodtak egyet a járművel s a kölkisértet főbbé nem volt szemközt velünk: éreztük, miként fog át s takar mindünkább he a hátunk mögöl. Nehány pillanat alatt utolsó nyoma is elenyészett a kilátásnak: mintha át nem hatolható gőztengerben fázunk és dideregtünk volna, nem látva semmit a lovaknak nedves hátán kívül.

Ebben az ólmos ködben hajtottunk a szoros magasságánál valamivel alantabb fekvő állomási épület elé: lovakat cseréltünk s ismét útra keltünk. Csak fönn a magashán jutottunk ismét szabad és tiszta légkörbe, mert a ködtömegek egy pár meghiusult kísérlet daczára nem hatolhattak a szorostól fölé. A midőn az utolsó páragomolyag is elmaradt mögöttünk, délről éles hegyi szél kezdett fujdogálni, mintha eleven élet vállotta volna fel a természetnek azt a rideg komorságát, a melyen felfelé kapaszkodóban átjutottunk. — az estalkonyban szemünk elé tárult a hóborított vulkanikus hegykúpok által szegélyezett hatalmas Szeván-tó. Eljutottam az örmény fensíkra.

Jelenovka állomáson, kétezer méternyire a tengerszín fölött fölöttem az éjtel, mert a könnyű posta csak nappal jár. Szemközt az állomással, a tóban, egy sziklaszigeten feküdt az ősrégi Szeván-kolostor, melyet az örmény egyház jelenleg a fegyelműi úton büntetett papoknak az internálására használ. Ámbár erősen benne voltunk már április hónapban s az állomáshely Napolyval azonos szélességi fokon volt, mégis a télutoljának képét mutatta az egész világ. A magas fekvés és a nagy szelek miatt sem fak, sem bokrok nem tenyésznek a Szeván-tó mellett. Sötét lávatalaj az olvadó hótakarónak egyes foltjaival: hólepel borított hegylánczok a nagy, kiterjedésben a Balatont felülmuó tó medencze körül, melynek vizében a világ legízlelesebb pisztrángjai élnek: a közvetlen közelben kisebb-nagyobb vulkánhegyeknek tipikus kúpalakjai, melyeknek látogó oldalüregeiből egykoron lávatömegek áradtak ki: — ez volt a sceneria, mely fárasztó utazás után, az éjbe gyorsan átmenő alkonyatnak órájában lebilincselte

a figyelmenmet a szeváni fekete lávasíkon, a háttérben Delisán völgyének bújja zöldjével!

Már Titlisben nem győzték előttem eléggé dicsérni a szeváni pisztrángokat: s valóban királyi eledel is volt a hal, melyet vacsorára nekem felszolgáltak. Nem hiszem, hogy párja lenne ennek bárhol az egész világon. Hozzá egy nagy üveg fehér eriváni bort kaptam. Az utazás okozta nagy szomjúság után valósággal felüdített ez a nemes szőlőnedv, melynek az Araxes-völgy napja adta meg hasonlíthatatlanul finom zamalját. Igaza volt annak az örményországi barátomnak, a ki odahaza áradózó lelkesedéssel magasztalta előttem a szülőföldjének borait! Mintha az őskornak sziklákat olvasztó heve az örmény föld bazaltközetén s a vulkanikus törmeléken tenyésző szőlőkben új életre kelt volna, az egész testet átjárta ennek a bornak a tűzes ereje.

Felséges volt ez a vacsora, — hanem annál gonoszabb volt, a mi követte, az éjjeli „nyugalom.” Az állomásnak csak egy vendégszobája volt három falóczával. Kettő ezek közül már le volt foglalta; törökkel felfegyverzett emberek aludtak rajta, rongyos szőnyegekbe takarózva, a törött ablakokon keresztül pedig csakúgy üvöltött a szél. Fekhelyet készítettem magamnak a harmadik lóczán; még egyet hörpintettem a boros palaczból; a teveszörből készült utisapkát, a baslikot fejemre luztam, befakartam magamat a szintén teveszörből való uti pokroczommal s aludni akartam.

Hadd vessek fátyolt arra, hogy mi lett ebből a könnyen érthető szándékomból! Elég legyen csak annyit mondanom, hogy hiában prédáltam el több mint fél fontnyi rovarport... Másnap reggel hatalmas pisztrángot vásároltam (másfél kilót negyven krajezárért) hogy magammal vigyem Erivánba, ajándéknak annak a családnak, a melyhez ajánlva valék. Aztán jó korán utra keltünk a postakalauzzal és a postassákkal.

Az útnak következő része erősen megviselt. Mintegy husz kilométernyire csak lépésben mehettünk, mert a lávából épített úttest igen hamar szétmállik s a nagy hőelvonás következtében olyan volt az egész útvonal, mintha

mélységes, szurokfekele mocsár nyult volna szemünk előtt a messzeségben.

Jelenovkától Erivánig még mintegy hetven kilométernyi a távolság. Az út egészen Achti állomásig még fölülte vonul el ama határnak, a hol fák tenyésznek. Láva mindenütt, köröskörül semmi egyéb, mint láva, a mely szétmállva termékeny, itt-ott jól megművelt szántóföldet ad. Ismételve láttam örömeny parasztoknak az ökörfogatait a mezei munkánál, mert ámbár fák és cserjék nem élhetnek itt meg, a gabona meglehetősen jó termést ad.

Fának a hiányában egészen kőből vannak építve a falvak. A házfalak igen alacsonyok, alig másfél méternyi magasságra vannak emelve, vagy jobban mondva vulkanikus törmelékből kör- vagy négyszög alakban igen vastagon felhalmozva. A ház belseje részben be van ásva a földbe; a lapos fedél keményre taposott földdel van takarva s itt-ott lyuk van benne a füstnek az eltávolítására. Más helyeken az ajtón át hocsútják ki a füstet is. Ablakok ritkán láthatók. Mindenik házhoz szintén kőfallal körülvett udvar csatlakozik, a melyben tüzelő-anyagul szolgáló nagy trágyadomb van felhalmozva. Az istállók külseje is egészen olyan, mint az emberi lakásoké.

Az egész falú épületeinek színe és magassága tekintetében alig válik ki a talajról, a melyen fekszik s némi távolságból réteges köveknek csoportokba való összehalmozódásánál. Az út folyvást vulkanikus kúpoknak az aljánál vonul el, végtelen tömege között a plutonikus kőzeteknek, melyekkel ezer meg ezer négyszög-kilométert hintettek be ama kúpoknak a kitörései.

Achti állomásnál lankásodni kezd a talaj s csakhamar járhatóbbá válik az út is, mert lefolyáshoz jutottak a tavaszi olvadás víztömegei. Gyors ügetésben rohannak tova lovaink a lefelé szálló, síma úton. A levegő enyhébb lesz, s megjelenik az út szélén — igaz, hogy még teljes hiányában a zöldleveleknek — egy-egy nyárfa is. A nap ránk veti meleg sugarait, — valóságos jólétemény az előbbeni napnak kellemetlenül nedves és hideg levegője után.

A táj maga valóban nagyszerű. Balról a Novo-Bajazet merész hegyláncza 3600 méternyi magasságú kihált

vulkankúpjával, az Uestapa-val, a mely téli hóköpenybe van még burkolozva, jobbról egész tömege a szintén hóborította hegygerinceknek, melyek mögül kidugja fejét a lapos, paizsalakja daczára 4100 méternyire nyuló Alagöz lávavulkán.

Enekelni kezdenek a madarak is, s minél mélyebben hatol a völgybe a tarantasz elé fogott három ló, annál melegebben sütnek a nap sugarai. Finom zöld borítja a fák ágait s az utak szélein friss, zöld fű jelenik meg. Jobbra, a messze távolban felbukkan egy folyónak, a Sanga-nak, Eriván folyójának szalagja. A dél órájához közeledünk, a levegő mindinkább tisztul és derültebbé lesz. Fönn magas sziklatömegben fekszik az Eriván előtti utolsó állomás.

S a mint fölérünk a magasba, először nyílik meg szemeink előtt déli irányban az eddig fátyolba borult távlátkép. Messze elnyúló zöld romaságból kiválik egy keskeny ezüstoffonál. Lábatunk előtt fetszik Örményország legáldottabb vidéke, a völgyszikja az Araxes-nek, az örmények „anya”-folyójának, a hol egykoron Artaxata állott, az országnak első királyi városa!

— A második közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

Ki a mezőre menjünk édesem!

— Nőmnek. —

Ki a mezőre s erdő hűsibe
Tavasz jöttén menjünk szép hitvesem!
S mint régen, a midőn ketten valánk,
S szerelem napja fölragyoga ránk:
Virágos fűben járjunk édesen...

S árnyas erdők, a szép, zöld fák között,
A hol a gerle bug, s rigó fütyöl;
Hol minden báj és életel lehel,
Irigység hol tanyára soh' se lel:
Idézzük multunk képét újra föl!

A szép multból felénk aranyvirág
Mosolyog: az első boldog szerelem...
S bár évek multán sok megváltoza,
Szívünkbe változást mi sem hozza:
Él benne most is igaz érzelem!

S ez alkota, a sok küzdés után,
Boldog jelent, virágos életet...
Erényünkért is álda Istenünk,
Más örömet is juttatott nekünk:
Életfánknek három szép sarja lett!...

Im, így fűzi lelkünkben össze egy
Arany-fonál jelen s mult gyönyörét!
Rokon volt lelkünk, s föl magasba tört,
Állépve az anyag-alkotta kört,
S így az idő sem szakithatta szét!...

Ki a mezőre s erdő hűsibe
Tavasz jöttén menjünk hát édesem!
Ott tiszta minden s életel lehel, —
S virágnak és erdőnek mondjuk el:
Szívünkbe' szent s örök a szerelem!...

József János.

A bécsi mechtáristák emlékkönyve.)

I.

A mechtáristák tagadhatlanul az örömenység legfőbb büszkeségei közé tartoznak. Egész történetük nemes eszméikért folytatott szorgalmas, becsületes tevékenységről beszél s akárhol megtelepednek, kulturális hajlama-

*) Eine Skizze der literarisch-typographischen Thätigkeit der Mechtaristen-Congregation in Wien aus Anlass des 50 jährigen Regierungs-Jubiläums Sr. kais. u. kön. apostolischen Majestät Kaiser Franz Joseph I. von P. Gregoris Kalemkjar, Director der Mechtaristen-Congregation Buchdruckerei. Wien. 1898. 99. I. két fénynyomattal és kilencz szöveggéppel.

ikkal, feladataik gyors fölismerésével és szeretetreméltó modorukkal igen hamar szimpathiákat tudnak kelteni. S mintha némileg az egykori örmény birodalom misszióját folytatnák. Egy részük a modern nyugati civilizáció nagy áradatába kerülve, itt egy-két igen nevezetes ponton szerény eszközeikkel is éppen olyan finom érzékkel szolgálják a kereszténység magaszos ügyét, mint a hogy annak idején a kis Örményország a világot átalakító isteni vallásnak erős vára tudott lenni a keleti népeknek különböző világ-felfogásainak zürzavarában.

Gondoljunk csak a San-Lazarróra! Egy század óta a leghatékonyabb lelki üdülőhelyek egyike ez a szelid hájú kis földdarab, a homnan még olyan összebonyolodott lelkék is, mint a Byroné, megvigasztalodva távoztak el. Úgy látszik az örmény barátok esendes, de lankadatlan munkában lefolyó élete a legmegnyugtatóbb látványok közül való: a jámbor vallásosságtól áthatott szellemi életnek egyszerű fenséggű képe.

Mert tévedes volna azt hinni, hogy Mechithár Velenzében élő utódai csupán a végtelen tenger poezisének, klastromkertjük ciprusáinak és narancsfáinak köszönik nagy szuggesztív erejüket. Szó sincs róla: a Velenze melletti örmény kolostor már azzal is hal a lélekre, hogy az egykori zajos karnevalok, a mámorító Tizian s a híres nagy szerelmek városa mellett fekszik. Mint egy finoman kieszelt kontraszt: az elillanó, röpké élet tobzódó csapongása mellett, az örökkévalóság fenséges magaslatai felé segítő magány csöndessége. Mindebben van valami, talán nagyon sok s a Byron esetében talán ez volt minden: a roppant hatású mise en scène, az ellentétnek óriási ereje.

De ime másik nyugateurópai székhelyükön, az osztrák világvárosban mindezek a külsőségek teljesen hiányoznak, klastromuk kívülről híján van minden hangulatkeltő stílszerűségnek, egész szürkén beleolvad a Neubau bérkaszárnyaiba, sőt takaros kis templomuk is észrevétlenül tűnik el igen sok járó-keelő tekintete elől. És mégis a mechitháristák a másfélmillió Bécsben is mély lelki hatásokat tudtak kelteni. Mondhatom, hogy ebben az emberáradatban is különös tisztelet veszi körül őket s kolostoruk úgy mint

templomuk a nagy város lelki életének legnevezetesebb tényezői közé tartoznak. Mélyebben kell hát keresnünk a varázserő forrását s úgy érzem, mintha a dicső Mechithár okos és szelíd arca nyújthatna a legbiztosabb magyarázatot. Az igaz hittől áthatott nagy intelligencia diadala a mechitháristák sikereiben annyira gazdag története. Csak nagyon tudatos szervezésnek lehet eredménye az a harmonia, a mi a szerzetes élet kontemplatív része és a külső világgal szükségszerűen összeköttetésben álló üzleti, ipari s gazdasági tevékenység között a mechitháristáknál fennáll és oly bizalomkeltő hatással van mindazokra, a kik velük érintkezésbe lépnek. A bécsi mechitháristák legfőbb jövedelmi forrása híres és virágzó könyvnyomdájuk, e mellett bizonyos mértékben a gazdálkodással is foglalkoznak s az így megszerzett eszközök aztán módot nyújtanak nekik arra, hogy a tudományoknak is élhessenek s hogy mint papok egy világváros hitéletében a legnagyobb sikerrel buzgolkodjanak. Mindez együttvéve az okosságnak és a szorgalomnak olyan szerencsés produktuma, az erők és a körülmények oly sikerült összeegyeztetése, a mely előtt mindenkinek meg kell hajolni.

Ismételtem, hogy Bécsben ezt nagyon jól tudja mindenki, s ez az oka, hogy részük volt mindenben, a mi a derékségnek, a tisztességes munkának s a nemes törekvéseknek földön elhelyezhető erkölcsi jutalmazása lehet a legmagasabb helyről jövő elismeréstől a legegyszerűbb néprétegek öntudatlan, ösztönszerű ragaszkodásáig.

Ennek az utóbbinak megnyilatkozása egyszer az én szememből is kicsallta a meghatottság, az öröm vagy nem tudom én talán némi kis ártatlan büszkeség könnyeit.

Most egy éve az utolsó májusi litánián voltam a bécsi atyák kedves kis templomában. Épen a magyar arisztokrácia egyik szépreményű fiatal tagja volt a teljes diszben pontifikáló pap. Borotvált arcának finom nyugatias vonásai sajátos érdekességgel vállak ki a sok erőteljes nem kevésbé szép szakállas keleti arc közül. A virágliszen pompázó kis templom fölértára fény-árban ragyogott s a környékbeli polgáresaládok hófehér ruhás kis lányai álltak

körül kedves karéneken külvélve az eget Királynőjéhez ártatlan lelkük tiszta hódolatát.

S mindennek háttérül buzó hívők szorongtak ki állva, ki térdre hullva teljes ábítalban elmerülve. Én pedig Mechithárra gondoltam, a ki ide s lova kétszáz évvel ezelőtt távol Keleten maga köré gyűjtött neháty jámbor férfiót a katholicizmus szent ügyének szolgálatára. Ha láthatná, hogy az elvetett mag ennyire messze földön is mily dús aratást hozott s fölébredt bennem örmény származásom tudata, aztán az ifjú magyar főpap megint magyarságonal juttatta eszembe s mindez az igazi vallásosság mely érzéseiben lelkemmel egészen elárasztó összhanggá olvadt. Még mindig hallom a „Te Deum”-ra felhangzó harsonákat, s az orgona bugásába vegyülő estharangot; pedig erre a szenzációra akkor egy nagyobb külföldi utazásnak különböző fajta és sokszor igen mely impressziói következtek nálam.

* * *

... A dolog lényege pedig az, hogy a mechitháristák Bécsben is megtalálták szerepkörüket s a hangot, a melyvel új környezetük szívébe férközhettek. Az Adrián olyan elemekből állították össze életüket, hogy ezt szemlélve Byron háborgó lelke megpihenhetett, emítt meg a nagy város veszélyes örvényei közt tévelygők egész sokaságát tudják a hit biztos öblébe irányítani.

Hogy mely alkalomból mondtam én most el mindezeket? Egy finom izléssel kiállított nagyon érdekes könyv került közelebből a kezembe, a melyet a mechitháristák adtak ki a mult évi császári jubileum emlékére. Egyik kiváló tudósuk: dr. Kálemkiár megírta benne a bécsi mechithárista-kongregáció könyvnyomtatói és irodalmi tevékenységének történetét és nagy pontossággal összeállította kiadványaik bibliografiai jegyzékét. S a míg folyton fokozódó érdeklődéssel végig olvastam ezt a szépen megírt történelmi visszapillantást, feljutt egy s más bécsi emlékeim közül: a minden nagysága mellett is annyira kedves városban tett sétáim a tisztelendő atyák egyik-másikával.

látogatásaim a kolostorban. egy pompás őszi délután a maiori majorságban s az utolsó májusi litánia.

Az említett könyvet akarlam ismeretlenni s ebbe a subjectiv bevezetésbe tövedtem. Hanem most már rátérek arra is, nagyon megérdemli.

Esztegar László.

† Ázárián István örm. kath patriárka.

*Gyászba borult örmény egyházunk klerusa, népe:
Nemzeti főpapját most temeté Ararát.
Pápai helytartónk Sztámbulba' fejezte be éltét,
Krisztus apostola volt, lelke nemesre hajlt.
Legfőbb püspöke s atyja valál ama pária fájnak,
Mely szent és hiteért szenvedé vértanuként.
Pórfőttát veszített Kelet és Árménia Benned,
Ám ma az Ur trónját eliti fanykoronád.
Most, kinek őrül állt sas-szeme nyája felel szeretettel:
Isteni zsámoly előtt, légy Te a gondviselőnk!*

Merza Gyula.

SZAMOSUJVÁR VÁROS

MONOGRAFIÁJA.

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Heredik folytatás.)

V. Czikkely.

Mária Terézia kora.

(1740—1780.)

1. Fejezet. Szabadalomdíj.

Mária Terezia.

Nekünk minden pénzbe került; a kiváltságlevélért is, mit felséges Asszonyunk idejében kaptunk. sok aranyt adtunk: „Értettem aulicus consiliarius Csató Sigmund ur informatiojából s kegyelmeteknek is jó emlékeztelésben leszen. midőn Privilegiumokat expetrálták, annak Tak-sáját említett consiliarius ur, mint mediator által deponálták és találatván feles hibás

aranyok, melyet supleált, ment 41 Rh. forintokra.“ Cibinii 3 febr. 1744. Joannes Haller.

2. Fejezet. Szamosújvár és Erzsébetváros kiváltságlevellei.

A két lesterőváros kiváltságlevellei 1760-ban tartott országgyűlésen olvastattak fel; azonban a „Karak és Rendek” azokat nem vették tudomásul, hanem azoknak ellentmondottak. Erre mindkét város panaszával a felsőges trónhoz fordult. Városunk folyamodására ezt a kegyes iratot kapta: „Illustres Rev. Ad. demissas Magistrat. Armenorum in illo Principatu Nostro Szamosújváriensium et Elisabethopolitanorum Nobis suo modo relatas preces Benigne resolvimus ut in Contradictionis contra Privilegia ipsorum, a fidelibus ejusdem Principatus Statibus et Ordinibus, uti perhibetur, in proxime celebrata Dieta factae casu, suos illi ad Thorum Nostrum emittere valeant Deputatos. Quam elementissimam Resolutionem Nostram suplicantibus istis more solito intimabitis. Quibus in reliquo... Datum in civitate Nostra Vienna Austriae die 25 mensis Februarii Ao Domini 1760. Regnorum vero nostr. 20.

Maria Theresia.

Gabriel Comes de Bethlen.

Kegyes Uralkodónk ezen leiratát a főkörmányszék a következő sorok kíséretében küldötte le: Circumspecti nobis grati Salutem et grat. Caes. Reg. Incrementum. Nem régen elfolyt Februariusnak 25-dik napján költ és itten accludáltatott copialiter királyi Rescriptum szerint Felsőges Aszszonyunk megengedni kegyelmesen méltóztatott, hogy Kegyelmetek maga Gremiumából két Deputátust a királyi Thronus eleibe felküldhessen és a közelebbi mult Dieta alkalmatosságával a Tekéntetes nemes statusok által interponáltatott Contradictio materiájában alázatos kéréseket sollicitálhassák. E Gubernio Principatus Transylvaniae Regio. Cibinii die 10 apr. 1760.*

3. Fejezet. Az uradalom egy része zálogban.

Thodorás Dániel (Dániel Tódor) 1744. decz. 10. Miklós Christóf¹⁾ bíró idején 12000 m. frtért zálogba vette Né-

¹⁾ Ennek a főbírónak neve: Karátsonyi Miklós, ki Karátsonyi Kristófnak volt a fia; röviden tehát: Miklós a Kristófé. (L. lejjebb „Városunk főbírái, polgármesterei” című czikkelyt).

metit, Péterházát és Torda-Vilmát 30 esztendőre. A városnak sok kiadása volt; azért volt szüksége ezen zálogösszegre. „Mi alább megírtak együtt gyűlvén Biró és Senatorok és megtekintvén, hogy napról napra nem hogy városunk adosságát megfizethetők, sőt még újabb adosságokba esünk; mivel a Dominiumnak jövedelme igen kevés, ha arendába adjuk a dominiumot, abból semmi sem válik, e végett unanímni voto tevénk zálogba Thodorás Dániel uramnak.“ (Vár. lev.). A Dániel család ezen idő óta használja a „Szamosújvár-németi-i“ előnevet.

4. Fejezet. *Donationalis nemesek.*

Mária Terezia azokat, kik a Bánátban vettek koronajavakat, adományi nemességgel (*litterae donationales*) tünteti ki. Én a főkormányzéknek vonatkozó értesítését azért közlöm, mivel örmények is vettek a kincstártól a Bánátban koronajavakat: „Sua Mtas in favorem emptorum, qui in Banatu Temesiensi Regno Hungariae reincorporato Bona et Jura Possessionaria sibi comparare vellent, sequentia benigne stabilire dignata est: Ut super bonis in eodem Banatu abalienandis Litterae Donationales pari prorsus ratione, ac in Regno Ungariae Lege ac usu receptum est, expendantur. Emptor proinde ejusmodi Boni ipso facto in Nobitem Regni Ungariae indubitatum recipietur, omnibusque praerogativis et Privilegiis Nobilitatibus gaudebit. E regio Gubernio Cibinii die 4 aug. 1780. B. J. Bruckenthal, Carolus C. Teleki.“ (4196. kormányzék-i szám).

Itt még csak azt jegyzem meg, hogy a hazai örménység egyik legnagyobb jöltevője: Mária Terezia 1780. nov. 29-én halt el.

5. Fejezet. *Armalis nemesek.*

Mária Terezia idejében az armalis nemesség díja 2020 frt volt, míg I. Ferencz 1000 frtért is osztogatott armalislevelet: „Méllozlatott ő Felsége ezen esztendőben Boldogasszonyhava 22-ről költ és ezen Főgazgató-Tanácschoz ulasított udvari decretumában kegyelmesen megállítani, hogy

a nemesítő Armalis leveleknek Taxája az eddig fizetni szokott 1500 frtról 1000 Rh. frtra leszállították. Mely kegyelmes rendelete felsőges Urunknak kegyelmeinek ki hirdetés végett megíratik. E Regio Gubernio. Claudiopoli die 19 febr. 1795.* (Vár. lev. 1795 — 40 sz.).

6. *Fejezet. Kik bocsáttattuk a „hazafiúi hit”-nek letételére?*

Habár az „indigena” szó a latin inde genitus (itt született) szavakból képződött, mégis nem mindenki — ki e hazában született — tekintetelt a régi magyar törvény értelmében indigenának. Csak a nemes és mágnás volt indigena:¹⁾ a többi csak földi. Hazafiúságot pénzen is lehetett szerezni; legtöbbször azonban azt a esatátéren tanúsított vitézségük jutalmául nyerték. Az indigenatus-ról²⁾ szóló királyi diplomának „kameralis taksája” — mint fentebb láttuk — 1500 frtról 1000 frtra szállítottatott alá. „Mivel a hazafiúi hitnek letételére³⁾ csak azok bocsáttathatnak, kik arról diplomájukat az Országgyűlésének bemutattyák; azért azok, kik a mult években hazafiúságot nyervén a törvénykönyvbe már beirattak, de hazafiúságokról szóló diplomájukat még ki nem vették. — vegyék ki.” (Vár. lev. 1795 — 102. sz.).

7. *Fejezet. A külföldi nemesség érvénytelen.*

Habár apáink a külföldön majdnem mindnyájan nemességet⁴⁾ élveztek, a magyar törvény ezeket a beköltözés után nem iktatta be a hazai nemesek sorába. Itt külön kellett nemességet szereznünk.

¹⁾ Indigena: hazafi, hazafiasított, letthazafi, mit Heimatrecht, oder Recht des Eingeborenen begibt.

²⁾ Indigenatus, hazafiság, hazafiúság, részesedés a hazai jogokban, die Verleihung des Heimatsrechts

³⁾ A koronázás után a hazafiak: a nemesek és mágnások tettek ilyen hazafiú hitet (homagium) a főkormányzók által kinevezett bizottságok előtt, melylyel fogadták, hogy őrvek lesznek az új uralkodóhoz.

⁴⁾ „Nobili quidam Armeno Josepho Assiun ex Aleppo civitate Asiae oriundo subsidium dandum esse concluditur” (öt aranyot kapott. Vár. lev. 1775 évi jegyzőkönyv.).

8. Fejezet. *Nemesek Szamosújvárt.*

„Lajstroma a szabad kir. Szamosújvár városában lakó (1805) nemeseknek: Özy. Placsintár Emanuelné, Simay Lukács centumvir, özy. Karátson Karátsonné, ifj. Karátsony Emanuel senator, 5. Karátsony Miklós, Karátsony Karátsony, id. Karátsony Emanuel. Gorove László a testvéreivel, Dániel Imre, 10. Dániel István senator. Novák Longinus, Dániel Tódor, Placsintár Dávid centumvir. Novák Emanuel. 15. Novák Péter a testvéreivel, Karátsony Kristóf, Karátsony Dániel, Kovrik Miklós centumvir, Lászlóffi Antal senator, 20. Bocsántzi Kajetán, Lászlóffi László a testvéreivel, Hámkovits Jakab, Placsintár János centumvir, Placsintár Joachim c. v., 25. Bocsántzi Elek, Simay Bogdán c. v., és Reg. pere., Jakabffi Jakab, Szarokány Kristóf, Szarokány Kajetán a testvéreivel, 30. ifj. Szarokány János, Szarokány Dávid senator, id. Jakabffi Antal c. v., Simai Lukács, Simay Gergely senator, 35. Bogdánffy Bogdán c. v. Bogdánffy Gergely senator, Bogdánffy Kajetán, Karátsony Joachim c. v., ifj. Jakabffy Antal testvéreivel, 40. Novák Gergely a testvéreivel, özy. Novák Auxentiusné a fiaival, özy. Verzár Joachimmné a fiaival, Placsintár Lukács, Mártonffi Miklós, 45. Csomák Gergely c. v., Verzár János, Karátson Theresia, Jakabffi Tódor senator, Kovrik Márton archivarius, 50. Kovrik Simon a testvéreivel, Kovrik Gergely, özy. Bocsántzi Jánosné a fiaival, id. Bocsántzi Joachim c. v., Bocsántzi Kristóf, 55. ifj. Bocsántzi Joachim, Bocsántzi Salamon, Rätz Joachim senator, Jakabffi Emanuel, Kovrik Tódor főbíró, 60. Balta Gergely c. v. a fiaival; özy. Rätz Jánosné, Balta Márton senator a fiaival, id. Verzár Márton c. v. a testvéreivel, Mártonffi Kajetán c. v., Verzár Sándor senator, 65. Simai Antal, Novák Márton senator a fiaival, Novák Tódor c. v., Simay Kristóf, 70. Bocsántzi János, Bocsántzi Bogdán, Novák Kristóf, Simai Márton a testvéreivel, Simay Bogdán, 75. Simay Domokos, ifj. Simay Bogdán a testvéreivel, özy. Simay Lukácsné, Jakabffi Miklós, Jakabffi Kristóf, Szarokány Lukács, id. Szarokány János, 82. Placsintár Antal.

Szamosújvár városához tartozó „Kandia” helységben lakó nemesek: Mán László, Papp Vászilika, Kedrisán Alexa,

Román Simon, Batsa Zsigmond, Székely János, Kozma Mihály. Összesen 7.

Szamosújvár város majorjaiban lakó nemesek nevei: Szil István, Butuzán Mátyás, Koltza Tódor, Kerekes Mihály. (Vár. lev. 1805—1477 sz.).

9. Fejezet. A szamosújvári nemes családok.

„1817. máj. 22-én 4346 szám alatt, valamint 1818. márcz. 26-án 3171 szám alatt megparancsolta a főkezményszék, hogy az idevaló polgárok armalis leveleinek copjiát küldjék fel. Ezen kegyelmes rendelet értelmében jelentjük, hogy ezen városban 17 familia levén megnemesítve, azok közül exhibeáltak armalis leveleket a következők: 1. Lászlóffi, 2. Szarokány, 3. Balta, 4. Govrik, 5. Simai, 6. Csomák, 7. Bogdánffi, 8. Boesánczi familiák; azoknak pedig, kik kiköltöztek innen, neveik ily rendben következnek: 9. a Dániel család armalisa van Dániel Istvánnál Kuduban, vagy Erzsébetvároson Dánieléknál, 10. a Novák családé a nagyváradi káptalannál, 11. a Placsintáré Placsintár Györgynél Gyulán, 12. a Jakabffiaké Nagy-Váradon, 13. a Karátsonyiaké a Bánáthban Karátsonyi Lázárnál, 14. a Gorovéké Pesten Gorové Lászlónál, 15. a Verzároké Verzár Mártonnál Magyarországon, 16. a Mártonfiaké Nagy-Váradon Mártonfi Kajtánnál, 17. a Rácz familia fiágon deficiált.” (Vár. lev. „Liber Expeditionum” 1818—884. sz.).

10. Fejezet. A magyar tudományos akadémia legelső alapítója.

„A magyar tudós társaság eszméje több századon át élt a magyar tudós körökben.” (Pallas-Lexicon I. kötet 233. lap). Bod Péter 1760-ban újra megpendítette az üdvös eszmét; de pénz-alap hiányában az félretételezt... Áusztriában 1769-ben alakult az első akadémia: Prágában ezen évben kezdett hozzá működéséhez a „Cseh tudós társaság.”

Míg annyi derék hazafi századokon át az akadémiának csak eszméjével foglalkozik, egy hazafias néptöredék: az örmény, melynek ősei Keleten a magyarok szomszédai voltak, (az örmény írón kívül a magyar Thury is mondja [„Századok“], hogy a régi magyarok Árménia Udi nevű tartományában laktak) a „tett mezejére lép.”

1769-ben a szamosújvári örmények (ekkor csupán csak örmények laktak városunkban) minden felszólítás nélkül, csupán hazafiságból a létesítendő magyar tudományos akadémia („Magyar nyelv-mívelő társaság”) alapjára 3440 forintot ígérnek és ezen összegnek azon évi 5¹/₆-os kamatját, a 172 forint és 80 krajczaronal ki is fizetik. (L. a városi levéltárban az 1769-ről örmény nyelven vezetett „defter“-t [a bevételeiről és kiadásról szóló számadási iratok]). A következő 1770 évben a mondott 3440 forintot a kincstár kezébe lefizetik a szamosújváriak. De aztán a pontosan vezetett és elég híven megőrzött városi iratok közt erre a — közmívelődés és példátlan hazafiság szempontjából — fölötte érdekes és fontos adatra vonatkozólag — több feljegyzés nincs...

Mihelyt átvette 1770-ben a kincstár Szamosújvár megbízottjaitól a 3440 forintnyi alapítványt, bizonyára azt elhelyezte az akadémia létesítéseig — gyümölcsözőleg vagy kiadta kamatra. Ez a pénz 1825-ig (tudvalevőleg az 1825. évi országgyűlésen hozta szóba az akadémia eszméjét felsőbüki Nagy Pál és ekkor ajánlotta fel Széchenyi István gróf az akadémia alapítására birtokainak egy évi jövedelmét) tehát 56 év alatt 5¹/₆ mellett kamatos kamattal együtt felnőtt volna 52,863 forint 64 krajczarra — és a múlt 1898. év végeig, vagyis 129 év alatt szintén csak 5¹/₆ mellett a kamatok kamatjával együtt 1,861,991 forint 84 krajczarra felnevedett volna... 1890. decz. 31-én tett az akadémia vagyona 2,300,000 forintot, most lenne a mi pénzünkkel együtt 4,161,991 forintnál is többet!

Azt, hogy hány évig kamatoztatta a kincstár Szamosújvár alapítványát, nem tudjuk: arról sincs tudomásunk, hogy mi sors-csapás érte pénzünket, vagy kinek kezén kallódott el az? Lehet, hogy I. Ferencz idejében az ország — szorult helyzetében — azt a francia háború rop-

pantnagy költségeinek fedezésére fordította. Mindezekre a kérdésekre azonban egyedül csak a kezelő kincstár aktái adhatnak határozott, kielégítő feleletet.

Mi ennél az eseménynél két körülményt sajnálunk. Sajnáljuk először azt, hogy pénzünk, mi szívesen megvontunk magunktól (mert minden gazdagságunk mellett sok mindenre volt nekünk is, mint új városnak, szükségünk; de mivel meggyőződésünk azt mondta, hogy: „A haza mindenek felett” és a római polgárral mi is azt tartottuk, hogy: „*Salus reipublicae suprema lex esto*” — az ország legégetőbb szükségletének: az akadémiának első alapkövét tettük le), miért nem fordított — rendeltetéséhez képest — a kijelölt célra? De másodszor sajnáljuk azt is, hogy bár egyetlen egy hazai hisztorikus sem tartotta méltónak azt, hogy ezt a páratlan esetet: Szamosújvár város ezen példányszerű tettel történelmének lapjain megörökítette volna!

Azonban azt, mi mások elmulasztottak, ezen munka írójának elodázhatlan kötelessége örök emlékezetül feljegyezte. Ezen feljegyzésből fogja megtudni az utókor azt, hogy Szamosújvár városa megelőzte Séchenyi István grófot 56 évvel; ¹⁾ de megelőzte — hogy ne szóljak e haza többi nemzetségeiről — a honalapító magyarságot is.

Ime tehát, míg mások a magyar nyelv megrontására törekednek és azt száműzik a templomból, az iskolából, a törvényszékek termeiből: az örmény a szép magyar nyelv művelésére — alapítványt tesz. (Az akadémia első rendszabásainak 1. §-a is így rendelkezik: „A M. T. társaság a nemzeti nyelv kiművelésén igyekszik egyedül”).

¹⁾ A nemes gróf ajánlatának mennyisége sem sokkal múlja felül Szamosújvár alapítványát. Ugyanis Széchenyi gróf birtokainak évi jövedelmét közönségesen 60.000 frtra teszik; a mi pénzünk pedig 5 „ mellett kamatos kamattal együtt 1825-ig 52.863 frtra növekedett volna (a krajezárok elhagyásával), de 6 „ mellett (pedig akkortájt már adtak 6 „-ot is, — városunk is kapott költsönadott pénzei után 6 „-ot) — több mint 60.000 frtra növekedett volna. Itt a devalvációt azért nem vehetjük tekintetbe, mert midőn apáink a nemes alapítványt jószántan tették, nem tudhatták, hogy idővel be fog ütni ez a pénzügyi nagy csapás!

Es ezen alapítványunk: „Monumentum aere perennius.”

VI. Czikkely.

II. József kora.

(1780—1790.)

1. Fejezet. II. József Szamosújvárt.

II. József kora.

II. József 1772-ben járt városunkban. Magyar-Láposról jött és innen Kolozsvárra ment. Ötvennégy kocsis volt számára kirendelve. Oly helyeken, hol éjjelre is megszállt, az élekek „listája” ez: 70 font marhahús, 1 egész bárány, 1 borjú, 24 csirke, 3 récze, 2 töltött káppan, 2 pulyka, 4 font színvaj, 6 font irosvaj, 40 tojás, 2 véka (erdélyi) liszt, 2 font cukor, 8 citrom, 4 font szalonna, 4 font vese, különféle zöltség (zeller, petrezselyem, murek...), 100 fő káposzta, 2 font savanyú káposzta; bor, kenyér; konyhadény; tálak, kés, villa, kanál; üvegnekeműek; 40 köteg szalma.

2. Fejezet. II. József, mint társ-kormányzó.

1766-ban II. József kormányzó-társa volt felséges anyjának, Mária Tereziának: „Ego N. N. juro per Deum vivum et aeternum, quod Sacratissimo Principi Domino Domine Josepho secundo Romanorum Imperatori, tamquam coregenti... (Corregnare: együtt uralkodni. Egy eskümintából. Vár. lev. 1766 — 50 sz.)

3. Fejezet. Jog-gyakorlat a Szászföldön.

A főkormányzók 1781. aug. 9-én kelt rendeletével megengedi, hogy az erdélyi nagyfejedelemség azon polgárai, kik a magyar, székely vagy más nemzetekhez (tehát az örmény is) tartoznak, bármely szász városban házat és telket vehessenek és birhassanak. („...pro futuro penitus abrogandum et tam Hungariae et Siciliae nationibus, quam aliis M. hujus Principatus Civibus liberam facultatem

Domos Fundosque in omnibus civitatibus Saxonice acquirendi ac possidendi concedendamque decrevit Sua Majestas." Vár. lev. 1781—129 sz.).

4. Fejezet. Koronájának eladása.

II. József folytatja a koronára szállott birtokok eladását. A ki ezen időben a „temesi bánát“-ban földbirtokot vett, donationalis nemességet kapott díjtalanul. A Vár. lev. 1781—147 számú iratában ez olvasható: „Regia Diplomata Donationum in hoc tractu Temesiensi Bona sibi comparantibus juxta Legum Regni Hungariæ tenorem et quidem absque Taxa expedientur: proinde quivis, qui in conjuncto nunc cum Hungariæ Regno Banatu Bonum aliquod adipiscetur, Donatione obtenta Indigenatus et Hungariæ Nobilitatis itemque iurium, immunitatum ac prærogativarum cum iisdem connexarum, ea tamen cum conditione, ut præfatam Nobilitatis vel Indigenatus Taxam pro iis persolvat, particeps fiat." — Perjámos ára 310496 frt; Elemért az örmény Kiss család vette meg 159562 frton, ellenben Beodrá a gróf Karátsonyiak öse vette meg 85948 frton. Lombor 62504 frton kelt el; Hebe-ért adott az örmény Gorove 434529 frtot. Bécsben 1781. aug. 1-én árverezték, de egy néhány birtokot eladtak Temesvárott is. (Vár. lev. 1781—88 sz.).

5. Fejezet. Örményhez fordult az, kinek valami jeletékeny dologra volt szüksége.

A sok eset közül itt csak egyet mondok el: Fabris „commandirozó generalis“ szamosújvári örmény által rendel magának farkashőr-bundát. Az örmények hoztak is egyet Galicziából, mit Jakabffy Kristóf főbíró innen Issekutz Antal nagyszebeni örmény kereskedőhöz küldött, hogy ez személyesen adja át azt a tábornoknak, ki a bundáért 20 aranyot adott — 1784-ben. (Vár. lev. 1804—1015 sz.). Ebből az esetből több következtetést vonhatunk: 1) Némely ipar-ág ekkor tájt még alsó fokon állott országunkban. 2) Még a szűcs-árú kereskedést is örmények közvetítették. 3) A megbízó — mivel teljesen bízott az ör-

mény becsületelességében — nem szalita meg a megveendő tárgynak árát, hanem a vevőnek szabad kezet adott...

6. Fejezet. Az uralkodó rendelete Erdélyt tizenegy megyére oszszu.

Mindkét örmény város keletkezésük óta önálló volt: Szamosújvár nem tartozott sem Belső-Szolnokhoz, sem Dobokamegyéhez, úgy szintén Erzsébetváros sem volt Küllőmegyébe kebeleztve. II. József rendelete, mely Erdélyt tizenegy megyére (a tervezetben előbb tíz volt) osztotta. 1784. aug. 10-én hajtatott végre. (L. a főkormányshéknak 7558 sz. alatt kell iratát!). Ezen rendelet véget vetett volna a két testvérváros önállóságának is, ha néma megnyugvással nézik az örmények azt, hogy miként semmisíti meg drága pénzen szerzett kiváltságaikat egy önkényes rendelet. De nem várták a csapást tetlenül. Szamosújvár a következő „protestatiót” adta be:

(„Ad excelsam commissionem regiam [Losonezi hr. Bánffy Farkas, gr. Kemény Farkas, Türi László titkár és Salmen Márton] et inelytam generalem universitatis Cottus Szolnok Int. cum comitatus Doboka sup. processu uniti — protestatoria insinuatío — Communitatis privilegiati oppidi Armenopolis.”)

Nos Nicolaus Dániel iudex primarius tertio necum juratis Senatoribus et ordinario notario item Emanuel Novák et Christophorus Jun. Karatsony oratores oppidi privilegiati Armenopolis in nostris propriis et ab officiis reliquorum universorum concivium et inhabitatorum oppidi Armenopolis nominibus et in Personis in praesentia et in facie Excelsae commissionis Regiae et Generalis Congregationis inelyti Cottus Szolnok Inter. cum Cottus Doboka superiori processu uniti comparuimus ad dictum gratiosi Decreti Excelsi Gubernii Regii die 10. aug. a. e. 1784. Nro 7558 ad nos quoque exarati . . . puncto 21-o. quo oppida generaliter in publicis suis negotiis seu Politicis, sive Oeconomicis Iurisdictioni Comitatus subesse, et restrictae ad Iudicialia tantum propriae Iurisdictionis fore, ac in illis etiam appellationes ad inelytas concernentium circulatorum Tabulas continuas facere debere immuntur, assertum iri praevideatur oppidum quoque nostrum praefatum Szamosújvár Iurisdictioni isthujus Cottus in Politicis et Oeconomicis administrationibus omnino subijeci, cum autem confidamus, probe satis notum esse Excelsae Commissioni Regiae et inelytae universitati Communitatem nostram privilegiatam omnino fuisse tum in eo, quod locas, ad quem condescendimus in gremio isthujus Cottus

dicatur Oppidum municipale Armenopolis; cum vero quod communitas nostra in civilibus ab excelso Gubernio Regio, in Oeconomicis autem ab excelso Thesauriariatu Regio dependeat, cum denique respectu causarum sic dictarum, quod illae ad Magistratum oppidi nostri, qui primam instantiam debitò modò disentiendae per querulantes deferantur, dein vero, rei merito ita expostulante ad antefatum R. Thesaurariatum, si de Oeconomica, si vero de civili agatur, ad inelytam Tabulam Reg. Judiciariam, vel excelsum Gubernium pariter Regium pro differentia eorundem causarum maturioris revisionis ergo appellentur: a quartior. Militarium, condescensionum, Praejuncturarum et aliorum his similium onerum subpotatione Communitas nostra exempta permaneat, prout haec omnia fusius adhuc repandere poterit Privilegium Augustissimae quondam Imperatricis Magnae Mariae Theresiae Communitati nostrae die 17-a mensis aprilis anno 1758, reflexe ad aliud a die 17-a octobris anni 1726 praevigens Dior. quondam Imperatoris Caroli VI-i similis contextus Privilegium clementer indultum ac in generalibus isthujus Principatus Transilvaniae comitiis suo modo publicatum et ab omni contradictione deparatum, de praesenti quoque pro informatione, si necesse foret exhibendum. Faventer protecta hoc Privilegio Communitas nostra negotiationi et commercio in suis Individuis intenta, Principi et Patriae utilis est habita, ideoque arbitraremur Communitatem nostram suo privilegio nunquam abusam, nec ante perfecto Benigno Rescripto mediante ab usu ac Beneficiis indultis et immunitatibus ejusdem Privilegii praecludi et Jurisdictioni Comitatus per puncta antelata praeinsinuatì Privilegii exclusae in Politicis et Oeconomicis atque Causarum appellationibus subjeci. Si tamen excelsa Commissio Regia, atque inelyta Universitas praeter opinionem nostram et tenorem Privilegiorum nostrum oppidum Armenopolis Comitatus Jurisdictioni modalitate puncto 21-mo antefati Rescripti Regii expressa subjectum nominanter declararet, quoniam ex eo certo praesagiat privilegia sua alioquin ex dispositione Legum et altissimarum Affidationum et ut confidimus inelytae quoque universitatis sensu, opinione et judicio valitura, non leviter saucianda, quin et jam citra ullum nostrum deneritum evanitura, insuper et simul verecatur praestationes, quoque praeter considerationem etiam antefati Privilegii Statui Communitatis desolationem in supportabiles una cum Jurisdictione Comitatus, quales sunt Hospitum Condescensiones Praejuncturarum et naturalium ac id genus similium antefato Privilegio exexcluseram per Comitatus Plebeos et rurales administrari et exhiberi Solitorum, possibiliumque nostrae tamen Communitatis Individuis nullis place extravillanis ruralibusque appertinentiis provis; Sed negotiationi et questurae extra lares et Principatum etiam plerumque insudantibus et dislentis insupportabilium exhibitiones irreptum ituras vel saltem exigì tentandas. Proinde Jurisdictionis Comitatus reverentia suo

loco relicta. Communitas Armenopolitana penes Altissimam affidationem Imperatoriam erga etiam Motabilis aeris persolutionem ad locum, qui nunc Armenopolis dicitur condescensa, ne per suam taciturnitatem privilegio suo abuti censeatur, penes hanc demississimam declarationem omni eum reverentia demississime insinual velle. Ad Augustissimam Majestatem pro sui in Privilegiis suis pro Condeseensione ad praedictum locum indultis adeoque Legem facientibus manutione suppliciter recurrere. Confisa Clementissimum Principem precibus insinuantis Communitatis in Legibus altissimis affidationibus, Rationibusque status ejusdem fundandis et fusius explanandis ac quantocius de genu porrigendis permovendum; ad manutionem et confirmationem exhibendorum juste simul ac utiliter impertitorum Communitatis Armenopolis. Tandiu vero, quoad Benignam desuper Resolutionem impetrare supplicans communitas valeret, humillime instat ex R. Commissio et universitati dignabuntur Jurisdictionem ad nostram communitatem non extendere, vel saltem praestationes privilegialiter exclusas non exigendas ordinare gratiosam resolutionem exorantes profundo in venerationis cultu emorimur.

Nicolaus Dániel
judex primarius.

Emanuel Berkai
not. Armenopolitanus.

Ezen tiltakozó iratban városunk arra kérte a végrehajtó bizottságot, hogy e rendelet hatályát ne terjessze ki városunkra addig, míg küldöttségünk vissza nem jön az uralkodótól. És az igazságos uralkodó, ki szándékainak megvalósításától senki kedvéért sem állott el. — küldöttségünk méltányos okait kegyes figyelemre méltatván, a két örmeny várost, melyek mindegyike addig „privilegiatum oppidum“ (kiváltságokkal ellátott mezőváros) volt, a szabad kir. városok sorába iktatta és így nem kerültek azok — megyei hatóság alá!

7. Fejezet. A katonák elszállásolása.

Hosszabb tartozzkodás végett annyi katona jött 1785. év elején Szamosújvárra, hogy azokat mind a várban elszállásolni nem lehetett. Azért a város küldöttei: Jakabffy Kristóf főbíró és Gorove Kristóf kéri a kormányzókat, hogy vegye a város lakosságának: a kereskedőknek, kikel kereskedésök folytatása távol tart házaiktól. — helyzetét figyelembe és a katonák közül azokat, kik a várban el

nem fernének, helyezze át a mi falunkba: Szamosújvár-Némethibe. (Vár. lev. 1785—33. sz.).

És a derék küldöttek eljárását siker koszorúzta: a katonák csakugyan Némethibe vitettek. („Sua Mtas Sacratissima benigne jubere dignata est, ut oppida in pacifico praehabitorem privilegiorum usu relinquantur, oppidum autem illud [Szamosújvár] ab onere quartiriali disertis verbis exemplum habeatur.” E Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Cibirii die 12 apr. 1785)

8. Fejezet. Szamosújvár a szabad királyi városok sorába emelkedik.

„Méltóztatott Eő Felsége maga sub 8 praesentis költ udvari Decret. meghatározni, hogy minekutána ez edlig mezővárosi szabadsággal (oppidum) bírt Szamosújvár sub 9-a Sbris 1786 költ Privilegiuma által szabad és (Regius) várossá emeltetett és az által minden más (szabad) K. városhoz hasonló nemesi praerogativát nyert volna magának. . . Az említett Privilegium publicatiója sub 21 junii 1787 esett meg.” (Vár. lev. 1787—374 sz.).

9. Fejezet. Polgári házasságfele.

II. József idejében a pap kötötte össze a templomban a házasulandó személyeket, de a menyekzöl megelőző háromszori hirdetést a városi polgári hatóság végezte: ez a hatóság adott felmentést is a másod- és harmad ízben történő hirdetések alól. Ime két eset:

„A. R. D. Abrahamus Méhesi Parochus Valachorum Graeci-ritus Unitorum in loco Kandia¹⁾ dicto residentium pro parte Muntján Juon in Kandia residentis et Theodora in capillis constituta ex Szamosújvár-Némethi copulari intendentis propter brevitatem Bacchiferiarum quod 2-dam et 3-am promulgationem sponsaliorum dispensationem supplicat. — Ex praediegata ratione, quatenus personae matrimonio jungi volentes Jurisdictioni nostrae subsunt, quoad 2-dam et tertiam promulgationem insinuata dis-

¹⁾ Városunknak egyik része neveztetik Kandia-nak.

pensatio conceditur.” (Vár. lev. 1788. febr. 24-én tartott ülésről vezetett jegyzőkönyv 69. sz.).

Dregán Danig örmény is kért a várostól dispensatiót.

10. Fejezet. A törvénykezés nyelve.

Az egész országban a németet leszi az uralkodó a törvénykezés nyelvévé. (Vár. lev. 1788—76. sz.).

11. Fejezet. Ima a beteg uralkodóért.

„Mivel néhány nap óta az uralkodó betegeskedik, egészségének visszaadása végett 3 napon át imádkozást rendel a főkormányzók. (Vár. lev. 1790—54. sz.).

12. Fejezet. II. József halála.

1790 febr. 22-én távozott el az élők sorából ez a lángeszű uralkodó. A gyászolás módját a városi levéltárban 1790—61 sz. alatt levő akta sorolja elő. Báró Kemény Samu, Belső-Szolnokmegye főispánja II. József lelki üdvéért ápr. 13-án, 14- és 15-én tartandó szent-miséket rendel. (Vár. lev. 1790—63. sz. Az a nyilatkozat, mely II. József politikai intézményeinek eltörléséről szól, a városi levéltárban 1790—72. sz. alatt látható!).

VII. Czikkely.

II. Lipót kora.

(1790—1792).

1. Fejezet. II. Lipót megkoronáztatása.

II. Lipót kora.

„Felséges Római Császár második Leopoldus, mint Magyarország királya az elmúlt nov. 15-én illő pompával szerencsén megkoronáztatván: parancsoltatik Kegyelemeknek ezennel, hogy ezen örvendetes hírt minnyájoknak tudtára adgyák, ezen szerencsés történetért pedig az Ur Istennek hála!t adgyanak. E Regio M. Princ. Trans.Guber. Claudiopoli die 6 xbris 1790.”

(Vár. lev. 1790—194 sz.).

2. Fejezet. „Honorarium” a megkoronázott királynak és királynének.

„Mint hogy az országgyűlésére egybegyűlt Tekéntetes Nemes Rendek több közjora czélozo törekvései között azt is végezték, hogy tartozó Hívségeknak és buzgó szere-teleknek jeleül, melyet dicsőségesen uralkodo felséges örökös Fejedelmünkhöz lángholnak, példája szerint a régibb időknek, követvén Eleinknek hasonló dicséretes tselekedeteket — bizonyos summa honorarium O Felségének bemutatassék.” Koronázási ajándékban a királynak adtak 40.000 és a királynének 20.000 frtot. Ezt az összeget a „provincialis exactoratus” tizenhözsz helység közt úgy osztotta fel, hogy abból Szamosújvárra 3434 frt 38 kr. és Érzsébetvárosra 3411 frt 45 kr. esett.

3. Fejezet. Szamosújvár legelső követői.

Városunk 86 évig (1700—1786) kiváltságolt város („oppidum privilegium”) volt. Az oppidumok pedig — a hazai törvények értelmében — követeket nem küldhetek az országgyűlésre. Csak 1786. decz. 27-én emelkedett Szamosújvár a szabad királyi városok („Libera Regiaque Civitas”) sorába. Az a becses kiváltságlevél (privilegium), melyet II. József kegyességétől nyertünk, városunknak is megadta a követküldési jogot. — II. József országgyűlést nem tartott; két követünk tehát 1790. decz. 12-én jelenik meg első ízben a kolozsvári országgyűlésen. B. Rall lovassági tábornok volt a gyűlés elnöke. (Vár. lev. 1791—1799 sz.).

A főkormánysszéknak 1791—1798 sz. alatt kelt („Claudiopoli die 13. 7-ber”) leiratának következő soraiából is: „Tudtára esett kétségkívül Kegyelmeleteknak, magok Biztos Követek által az ország rendjeinek abban is lett meghatározása” — látszik hogy 1790 decz. havában Kolozsvárt megtartott országgyűlésen jelen voltak követeink.

4. Fejezet. Kisebbitő czim.

Mivel a „bítlés bevételeire” a főkormánysszék által Szamosújvárra küldött bizottság városunkat „oppidum pri-

villegiatum"-nak nevezte a kiállított bizonyítványban, a város a következő felterjesztést intézte a kormányshoz:

„Felséges kir. Gubernium! Az uralkodó Felséghez tartozó hűség hűlésének a mi városunktól is, mint Ő Felsége több valóságos hívei között a hűségben nem utolsóktól tartozott hűlés bevételére tekintetes nemes Belső-Szolnokvármegye mélt. gróf főispánját (Kornis Zsigmond) és azon nemes vármegyéből a tekintetes nemes haza közelebből tartatott közönséges Gyűlésére rendelt Deputatus urakat méltóztatván a fels. kir. Gubernium ki-nevezni, — azon mélt. és tekint. Urak, minekutánna mi közünkbe jötenek az uralkodó Felséghez velünk született hűséget, valamint hogy mindenkor e világi föld gondjaink nagyobbak tartottuk, úgy az arról való hűlés letételében is nagy örömmel megbizonyítottuk: mely hűlésnek kész engedelemmel és örömmel lett letételéről midőn bizonyáglevelet kívántanak volna készíteni a nevezett Biztos urak — vettük észre, hogy városunkat oppidum privilegium nevezettel akarták illetni. Minthogy pedig boldog emlékezetű felséges II. József Császár és Erdély valóságos, minden ellenmondás nélkül való törvényes Fejedelme városunkat a privilegium oppidum nevezet alól kivenni és királyi város nevezettel ajándékozni méltóztatott 1786. esztendő xber 27-dik napján költ és a felséges kir. Gubernium által 1787. esztendőben 1484 sz. alatt kihirdetett királyi pecsét és annak módja szerint költ kegyelmes Levele által. Azon királyi város nevezetel meghagyta a mostan dicsőségesen uralkodó Fejedelem is ez esztendő júniusnak 18. napján 4124 sz. alatt költ és a haza akkor állott közönséges Gyülekezetéhez (országgyűlés) intézett azon rendelkezésben, melyben azt rendelni méltóztatott, hogy minden privilegiumaink azon részeiken kívül, melyekben az Haza közönséges Törvényeivel ellenkeznének, — közönséges articulusok által bátorságosokká tétessenek és a megadott királyi városi nevezetel az úgynevezett Taxalis Helyek közé számítassunk: Ezen okokra nézve nem lehetett megnyugvásunkat adni, hogy a mi városunk privilegium oppidumnak nevezessék oly emlékezetes és hosszú időre maradandó Levélben, magok a Biztos urak

ellenben szabad királyi nevezetel a mi városunknak adni nem kívánlanak fennálló privilegiumunk tartása ellen. Kénytelenítettünk ezért fels. kir. Guberniumhoz folyamodni, méltóztasson a szabad kir. nevezetel nekünk megadni azon készitendő Homagiale Instrumentumban. Különös kérdésnek tartjuk mi ugyanis azt, hogy a kir. városi nevezet illik-e a mi Helységünknek és azokkal a privilegiumokkal, melyekkel a Haza többi királyi városai élnek, — élhetünk-e mi is, vagy nem, míg közönséges articulushal által megadhatnák az nekünk. Ez utolsó kérdésbeli dolgokhoz, hogy a Hazának megnyugvása és azokról való közönséges articulusa kívánlatik, önként megismerjük; s ugyanazért folyamodtunk és kértük az Haza közönséges gyűlésebeli Méltóságos és tekint. Rendek az iránti jó hajlandóságát. Az első kérdésről pedig úgy vélekedünk, hogy királyi város nevezetel a törvényes Fejedeleml önön magától állandóul adhatott nekünk és azt senki el nem tagadhattya tölünk. Annyival inkább reméllyük, hogy a felséges kir. Gubernium azt mi nekünk megadni méltóztatik, mivel hogy arról való privilegiumunk maga közben jövelele által hirdettetett ki. Ilyetén alázatos kérelmünk mellett örökös tisztelettel vagyunk, a fels. kir. Guberniumnak alázatos szolgálai: Szomosújvár város magistratusa és választott közönsége."

Erre a főkormányshék ezt írta:

„Resolutio: Mai napon megparancsoltatott Belső-Szolnokvármegye Feő-Ispányjának Gróff Kornis Sigmund eo Kegyelmének, hogy az könyörgőknek kérések szerint azoknak várossát az Hitlésről készitendő Instrumentumban szabad kir. városnak tétessék fel és annak nevezessék. E Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 14 8-bris 1791. Extrad. per Ioannem Sándor secret. Guher."

II. Lipót halála. Ez a jó fejedeleml 1792. márcz. 1-én halt meg. Utána fia: I. Ferencz következett.

Kisebb közlemények.

A patriárkha halála. Konstantinápolyból május 3-i kelettel jelentik: Tegnapelőtl, épen akkor, a midőn — a görög-orthodox egyház húsvéti ünnepén — óriási közönség jelenletében az ünnepléses istenitiszteletet tartotta az örmény papság, rövid beteges-

kedés után lehunyta szemeit a rezidentiajában X. Ázarian István az örmény-katholikus patriárkha: 72 évet élt; 1881 jún. 24-én neveztetett ki patriárkhnak, a midőn elődje, IX. Hászun Péter bibornoki kalapot nyert Leo pápától. Ázarian Konstantinápolyban született s az itteni örmény seminariumban nyerte első kiképeztetését. Majd Romában, a de Propaganda Fide-kollegiumban nagy kitüntetéssel folytatta a tanulmányait. Jeles nyelvtudós volt s a theologia mellett teljes lajzsósággal a bölcseleti tanulmányoknak szentelte magát. Kiváló tehetségei csakhamar irányadó befolyáshoz jutattak az örmény kath. nemzeti tanácsban. Tetemesen növelte a tekintélyét az a körülmény is, hogy ismételve is római missiókra alkalmazták. Az örmény katolikusokat ő képviselte a vatikáni oecumeni zsinaton: a sultánnak rendkívüli képviselője volt a mostani pápának különböző jubileumain. — Alig néhány órával a halála után, jobb létre költözött Ohánneszján, az angorai örmény kath. püspök is, a kit az itteni örménység a legbivatottabbnak tekintett a patriarkhai méltóság betöltésére. A patriarkhai az örmény katolikusok vegyes tanácsa választja három jelölt közül, a kiknek előbb meg kell nyerniök a sultán helybenhagyását, utóbb pedig a római székek a végleges szankezióját. Az örmény kath. egyházhoz tartoznak a patriarkhátuson kívül: négy érsek, tizenket valóságos és hét „in partibus” püspök. Kiterjed továbbá a patriarkhátus egyházi felsőbbsége hét perzsiai és egy oroszországi püspökre és a mechtaristák bécsi és velencei rendfőnökeire is.

Irodalom és művészet.

Örmény költemények németül. Folyóiratunk X-dik évfolyamának egyik helyen azon örvendtes hírt közölhettük, hogy egy amerikai armenophil kisasszony sikerült angol fordításban 60 örmény költeményt adott ki egy kötetben: „Armenian poems. Rendered into English Verse. By Alice Stone Blackwell. Boston, Roberts Brothers, 1896. — Most örömmel adunk hírt egy újabb örmény költészeti gyűjteményről, melyet Leist Arthur német költő adott ki az Armenische Bibliothek-ben: „Armenische Dichter. Uebersetzt von A. Leist. Dresden und Leipzig, 1898.” 8° 83. lap. E sok tekintetben igen kiváló munka a következő költők alkotásait tartalmazza sikerült német fordításban: Szeját (Madáthiánezh) 1 költemény, Durián 7 köll., Pátkanián Raphaél 8 k, Besiktháslián 4, Álisán 2, Csobanián Árság 2, Hovhanniszianezh 2, Dodochián 1, Sáházizján 2, Száját-Nova 7. Azonkívül még számos népdal remek fordítását találjuk meg e kötetben. Azon tisztelt olvasóinknak, kik az örmény szépirodalom iránt érdeklődnek, és a német nyelvet írásban is bírják, melegen ajánljuk ezt a kötetet. Megrendelhető bármely könyvkereskedő által. Kiadó: Wilhelm Friedrich, Leizig. Az Abgar Joannissian szerkesztette „Armenische Bibliothek” minden egyes kötetének ára 1¹/₂ márká, körülbelöl 1 frt.

Katholikus könyvkereskedés. Rög érzett hiányt pótol a Szent-Gellért kath. műintézet igazgatósága azon elhatározásával, hogy üzletét bizonyányi könyvkereskedéssel bővíti ki. Sajnos, ezideig nincs Magyarországon könyvkereskedés, mely kizárólag a kath. irodalom termékeit terjeszti és így a szetszórtan megjelent katolikus művek igen nehezen voltak hozzáférhetők. A Szent-Gellért kath. műintézet könyvkereskedése összpontosítani fogja ugy a hazai, mint a külföldi katolikus irodalom termékeit, mely körülmény a pangó kath. irodalomnak lendületet fog adni. Az intézet nemsokára kibocsátja könyvjegyzékét, melyet kívánatra szívesen megküld bárkinek, ki eziránt hozzá fordul. A Szent-Gellért kath. műintézet, mely saját kö- és könyvnyomdájával, könyv- és hírlap kiadói hivatallal bír, Budapesten, VIII. kerület, Práter-utca 44. sz. alatt van.

Közgazdasági élet.

Ünnepnapon nincs vásár. Nem tagadhatjuk meg egy közéleti legújabb esemény fölött érzett hazafias örömiünknek, iróti tisztünk-hez képest, nyílt szóval kifejezést adni, — midőn megemlékeztünk az új kereskedelmi miniszternek, egy ellenzeki (néppárti) interpellációra adott, s az interpelláló képviselő által is megnyugvással fogadott válaszárol; mely szerint a miniszter kijelenté, hogy kíváló figyelmet fordít arra, „hogy a vásártartás által a vásár- és ünnepnapok sehol meg ne zavartassanak; mert — mint ugyanesak a miniszter úr igen helyesen megjegyze — „a kormánynak határozott köteleessége a vallásosság fentartása, védelme és biztosítása!”

Mi ujság az örmény világban?

A bulgáriai örmények tettek ugyan az elhunyt jó Mária Lujza fejedelemné sirjára virágkoszorút; de hogy határtalan tiszteletök jele állandóan látható legyen: aranyozott ezüst koszorút rendeltek Bécsből. Az elkészült értékes koszorút a philippopolisi örmények küldöttsége, mely Sirineán, Thámircáncz és Khurdeán személyéből állott, — helyezte rendeltetése helyére. Azután a küldöttség fejedelmi fogadtatásban részesült, hol ékes, de megható szavakban adott kifejezést azon megmérhetetlen fájdalomnak, mit érez a kipótolhallan veszteség felett. A fejedelem „a hív örménység rokonszenves érzelénkifejezését enyhítő balzsammak, vigasztaló irnek tekintti, a részvét ezen önképes megnyilatkozását köszönettel fogadja és meghagyja, hogy megelégedését adják tudtára küldöiknek: az örménységnek is.”

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTOF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Gajzágó Antalné, Simay Irma.

Egyik kalotaszegi asszony a másik kalotaszegi asszonyról.

Az a másik kalotaszegi asszony pedig Gajzágó Antalné, Simay Irma, a kit semmiesetre sem a szereplési vágy vagy hiúsága ültetett a felolvasó asztal mellé: jó szívének melege vitte oda és felolvasta nagyon szépen, vonzó modorának lebilincselő hatásával a kalotaszegi háziiparról szóló ismertetést.

Jól ismeri a dolgokat, hiszen Kalotaszegen kezdte hitvesi életét, s így nem a meggyőződésén, csak a szerénységén kellett erőszakot elkövetnie ezen nyilvános szereplésével.

Megtelle, mert Gajzagóné megtesz mindent, mivel valakinek szívességet tehet, vagy egy humanus ügyet elősegíthet. És ezt a vele született szívjóságot meg is lehet érezni már az első találkozásnál: meg is érzik, szeretik is általánosan.

Szerették leány korában Szamosújvárt, szerették újasszonykorában Bántly-Hunyadon és szeretik ötte delelőjén Kolozsvárt. Megérik a jóságot. Mert ő jó mindenkéhez, nem szól meg senkil, nem irigyl semmit, gyöngéd modorával lekötelez mindenkil.

Valahol olvastam, hogy a jó modor első törvénye ez: „Szeresd felebarátodat, mint tennmagadat.” Az igazi udvariasság egyszerűen ezen aranyszabály alkalmazása minden társadalmi magunk viseletére és nagy csalódásban van, a ki azt hiszi, hogy a jó modort fel lehet venni vagy le lehet tenni minden pillanatban, mint a ruhát. A nemes és vonzó magaviselet jóságból, őszinteségből és műveltségből származik.

Ezzel a vonzó, lekötelező modorral fogadta Gajzagóné újasszonykorában a helybeli katolikus papot. Az egyszerű, öreg barát el volt ragadtatva, mely érzelem a látogatás végén ki is tört belőle.

Az újasszony, hogy öreg vendégét kellemesebben mulattassa, elkezdett zongorázni (a Gajzagóné családjában a zene és költészet igaz virágai fakadnak). A páternek tetszett a dolog, s vidám elnerüléssel hallgatta a szép darabokat; de mikor látta, hogy egyik hangjegy a másik után kerül elő a nagy halomból, gondolkozóba esett és elnerülését valami megdöbbenő csodálkozás váltotta fel. Soha amyi különös akombákkal tele írt füzetet! Nem is lehet olyan teremtés, a ki azt mind ismerné. Vaskos ujjával odanutatott a hangjegyhalmazra:

— Ugyan instálom azt mind tudja?

— Tudom. Mosolygott a fiatal asszony, mire páter Gál Áron odafordult a férjhez:

— Ha szabad kérdeznek, ugyan hogy is méltóztatott eszébe jutni, hogy egy ilyen nevezetes asszonyságot keressen feleségül?

Pedig a jó páter akkor, az első találkozára, még nem is tudhatta, hogy igazán nevezetes asszony az a fiatal nő: mert legnevezetesebbek azok, a kik igazán jók, jók a szó nemesebb értelmében.

Az emberek szeretik összetéveszteni a jóságot bizonyos korlátoltsággal vagy gyávasággal; csak is így mondhatta egy író, hogy előtte legkevesebb, ha valakire ezt mondják: Olyan jó ember. Különös! Előttem ez a legtöbb, mert soha sem voltam abban a helyzetben, hogy sok buta, gyáva jó embert ismertem volna.

„Hatalom, dicsőség fejedelmek műve, Becsületes ember az Isten munkája.” És az Úr Isten sem munkálkodhatik mindég!...

Jó ember! Mint mikor a levegőben enyhe meleg derűben fényességek úsznak, madarak csattognak, boldog arcok mosolyognak és a szívekre valami édes puha lágy-ság borúl, olyan a jó ember hatása. Gyötrelmes kinok, keserű könnyek fakadnak a rossz ember nyomán. Csak ennyi a különbség.

Minél több rosszindulatú embert ismerünk, annál nagyobbra nő értéke a jó indulatúnak: immár előttem legértékesebb portéka egy becsületes jó szív.

Olyan emberszerető jó szíve van annak az asszonynak, a ki általános tetszés, kiérdemelt sok dicséret mellett felolvasta egy vidék házi iparáról írt apróságokat. Jó szíve, türelmes szelídsége boldogságot áraszt családjára: finom modorának vonzó bája megkapja ismerősei szívét...

— Könnyű neki jónak lenni! — mondta egy öreg asszonyság — olyan a fajtája. Fájától nem esik messzire az alma.

... És a tisztességben megöszült öreg édes apa fiatal korában férfimunkát végzett mint képviselő 1848-ban. Agg korában pedig fiatal kedéllyel ülteti át irodalmunkba az örmény költészet gyöngyeit; s hogy ezt mily sikerrel teszi, tanúság rá a Gyulay Pál érdeklődése; a mi nem mindennapi dolog.

Jóság, költészet, zeneszeretet ott virágoznak azon fa alatt, melytől nem esett messze az alma. És néhai való jó páter Gál Áron, ha még lenne egy szava az érzelmei kifejezésére, most már mondhatná a férjnek:

— Bizony okos ember méltóztat lenni, hogy egy ilyen jó asszonyt keresett!

(„Kolozsvári Lapok”).

Gyarmathy Zsigáné.

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéseiből. —

II.

Eriván környékén. — Oságán. — Ecsmiádzin.

Még egy órai utazás és eljutottunk annak a meredek lejtőnek a szegélyéhez, a mely közvetlenül Eriván fölött leszáll az Araxes rónájára, a folyamhoz, melynek szürkén habzó vizei szilaj rohanással szelik át a viruló mezőket.

Labáink alatt feküdt, mintegy belemerülve a fák rózsaszínű és fehér virágainak a tengerébe, Eriván, a nagy „kertváros” a kupoláival, tornyaival és minaretjeivel. A kereszt és a félhold egyaránt ragyogott a tavaszi nap tiszta fényében, a levegőnek szelid árnyalata felhozta hozzánk a virágtömegek bűbajos illatát. S a háttérnek mindinkább való előrenyomulásával megragadó befejezést nyer délen a csodás panorama.

Tetőtől talpig hóba burkolva, a melynek vakító fehérjére mintegy reszkető fátyolként kékes pára borul, nyulik tova a vulkánok láncolata a déli fensík peremén. Túl az Araxes-lejtőn egyik hatalmas kialudt vulkán a másikat váltja fel. S azoknak közepette királyi méltóságban, hozzáférhetlen nagyságával felülmulva a többit, mint az ősi időknek patriarchája a törpe utódok nemzedékéből, a ma-

gasha emelkedik a felsőges Ararát! Az óriási kettőshegy, melynek széles fötetője egyszerre a Montblanc magasságára nyúlik föl az Araxes-völgyétől, míg a déli oldalkúp, a nagy Ararát mellett olyan, mint gyermek az óriás közelében, de még mindig bátran mérközhetik magas alpesi hegyesfűcsokkal . . . ez az elbűvölő látvány egymagában bőségesen kárpótol bennünket a hosszú útnak minden fáradalmáért.

A nagy Ararát 4200, a kis Ararát 3100 meternyire emelkedik Eriván sikkja fölé, a mely maga is mintegy kilencszáz meternyire fekszik a tengerszín felett. A hegy lábainál nem kevesebb mint százharmincz kilomaternyi roppant területet foglal el. 2700 meternyi magasságig a tengerszín fölött egységes, elliptikus alakzatú tömeg, azon felül megoszlik a két csúcsa.

A kis Ararát classikus alakú, igen meredélyes emelkedésű hegyes vulkáni kúp. A nagynak is van ugyan inkább kikerekedett tetőjén központi kráterje, de az északkeleti oldalán is láthatók későbbi eredetű tölcsermélyedések. A hegy északi oldalán mely bevágást alkot egy szakadék, a Jakab-völgy. Ennek közelében az oldaltölcserből kiáradt hatalmas lávaáram látható, a mely annyira épen maradt meg, hogy a megmerevedett élek a szélein s itt-ott a felszínén is nem nyúlnak lámpontokat a hótakarónak, hanem fekelén nyúlnak ki a fehér lepelből s széles sötét szalagként vonulnak le a krátertől a hegy lővéig.

Az évnék ebben a kora tavaszi szakában az Ararát-nak túlnyomó része, melyen a két csúcs megosztási pontja alatt is még teljesen hóval volt borítva s ennek a hatalmas és végtelen fehér tömegnek a látása, a mely borotvaélességű körvonalok al vált ki a kék etherből s méltóság-teljes fenséggel s mondhatatlan tisztasággal nyúlt fel a légűrbe, annyira lebilincselő és megkapó hatással volt reám, a minőt a természetnek egyetlen alkotása sem gyakorolt a képzeletemre.

* * *

További örményországi útamban az Erivántól alig pár mérföldnyire fekvő ecsmiádzini kolostornak a környékén

és Siráknak, a mai Alexandropolnak a területén, a melyen Ani romjai is fekszenek, egy szegény örmény pap kísért, a kinek volt némi jártassága az orosz nyelvben is. Magános útakon barangoltunk hegyeken és völgyeken át, tősgyökeres örmény földön. Árakadz hóborított vulkanikus hegy tövénél pihenőt tartottunk Oságán faluban, a hol csinos új templom áll szent Meszrob sírja fölött. Leszálltam a szentnek ősrégi krytlájába s érdeklődéssel szemléltem meg az oltárképet, meghalóan naív utánzatát a Sixtina közép részének. A helység öreg papja végre arra kérte kísérőmet, hogy térjünk be vendégeikül ő hozzá.

Beléptünk a plebánia-lakba. Kis előszoba taposott agyagpadlóval volt az a helyiség, melybe közvetlenül az ajtón át jutottunk; jobbra másik szoba nyílt konyhake-menczével, balra pedig a vendégszoba, a melynek léglapadlója volt. Legnagyobb részét a különben sem tágas szobának két nagy „táchtá” foglalta el, a transkaukáziai háztartásoknak általános butordarabja. Olyan, mint a régi divatú nagy kanapék, egyenes és magas hátulsó és oldal-falakkal; a mélysége azonban akkora, hogy a ki rajta ül, még ha hátra akar is támaszkodni, alig képes elérni a fejével a hátsó falát. Nem is az a célja a „táchtá”-nak, hogy európai módon üljenek rajta. Éjjelenként fekhelyül szolgál, nappal pedig keleti szokás szerint összehajtott lábszáarakkal foglalnak rajta helyet, s ebben a helyzetben elég jól használhatják a hátnak megtámasztására a „táchtá” falait is. Kipárnázott ülés nincs rajta; a deszkázatra szőnyegrel terítlenek s erre aztán — alhoz képest, hogy mennyire jómódúak a ház lakói. — több-kevesebb henger vagy gömbalakú tarka kis párnákat tesznek.

Valóságos művészet eme párnák segítségével kényelmesen elhelyezkedni. A ki érti a dolgát, tíz-tizenkét kis párnát is felhasznál a feje mögött, a karjai, a térdjei s a lábsarkai alatt, a melyeken ülnek. A házigazdánál több mint husz kis párna volt a két „táchtá”-n. Minden teke-toria nélkül, de meglehetősen ügyetlenül telepedtem meg az egyiken ázsiai módra; a gazda és a kísérőm követték a példánál. Egy táchtá-n így módon öt-hat ember is elfér.

A házigazdám, Der-Áháron Ázárfáncz, be hívta az üdvözlésünkre a feleségét s egy szemérmes esinos leánykát, a gyámleányát. Akadt a háznál néhány tojás: ezekből ételt kellett számunkra készíteniök. Előkerült egy borral telt tölte is. A míg az ételt elkészítették, körülnéztem a szobában. Be voltak meszelve a falai s rajtuk néhány könyomaltú kép függött: különböző patriarkhák, az eesmi-ádzini kolostor, szent Meszrob, a mint egy angyal megmagyarázza neki az örmény abc-t sth.

Csakhamar megjelent a tojás-étel is. A táchtá-ra vaslábaszt tettek, a melynek alján néhány rántott tojás volt, fölöttük pedig forró olvadt vaj. A két pap váltogatva hosszú asztali imát mondott — asztalnak voltaképen hire-hanva sem volt az egész szobában, — aztán ennünk kellett volna. Egy darab hússal valahogy csak boldogultam volna kés és villa nélkül is, de ugyancsak zavarba hozott az a gondolat, hogy a forró vajtengerből minden segítőeszköz nélkül kell kihalásznom a tojást. Megfigyeltem, hogy miként csinálja a két pap s rájöttem, hogy nem is olyan nehéz dolog az egész. Vékony kenyérszeletet a tojás alá csúszttattak, fel-emelték a szélével, másik kenyérszeletet tettek reá, a kettőt szorosan összenyomták s ekként, a vajba mártott kenyerekkel jó adag tojást emeltek ki a lábosból. Meglehetős sikerrel utánoztam őket: az étel kitünően ízlett s pompás volt a bor is.

Eközben a két nő, keleti szokás szerint az ajtóban állott s nézte, hogy miként eszünk. Álluk és szájuk alulról felnyúló kendővel volt eltakarva: mert a köznép aszszonyai az örményeknek nem tartják illendőnek, hogy valaki a szájukat lássa.

Elbéd után megköszöntem a kísérem útján házi gazdánknek a szívesességét s megkérdeztem, hogy hány éves. — Hatvankettő, válaszolta. S a haja és szakálla alig hogy még szürkülni kezdett. (A papok és szerzetesek Örményországban többnyire hatalmas szakállat viselnek, a köznép azonban rövidre nyíratja a szakállát s csak a bajuszt hagyja meg. Papok és szerzetesek hosszú öltönyt hordanak s a fejükön magas hengerforma sapkát).

Alig szükséges mondanom, hogy legeztük egymást; falun más megszólítás nem is járja. — Mióta vagy pap? — Harminez esztendeje. — Mi voltál azelőtt? — Ökrökkel szántottam a földet, mint a többiek, mígnem a parasztok eljöttek hozzám és plebánusoknak választottak; ekkor aztán megtanultam az imádságokat és a püspök felszentelt. Azonban már megöregedtem s a parasztok fiatalabb papot választottak. — S megélhetlek-e mind a ketten? — Szükecskén; a parasztok nem sokat adnak ugyan, de a falú nagy. Vannak még felnőtt gyermekeim és ökreim s ez a ház is az enyém.

A papválasztásnak ez a szokása még a kereszténység őskorából maradt fenn ezen a földön. Nem készülnek elő a papságra hivatás-szerűen; a községbeliek maguk szóltanak fel egyet a maguk köréből, hogy legyen a papjuk. Ekkor aztán megtanulja az egyházi liturgiát, a nyilvános imákat és a megszabott szertartásokat s a püspök megvizsgálja őt és felszenteli. Erre visszatér a községébe. Természetesen szó sem lehet arról, hogy máshova helyezték. Ott él és ott hal meg a faluban, a mely papjának választotta.

Ebből következik, hogy nincsenek is képzőintézetek, seminariumok a papnövendékek számára. A püspöknek joga van ugyan papokat rövid időre vagy valamely megbízatással egyes községekbe küldeni, de a lelkesválasztás jogát nem sértheti meg. Léteznek ugynevezett papi vagy püspöki seminariumok is, de ezekben egyáltalán nem nevelnek jövődöbéli papokat; a fiatal emberek általános műveltséget szereznek, aztán a legkülönbözőbb pályákra lépnek, többnyire tanítókká lesznek. Természetesen szabadságukban áll a városi és falusi községeknek, hogy eme volt szeminaristák egyikét, ha megnyeri a bizalmukat, papjuknak válaszsák meg. Valamint az sínes megtöltve, hogy valaki maga pályázzék megüresedett papi állásra, vagy pedig a püspök hozzon valakit javaslatba a községnek. Egyik örmény püspök elpanaszolta nekem, hogy a fiatal emberek, a kik seminariumát végezték, nem hajlandók magukat falusi papokká megválasztatni. Inkább tanítók, kereskedők vagy iparosok lesznek, mert falun, a parasztok közt ismét parasztokká kellene lenniök.

Ennek a rendszernek különösen két árnyoldala van. Az egyik az, hogy a pap műveltség tekintetében alig vagy épen nem áll fölötte a híveinek; a másik, hogy nincs szabályozott, rendes javadalmazása, hanem azokra az adományokra van utalva, a melyeket hívei önként vagy egyházi cselekményei fejében adnak, a mi természetesen nem történhetik alkudozás nélkül. Ehhez járul, hogy a püspöknek is a felszentelésért jelentékeny összeget kell fizetnie, a mely összeg fölött legtöbbször nem is rendelkezik, a melyet tehát utólag kell a községtől kiszorítani.

* * *

Az örményországi viszonyokról sok érdekes felvilágosítást köszönhetek az ecsmiádzini kolostor derék atyáinak, a kik között huzamosabb időt töltöttem. Lelkes buzgóságuk, melylyel a nemzet sebeit orvosolni törekszenek; nagy önmegtartózkodásuk, melylyel a szerzetesi élet terheit viselik annak a tudatában, hogy ily módon legtöbbet tehetnek az eszményeik megvalósítására; fogékonyságuk a nyugati tudományosság iránt, a melyet nemzetük újjászületése érdekében felhasználni törekszenek; mindez a legnagyobb mértékben megérdemli részvétünket és elismerésünket.

Esténként, midőn koránkelő szerzetes barátaim már nyugalomra tértek, nem egyszer sétálgattam fel és alá a hatalmas kolostori épületnek lapos tetőzetén. A csodásan enyhe tavaszi éjtel elárasztotta sugaraival a tele hold s ezüst fátyollal vont be a nagy medenczét, melybe a kolostori kert öntözésére szolgáló vizet gyűjtötték. A messze nyúló barack- és cseresznyeligetek bódító virágillatot árasztottak szél s a láthatár szélén megközelíthetetlen méltósággal nyult föl a magasba a szent Ararát. Néma csend ült az Araxes termékeny rónáján s a hegy tövénél Vágársápát falú, a Bagraditák családjának egykori székhelye fölött. Csak egy szerzetes-czellából világított be magányos lámpafény a holdas éjbe, s a messze távolból, egy tanyáról áthozta a szellő egyes hangjait a „kámancsár”-nak, az örmény hegedűnek

A harmadik közlemény jövő füzetünkben.

Dr. Molnár Antal.

A bécsi mechitharisták emlékkönyve.¹⁾

II.

A mechitharisták könyvnyomtatói levékenységének története egykorú a kongregációéval. Így kezdi Kálemkiár atya érdekes tanulmányát s elmondja, hogy már Mechithárnak, ki 1701 szeptember 8-án véglegesen megalapította Konstantinápolyban a kongregációt nemzetének missziók és irodalmi művek által való szellemi és vallásos nevelésére, igen sok alkalma volt a „fekete művészet”-tel közelebbről megismerkedni. Tudjuk, hogy az alig létrejött nemes célú intézménynek üldözésekkel kellett megküzdeni s csak 1717-ben sikerült az alapítónak a velencei San-Lazarro-szigeten liveit biztos földel alá juttatni. Itt aztán csakhamar egy szedőműhelyt rendezett be, a melyből az első könyv a Bortoli-féle könyvnyomda útján már 1718-ban megjelent. A kies sziget új lakói tulajdon sajtóra csak 1789-ben tettek szert, a mi azóta napjainkig szakadatlanul működik.

Mechithár halála után 1749-ben a szigetről huszonegy pap Triestbe telepedett át, a hol az ottani püspök és a helytartóság támogatásával a triestzi mechitharista kongregációt szervezték. 1775. május 30-án kapták meg Mária Teréziától kiváltságlevelüket, a mely 55 pontban szabályozza jogaikat és kötelezettségeiket. Államilag elismert rendnek nyilvánítja ki az új szervezetet, a melynek tagjai a missziókban osztrák alattvalók gyanánt tekintendők: egy földdarabot enged át nekik, hogy azon kolostort, templomot és könyvnyomdát építhessenek. Kálemkiár dr. az utóbbira vonatkozó szakaszt szó szerint közli. Így hangzik: §. XXIV. „Impartiamo alla Congregatione la facoltà di eri-

¹⁾ Eine Skizze der literarisch-typographischen Thätigkeit der Mechitaristen-Congregation in Wien aus Anlass des 50 jährigen Regierungs-Jubiläums Sr. kais. u. kön. apostolischen Majestät Kaiser Franz Joseph I. von P. Gregoris Kálemkiár, Director der Mechitaristen-Congregation Buchdruckerei, Wien. 1889. 99. l. két fénynyomattal és különöz szöveggéppel.

gere una Stamperia in Trieste di caratteri Armeni e Romani.* Az új sajtó első terméke a kongregáció védasszonyának, az Istenanyának szánt hódolat volt: ó-örmény nyelven írt „Intelem a Szent-Szűz tiszteletére.* Az ekkori nyomdai jelzés ez volt: „Cesarea Regia privilegiata Stamperia de PP. Armeni Mechitaristi.* Az őrmény atyák által kellett rokonszenynek jeleként méltán említi föl szerzőnk József császárnak 1780-ban náluk tett kitüntető látogatását, a melynek emlékére szintén ó-örmény nyelven írt vallásos díszművet adtak ki olasz előszóval ellátva. Szorgalmuk és előretörékvésük bizonyására pedig alig hozható föl löbbel mondó adat, mint az, hogy nyomdájuk rövid idő múlva már négy nyelv betűivel volt ellátva s az őrményen kívül, latin, görög és olasz nyelven írt könyvek kinyomatását is elvállalhatta. Egy 1795-ki betűjegyzék alapján Kálemkiár negyvenhét olyan betűtípust sorol fel, a melyvel a trieszti őrmény nyomda dolgozott. Sőt még képek nyomására is vállalkoztak. 1776—1810-ig összesen negyvenöt őrmény és huszonöt őrmény-török művet adtak ki, melyek mind a kongregáció tagjainak tollából kerültek ki. Más nyelvű kiadványaikat könyvünk teljes bibliográfiai leírásban sorolja fel. Ez azonban nem teljes jegyzék: a kolostornak az 1810-ki francia uralom alatt történt földulásakor igen sok örökre elveszett. Hanem, mint tudós szerzőnk mondja, ennyi is elegendő annak bizonyágául, hogy a nyomda a jelzett idő alatt tisztességes tevékenységet fejtett ki.

Ez a munka első fejezetének foglalata s ennek a fejezetnek díszítéseül Mechithár és Mária Terezia arcképeit közli a könyv. Mindkettő, valamint a következők is a kongregáció birtokában levő eredeti festmények után készült pompásan sikerült hasonmások.

A második fejezet a „vendégszerető, kedélyes Bécs“-be vezet s az író tolla is fölmelegszik, a mikor leírja azt a fogadtatást, a melyben a Triesztből kintasított rendtagokat Ferencz császár részesítette. Mint szegény zarándokok érkeztek meg a császárvárosba s 1810 december 5-én már kezükben volt a legmagasabb császári irat, a mely megtelepülésüket jóváhagyta s megengedi nekik, hogy a

„Platz“-ön levő kapuczinus templomba beköltözhesse nek addig is, míg módjukban lesz azt a templommal együtt maguknak megszerezni. Jellemző adat, hogy ez már 1814-ben meg is történt. A könyvnyomdára vonatkozó Mária Teréziától eredő engedély keretei megtágultak, a mennyiben az most az összes keleti és nyugoti nyelvekre kiterjesztett. 1811-ben már működött is a nyomda részben még Triesztből megmentett gépekkel és betűkkel. 1812-ben pedig egészen újonnan metszett betűkkel adták ki Bábik Adeodat érsek rendeletére ó-örmény nyelven a „Szent-Szűz életé“-t. Ekkori nyomdai jelzésük ez: „Cs. k. szabadalmazott Mechitharista-könyvnyomda.“ Ettől kezdve a könyvnyomda története a szorgalomnak, törekvésnek szakadatlan láncolata. S majdnem természetesnek látszik, hogy feltékenységet ébresztettek a könyvnyomtató ipar világi köreibben. Két tekintélyes tagja a czéhnek sérelmet látott az örmény atyák eredményes munkásságában s kérte szabadalmuknak megvizsgálását. Panaszuikkal egész a trónig elmentek. Az innen kapott elutasító válasz azonban újabb elismerése volt a „jövevények“ jogainak s újabb megnyilatkozása az uralkodóház rokonszenvének.

Le kell mondanom arról, hogy Kálemkiár atya történeti fejtegetéseit pontról pontra kövessem. Csak a főbb adatokat sorolom, föl a közelebről érdeklődőt magára a könyvre utalva. — 1811-ben két faszajtóval dolgozott a bécsi nyomda, 1835-ben már tizenöttel, 1836-ban szereztek meg első vassajtójukat, 1837-ben a másodikikat, 1838-ban pedig már tizenkét vas-, hat fa- és egy gyorsajtónak tudtak munkát adni. Az emelkedés folytonos s jelenleg tizenegy nagy gőzerőre berendezett gyorsajtó működik. 1855-ben, mikor a gőzerőlt bevezették, egyszersmind engedélyt nyertek egy könyvnyomdára is. Ennek termékei között legnevezetesebbek Ávákián Deodat atya huszonegy táblából álló örmény kézi átlása (1857 és 1860), német és örmény nyelvű vasúti térképe (1864.) és Krímnnek térképe örmény, török, orosz, franczia, olasz, német és görög nyelven (1856).

A különben is rozzant kapuczinus kolostor 1835 márcz. 11-én leégett, 1837 okt. 18-án azonban már a mechitha-

rista zárda új épületének alapkövetelét ünneplik s az ünnepély egyházi részét maga a pápai nunczius végzi Ferdinand császárnak, Mária Anna császárnénak s több főherczegnek jelenlétében. Az udvar ekkor megtekintette a nyomdát is. Ennek emlékére a látogatás alatt az első sajtón egy német nyelvű alkalmi költeményt nyomtattak ki, míg a többi huszonöt sajtó alól az örmény liturgiának egy szép imádsága került ki egy időben huszonöt nyelven. XIII. Leo pápa ötvenéves püspöki jubileumára 1893-ban ugyanezt az imádságot újból nyomtatták a mechitharisták ötven nyelven.

Igy haladva az események előadásában. Kalemkiár alya eljut az 1848-ik év mozgalmaihoz is. Ezeknek hullámai elég közel jutottak az örmény zárda és nyomda küszöbéhez. Azonban nem politikai szempontok terelték ide a figyelmet. Mert habár a mechitharisták a dinasztíának hűs hívei voltak — egész természetesen távol maradtak a politikai színtértől s teljes semlegességben óhajtottak tovább is dolgozni megélhetésükért s vallásuknak minden emberi összeütközések fölött álló magasztos eszméiért. Hanem az a rendszeres munkálkodás szálla volt azok szemében, a kik a teljesen fellőrgatott viszonyok között s épen ezek következtében munka és kenyér nélkül maradtak. A „Fremdling“-ek elleni gyűlölet hovatovább nőtt a császárváros nyomdász proletárjai között. Április 8 és 9-ike közötti éjjel nagy tömeg támadta meg a nyomdát, kövekkel verték be a zárda ablakait s alig lehetett megakadályozni, hogy a főkvesztelt tömeg mindent felduljon. A munkát félbe is kellett egy időre hagyni. De a belügyminiszter a rendőrfőnök és a város katonai parancsnoka megtették csakhamar a szükséges lépéseket, hogy az örmény atyák a munkazavarók által előidézett kellemetlen helyzetből megszabaduljanak. S különösen hozzájárult a béke helyreállításához az a Kalemkiár dr. szerint ma már nagyon ritka röpirat, a melyet április 18-án ezer és ezer példányban terjesztettek szét a mechitharisták a városban és az összes külvároklán. „An die Bürger und Bewohner Wiens!“ volt a czíme ennek a békességhozó iratnak s egy részét már csak ezért is érdemes könyvünk

után szószerint bemutatni, mert a mechtiháristák egész szellemi életére igen jellemző adatokat tartalmaz. „Mint-hogy híre ment — ügymond a röpirat, — hogy mi könyvnyomdánkért minden adótól és illetéktől mentesek vagyunk, mindenekeelőtt ki kell jelentenünk, hogy ez vagy rosszakarató hazugság vagy tévedésen alapszik, mert a mi mostani adónk 411 ft. 34 krra rug.... Ismeretes, hogy a keleti művek mily rendkívül drágák voltak ezelőtt: mi pedig a San-Lazaron levő rendlársainkkal együtt nagyban előmozdítottuk e drágaság megszüntetését s ez által jelentékenyen megkönnyítettük e művek megszerzését és tanulmányozását. A német műveltségnek, a német civilizáció-nak barátai lévén, keleti nyelveken írt műveinkkel, örmény folyóiratunkkal az egész keleten útát nyitottunk a német szellemnek és hatásoknak; míg az összes többi keleti lapok francia, angol vagy orosz befolyások terjesztői, a mi részünkön a német felfogással ismerkedik meg a kelet... Az örmény nemzet az egész keletről pénzzel és egyéb ajándékokkal visszazonozza mindezt s ebből Bécs város lakosságának is haszna van; a kelet pénze tartja fenn könyvnyomdánkat, a mely viszont számos idevaló munkásnak, nyomdásznak és könyvkötőnek ad kenyeret (a keleten tudvalevőleg csak bekötött könyveket vesznek), a kik közül némelyek másként minden kereset nélkül maradnának.”

A bécsi örmény nyomda történetében nevezetes események között főlemlíti szerzőnk, hogy ott 1849-ben az abszolút kormány őt és tízkros magyar váltópénzeket (Münzschein) nyomatott, s hogy ezek nyomásánál maguk a mechtihárista atyák is közreműködtek. Ugyancsak kormányrendelet következtében bizattak meg 1848-ban a szláv törvénykiadások kinyomatásával. Üzleti szempontból pedig különösen az a szerződés volt nagy fontosságú, a melyet a cs. kir. iskolakönyv kiadóhivatallal kötöttek 1853-ban. Ennek értelmében náluk nyomatott az iskolakönyvek legnagyobb része, a németeken kívül a ruthen, cyrill és olasz iskolakönyvek. Itt főlemlíti szerzőnk azt is, hogy cyrill-betűs iskolakönyvek részére most is az ő nyomdájuk az egyedüli Bécsben.

Még több a nyomda személyzeti és üzleti viszonyaira vonatkozó érdekes adattal ismerkedhetünk meg e fejezetből. Megtudjuk többek közt azt is, hogy a meczeniársta-nyomdában 1842-ben alakult segélyegyesülethől fejlődött ki a bécsi nyomdászok mai gazdag betegsegélyező pénztára. Továbbá, hogy az első bécsi nyomdász szakközlönyt is az örmény nyomda egyik betűszedője indította meg 1848-ban. Föl vannak sorolva az itt nyomtatott folyóiratok s más időszaki vállalatok is. Érdekes még megtudni, hogy 1873-ban a kongregáció kénytelen volt a nyomdaüzem egyik részét — a nyugati nyelveken írt művek nyomtatását üzleti szempontból — bérbe adni, azonban 1889 óta az egész nagy iparvállalat ismét az örmény atyák szorgalmas kezei között van.

Ferencz és Ferdinánd császárok arcképei vannak e fejezetbe beékelve, míg a következő előtt Bábi Ádeodát látható. Ő foglalkozott először azzal az eszmével, hogy a nyomdájuk latin műekönyvek nyomtatásával hasznos szolgálatot tehetne és a mellett igen jövedelmes foglalkozáshoz jutna. A műekönyv-kiadásról s a nyomda egyéb nevezetesebb alkotásairól szólnak a következő fejezetek, melyekbe szintén érdemes lesz egy-két pillantást vetni.

Esztegar László.

Háromezerhatszáz évvel ezelőtt.

1888 augusztus 23-án (csütörtök) volt 3600-ik évfordulója azon napnak, midőn Háik-unk Babylonból visszatérve Ararát tartományba ment és megparancsolta, hogy e nap legyen az évnek kezdete. „E hős volt az első — mondja Álisán — ki évjelzőt adott újszülött nemzetének (örmény) és nemzetünk részben meg is tartja azt változatlanul úgy, a mint azt azon ősi századokban hagyományként kapta.” Álisán részletesen szól e napról, de vajjon tudja-e minden örmény, hogy minő jelentősége volt

1888. aug. 23-ának? „Ezen ünnepnap nekünk kétszeresen szent és kedves nap.” Mennyi emlék fűződik Háik korszakához! Most léptük át épen a IV-ik korszakot. De átadom a szót Alisánnak:

„Az örmények első korszaka Dávid zsidó király és a Háik nemzetségéből való Bérds nemzettőlökünk (*berdshen, Բերդշեն*; gentis princeps) idejében 1032-ben Kr. előtt végződött. A második időszaknak azon, reánk nézve szomorú évben lett vége, midőn nemzeti önállóságunk is megszűnt — Kr. után 428-ban, péntek nap. E sötét évben (428) fosztatott meg utolsó Arsacida-királyunk: Árdasesz koronájától és az örménység nemzeti egyeduralkodójától; ezen évtől kezdve Örményország két részre osztatott és a nemzet két urnak (görögök és perzsák) lett alattvalója... és a mi nagyon esodlatos — azóta elmúlt a harmadik korszak is (mert eltelt 1442 év) s nemzetünk még mind egyazon állapotban van: három uralkodó (török, orosz és perzsa) bírja Örményországot, habár ezen hosszú 14¹ század alatt valamint Örményországban, úgy az azt környező tartományokban 1001 politikai és uralom-változás történt. A harmadik korszak szombat nap kezdődött és bevégeződött a napokban; 1888 augusztus 23-án (csütörtök nap) vette kezdetét a IV-ik korszak; azt kívánom teljes szívből drága nemzetfeleim, hogy „e korszak kezdődjék el boldogsággal és lássa el azt az örmény történelem „egyesítő” jelzővel. Ó bár állíthatnék vissza az egységes Örményország!”

Sz. K.

Az örmény lapirodalom története.

— Arthur Leit: „Litterarische Skizzen.” —

I.

Jóllehet az örmény lapirodalom még oly nagy haladást nem tett, hogy e tekintetben a civilisatio székhelyeinek, a nyugati országoknak lapirodalmával versenyre kelhessen, mindazonáltal tekintve a körülményeket, igen tekintélyes multtal bír.

A legelső örmény lap az „Áztárar“ (Figyelő) volt, melyet a kalkuttai örmény kolónia alapított 1795-ben; a vállalat azonban gyenge alapokon nyugodván, 1797-ben már beszüntette működését.

Az „Áztárar“ megszűnte után az örmény irodalom úttörői és felvirágoztatói. — a mechiitharisták veszik kezükbe az örmény lapirodalom ügyét és 1799-ben a „Dárekertihian“ (Annales, Évkönyvek) című évenként egyszer megjelenő szemlét, 1807-ben pedig a híres „Hisádágáran“-t (Emlékkönyv) alapítják meg. — 1812-ben a Konstantinápolyban kéthetenként egyszer megjelenő politikai lap a „Tidág Byzantián (Byzancezi példány) keletkezik.

Eme kísérletek után, — melyek különböző körülmények behatása folytán nem egészen remélt fogadtatásban részesültek. — a sajtó fejlődésében egy hosszabb szünet áll be úgy, hogy 1820 — 1838-ig említésre méltó újsággal vagy folyóirattal sem rendelkeztek az örmények.

E hanyatlás után az amerikai protestans missionáriusok indítottak 1838-ban Smyrnában egy képes havi folyóiratot, mely azonban protestans tendenciái miatt kellő pártolásban nem részesülvén, csak egy évig tudta magát fenntartani.

Az 1840-ik évvel veszi kezdetét az örmény sajtónak igazán háborítatlan és szakadatlan fejlődése; ekkor alapítja Báltásárián Lukács Smyrnában „Ársálujsz Árarártján“ (Ararat hajnala) című lapját, mely még ma is fenn áll. Báltásárián Lukácsnak az „Ársálujsz Árarártján“-ban hangoztatott szép eszméi csakhamar visszhangra találtak a csüggedő örmény hazafiak szívében s rövid idő alatt az összes örménylakta vidékeken általános elterjedtségű lappá fejlődött. — Ujabban is az örmény élet tanulmányozására úgyszólván a legjobb forrást képezi. E lap kiadásának költségeit egyedül Báltásárián viselte, s jöllehet előfizetőinek száma a hatszázat meghaladta, a mi tekintve az akkori örmény viszonyokat, mindenesetre soknak mondható; mindenek daczára a szerkesztő és kiadó Báltásárián szegény ember lévén sok nélkülözést szenvedett; de még akkor sem hagyott fel a lap kiadásával, midőn 1846-ban egy tűzvész nyomdái felszereléseit mind tönkretette, hanem inkább folyton anyagi gondokkal küz-

dött, hogysen lapját az örménység igazi hangadóját be-szüntette volna.

1840-ben az „Ársalujsz Áraráttán“-on kívül még egy török nyelven szerkesztett, de örmény betűkkel nyomott lap is jelent meg, mely szintén az örmény érdekeket szolgálta.

Öt évvel később a velencei mechlitharisták indítanak egy folyóiratot „Pázmáveb (Polyhistor)“ czímmel, mely még mai nap is fenn áll. 1847-ben a híres költő Taghetján kezdi meg Kalkuttában az „Ázkászér“ (Nemzetkedvelő) kiadását; míg Konstantinápolyban ugyanazon évben újból a protestáns missionáriusok lépnek fel, megalapítván az „Avédápér“ (Híradó) czimű napilapot, mely az 1846-ik évben Konstantinápolyban megalakult első evangélikus-örmény egyházközségnek volt organuma. E napilap rendkívüli olvasósága daczára sem tudott 500-nál több előfizetőre szert tenni. De nemsokára a gregorianusok (nem-egyesült örmények: luszávoreshágán) is alapítanak hitük szellemének megfelelő napilapot „Szurhántág (Hirnök) Konstantinopolso“ czímmel, a mely csakhamar a (nem-egyesült) patriárcháknak¹⁾ félhivatalos közlönye lett.

1846-ban Tiflisben is megindul egy „Kowkas“ czimű napilap, melyet Woronzow fejedelem, Transkaukasia főkormányzója alapított oly czélból, hogy e lap magasztos eszméjének megvalósíthatásánál, — mely arra irányult, hogy a kormányban meghonosíttassék az európai civilizáció, — segítségére legyen.

— A befejező közlemény jövő füzetünkben. —

László Márton.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS MONOGRÁFIÁJA.

Irta: Szongott Kristóf.

(Kilenczedik folytatás).

VIII. Czikkely.

I. Ferencz kora.

(1792—1795).

1. Fejezet. A közterhek megrájtása.

I. Ferencz.

„Prudentes et Circumspecti nobis Benevoli! Saltem et Gratiae Caesareo Regiae incrementum! Kegyelmeteknek és a communitásnak cő Felségéhez az iránt benyújtott könyörgésekre, hogy az ország rendei által királyi megerősítés végett felküldött azon közönségnek a szabad királyi városok számában való bevételletéséről és lakosainak a nemes

Országnak több polgáraihoz hasonló polgári Jussal leendő megújándékoztatásokról szoló Articulus tsak annyiban, a mennyiben azok az előbbeni dicsőséges emlékezetű felséges Uralkodóktól nyert Privilegiumaival és szabadságival nem ellenkeznek, erősítenék meg. — e felett azon közönség a mostani szabadságiban, Privilegiumaiban, nevezetesen a katona quartély-adásnak terhére és forspontra nézve azon főokokból hagyattatnék meg, hogy együtt lakosai semmi mezsei gazdasággal nem bírnak, melyből az olytén forspontokra kívántató Jármos marhákat tarthatnak, azon lovaikra pedig, melyeket tartanak, a kereskedés előmozdítására naponként szükségek vagyon, melly kereskedésnek okáért az esztendőnek nagyobb részét házaikban kívül kén-teleníttetnek eltölteni, méltoztatott cő Felsége ezen folyó esztendőben májusnak 26-án költ rescriptumának rendiben kegyelmesen a löbbi dolgok között aztot is parancsolni, hogy mivel egyfelől azon közönségnek bővebb szabadságok, mint a melyekkel más szabad királyi városok élnek ebben a Fejedelemségben, nem engedtetnek, más felől pedig az előszámlált kérések tekintetet

erde mel nek, nehogy vagy a Compilatabeli Törvénynek 3 része, 8 Titulusa, 8 Articulusa ellen a közönséges teherviselés alól más közönségeknek kárával s megterhelhetőségével felszabadíttassanak, vagy pedig katona quartélyoknak viselésével és forspont-adásra való szoríttatásokkal a kereskedésnek gyakorlásától a commerciumnak hátramaradásával elvonatlassanak, ezen főigazgató Tanács (Gubernium) arról, hogy azon város az más közönségeknek hasonló és azokon fekvő terheket a közjónak gyarapodásával egyenes feltételek alól mi módon válthatná meg és azoknak in natura léendő viselése alól más közönségeknek kárára kívül mi módon mentethetné meg? mentül hamarabb egy planumot készítsen és eő Felségének küldgye fel, az alól azon közönséget további rendelkezésig eő Felségének, a mostani állapottyában a közönséges terhekre nézve hagyván, szükséges volt ezen dolog aránt a provincialis Fő-Commissariust meghalgtatni; mely tisztség minémű vélekedését adta légyen, ide zárt tudosításának mássából bővebben megláthatták, melly Kegyelmetekkel olly parancsolat mellett közöltetik, hogy ha az említett provincialis fő-commissarius által feladott modgyára nézve a Kegyelmetek által léendő megváltásúró a közönséges terheknek valami ellenvetései: Reflexioi volnának, azokat a következő nov. hónapnak végeig ezen Főigazgató-Tanács eleiben terjeszteni el ne mulaszták, hogy Kegyelmeteknek is szándékukat értvén ezen kegyelmes Guberniumnak tartása szerint a kívánt planum felküldethessék. E Regio M. Princ. Trans. Gubernio, Claudiopoli die 12, Sbris 1793."

Gr. Bánffy.

Wolfgangus Cserei.

2. Fejezet. A házasszeretet világos jelei.

„O Felségének udvari Decretuma, melyben a mostani igen kemény és hosszas háború által kiűresedett cassának kipótolására alattvalóit önként való segedelem-adásra kegyelmesen hívja, olly véggel közöltetik Kegyelmetekkel, hogy az ebben kinyilatkoztatott akarattját ő Felségének mindeneknek, kiváltképpen pedig a város tehetősebb birlokossainak értésére adgyák és öket ezen felséges akaratnak örömmel leendő teljesítésére felserkendvén a legjobb

moddal arra bírni igyekezzenek, hogy a megüresedett cassának kipótlására, a kért segédelmet kiki vagyonihoz képest önként ajánlja és ezen részben Hazájához és kegyelmes Fejedelméhez vonzó szeretetének világos jeleit mutassa. E Regio Gubernio. Claudiopoli die 8 januarii 1796. G. C. Bánffy.” (Vár. lev. 1796—25. sz.).

3. Fejezet. I. Ferencz „osztrák császári” címet vesz fel.

Szent-Lászlót megválasztották német császárnak; de ő ezt a méltóságot nem fogadta el, mert „csak magyar király akart lenni.” A magyar királyok közül Zsigmond az első, ki a német-császári koronát is viseli és az utolsó I. Ferencz, ki a „német császári” címről lemond és „osztrák császári” címet vesz fel. — Városunkban az új tanácsház ajtajából 1804. szept. 20-án olvassák fel a királyi leiratot, mely az alattvalókkal tudatja, hogy a király „osztrák császári” címet vett fel. A tanács az esküdt közösség (communitas), a harminczados, a czéhek, a polgárság mind — a piaczon voltak. Az ifjuság, mely lóháton jelent meg, lövöldözött és az ágyúk durrogtak. „Éljen” kiáltások közt olvasatott fel az uralkodó hármas czíme. Azután a nagy néptömeg bement a parochialis nagytemplomba és „Te Deum”-ot hallgatott. Szentmise után a lövöldözés és a muzsikaszó folytonosan tartott estve 6 óráig. (Vár. lev. 1804—1368 sz.).

4. Fejezet. A várbeli rabok kihallgatása.

Épült a Szongott Joachim háza (a „Kovrig-utczán” — Alsóposta-utczán egyik sarok-épülete; most a Páll-testvérek tulajdonát képezi). A kőműveseknek segitget néhány várbeli rab. Egyszer munka közben egyik rab tüzet kér a pipájába egy munkástól, de nem kapott. Mire a rab:

— Iaj ha most is katona volnék, adnék én neked tüzet a — puskámból. De semmi! Majd három nap múlva újra kezembe veszem a puskát... A miért ez az örmény köre követ rakat, ha eljön a franczia, tűzbe borítja az egész várost.

Egy másik rab:

— Nem hallottad, hogy a franczia irt az olák papoknak?

— Mit irt?

— Azt irta, hogy imádkozzanak ő érette a templomokban; mert nemsokára ide jön és igazságot szolgáltat, hogy mi is egyenlők legyünk a magyarokkal... És akkor nem fogja a magyar nyuzni az oláhokat úgy, mint nyuzza az örmény a herbéest.

Kihallgatták a rabokat a városi főbíró, Lászlóffi Antal jelenlétében; azután a vallomást a következő határozattal küldötték fel Kolozsvárra: „Mind a szelid vallomás, mind pedig az ahhoz ragasztott bizonyáglevél az ezen város részéről Kolozsvárra, az országgyűlésre megjelent Deputatus uraknak küldessék által a végre, hogy az odavaló várbeli rabok miatt a minden órán rettentő félelemnek eltávolítására és a közbátorságnak megszerzése iránt fogadatos rendelés tétessék és eszközöltessek ki.“ (Vár. lev. 1809—754 sz.).

3. Fejezet. *Hűségünk elismerése.*

„Az idevaló Publicum a Tanácssal egyetemben elejétől fogva a Fejedelemlhez és a Hazához hűségét teljes lehetőségéből megmutatta mindenkor; hebizonyított hűségünket az 1791. esztendőbeli 62-dik diactalis articulus is elismerte.“ (Vár. lev. 1809—1143. sz.).

6. Fejezet. *A devaluatio.*

Kövári László „Erdély történelmének hatodik kötetében, a 175-ik lapon, az 1811. évben kimondott általános devaluatio felől a következőket olvasom:

....Épen a közigazgatási és törvénykezési reformok munkájával volt elfoglalva az országgyűlés (Kolozsvárt), midőn az emlékezetes 1811 márczius 15-ke megérkezett. Minden megyei és városi törvényhatóság egy bezárt rendeletet kapott volt, még pedig azon meghagyással, hogy azt minden hatóság az említett nap reggeli 9 óráján bontsa fel. Az ország, miként az egész birodalom, feszült

figyelemmel várta a felbontás percét. A tömeg valamely nagy vigasztalást várt. Csak Kolozsvárt, a hongyülés helyén foglalta el a remény helyét méltó aggodalom, elterjedvén a hír, hogy a katonaság között föltételek osztattak ki, s a piacon az őrség megkettőztetett. Bekövetkezvén az idő, egy 1811 febr. 20-án kelt, a devalvatiót magában foglaló patens olvastatott fel, mely szerint a forgalomban levő összes pénz $\frac{1}{4}$ -öd értéke egyszerre elveszett; a 30 krajczáros rézpénz 6 krajczárra, 100 forint 20 fitra olvadt. — Az általános jajveszéklés birodalom-szerte kiütött...”

Százezreket vesztett városunk lakossága ezen, az ország történetében oly fontos pénzügyi esemény beálltával... És a mi károsodásunk sokkal érzékenyebb is volt; mivel akkortájt az örménység vagyonát nem ingóság, mert földbirtokot nem volt szabad vennünk, hanem — majdnem kizárólag a pénz képezte.

Észmetársulás útján itt főlemlítem azt is, hogy a későbbi „financziális operáció,” vagyis az 1848-49-iki korszak lezajlásával bekövetkezett elégetése a Kossuth-féle bankjegyeknek szintén oly közéleti esemény, melynek helyi történelmi adatait a maga helyén fel fogom jegyezni.

7. Fejezet. A szász nemzeti egyetem törvénytelen eljárása.

A „szász nemzet univerzitása” elhatározza, hogy a „Fogarasz-földön levő fiscalis dominium jóságait arendába” adja; ki is hirdeti az árverés feltételeit, de az áraverők (árafelverő, licitator) közül az örményeket kizárja („exclusis tamen Armenis et Judacis”). A szamosújvári „communitas” ezen törvénytelen eljárás ellen panaszával a főkormány-székhöz fordul. A szép történelmi bevezetéssel ellátott, jól indokolt gyönyörű magyar felterjesztés, melynek minden egyes sora elismert igazságokat foglal magában, — im a következő:

„A hazai Historiákból méltóztatik a fels. kir. Gubernium emlékeznai, hogy néhai boldog emlékezetű fejedelem I. Apaffi Mihály az elmúlt 17. század vége felé a mi eleim-

ket a szomszéd tartományokból nagyobb számmal ezen nemes hazába bejönni kegyelmesen megengedte és befogadta.

Ezen böles fejedelemlennek halála után csak kevés idő múlva ugyanazon eleinknek nemcsak lakó városi helyekkel választani ezen nemes hazában levő fiscalitásokban szabadságot engede amaz elfelejthetetlen nagy fejedelmünk I. Leopold, hanem a felett még szabad kereskedés gyakorlását is megengedvén, irántunk különös emlékezettel lenni méltóztatott.

Ez vala ugyan örökös emlékezetre méltó dicsőséges VI. Károly és Mária Theresia nagy fejedelmekünk is szent szándékjok, a midőn kereskedő városunkat: Szamosújvárt két rendbeli privilegialis levelekkel megajándékozni méltóztattak, a melyeknek egyike 1728., másika pedig 1765. országgyűléseiben minden ellenvetés nélkül publikáltatott és helyben hagyatott.

Ezt cselekedte néhai boldog emlékezetű II. József császár is, midőn városunkat a királyi városok száma közé 1787-ben bevenni és arról privilegialis levelet is kegyesen adni méltóztatott.

Mindezeknek következtéseiben 1790. és 1791. esztendőben ezen nemes hazában tartott országgyűléseiben, városunk communitása alázatos benyújtott kérelmes levele mellett — az abban bőven előadott indító okoknál fogva — a polgári jussal való megajándékoztatását, közönségesen pedig vagyis nomine colectivo hazafiává való tételtetését kérte, a méltóságos és tek. nemes rendeknek pedig fő Felségéhez tett alázatos ajánlására fő Felsége, mostani dicsőségesen uralkodó fejedelmünk I. Ferencz 1792. esztendőben, nov. 28-án szentséges keze írásával több articulusokkal együtt a két örmény communitásokra nézve, a 61-ik articulus is kegyesen megerősíteni méltóztatott.

Ezen articulusnál fogva tehát ezen városi communitásunk is és benne értetődve mindnyáján, polgári és hazafiúi jussal, prerogativával, az ezen nemes hazában levő három nemzettel együtt, a melyek egyikéhez, ugymint: a nemes magyar nemzethez a mélt. és tek. Rendek által articulusiter egybekapcsoltatott is.

Mégis mindezeknek ellenére nagy érzékenységgel kénytelenek valánk tapasztalni, hogy a f. 1819 febr. 18-án N.-Szeben városában a Fogaras-földön levő fiscalis dominiumbeli jöszágoknak arendába adatni meghatározott licitatio concursusától parenthesis alatt (exclusis tamen Armenis et Judaeis) az örmények — az egész országban ki is publicáltatott nagy praejudiciamunkra — kirekesztve vannak.

Ezen törvények szentsége ellenére lett megsértettetésünket annyiban elmulni és hagyni nem szenvedhetvén, emlíkeztetni bátorkodunk alázatosan a fels. kir. Guberniumot, hogy ezen nemes hazában szerte-széljel, sok mélt. grófi, bárói és nemesi familiáknak, sőt communitásoknak is jöszágait az örmények. — a kik a fennebb citált articulusnál fogva egyenlő polgári jussal és hazafiúsággal a nemes magyar nemzettel egybekapcsoltnak élnek — arendában tartják. Eő Felsége maga az örményeket, nemes Magyarországon levő cameralis és fiscalis pusztáknak kiarendálására, minden kirekesztés nélkül meghívja, meg-szenvedí, sőt azoknak nagyobb részét ma is az örmények bírják. Eő Felsége maga, sok örmény familiának nemes Magyarországon és a Bánáthban jöszágokat örökösen venni megengedte és megengedi ma is.

A mi városunk communitása is 1787-től fogva mostanig, midőn jöszágai exarendalását publicáltatni kérte, a concursusból soha senkit sem zárt ki (az egy zsidókat kivéve; ezeknek is egy időtől fogva városunk communitása megengedi, hogy licitatio alkalmával concurráljanak, ha városi birtokos polgárt állítanak kezesnek; ma is városunk belső realitásai közül a malmokat zsidók bírják).

Azért által nem láthatjuk, hogy a fennebb említett 61. articulusnál fogva, miként lehetett az örményeket, kik a nemes magyar nemzettel egy testben kapcsolva vannak, az említett fiscalis jöszágok arendalásától kirekeszteni. Aztán tudva vagyoni, hogy a fiscalis jöszágok alold. cassáira — a felsőbb rendelkezések szerint — az illető jurisdictiók tartoznak nagy ügyelettel lenni arra, hogy az arenda summáknak nevekedeése tekintetéből azon fiscalis jöszágok

licitatiohoz a hazában polgári jussal bíró személyek minél nagyobb számmal concurráljanak. Ezekhez járul az is, hogy a mostani megpallérozott állallatású világban közönségesen minden nemzeteknek tökéletesebb boldogításokra nézve a commerciumnak és industriának mentől nagyobb előmenetellel leendő gyarapittatását a mostan uralkodó fejedelmek legkedvesebb foglalatosságoknak tartják, meglevén a nemzetek arról önként győződve, hogy az a legboldogabb ország, melyben a commercium a közönséges osztálylasi intézetek által virágzóvá tétetvén, legnagyobb divatjában vagyon. Ezen szent állításnak igazsága felől, már ma nincsen egy nemzet is, mely kételkedne, sőt az egész világ tapasztalata azt helyben hagyja és erősíti. Már pedig az örményekkel a fiscalis jóságok licitatiojától elzárni annyi mint a commerciumnak és industriának az országban gyarapítása principiumai ellenére cselekedni.

Azért alázatosan kérjük a fels. Guberniumot, ezen az örmények praediciumára lett parenthesisen levő clausulát (exclusis tamen Armenis) kitöröltetni és az örmények kirekesztése nélkül a tisztelt nemes szász nemzet universitása által a mondott edictumot circulariter újra publicaltatni. Szamosújvári tanács és communitas." (Vár. lev. 1819—943 sz.).

8. Fejezet. A király fogadtatása.

„Az ő Felsége elfövetele idejére főquartély inspector-nak kinevezetett senator Duba Tódor. A forspont lovaknak a szükséghez képest a maga idejében leendő kiállítására primarius commissariusnak kinevezetett senator Keresztes István, kinek hatalom adatott arra, hogy minden útczában egy-egy alcommissariusi kineveztessen a quadraginta viratusból és felvehessen egy vagy két bajdút is." (Vár. lev. 1817—1049. sz.).

Készül a város a fejedelem méltó elfogadására. A piacon, a templom körül, az utcákban töltik a gödröket; a kiknek szekereik, vagy ökreik vannak, szekérral tesznek szolgálatot, a többiek hetenként 2 frtot fizetnek. A város által adandó lovakat, melyeket a király sze-

kerei elejébe fogják befogni, nehogy zavar támadjon — próbára Deésre küldik. Az elfogadás előkészületeire vonatkozólag a főkormányshéz ezekeket írja:

„Eő császári királyi Felsége a maga hív alattvalóinak boldogulására intézett egyéb törekedéseik között, azzal kívánván szerencséséltetni e N. Fejedelemséget, hogy annak némely és nevezetesebb részeik császárné eő Felségével és birodalmának némely nagyjáival együtt személyesen feljárja: minthogy ezen utazásnak a célja egyenesen az, hogy ezen N. Fejedelemség már rég óta szenvedő és az inséggel küzködő lakosait felsegítse, hozzánk királyi Gubernatorhoz intézett tulajdon kézírásában a lakosoknak terhelteletésével egyben kötetelt mindenféle pompás tisztesség tételeket, illuminatiokat és népes kíséreteket kegyelmesen megiltani méltoztatott.

Melyhez képest, minthogy az előre kicsinált utazásbeli planum szerint eő császári királyi Felségek azon városban is keresztül utazni és némely helyeken mutatni is szándékoznak, tehát meghagyatlik ezennel kegyelmeleknek, hogy eő Felségeiket illendő alázatos tisztelettel elfogadni, és mindazokról, a mik az eő Felségek és kísérik számokra, mind utazásoknak folytatására, mind pedig tartásokra nézve szükségesek lesznek, jó előre gondoskodni, de azonban pompás és költséges tisztességtételeket eltávoztatni igyekezzenek. E Regio M. P. Trans. Gub. Claudiopoli 7 jul. 1817.“ (Vár. lev. 1817—1223. sz.).

Gróf Haller István főispán Deésről ezekeket írja: „... Mint-hogy hálása mint ő Felségének, mint hozzátartozóinak Szamosújvárt lészén, a tek. Magisztratus jó idején fordítsa gondoskodását arra is, hogy éjszakára 30 hátos czugoknak istállók rendeltessenek és amellet elegendő szénabeli provisio is legyen.“ (Vár. lev. 1817—134. sz.).

„Br. Hauer, Galiczia kormányzója városunkon át előre megy Kolozsvárra, hogy a király útját előkészítse. — Csűrös József és Antálnak, kik „az eő Felsége tiszteletére adandó illuminatiot rendezik (a szükséges gyertyát a város közönsége adja) 200 frtot adott a város. E tárgyban Voith Gergely nevezetelt ki commissariusnak.“ (Vár. lev. 1817—1352. sz.).

Készítetett a közönség egy kérvényt arról, hogy a „szamosújvári fiscole dominium az inscriptionalis idő eltelése után hagyassék meg a város birtokában, — és elhatározta, hogy azt cő Felségének — mihelyt megérkezik, beadja.“ (Vár. lev. 1817—1855. sz.).

Álir a tanács Kolozsvárra és kéri a főbíró, hogy küldjön onnan egy mesterembert, „ki cő Felsége számára zsemlét tudna sütni.“

Br. Josika János „fő provincialis commissarius,“ ki a király elejébe volt küldve, Besztarczéről 1817 aug. 11-én ezeket írja tanácsunknak :

Tek. Tanács! Csernovitzot megjárván, mindeneknek az ő Felségeik útjok aránt végére járni igyekeztem; ugyanazért elsőbbször is küldöm a ns Tanácsnak három dbban azon consignatiokat, melyekben felvagyon jegyezve, hogy Ő Felségeknak egy napi mulatásokra minő élelembeli provisioik kívánlatnak; ezeket tehát a tek. Tanács okvetlenül mind megszereztesse és egy helyt úgy készen tartassa, hogy mikor az előre menő udvari tiszt ezeket kívánni fogja, lüstént és egyszerre által lehessen adni; e mellett még azt kívántam ilt megjegyezni, hogy vadat és halat — ha szerezhetnek — és készen legyen, az udvari tiszt annak jelentsék be. Ő Felségek zsemlét esznek, ezért Kolozsvárra kell írni zsemlésítő után, ezen idezárt levelemel beküldvén a kolozsvári főbírónak. Csakugyan jó czipo is legyen.

2. A szállások ugyan Szamosújvárt megvagynak, de parancsolatot kapván iránta, hogy micsoda szállásoknak kell Ő Felségeikhez közelebb lenni, arról is az utasítást küldöm és annak minden pontban szoros megtartását és követését ajánlom.

Ő Felségeik ezen hónap 17 (tizenhetedik) napján praesentis estvére Szamosújvárra mennek és 18-án még ottan fognak ebédelni úgy aztán délután hemenni Kolozsvárra.

Mint hogy egy fél nap legyen ott a mulatás, szükség legyen legalább két-három rendbeli csinos lóvak és szekerekről provideahni, ha a várba, vagy máshova szekeren kívánnak menni.

Felséges Urunk minden nézni valókat megszokott tekinteni, hihetőleg azért a várt, városházát, városi fogházat, ispotályt, templomot meg fogja nézni. — erre a tek. Tanácsot figyelmeessé akartam tenni, a várbeli commandans urnak is tudtára kell ezt adni.

Mínthogy Ő Felségeknak némely bogoczás szekerei és konyha szekerei előre is mennek, úgy lehet, hogy holnapután is az egyik oda érkezik, azok tovább küldésekre két czug ló legalább készen legyen.

Végre mínthogy, mikor magok Ő Felségek beérkeznek is, mivel magok felette sebesen utaznak, némely szekerek 2-3 órát is hátramaradnak, erre a szállás commissariust figyelmeessé kell tenni, hogy a város végén mindig ügyes emberek legyenek készen, a kik a szállásokat tudják és a megérkezőket oda vezessék.

Az idő már rövid lévén mindeneket a tek. Tanácsnak ajánlok, hogy városuk becsülete fentartására is foglalkozás ne legyen, és minden jó renddel menjen. A lengyelországi Gubernátor úr ő Excellenciája útját siettetvén, 13-án jokor reggel Szamosújvárt megyen keresztül, azért 4 rendbeli lovak számára készen legyenek. Jégről bőven providéáljon a tek. Tanács." (Vár. lev. 1817—1890. sz.).

Kisebb közlemények.

Három király Dobokamegyében. A „cserhalmi ütközet”-ről, egy ősrégi leírást közölt Toldy Ferencz, magyar irodalomtörténeti olvasókönyvében: melyből kiviláglik, hogy hajdan az Árpád-ház tagjai közül Salamon király, Gejza és László hercegekkel együtt, vármegyénk területén, — talán éppen városunk határát érintőleg vonult itt, a Szamosvölgyén keresztül magyarországi hadaival kelet felé, az országba beütött pogány kunok ellen, kiknek Ozul nevű vezérét, Cserhalomnál (a mai Kerlés falu környékén) diadalmasan legyőzték. — Ezen ütközetről mondja a költő: „Cserhalom, a te tetőd diadalmak büszke tetője!” ... Az idézett régi elbeszélésből álljon itt a következő töredék: Egykor a pogány kunok a Meszes kapuja felső része felől áttörvén a

palánkokon, berontának Magyarországra és az egész Nyir-tartományát Bihar városáig kegyetlenül kirabolván, s véghetetlen sok férfit, nőt, és egyéb állatot (!) hűszolván magokkal, a Lapos és Szamos folyókon hirtelen átkelve visszabuzódnak vala. Salamon király és Gyeyesa herczeg tehát ösesével László-val sereget gyűjtven, a Meszes kapuán átvonulva, nagy hamarsággal Doboka városába sietnek, mielőtt a kunok a hegyeken átkelhettek, és csaknem egy egész hétig ott várakozának a pogányok jövetelére. Egy Fancsika nevezetű kém azonban, ki Ujvárból való vala, esültörtökön tudósította a királyt és a herczeget, hogy a kunok serege közelget. S a király és a herczeg a sereggel sietve oda lovagolának s azon éjjel a kunokhoz közel szállának meg. S hajnal hasadtakor fölkelvén, pönteken, mindnyájan az Úr vaesorájának vételével erősítették magokat, s hadi rendben vonulának a pogányok ellen hűszolni!... (Itt következik a cserhalmi ütközet lefolyásának részletes elbeszélése azon vármegyénk ezimerében is megörökített vitéz küzdelemmel együtt, — miként szabadította meg a hős László vezér a pogány kun rab-ságába esett magyar nőt). A történeti elbeszélés végén pedig így kiált föl a hajdani krónika írója: „És lőn nagy öröm egész Magyarországbán és áldják az Urat, ki nekik győzedelmet adott!“

Voith Antal előbb tanítványom, az utóbbi években pedig szorgalmas munkatársam — volt. Kitünően tanult. Már gimnazista korában kiváló előszeretettel tanulmányozta az örmény nyelvet, irodalmat, történelmet, szóval mindazt, mi az örménységgel vonatkozásban van. Az ifjú nemzedék közt senki sem ír oly szépen — örményül, mint a hogy tudott Voith Antal. „Örmény nyelvtan“, a mely bő gyakorlatokon kívül az új irodalmi nyelvet kimerítően tárgyalja, közli az ó-örmény nyelv szabályait is, ezeken kívül még a hazai örmény nyelv köréből is elegendő fordítani való gyakorlatot ad. Tanárjelölt volt; a kolozsvári egyetemnek volt egyik legszorgalmasabb polgára. A magyar és német nyelv volt kiválasztott szakmája. Húsvét előtt jött hozzánk bucsúzni; Bécsbe ment, hogy ezen félév alatt ott német nyelvi előadásokat hallgasson. Pár nap múlva szép örmény levelet ír nekem, melyben elmondja, hogy mily szívesen fogadták a mechitharista atyák „Mikor közöttük vagyok — mondja a levél — azt hiszem Kis-Armeniában vagyok.“ Végre arra kér, hogy küldjem fel nyelvtanát, mely városunknál van, hozzája; mert ki akarja nyomatni a mechitharistáknál. Dolgában még el sem járhattam, midőn a szomorú hír arról értesített, hogy Voith „nagyon beteg.“ Tüdőgyuladásba esett, és e gyilkos kór kilenez nap alatt tönkre tette a gyöngye szervezetet. Nem segíthetett rajta sem az orvosi tudomány kiválósága, sem az apáca gondos ápolása. Az utolsó napokban felment hozzája Kuczkóból (Szolnok-Dobokamegye) unokabátyja: Voith Simon nagybirtokos. Ez Turesa Mihály mechitharista atya társaságában — ki évekkel

ezelőtt a szamosújvári fii-árvaintézetben felügyelője volt Voith Antalnak — egész éjjeleket virrasztott a beteg mellett, ki midőn érezte végperezzeit: meggyónl és felvette az utolsó kenetet is. A derék meehitharista atyák a holt-testet zárdájokba vitették és innen temettek el a városi (Bees) központi sírkertbe örmény szertartás szerint.

Irodalom és művészet.

„Hántesz Amszoreá” Az örmény irodalom és szépművészet emberei büszkék lehetnek a bécsi meehitharista atyák ez illusztrált jeles Havi Szentlé-jére, melynek 1898-diki évfolyama igen gazdag tartalmú és nagy számú közleményt hozott. Hosszabb és bennünket is érdeklő cikkei közül a következők címét iktatjuk ide: Dásián Jakab, Egy pillantás az örmény régészetre (palaeographia), 6 közlemény. — Durian G. 4 közleményben ismerteti és kivonatolja Csámesian Gergelynek több orosz író közreműködésével szerkesztett „Testvéri segély” című örmény-orosz irodalmi illusztrált gyűjteményét, mely 1897-ben jelent meg Moszkvában. — Eznik „Az eretnekek pusztítása vagy a különféle felekezetek czáfolása” című V-dik századbéli klasszikus munkájának szerzési ideje és hitelessége, 3 k. — P. Govrik J. Gergely. (Hovhannesz Anéczhi ahév alatt), Az erzsébetvárosi örmények különféle polgári törvényei és rendeletei, 2 k. Az erzsébetvárosi örmények tekintélye az erdély-részi örménység előtt, 3 k. Erzsébetváros tanácsa és a Zádig-család között támadt egyenetlenkedések, 1 k. — Kázandsian János, Az eudoxiai örmények dialectusa, 6 k. — P. Khoszián J., Örmények Szmyrnában, 1 k. — P. Menevisian Gábor, A cikkek és könyvírás művészete, 1 k. — A modern nyelvészet, 4 k. — Tághpásián J., Byzáncezi Fmszt és történelmének elferdítője, 4 k. — Voith Antal, Erdélyi örmény tájszók gyűjteménye, 2 k. — A „Hántesz” a jelen évvel XIII-dik évfolyamába lépett. A csinos kiállítású lap előfizetési ára 4 srt. A szerkesztőség és kiadóhivatal czime: Redaction de la Revue „Hantess.” Wien, VII 2, Mechitharistengasse, 4.

Közgazdasági élet.

A párizsi kiállítás perzsa osztálya. A sáh az 1900-ban tartandó párizsi kiállítás perzsa osztályának elnökévé az örmény Khithábsdi ehánt nevezte ki. Az elnök-tábornok eddig Belgiumban a perzsa consulatus tanácsosa volt. Khithábsdi ehán Persia magas állású hivatalnokainak egyike, hol hosszas ideig volt a vámhivatal főnöke. Nehány év óta Párizsban lakik és így az ottani viszonyokat jól ismeri. Khithábsdi tábornok a perzsa építészet és styl

kiválóságát a perzsa osztály épületein akarja bemutatni. Ebben az osztályban lesz egy palota is. Csak az, ki ezt a palotát figyelmesen megnézi, szerezhethet magának fogalmat a keleti építészeti díszítés fényességéről. Ebbe akar olyan érdekes keleti tárgyakat elhelyezni, melyeket Európa eddig még nem látott: azért valószínű, hogy a perzsa osztály a kiállítás leglátogatottabb részeihez fog sorakozni...

Mi ujság az örmény világban?

„Az örök háborúság földje” cím alatt a „Budapesti Hírlap” 166. száma (jún. 17.) ezeket mondja: „Európa eszöndes és az örökbéke kongresszusán Hagában barátságosan ülnék egymás mellett törökök, görögök, szerbek, mintha keleti kérdés nem is volna, vagy már megoldva lenne. Jönnek panaszra emlékiratokkal az örmények, bolgárok és szerbek, hogy őket a török bántja, Európa adjon nekik jogot és védelmet; de a konferenzia visszautasítja őket, hogy rajta ne kereskedjenek, ő nem avatkozik az államok belügyeibe, csak az államok nemzetközi kérdéseit akarja elintézni úgy, hogy a háborút elkerüljék. Ez alatt a Balkánon és az örmény hegyek között Kis-Ázsiában foly a vér és tart az egymást halálosan gyűlölő népfajok irtó verekedése”... Ugyanezen érdekes vezérezik még ezeket is mondja: „Nemde Anglia bátorította négy évvel ezelőtt az örményeket lázadásra, melynek háromszázezer örmény lett az áldozata, s elpusztultak falvaik, városaik, templomaik és kolostoraik s több mint százezer ember életét csak úgy mentette meg, hogy szökve menekült az orosz kaukázusi tartományba vagy Bulgáriába. Anglia és Európa a megszárlásokért a törököt okozta, de segítségét az örményektől megvonta, kik azóta folyton üldözött alattvalói a szultánnak s összeesküvők. Még a rettegett kurdok most is rabolják, égetik és pusztítják az örmény falvakat. A mult hetekben jöttek ismét hírek az ő kegyetlenségükről.”

Rövid hírek. Az angol királynő Izmirliánt, Konstantinápoly volt derék nem-egyesült örmény érsekét, ki most Jeruzsálemben — számkivetése helyén — tartozkodik, tiszteletbeli ndvari papjává nevezte ki. — Az oroszok az örmény árvaintézetek számára újra 15000 rubelt (24450 forint) gyűjtöttek; a váni örmény ebinségeseknek pedig 2000 rubelt (3260 forint) küldötték. — Zakharián György örmény pap Bochara Samarkand nevű városában örmény kápolnát állított fel, melyben már tartanak istenitisztoletet.

Feladós szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéseiből. —

III.

Ecsmiádzintól Karakilissáig.

Ecsmiádzinban való időzésem alatt egy szolgát adtak nekem, a ki Trapezuntból származott s a kinek valamennyi rokonát alig néhány hónappal előbb a saját szemeláttára mészárolták le a törökök. Őt magát a rejtékhelyén pusztá véletlenségből nem fedezték fel. Mindennap egész csapattja a törökországi örmény menekülteknek jött a kolostor udvaraiba és a patriarkha ajtaja elé. Várakoztak a szerény könyöradományra, a melyet kaphattak, míg nem helyet jelöltek számukra az orosz-örményországi falvakban, melyek lakossága a róluk való gondoskodásnak terhét nehezen bír, de önként viselte. Könyörgéseikre, hogy a Kaukaszban szabad földet adjanak nekik, azt válaszolta az orosz kormány, hogy Szibériában kaphatnak elég földet.

Nagy csapat gyermek is volt ott, a kiknek szülőit legyilkolták. A kolostor befogadta őket s a katholikosz külön árvaházat építtetett számukra. Az orosz kormány azonban elrendelte az árvaház becsukását, mert iskolával volt egybekötve, a nemzeti örmény iskolák pedig szigorúan elvannak tiltva s a már meglevők legnagyobb részét is bezárták.

Ecsmiádzinból meglátogattam azt a helyet, a mely minden örmény előtt ma is legdrágább élő emléke a dicső multnak: a régi Bagratida-székvárosnak, Aninak romjait a sirák-i fensíkon. Az évszak arra kényszerített, hogy kerülő útat válasszunk Alexandropolon át, a mi százhetven kilométerre, harmaddél napra hosszabbította meg az egyébként valamivel rövidebb útat. Voltaképen az volt a tervem, hogy lóháton utazzam, mert az országút Ecsmiádzinnál megszűnik s nekem azt mondták volt, hogy Erivánon túl nehéz szekeren tovább jutni. A kolostorban mégis azt tanácsolták, hogy szekeret használjak s minthogy egy alexandropoli örmény felkész épen hazatérőben volt a katolikosztól kapott „myron”-nal (szentelt olaj), elhatároztam, hogy az ő társaságában teszem meg az útat.

A szekér azok közé tartozott, a melyeket a Kaukaszban elég különösen „phaeton”-nak neveznek: két útasnak és a kocsisnak való ülőhelylyel, erős rugókkal, visszahajtható felfedéssel és különösen erős szerkezetű tengelylyel és kerekekkel. Négy izmos loval fog eléje a kocsis, a ki — ámbár szintén örmény — az orosz fuvarosoknak a szokásos kék, az övön alól ránczos kaftánját viseli. Ilyen utazási alkalmatosságokat a Kaukasz vidékén minden nagyobb városban bérelhetni. A ki ismerős a viszonyokkal s tud az emberek nyelvén beszélni, napjára négy-öt rubelért (öt-hat forintért) megkaphatja a phaetont. Igaz, hogy 40—50 rubelért jó lovat lehet vásárolni Alexandropolban s a takarmány is meglehetősen olcsó. A kocsisnak egyébként az úton magának kell gondoskodnia a saját ételmezéséről és a lovainak ellátásáról. S nagy köszönettel veszi, ha útközben, a mint mi tettük, kenyeret, bort és tojást adnak neki.

Kora hajnalban kellett volna elindulnunk. Azonban már jó magasán járt a nap, mire befejeztük az előkészületeinket, elcsomagoltuk azt a sok enni- és innivalót, a mivel a kolostorban rólunk gondoskodtak s elvégeztük az egyes czellákban búcsulátogatásainkat. A felkész beült az utazó kocsinkba: engem még elkísértek a szerzetes atyák közül ketten jó darabig ecsmiádzini fogatjukkal.

Kirohagtunk a kolostor kapuján Örményország derült, ragyogó tavaszába. Vághársábad falán át. Mintegy iránytűnk volt északnyugatnak az Árákádz örök hó fedte, többszörösen esücsözött orma. Bármerre tekintett a szem, minden élt, zöldell és virult a hűtő láhainál elnyúló térs rómaságon. Ezernyi palakban rohant tova a víz, melyet a meleg nap a magashól, a fehér téből elővarázsolt; igavonó ökörfogatokat lehetett látni, a melyekkel hosszú vonalakban törték fel a fényes fekete földet az örmény parasztok. Viruló barackfaligetek s a tavasz első zöldjében pompázó karesű jegenyék szegélyezték az útát. Talán még soha nem lélegzettem olyan balzsamos levegőt, mint ezen a napsugaras délelőten, vilám madárdalnak s a tavaszi vizek halk csobogásának közepette az Araxes síkján.

Útolt az elválás órája. Kiszálltunk a kocsiból s itteni szokás szerint háromszor arczon csókoltuk egymást, aztán átültem a lelkészhez, a kinek mostantól kezdve napokon át útitársamnak kell vala lennie, mert úgy állapotunk meg, hogy Alexandropból Ani romjaihoz is el fog kísérni. Két szerzetes-barátom visszafordult szekérével a kolostor felé, a kocsistunk pedig meggyorsította a lovak ügetését, hogy alkonyatig elérhessük kiszemelt éjjeli szállásunkat, Karakílissa falút.

Egy órai erős hajtás után észrevettem, hogy megváltozott a talaj jellege. Az út emelkedni kezdett s mind dőczögösebbé lett; megszűnt a földnek művelése mindkét oldalán; közeledtünk az Árákádzhoz s az óriási láva tömegei által elborított vidékhez. Valóban csodálatos képződés ez a hegy. Kialudt vulkán, de nem olyan, mint az Ararát és szomszédei vagy a legtöbb kráterhegy, nincs többé-kevésbé hegyes kúpalakja. Hosszú sora előtt az évezredeknek ezen a helyen forró lávatömeg omlott ki roppant tömegben a föld mélyéből. Ezek a tömegek előbb szétömlöttek, majd megmerevedtek, de a mélységből folyvást újabb és újabb lávaáram hatolt rájuk, úgy, hogy lassanként paizsalakú lapos, de mégis több mint négyezer méternyi magasságú hegy halmozódott fel.

Ez az oka annak, hogy az Árákádz nem tesz reánk imponáló benyomást, eltekintve a meredélyes esücsától, a

mely négy óriási oromná van szélszakadva s örök hó által borítva. Lapos oldalai nem állanak semmi egyébből, mint megmerevedett, részben már szét is mállott lávaáramoknak roppant tömkelegéből. Emé tömegeknek alsó részén, a hegyesűcs keletén és délkeletén vonul végig az út Esmiádzinból Alexandropolig.

Az Árákádztól kelet felé kisebb, de igen meredek hegy emelkedik, voltaképen csak hatalmas, déli oldalán beomlott krátergyűrű, az Ara-Issa. Belőle is hatalmas lávatömegek szakadtak ki s az Árákádz lávájával egyesültek a hegynék mindkét oldalán, úgy, hogy az út mint egy lapos nyergen megy át közöttük. Több óráig ügettünk ezen a nyergen; balról az Árákádz szakadozott hótetője, jobbról az Ara-Issának szürkés-fekete, komor körfala, melynek szakadékán át jól ki lehetett venni a krátertölésér fenekét.

Érdekes kép tárult elénk az útról egy mély és széles völgymedenczébe, melyet az Árákádztól leomló vizek vájtak a lávatalajban. A fenekén s lejtőin nagy falú feküdt, híres bortermelő hely, a hol a meredek hegyoldalokat égetően sütő nap kitűnő szőlőt érlel meg. Utitársam vásárolt is itt jókora nagyságú, borral teletöltött tömlőt, a melyet lábaink elé helyeztünk a kocsiban. Mind rosszabbá lett eközben a sok kanyarulattal fel és lehajló út. Olykor minden úttest és oldalárkok nélkül neki vágott a meztelen lávatalajnak, úgy hogy a kocsi minden izben recsegni-roppogni kezdett s a rugókon ide-oda himbálózott, mint tengeren a vihar által korbácsolt hajó. Huszszor is kitétem az egyik lábomat, hogy a már-már elkerülhetlennek látszó felfordulás esetében idején kiugorhassak. Nem történt azonban semmi, s végre is egyébnemű bajba kerekedtünk, a melyről alább fogok megemlékezni.

Több izben megpihentünk, különösen a hol érdekes régi egyházi építmények kerültek útunkba, sajnos, majdnem kivétel nélkül romokban vagy dűledező-félben. Legszébb volt ezek közt az egykori Ágánávánkh kolostor ezeréves összedőlt temploma az Ara-Issa lábánál, régi lávaáram tetején közvetlenül a kráter alatt. Midőn a kocsink megállott a templomnak alacsony paraszt házikók közt fekvő vörös faragványokkal ékesített főkapuja előtt,

az útitársam egy asszonytól aludttejet kért, hogy a templom megszemlélése előtt kissé felüdítsük magunkat. Csakhamar hoztak is egy tállal: de hogyan együnk belőle? Mert a kunál ezeken a felreeső hegyi vidékeken ismeretlen valami. Kíségített a magunkkal hozott sütemény, a „lávás.“ Egy letört darabot lapátszerűen összehajtunk, kimerjük vele apránként az aludttejet s a röglönzött kanalat tartalmával együtt megeszszük. Nem tagadhatni, hogy jó oldalai is vannak ennek a rendszernek. Egyébként az aludttej jó kövér, kissé zöldes volt. A parasztlaszony csak vonakodva fogadott el érte egy pénzdarabot; aztán haza sietett s nagy csomó „lávás“-t hozott, úgy hogy nagy készletünk daczára magunkkal kellett vinnünk az útra az ő ajánlékát is.

Az egész ország tele van az ágáthavánkhi templomhoz hasonló, romokban heverő építészeti emlékekkel, melyek jobbára a IX—XIII-ik századokban keletkeztek. Nem messze Ágáthavánktól, valóságos sivatagában a lávatörmelékeknek fekszik Muni falu, szent György híres bucsújáró templomával s részben még fennálló kolostorával, a melyben ez idő szerint csak egyetlen egy agg szerzetes lakik. Szerzetesi élet a szónak régi egyházi értelmében ma már alig is van Orosz-Örményország területén. Az egyetlen népes kolostor Ecsmiádzin; de az ottani szerzetesek voltaképen nem is élnek kolostori életet. Ecsmiádzin székhelye az örmény egyházkormányzatnak s központja az egész nemzet vallási és általában véve szellemi törekvéseinek; s ebben a szervezetben határozottan megjelölt állása és feladata van a kolostori konvent minden tagjának. A zsinatnak, mely az örmény egyházat kormányozza — a patriarcha elnöklésével s az orosz kormány által kinevezett procurator közreműködése mellett — állandó székhelye Ecsmiádzin. A lehetőség szerint minden jelentékenyebb állást az egyházban ecsmiádziniakkal töltenek be, a kik itt előbb mint egyszerű szerzetesek, majd mint archidiaconusok és vártábédek kitünő iskoláztatásban részesülnek.

Látogatott hely Sevân is, számüzetési helye a megrendszabályozott papoknak. A többi kolostort, a mennyiben nem döltek még össze, jobbára csak egy-két szerzetes

lakja, hogy a megszentelt helyek ne pusztuljanak teljesen el. Török-Örményországban nagyobb számmal vannak még a régi módon lakott kolostorok. Hajdan egész Örményország tele volt szerzetes-házakkal, a mint ezt a romoknak maig fennmaradt „vánkh” (kolostor) elnevezése is tanúsítja.

* * *

A kocsisunk úgy számított, hogy két órával Ágáthá-vánkh elhagyása után, az éj beálltával Karakilissába érkezünk, a hol szállója van az utasoknak. „láchtá”-val az alvásra s számovárral a theakészítésre. Az út valamivel járhatóbbá lett, sőt egy idő múlva valóságos műút jellegét öltötte magára, ott, a hol töltés és izevelt köút segítségével az Árákádzról leomló folyón kellett átmennie. A folyó azonban, sajnos, néhány nap előtt részben megváltoztatta az ágyát s mintegy száz lépésnyire a hídól mély hézagol szakított a töltésbe. Ezen rohant tova a víz, míg a hídnek izezetei alatt magasra halmozott kötörmeléken kívül semmi sem lehetett látni. Kocsisunk letért az úttöltésről s úgy gondolta, hogy kevésbé a híd alatt oly helyre talál, a hol könnyen át fogunk mehetni.

Nem így történt. Alig jutottak lovaink a kocsival a víz közepe tájáig, sebes áram fogott körül. A kocsis ülésébe kellett fogóznunk, hogy ki ne essünk. Egyszerre megállottak a lovak s semmi áron sem voltak továbbmenésre rákényszeríthetők. Nyugtalankodni kezdtek, reszkettek; az egyik már majdnem el is szakadt a kocsitól. Helyzetünk fölötté válságossá lett, az áram minden pillanatban feldönthette a kocsit s a mélységbe sodorhatott mindnyájunkat lovastól és máhástól együtt. Aggodalom fogta el a kocsist. Az a terve látszott egyedül megvalósíthatónak, hogy mindenek előtt magunkat és a lovakat mentsük meg. A felszólítására kész voltam hozzálátni a mentéshez. Ráveteltem magamat a kiszabadult lóra, megragadtam a hámját s a part felé hajtottam. A szegény pára alkalmasint valamely üregbe lépett, egyszerre összeroskadott s én vele együtt a vízbe estem. Igaz, hogy csak pár méternyire voltunk még a parttól, de nem is sejthet-

tem, hogy nagy nehezen fölkapaszkodván, milyen mélységbe jutok a legközelebbi lépésemmel. Kezemben tartva a ló vezetéket, néhány nagy kő segítségével, a melyek a part meredek falából kiállottak, végre mégis szárazra jutottunk.

Ezalatt a kocsis és lelkész útitársam folyvást keresztel vetellek a kocsiban. A látottak után nem volt kedvük a lovakkal próbálkozni meg. Az izmos kocsis levetkőzött, vállára vette nehéz bőröndömet s szerencsésen partra hozta. A lelkész követte a példáját; majd ismét visszatért a járműhöz a kocsis s egyik csomagot a másik után dobta ki a partra. Aztán a lóra vetette magát, hogy a legközelebbi falúból segítséget hozzon: mielőtt még a hideg áradatban álló másik három ló erejét vesztí vagy a kocsi felborul.

Eközben leszállt az alkony s erősen lehűlt a levegő. Bőrig ázva meglehetősen biztosra vehettem a kaukazi váltólázat. Felnyitottam a bőröndöt, tetőtől-talpig átöltöztem, aztán a kelő hold fényénél türelmesen várakoztam a lelkészszel együtt a kocsis visszatérésére.

Egy óra múlva megjött a segítség. A kocsis magával hozott egy parasztot két bivalval s erős hosszú kötéllel, melyet a szekér köré csavartak. Az óriási erejű állatoknak a lovakkal együtt ötször kellett neki iramodniok, a míg kimozdíthaták s partra húzhaták a kocsit, melynek semmi baja sem esett. Alkalmasínt régen darabokra tört volna márha az egyik kereke nem akadt volna fenn a folyó mélyében fekvő nagy kövek között.

A paraszt egy rubelt kapott a segélynyújtásért s távozott a bivalvaival, mi pedig arról tanácskoztunk, hogy vajjon keressük-e azonnal fel a legközelebbi falut, vagy pedig tovább haladjunk a mintegy két órányira levő Karakilissába. Kocsisunk az utóbbit ajánlotta s mi megfogadtuk a tanácsát. Volt még nálam egy palaczk eriváni erős vörös bor: belevegyítettem a tábori üvegemben hozott cognac utolsó maradványát s megosztottam hármunk között, hogy elejét vegyem a meglülés rossz következésé-

nek. A kocsis utóbb váltig erősítette, hogy ez az ital óvta meg a láztól: én azonban úgy vélem, hogy nagyobb szerepe volt az egészségünk megóvásában annak a jókora chinin-adagnak, melyet lefekvés előtt bevettünk.

A negyedik közlemény jövő füzetünkben.

Dr. Molnár Antal.

Az ősmagyarok Örményországban.

Lukácsi Kristóf állítása, hogy a magyarok egykor Örményországban laktak, fényesen bebizonyul. Ime én is járulok hozzá egy újabb adattal, mely Sophus Bugge norvég egyetemi tanár „Lykische Studien I.” (Christiania, i Kommission hos Jacob Dylwad 1897) 73. oldalán olvasható. Azt mondja Bugge: „Egegheacz az örményben nem áll egyedül. Az örmény nyelvben sok helynév van, mely „város” vagy „falú”, vagy „völgy”, „hegy”, „kastély” jelentésű főnév mellett főbesszámú birtokos-esetben áll. Így Hájocz azor Chorenei Mózesnél, Nagy Örményország egyik megyéje, Vaszburágán tartományban = Örmények völgye, leárn Keghmánecz Chor. Mózes II. 53. (Szongott Kristóf jeles Chorenei-fordításában 145 oldal) megye Perzsia határán = gypjú hegy: háczhegacz khiugh = Körisfalú (v. ö. a magyarban Kis-Körös, Nagy-Körös), Ághvánicz pert = Albánvár és a mi ránk nézve a legfontosabb: Madsaráecz kiugh = Magyarfalva.” „Nagyon sok ilyen név van Indsidiánnál” mondja tovább Bugge.

Valamint a sok Örményes helynév hazánkban, bizonyítja, hogy e haza földjén örmények régebben is laktak, úgy a Madsaráecz kiugh = Magyarfalva megőrizte az örmény földön a régi magyarok emlékét.

Dr. Patrubány Lukács.

Az árdsesi örmények eredete.

Tudva van, az „Armenia” is többször említette, hogy Árdses Romániában eredetileg örmény helynév, s az árdsesi templom, Románia legszebb és legrégibb műemléke, melyben örmény felírás is van, eredetileg örmény templom volt. Kétségtelen, hogy az örmények régebben laktak Románia e részében, mint a románok. Az örmény települések nagyon régi időre mennek vissza, és ilyen gazdag örmény telep volt Árdses is.

Bugge Lykische Studien I. 75 szerint „*Armenia*” változata „*Armenia*” (Ptolomaeus) a Vántó egy része, az örmény Árcses-ről van elnevezve, a honnan Árcsésá-hovid = Árcsés-völgy (Hübsehmann, Armenische Grammatik I. 404). Világos ebből, hogy a romániai árdsesi örmények ványvidéki örmény települők voltak.

Dr. Patrubby Lukács.

Az ember.

(A „növények élete” című mű olvasása közben)

„Hah, iszonyu, mi lett már ma
Az ember, e hitvány féreg!
Önhittségben oly nagy, hogy in:
E sárgómbön nem is fér meg!”

Ép, mint hajdan, a gigások,
Ostromolja már az eget,
S téged, Isten, teremőjét,
Trónfosztással is fenyeget!

Oh, nem lehet messze, távol
Istennek boszuló napja,
Melyen ezt a „gőgös semmit”
Egy nagy mennykövel lecsapja!”

Ily beszéd gyakori mostan:
S furesa vón, ha ez mind igaz;
Hogy az ember, Istenműve,
Mind oly „hitvány” mind olyan „gaz”.

Dehogy van ez, dehogy van így!
Hisz’ Istentől jött a szikra,
Mely kútatva, ront, meg alkot,
Behatván minden titokba.

És ezt látva, a nagy Istent
Nem harag, de öröm éri:
Hogy a parány az emberbe,
Mit ő lehelt gyermekebe,
Még a porban is isteni!

Valódi tudomány, igen!
Bizton az Istenhez vezet;
A butaság s a bűn csupán
Mer fogni ellene kezét!

Józsa János.

Az örmény lapirodalom története.

— Arthur Leist: „Litterarische Skizzen.” —

Az örmény nép műveltebb elemei rendkívül nagy szükségét érezték egy oly lapnak, mely a belletristikai irányt képviselné, ép ezért egy gazdag és művelt konstantinápolyi örményekből álló lársaság tetemes pénzösszeget ajánlott fel a bécsi mechitháristáknak oly czélból, hogy egy szépirodalmi lapot szerkesztszenek; a mechitháristák e megbízatásuknak eleget téve 1858-ban megindítják az újabb európai sajtó legfinomabb izléseit is teljes mértékben kielégítő első örmény szépirodalmi havi folyóiratot: az „Európá”-t. E lap megjelenése előtt négy évvel még keletkezett két örmény újság; mindkettő Konstantinápolyban. Az egyiknek czíme „Noján Ághávni” (Noc galambja) volt, melyet két örmény ifjú Márgoszian és Ábro szerkesztettek; mindketten a portánál tolmácsként voltak

alkalmazva, s így bő alkalmuk volt lapjuk olvasóival mindig a legújabb és legmegbízhatóbb tudósításokat közölni. A másik lap a még most is fennálló „Mászisz”,¹⁾ mely igen hathatósan szolgálta a konstantinápolyi örmények érdekeit, s daczára azon beláthatlan nagy akadályoknak, melyek Törökországban egy ily vállalat ellen irányulnak, életképességének egész a mai korig nem egy tanújelét adta.

Az ötvenes évek vége felé még több más örmény lap látott napvilágot, melyek részint politikával, részint tudománnyal és szépirodalommal foglalkoztak. Ezek közül legnevezetesebb volt a „Másziác Ághávi (Ararát galambja) című illusztrált havi folyóirat, melyet Párisban három szerzetes alapított; e lap szerkesztését később a híres philologus Ávjázián érsek vette át. Konstantinápolyban alapítatott a „Muzájk Másziác” (Ararát muzsái), mely főleg francziából és németből áttüzetett szépirodalmi közleményeket hozott, valamint a „Meghu Konstantinopolso” (Konstantinápolyi méh) a kéthetenként megjelenő híres satírius lap. Ugyancsak az ötvenes évek végén jelent meg egy Mántinián nevű pap szerkesztésében a „Meghu Hájasztáni,” (Örményországi méh), melynek vezetését a szerkesztő halála után 1862-ben Simonjánecz vette át.

Az örmény sajtónak tulajdonképeni virágzási korszaka a 60-as évek végével kezdődik, midőn az örmények egész szellemi élete nagy lendületet vett. Ekkor alapítja Pátkánián Ráphael „Hivszisz” (Éjszak) című lapját, s ugyanekkor látnak napvilágot a „Térunk Hájoczh Áschári” (Örmény világ helyzele), „Hüsziszáphájl” (Éjszaki fény), „Lujsz” (Világosság) és „Árarát” című részint politikai, részint szépirodalmi lapok. 1876-ban alapítja Hovhanneszian Ábgar lapját.

1793-tól 1890-ig összesen 151 lap és folyóirat keletkezett, és pedig 60 politikai, 31 szépirodalmi ismeretterjesztő lap, 35 politika-szépirodalmi, 5 pedagógiai, 4 zenei, 5 orvostudományi és egészségtani, 1 jogtudományi, 5 humoristicus és 2 divatlap.

¹⁾ Az Ararát hegynék örmény neve Mászisz.

A jelenleg ¹⁾ örmény nyelven megjelenő lapok és folyóiratok jegyzékét, megjelenési helyüket is megnevezve, a következőkben foglalhatjuk össze. Konstantinápolyban: „Árévelk“ (Kelet), a hetenként egyszer megjelenő „Hájrenik“ (A haza) című mellékletével. „Punds“ (Bokréta), „Luszs“ (Világosság) című napilapok; „Máshisz“ (Ararát), „Ávédáper“ (A követ) a protestáns missionáriusok hivatalos organuma, „Ávédáper Mángáncz“ (Gyermekkövet), „Pjurágén“ (Forrás), „Purászilán Mángáncz“ (Gyermekkert), „Éndánik“ (A család) hetilapok; „Kidágán Sárzsum“ (Tudományos mozgalom), „Jérgrákund“ (Földgömb), „Mádénátarán Zsoghovértián“ (Népkönyvtár), „Sárzsum“ (Mozgalom) havi folyóiratok. Smyrnában: „Ársálujsz Árártián“ (Ararát hajnala) napilap és „Árévelián Mámul“ (Keleti sajtó), havi folyóirat. Warnában: a hetenként kétszer franczia és örmény nyelven megjelő „Irávunk“ (Jog). Velenczében: „Pázmáveb“ havi folyóirat. Marseilleben a hetenként kétszer megjelenő „Armenia.“ Tiflisben: „Méság“ (A munkás), „Nor Tár“ (Az új időszak) és „Meghu Hájásztáni“ (Armenia méhe) című napilapok; „Árczákánk“ (Visszhang) és „Áchpjur“ (A forrás) hetilapok. Ecsmiádzinban: „Árárát“ és „Mángávárdsánoczh“ (A nevelő) havi folyóiratok.

László Márton.

A magyarhoni örmény családok genealogiája.

Lapunk szerkesztőjének legújabb munkájáról az „Ethnographia“ (X. évfolyam, 2. füzet. 1899, 240—241 lap.) ezeket írja:

Az „Armenia“ buzgó szerkesztőjének ez a legújabb műve önmagában is becses munkát. Nagy fáradsággal összehordott nyelvészeti és történeti anyagnak lelkiismer-

¹⁾ Leist ezen érdekes dolgozatát 1886-ban írta; tehát a „jelenleg“ alatt nem 1899-et, hanem 1886-ot kell érteni. Nemso-kára adjuk a folyó évben megjelenő lapok jegyzékét is. Szerk.

retes feldolgozása. Minket azonban ezen a helyen különösen azért érdekel, mert hazai néprajzi irodalmunk egyik igen érezhető hiányosságának soká már nem halasztható pótlására nyújt alapos reményeket. Mert habár a hazai örménység már régóta dicséretes szorgalommal dolgozik azon, hogy mulját, ősi hazáját, Magyarországra való beköltözését irodalmilag a magyar közönséggel megismertesse, véletlen körülményeknél fogva éppen annak a feladatnak megoldásával késlekedik, a melynél — tekintve a magyarságba való beolvadási processus gyorsaságát, — igazán a *periculum in mora* esete forog fenn. Értjük a magyarországi örménység néprajzi leírását, a hagyományok összegyűjtését, melynek sürgősségére pár évvel ezelőtt Herrmann Antal éppen Szamosújvárt mutatott rá egy nagy hatást keltett előadásban. Az „Armenia“ minden egyes száma megnyugtalt ugyan arra nézve, hogy Szongott Kristóf teljes tudatában van az e téren is első sorban rá váró feladatnak s például Szamosújvárról kiadott monografiájában is több adalékot közöl a hazai örménység etnografiájához, azonban megvalljuk, egy kissé intenzívebb munkásságot szeretnénk látni éppen ebben az irányban. Az „Armenia“ talán nyithatna állandó rovatot örmény néprajzi adatok számára, a melyben a különböző hazai örmény telepeken még életben levő népszokások leírását közölhetné. Ezekből lehetne azután egy összefoglaló rendszeres képet összeállítani. Ismételjük: Szongottnak most megjelent műve biztató jel, hogy erre sem kell hosszasan várnunk. Az annyira fontos családnevek révén igen sok olyan ér bukkant elő, a mely a néprajzi nyomozásokat nagyon meg fogja könnyíteni, sőt mi több, ha már talán teljesen kiveszelt szokásokra, család és társaséleti felfogásokra is rátereli a figyelmet. A magyar hazába települt örménységnek foglalkozási viszonyaira nézve ez a könyv már kész történeti vezérfonal. A szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyószentmiklósi és csikszépvízi anyakönyvekből nagy gondnal összeszedett névadatokhoz járult különösen a szamosújvári kereskedő- és tímártársulatok levéltárainak gazdag anyaga s végül a szóhagyomány, a mit Szongott speciális körülményeinél fogva teljesen kiaknáz-

hatott. Így aztán igen tanulságosan mutathatta be, hogy két század lefolyása alatt az ősrégi keleti hagyományok mily átalakulásokon mentek át a teljesen új viszonyok közé jutott örménységnél. E hagyományok némelyikének ereje, másoknak elgyöngülése, s az új világ fogalmainak, viszonyainak lassankénti befoglalása igen érdekes folyamatképe a családnevek adatai által megvilágítva. S mindez talán a legnehezebb és legnevezetesebb előmunkálat a magyarországi örménység etnográfijához.¹⁾ (E. L.)

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAPHIÁJA.

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Tizedik folytatás).

Br. Hauer megérkezését tudatja a főispán Deésről és Gáborfi Pál Beszterczéről. — A városi tanács császár-madarat, fogolyt és halakat „mélts. obrister Tatetzkítől Naszodról expressus által” rendelt.

Az ő Felsége számára leendő „halasztatást” Novák Márton „senator vállalta magára. Az ő Felsége konyhája számára szükséges requisitumok aug. 12-én már beszereztek.”

„A tanács a választott közönséggel arra törekedvén és minden gondoskodását, teljes igyekezetét arra fordítván, hogy ő Felségeiknek ideérkezésekkel a legnagyobb tiszteletnek megtételében legkisebb fogyatkozás se legyen.” Jakabfi Kristófol, a majorsori bíról embereivel együtt meghízzák, hogy vigyázzon a tűzre; a Kinnajer-féle „lovas regiment obesteréhez expressust” küldenek egy levéllel, melyben kéri, hogy „a regiment-musikás bandáját fáradságoknak illő jutalma megadása mellett a jövő szombaton est-

¹⁾ „A magyarországi örménység etnographiája” megírva készen főkönyvben van és ha a jó Isten kedvez egészségemnek, mihelyt befejezem az „Armenia”-ban most folyó nagy munkámnak („Szamosújvár város monográfiája”) küzzétételel, rögtön hozzákezek az „ethnographia” kiadásához.

Szongott Kristóf.

vére küldje ide, maga is személyesen megjelelni méltoztassék.” A levél így szól:

Mélt. Obester ur! Tiszti tudósításokból értesünkre esett, hogy Urunk Fejedelmünk nagyméltóságú kíséretével együtt aug. 17-én vasárnap ide Szamosújvárra meg fog érkezni. Feltett célunk, hogy ő Felségehez viseltető szíves indulatunkat a bandái muzsikának productiojával is belbizonyítsuk (különben értesünkre esett az is, hogy a király ő Felsége a musikai hangot nagyon kedveli), azért instálunk a mélt. Obester urnak illő tisztelettel, hogy a ns. regiment egész bandájának a városnak költségén leendő idejövetele iránt méltoztassék oly fogamatos rendelést tenni, hogy a banda szombalon délután ide érkezhessék meg. Kötelezzük magunkat arra, hogy a leglisztesegebb intention kívül, a méltóságod által meghatározandó fáradságoknak jutalmát is megadjuk.” (Vár. lev. 1817—1401 sz.).

Obester Lusintzki Szász-Régenből írja, hogy a banda Szebemből csak 20-án indulhat, azért Kolozsvárról rendelte a város „illő fizetés mellett a legjobb chorust.”

Br. Josika írja, hogy a „saxoniai követ, miniszter Bombelles is jön, tehát ennek szállásáról is legyen gondoskodva; ő Felsége 17-én (szombat) délután 4—5 óra közt megérkezik.”

„Mi szab. kir. szamosújvári Tanács és választott közönség, a Király eő Felségének e városban lett megérkezésekkel bizonyos ajándéknak bemutatásával gratificálni kívánván, a végetti físzl. Kovrik Simon urtól egy ausz-czugol¹⁾ a császárné Ő Felsége számára megvettünk 5000 frton.” (Vár. lev. 1817—1408. sz.).

„Annak örökös emlékezetére, hogy a dicsőségesen uralkodó I. Ferencz császár és császárné eő Felségeik ezen szab. kir. Szamosújvár másként Örményvárosban e folyó 1817. esztendő aug. 17-én ezen város közönségének nagy örömére lett megérkezésekkel az úgynevezett Vizütczában senator Markovits Bogdán és Placsintár Dávid házánál quartélyt teljes megelégedéssel elfogadni méltoztattak, a választott közönséggel lett egyetértésből és közakarathból elhatároztatott, hogy a Vizütcza ezután Királyútczá-

¹⁾ A német Eszeug elrontott alakja, magyarul: evőeszköz, étyszer (kés, villa, kanál).

nak és az új hid királyhidnak neveztessek.“ (Vár. lev. 1817—1871. sz.).

„Ő Felségeiknek iltén lett elfogadások, megszállások, mulatások és ezen királyi város iránt viseltetett kegyes leereszkedésekről készített conceptus a bécsi Magyar Kurir-hoz küldetett kinyomtatás végett.“ (Vár. lev. 1817—1866. sz.).

Két kérvényt nyújtott be a tanács itt helyt a királynak: egyik a dominiumra vonatkozott. Ebben azt kérték a szamosújváriak, hogy az inscriptionalis idő elteltével maradjon kezökben a dominium; a másik következő:

Sacratissima Caesarco-Regia et apostolica Majestas! 1817. aug. 17. Ea Majestatis Vestrae Sacratissimae Clementia, qua ad felicitatem populorum Suorum procurandam Privilegia a legitimis Regibus collata labefactata etiam restaurare, tanto magis ipso etiam continuo usu roborata, quotidiana teste experientia confirmare benigne dignetur, animata communitas Liberae Regiaeque Civitatis Szamosújvár alias Armenopolis medio supplicis sui Libelli, anno praeterito 1811. per Deputatum suum senatorem D. Adeodatum Markovits Viennam ablegatum e motivis attunc adductis, sustinuerat supplex orare

1-o. *Ut in locum centum millium Rfnorum Bancalium antea inelytis Statibus et Ordinibus magni Principatus Transilvaniae oblatorum summam Triginta Millium Rfnorum, titulo Reluitionis duorum onerum, ut pole inquantizationis militaris et sistendarum praejuncturarum per nos eo, quo Inelytis Statibus et Ordinibus visum fuerit in Schacdis cambialibus semel pro semper administrandam a parte Civitatis nostrae pro sufficienti elementer agnoscere et determinare, ac una nos in Statu nostro privilegiati a Divo Carolo Sexto impetrato, per Mariam Theresiam et Josephum Secundum confirmato ipsoque longaevo usu roborato alterato, hac in parte articulo Diactali per I. Status et Ordines anno 1791 submisso benigne conservare.*

2-o. *Ut in renumerationem recognitae nostrae diuturnae fidelitatis et singularis in promovendo cum emolumento Status Publici commercio, testatae industriae praefatorum Inelytorum Statuum et Ordinum Transilvaniae articulum in ea parte, qua nos Jure Indigenatus ac Praerogativa Liberae Regiaeque Civitatis donandos esse duxerunt stabilire ac interea quoque Commerciale nostram Civitatem sensu Rescripti Regii anno 1792 die 26 maji editi, in statu quo conservandam benigne determinare dignaretur.*

Prout ad primum demissae nostrae petitionis membrum, dignata fuit Majestas Vra Sacratissima anno praeterito 1813, die 22 8bris sub Nro 2820 elementer risolvere in verbis: Ut ad clarificandam in substrato definitivam Resolutionem Regiam praevidere

summa titulo relictionis per supplicantem Communitatem pendenda cum eadem tractetur, cuius intuitu proinde supplicans Communitas semet ad Regium Gubernium convertendam habebit.

Sacratissima Caesareo-Regia Majestas!

1. Quandoquidem hujus benigne determinati Tractatus exitus nobis hucum usque incertus est, easum proinde in illum, ubi pendenda per hujatam Commerciale Communitatem summa relictionis viribus ejusdem haud competenter deligeretur, praevis Stissimam Vtram Majestatem supplices oramus, ut ex benigna consideratione meritorum in praememorato Libello fuse declaratorum et legitimatorum etiam dignetur circa determinationem Excelsi Regii Gubernii in hocde momento edendam benigne determinare, ut eadem, pro suprema decisione Regia Maiestati Vtrae Stissimae submitatur. Quod dum a Clementia Maiestatis Vtrae Smae de genu exoraremus ea quoque ex ratione ad Thronum ejusdem Mtis Vtrae Smae confugere sustinemus.

2. Quod quavis Deputatio Viennensis, in objecto praememoratorum duorum, inquantizationis scilicet militaris et testandarum praecincturarum, nec non negotio Domus Praetorialis in rationem J. Comitatus Doboka per Inclytos Status et Ordines Transilvaniae, contra sensum Benigni Decreti Regio Aulici anno 1840 die 29 martii nro 931 editi in gremio nostrae Civitatis commercialis erigi determinatae, per nos ordinata, eo pacto fuerit concessa, ut expensas ejusdem Deputationis privati cives supportent: qui tamen dicta Deputatio in utroque momento pro exoperando Publici bono consequenter antevertendis ejusdem insupportabilibus praedictis fuisset consensu totius communitatis ordinata: supplicamus Maiestati Vtrae Smae impensissime, dignetur Privatos hujates cives, quorum nonnulli jam satis cesserant, alii vero propter summam rerum omnium caritatem a longo tempore vigentem facultatibus suis lapsi essent, a persolutione expensarum titulo praescripto e cassa allodiali civibus propria in Rfnis 5000 facturam, clementer immunes reddere, ut hac ratione in meliorem pristinamque vivendi sortem evedti ad subministrandorum subministrationem capaces evadere possint ac valeant. Porro

3 Si quidem ad humillimas hujus commercialis civitatis memoriales anno praeterito 1814 Majestati Vestrae Sacratissimae ea cum demississima supplicatione medio Deputati dietae Communitatis promotas, ut isthaec Civitas a Comitatu Szolnok Interiorem ne avellatur, consequenter Inclyto comitatu Doboka ne ingremietur et Domus etiam ejusdem Praetorialis in ipsius gremio erigi determinetur Nihil hucusque resolutum habeatur, hoc etiam in passu ad Majestatis Vestrae Smae Clementiam supplices confugimus, orantes Eandem demisse: ut memoratis hujus Communitatis praecibus, e rationum momentis in iisdem adductis, benigne deferre, consequenter hanc Civitatem in illo, quo fuit, hactenus comitatu relinquendam, non secus Domum etiam Praetorialem Comitatus Doboka non in

haec Civitate commerciali, verum in ejusdem gremio aedificandam determinare dignetur. Tandem

4. Humillime Maiestati Vrae Smae pro ferenda medela notum facere sustinemus, quod posteaquam a centum Mille Rfnis titulo subsidii Bellici singuli hujus Principatus mereatoribus impositis, e gratiosa Excelsi Regii Gubernii ordinatione anno 1812 sub nro 9330 emanato intellexissemus ad hanc commercialem civitatem 20444 Rfnos 42 xros adrepartitos exstitisse, aequitatis rationi congruum fore existimavimus, eandem summam inter singulos cives mercatores et opifices jure et beneficio civico gaudentes, a proportionem contributionis subrepartiri; quod ubi Excelso Regio Gubernio e supplici Libello per opifices promotum innotum fuisset, dignatum est idem Excelsum Regium Gubernium medio gratiosi sui Decreti dd. 9. xbris 1812 emanati eosdem supplicantes ab onere solutionis cujusvis summae subsidialis immunes declarare. Quum proinde ratae subsidionalis mentionatorum opificum universim in 4000 Rfnis defixae administratio una cum Quotta mercatoribus imposita Excelsi Regii Gubernii Ordinationibus identidem adursa exstitisset, eas magistratus et electa Communitas hujus Civitatis fecit dispositiones, ut praecatacta 4000 Rfnorum summa e cassa allodiali exsolvatur, tanto magis, ut tota impositionis viginti mille quadringentorum quadraginta quatuor Rfnor. quadraginta duorum xrorum summa ad cassam Provincialelem eo citius administrari queat; prout effective administrata etiam habetur, ut docent Quietantiae super inde elargitae. Quum proinde praecpositae 4000 Rfnorum summae ad mercatores suas ratas exsolventes caeteroquin etiam per varias administrationes ac alias rerum vicissitudines in facultatibus suis debilitatos noviter fienda repartitio absque notabili eorundem aggravio fieri nequiret. Hoc etiam in momento

Supplicamus Majestati Vrae Smae quam demississime, ut dictos Gremiales mercatores, ab onere persolutionis praerepetitorum 4000 ffnorum cassae allodiali civibus propriae fiendae benigne immunes reddere dignetur; ut taliter ad nova quoque subsidia suo tempore conferenda semel aptos esse agnoscere possint ac valeant.

Humilles perpetuo fideles subditi ac servi

(Benő Imre főjegyző fogalmazva- nya. Vár. lev. 1817—1409. sz.).	Magistratus ac electa communitas Liberae Regiaeque Civitatis Com- mercialis Szamosujvár alias Ar- menopolis in Transilvania.
--	---

A kérvény hátlapján a következő sorok:

Ad Sacratissimam Majestatem supplex libellus Magistratus et electae Communitatis Civitatis Szamosujváriensis

a) in deligenda summa relutionali onerum in quartitionis militaris et praejuncturarum rationem haberi,

b) a persolutione Expensarum ad Deputationem Viennensem factarum cassae allodiali praestanda, gremii sui cives immunes declarari.

c) Civitatem Szamosújvár a Cottu Szolnok haud avelendam determinari,

d) Cives Gremii sui mercatores a persolutione 4000 f. titulo subsidii bellici pro anno 1812 adrepartiri e cassa allodiali solutorum absolvendos decerni orantis.

Erre Bécsből a következő választ kaptuk:

2091

I. Preces supplicantium sub hodierno ea cum ordinatione R. Gubernii transmissas esse: ut tam quod 1-um et 3-um earundem puncta, medio Decretorum aulicorum dto 22. oct. 1813 No. 2820 et 29. mart. 1809 No. 931 demandatam, quam quoad reliqua petiti momenta genuinam adjecta opinione sua, intra octo hebdomadarum spatium submittat Informationem.

Quod ipsum supplicantibus pro interinali notitia hisce intimari.

Ex concluso consilii Cancellariae Reg. Trans. aul. Viennae die 5 septembris 1817 celebratae.

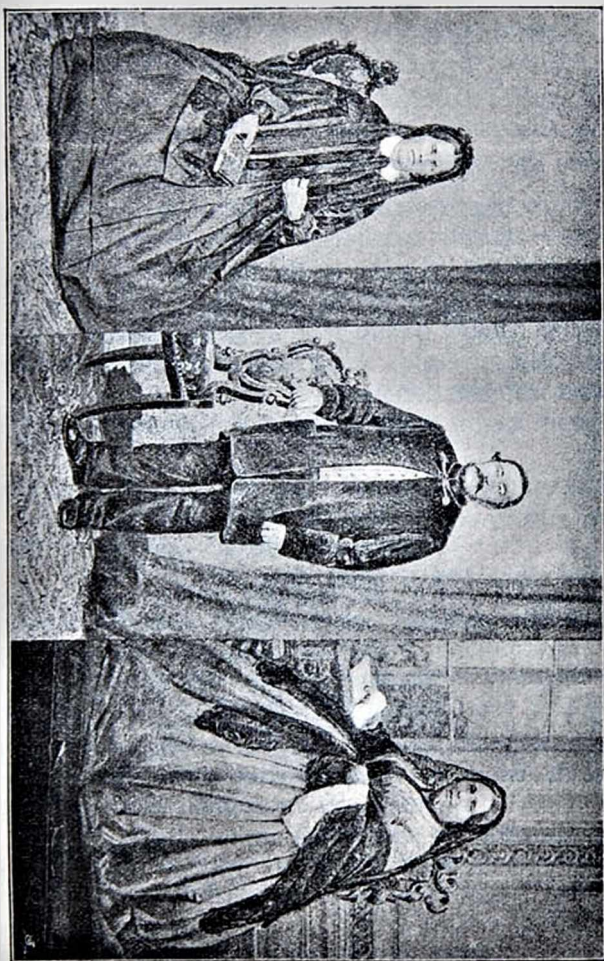
Josephus Dosa, secretarius aulicus.

(Vár. lev. 1817. 2091. sz.).

A királyi pár két napot töltött körünkben; megszerették városunkat, fogadtatásunkkal pedig nagyon meg voltak elégedve. Megnéztek sok mindent. Bemutatták a királynak a Deák-hármasokat is. A jó király a gyermekekkel meg is ajándékozta. A gyermekek felnőttek: a férfi megnősült és a két leány férjhez ment. Elérték — a mi nagy ritkaság még egy országban is — még unokái örömeit is. Egyik asszony Pappné Deák Helena 87, a másik Dschezné Deák Anna 88 évet élt, a férfi Deák Simon még most is életben van: 1891-ben dr. Herrmann Antal neves ethnographus, ki itt Szamosújvárt beszélt a férfiúval, ezt a nagyon ritka esetet megírta dr. Wirchownek.¹⁾

¹⁾ L. Szongott, Szamosújvár, a magyar örmény metropolisz, 85–86. lap.

Deek harrash

IX. Czikkely.

V. Ferdinánd kora.

(1835—1848)

1. Fejezet. *A hivatalos magyar nyelv.*

Alig alkotott a magyar országgyűlés fontosabb törvényezikket annál, mely a magyar nyelvet hivatalos nyelvvé teszi. A főkormányzói rendelet, mely azt mondja, hogy tanácsunk ezután „mind a kezelést, mind pedig a levelezést magyar nyelven folytassa” — a következő:

„A magyar nyelvről a közlelbi országgyűlésen hozott s legfelsőbben megerősített törvényezikk értelmében a kir. Kormányzók levelezéseit f. évi Karátson hó 2-án el fogja kezdeni s az 1848. év Boldogasszony hava 1. napján kezdődőleg mind kebelében, mind pedig alsóbb hivatali osztályai kebelében a kezelést is a levelezéseket az érintett törvényezikk utasításaihoz képest magyar nyelven fogja folytatni.

Mi is a nemes Tanácsnak oly rendeléssel adatik tudtára, hogy az irl 1848. évi Boldogasszonyhó 1. napján kezdve — ha előbb nem, — kebelében is mind a kezelést, mind pedig a levelezést magyar nyelven folytatni s erre nézve előre szükségessé képpen intézkedni is tartsa kedves és mulhatatlan kötelességének. Comes Iosephus Teleki, Stephanus Fülel” (14120—1877. kormányzói szám. Vár. lev. 1847—1537. sz.).

A főkormányzók tudta, sőt a rendelet második bekezdésében használt „folytatni” szóval el is ismeri, hogy mi már a rendelet kelte előtt jóval használtuk a magyar nyelvet; épp azért a „kezdve” és „ha előbb nem” szavakat a hozzánk intézett rendelethöl bátran kihagyhatta volna annál is inkább, mivel a tanácsunk és esküdt közönségünk a levelezésekben és legtöbb felterjesztésben III. Károly óta a magyar nyelvvel él. 1800 óta pedig városunknál a kezelés nyelve is magyar.

. . . És én ezt az örvendetes körülményt nem dicsek-
vésképpen hoztam fel; mert, ha dicsekedni akarnánk,
akkor méltán dicsekedhetnénk ¹⁾ avval az elévülhetlen, pél-
dátlan érdemmel: hogy a szamosújvári örmények tették
„a magyar nyelv művelő társaság”-ra (Magyar Tudományos
Akadémia) a legelső alapítványt. Felhoztam, hogy láthassa
a szives olvasó az ellentétet, mely a mi hazafias eljárá-
sunk és a főkormányshék ezen rendeletének kortévesztő
aláírása között létezik. A rendelet ugyanis a magyar nyelv
kötelező használatáról szól és az aláírás mégis latin („Co-
mes Josephus” és „Stephanus.”) Ellenben mi megtanul-
tunk magyarul beszélni és írni; de nem parancsszóra,
vagy kénytelenségből, hanem csupán hazafiságból . . . és
használjuk a szép, zengzetes magyar nyelvet szóban és
írásban, mert ezt parancsolja „kedves és mulhatlan köteles-
ségünk.” Bár követnék a hazafias örménység példáját
hazánk többi nemzetiségei is!

A belügyminiszter 1848. jún. 14-én ezeket írta a
városnak:

A mi után századokon keresztül epedünk, beteljese-
dett. Magyarország az egyesülés nagy szavát kimondván,
kezét nyújtá: ti Erdélyiek mint testvéreink elfogadtátok
azt, és koronás királyunk magas hozzájárulásával megál-
dolta és végrehajtotta a szent frigyot.

A két haza tehát teljesen egygyé lön fejedelmében,
törvényhozásában, kormányában, s bár mi névvel nevez-
zék magokat határai közt a különbféle nyelvű és val-
lású népek, mindnyájan testvérek vagyunk, s jog és sza-
badtság tekintetében nincs és nem lesz s nem lehet kö-
zöttünk különbség.

Ez egyesülésben szívünk legmélegebb vágyai telje-
sedtek. Ez egyesülés az elválásnak hazafiai bánatát szűn-
tette meg keblünkben. Ez egyesülés által le van rakva

¹⁾ Ha a dicsekedés szónak alapja a „dies” és a dies nem egyéb,
mint a „disz” szónak most önállóan nem használt másik alakja,
— akkor nem illetlen dolog a jó tettel eldiescedni; mert ebben
az esetben dicsekedni annyi mint: előhozakodni oly tetről, mely
nekünk diszünkre szolgál.

azon talap, melyen a közös ország népei jóllétének és dicsőségének óriás szobra fog fölemelkedni.

Történetünk új kiindulási ponton áll. A megszakadás korában színlődtünk, az egyesülés után erőnk, hírünk, nevünk virágozni fog.

De kell hogy a mely ország törvényhozására és a végrehajtó hatalomra nézve egygyé lett, lélekben és szíven, irányban és akaratban is egy legyen.

Epen a szabadság hajnalába esik viszzonegyesülésünk. Boldog jele az időnek. Szent elveinek utmutatása mellett haladjunk előre. Testvéreknek kell lennünk nem csak név szerint, de a jogokban is, s hatalmunk úgy mint jogszerű érdekeinkben és künn tiszteletben fognak tartatni.

Üdvözlünk titeket testvéreink, testvéreink minden nyelv és vallás különbség nélkül! üdvözlünk úgy a nemzet mint a magunk nevében!

Az unio napja reátok és reánk nézve is a boldogság, a dicsőség és a szerencse napja.

A két haza egy lett, határai közt nincs többé különbség.

A két nemzet egy lett, egymásnak minden jogaival és szabadságaival bír.

A nyelv és vallás sem ad sem vesz el jogot. A törvény előtti egyenlőség elvére lesz alkotmányunk fektetve.

Igazság és méltány lesz jelszavunk.

Illy nézetekkel vesszük áll. Ö Főlsége nevében Erdély kormányát. A hatalmat hozá ti adátok, a bizodalmat mi kérjük tőletek.

Szerencsésb időben az unio nem történhetett. Epen most van az egyesülésre a legnagyobb szükség. Tudjátok: a haza veszélyben van. Éljük a szabadság és veszély napjait egyetemben. A királyi szék állandósága és a haza épsége roskadoz. Tehát e kettőnek megmentése körül találkozunk elsőben is. Most mindenek előtt vívnunk és áldoznunk kell, hogy utóbb a szabadság jótéteményeit biztonságban élvezhessük.

Éljen az egyesült haza! Védelem a királyi székeknek!
Testvéri egyenlőség az ország minden népei között!

Budapest, Junius 14. 1848.

Az összes miniszterek nevében belügyminiszter: Szemere Bertalan". (Vár. lev. 1848—807. sz.)

X. Cikkely.

I. Ferencz József kora.

(1818 óta)

1. Fejezet. A király Szamosújvárt.

O Felsége I. Ferencz József 1852 aug. 2-án délelőtt érkezett körünkbe. A széplaki heggyen, a „Vizuteza“ alsó és felső végén igen szép és költséges diszkapuk voltak felállítva. A főpiacz páratlan pompában ékeskedett, hol Magyarország, Ausztria, a koronalartományok és a magyar vármegyék czimereivel ellátott gulák és diszoszlopok egész erdeje volt látható. Mindezeket a diszitményeket a sok ismerettel bírt, találékony eszű Gábrus Zachar tanár terve és felügyelete mellett készítették; ezen tárgyak közül a mondott „ezermester“ saját kezével is sokat csinált. O Felsége a piacon szállt ki kocsijából. Tenger nép. Szemlét tartott az ott felállított „kis-katonák“ felett, azután megnézte a várt, a kerületi irodát és a katonai intézetet; de a hirtelen megeredt és záporként hulló eső miatt el nem mehetett az örm. kath. plebániái templomba, hol Korbuly János administrator a szent kereszttel kezében, továbbá a papság, 100 fehérbe öltözött leány, a szépnem diszkoszorúkkal és a néptömeg várta, — hanem a barangok zugása és a mozsár-ágyúk durranásai között Kolozsvár felé hajtatott.¹⁾

¹⁾ L. Szongott. Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben, 85—86. l.

2. Fejezet. Görög kath. püspökség.

Szamosújvár város közönségének 1855. szept. 29-én tartott ülése fogadta be a visszaállított görög kath. püspökséget. Azért használom a „visszaállított” szót, mert itt — az örmény püspökségen kívül — még létezett a multban két püspökség. Az első — mely görög nem-egyesült volt — „vadi,” a másik „gerlai” görög kath. püspökség név alatt fordult elő; ellenben ez a harmadik „szamosújvári görög, kath. püspökség” nevet visel.¹⁾ De mivel alább e tárgyról külön cikkelyben önállóan szólok, itt bezárom ezt a fejezetet.

3. Fejezet. Örmény kath. gymnasium.

A városunkban létezett, de az abszolút korszakban beszüntetett „grammaticalis iskola”-t 1861-ben visszaállítja a városi közgyűlés. A négy osztályú algymnasiumot, az akkor még hatályban volt „Organisations Entwurf” határozatai szerint rendezik be. Ezt az örmény kath. magyar tan nyelvű középiskolát 33 évi fennállás után 1894. október havában a magyar közoktatásügyi miniszter a várossal kötött szerződés értelmében állami kezelés alá vette. Az állami főgymnasium felállításához a város 300.000 frttal járult. A főgymnasium új épülete mintaszerű, beosztása és berendezése pedig ritkítja párját. Erről a tárgyról alább bővebben szólok. (L. az „Állami főgymnasiumunk” című cikkelyt).

4. Fejezet. Beccses okirat.

Szamosújvár város közgyűlése 1861. jún. 27-én kelt határozata folytán „bizalmi szavazatot” küldött Deák Ferencznek. Erre nemsokára a „haza hőlese” Pestről következőleg válaszolt:

Tekintetes városi Közönség! Azon bizalomnak, melylyel engemet a tekintetes város kegyessége megtisztelt, csak akkor volnék képes megfélemlüi, ha szándékom szí-

¹⁾ L. Szongott. Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz 129—130. l.

lárdságának, erőm, tehetségem megfelelné. De a helyzet rendkívüli nehézségei között érzem gyöngeségemet, s csak e bizalom fog erősíteni, hogy ne csüggedjek.

Fogadja a tekintetes közönség irántam kijelentett kegyes bizalmáért mély tisztelettel párosult köszönetemet, melylyel vagyok

A tekintetes Közönségnek. Pest, júl. 16. 1861. alázatos szolgálója Deák Ferencz.

5. Fejezet. Az ékes-szóló püspök.

Erdély politikai képviselte 1861-ben — a király rendeletére — Gyulafehérvárra „konferenciá“-ra“ gyűlt össze. Ott volt az ország színe-java: báró Kemény Ferencz, gr. Mikó Imre; Suliciu, a balázsfalvi érsek; Saguna, a nagy-szebeni metropolita . . . Az örményeket képviselte Jakabb Bogdán, városunk tekintélyes, eszes polgármestere, ki magával vitte főjegyzőnket: Voith Mártont is. A „konferencia“ üléseil a várbán, a püspök nagy termében tartotta. A „konferencia“ előestéjén a püspököt fáklyás-zenével tisztelték meg; a nép szónoka Veszeli Károly gymnasiumi igazgató volt, ki ruházatával is értésünkre akarta adni, hogy dereng a „jobb kor“ hajnala: magyarkát és kalpagot viselt. A püspök: a „házi gazda“ a „konferencia“ folyama alatt hazafias beszédekben többször adta ragyogó ékes-szólósának fényes jeleit. E munka írója, mint gyulafehérvári gymnasiumi tanuló, egy mellékajlón át majdnem végig hallgatta a „konferencia“ tanácskozásait . . . Harmadnap azon perczekben, midőn a „konferencia“ már-már bezárult, felállott Fináli Henrik, ki gr. Mikó Imrének volt titkára és szép beszéddel köszönte meg a „konferencia“ nevében az előzékeny házi gazdának a szíves vendéglátást. Erre felállott Hajnalk és egy gyönyörű beszédben arra kérte az oszladozó konferenciát, hogy azokért az étkekért, melyek asztalra kerültek, ne neki, hanem az „édes“ hazának mondjon köszönetet. Mintha most is füleimben csengene a remek beszédének ezen végszavai: „A buza, miből kenyereinket sütötték és a „rózsamáj“-bor, mit elfogyasztottunk, a haza földjében teremtek; azért éljen a haza“.

Konferencia után városunk a püspököt hazafias magatartásáért egy szép íratban üdvözölte. Íratunk a püspököt a tepliczi fürdön találta, honnan Hajnald üdvözlésünkre a következő érdekes sorokkal válaszolt:

Tekintetes nemes városi Tanács és képviselő-testület!

Örvendve éretem meg nemes Szamosújvár városa és képviselő-testületének múlt hó 27-én 26. sz. alatt kelt becses sorából, hogy midőn kedves hazám iránt tartozó egyik főbb kötelességemet róttam le a hongyülésnek színe előtt, akkor a különösen tisztelt város általam mindenkor nagy becsben tartott és hozzám vallásos kötelekekkel is szorosabban kapcsolott lakosainak honpolgári bizalmával és jelentékeny elismerésével találkoztam, minek engem szerfelett megleltető kifejezését képezi a becses nyilatkozat. Melyért szívétves hálát mondvá kérem az Istent, hogy az igazságnak és jognak, a fejedelem, a haza és nemzet javára általános elismerést szerezní, az ellenes indulatokat lecsillapítani, a közbékét megtartani és a nép boldogságát a honpolgári erények alapján eszközölni, nekem pedig a nemes város tisztelve kedvelt lakóinak becses bizalmát és vallásos ragaszkodását biztosítván, mindnyájunkat égi és földi áldásai teljével elárasztván, főpásztori működésemet kedves szamosújvári híveim körében gazdag szellemi gyümölesökkal igalmasan megjutalmazni méltóztassék. Ki is egyébként főpásztori szeretetem s hazafiúi kitünő nagyra-becsülésem kifejezésével maradok a tekintetes nemes városi tanácsnak és képviselő-testületnek Csehországi Tepliczben, 1861 Szent-Jakabhó 15. lekötelezetthe Hajnald Lajos, erdélyi püspök. (Vár. lev. 1861—53 jegyzökönyvi sz.).

6 Fejezet. Az örmény egyház függetlensége.

A magyar országgyűlés 1868-ban alkotja azt a nevezetes törvényezikket, mely az örmény egyház önállóságát biztosítja. Gajzágó Salamon, Szamosújvár város kiváló országgyűlési képviselője elnökölt az nap a Házban és Simay Gergely városunk másik érdemes képviselője tette meg az igazságos indítványt. Az 1868 ik évi 43-ik törvényezikk vonatkozó része (16. §.) így hangzik:

Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban úgynevezett magyarországi részeken a bevett vallásfelekezetek és egyházi hatóságok vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög és örmény katolikus és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek."

7. Fejezet. Az „uradalom“ megvétele.

Apánk még III. Károly idejében 100.000 frtért 90 esztendei időtartamra zálogba vették a „szamosújvári dominium“-ot. Ezen idő alatt a város az uradalomban itt-ott saját pénzen új épületeket emelt és újon vásárolt földeket csatolt az uradalom részeihez. De a zálogidő elteltekor az állam ezeknek a jobbítványoknak (melioratio-k) értékét nem akarta a mi javunkra felszámítani. Ebből aztán per következett, mely elhúzódott több mint 50 esztendeig. Ezen hátrányos, de egyszersmint költséges pernek a város úgy vetett véget, hogy a zálogösszegre még pótolta más 100.000 frtot . . . és így az uradalom örökre a város birtokában maradt. E tárgyról is alább „A szamosújvári uradalom“ cím alatt önálló czikkelyben szölok.

8. Fejezet. Katonai laktanya.

II. József városunkat a szabad kir. városok sorába emelte. De evvel a kiváltsággal terhek is jártak: tartoztunk volna előfogatokat (Vorspann) és a katonáknak szállást adni. Azonban ezen közterheknek — városunk sajátságos helyzeténél fogva — természetben elegendő nem tehettünk. Próbáltuk pénzzel megváltani. A kormányshék készített is tervet a megváltás módozatáról; de siker még sem mutatkozott. Azonban megváltozván a viszonyok 1848 óta adunk előfogatokat és befogadjuk a katonákat nemcsak, de sőt az állandóan ide telepített huszárok számára néhány évvel ezelőtt igen csinos laktanyát építettünk. (L. alább „Katonáskodás és hadügy“ című czikkünket.)

MÁSODIK RÉSZ.

Városunk történetének önálló részletei.

I. Cikkely.

A város szervezése.

1. Fejezet. Valóságos polgár.

Habár a város szervezéséről három fejezetben már szólottam (L. a 101—106 lapon „A város alapítása” — „Ki vette meg a városnak alapját?” és „A terület, melyen a város épült” című fejezeteket), mégis a munka beosztása úgy kívánja, hogy itt önálló cikkben egészítsem ki ezt a fontos tárgyat. Először is elmondom, hogy kit tekintettek apáink valóságos polgárnak?

Az volt valóságos polgár, ki e városon házas telekkel bírt; ellenben azt, kinek üres telke vagy csak majorja, vagy üres telke és majorja volt, az ősök nem tekintették valóságos polgárnak. Ime a bizonylat: „Mivel Sz. I. valóságos civilis fundust nem bír, hanem csak egy majort, azért valóságos polgárnak nem ismeretett el.” (Vár. lev. 1808. évi jegyzőkönyv.).

A valóságos polgárt ősünk a régi latin világban „domiciliatus¹⁾ civis”-nek, vagy „gremialis²⁾ civis”-nek nevezték.

¹⁾ Domicilium, ii, lakóhely. Sibi constituere domicilium (Corn. Nepos): letelepedni, házas-tüzes gazdává lenni. (Márton József, Lexicon, 914. lap). „Domiciliatus civis: házas-tüzes gazda, házas-telekkel bíró polgár.

²⁾ Gremium, ii, kobel, központ. Ezen vidéken lakó örmények központja Szamosújvár városa volt; tehát „gremialis civis”: a központban lakó polgár.

Kisebb közlemények.

A Hóra-lázadás keletkezésénél — mint Kövály „Erdély történelmé”-nek hatodik kötetéből látjuk — két örmény atyánkia szerepel. A zalathnai uradalomban ugyanis a nepre nézve a koresmárlás csaknem szabad volt 1778-ig, midőn az elárulandó bor vedrére 1^{1/2} a pálinka kupájára 1 krajezár díjt vetettek; az ebből keletkezett surlódások s a megyei tisztek ellen panaszt emelni Hórat (eredeti nevén: Ursz Nyikulaj) 1780-ban Maria Theresiához küldték, hol azonban mit sem segíthetett; sőt az következett be, hogy 1781-ben a koresmajogot 12400 forintban haszonberbe adták s mert a kivető fizetni nem birt, a haszonbér Bosnyák Márton és Pátrubán Márton kezébe jutott! — Az így szervezett koresmáriás ellen a nep fellepett, a kihágások egymást érték, mígmen 1782. máj. 24-én Topánfalván, a vásár alkalmával az történt, hogy a haszonbérlok lordói fenekét beverték s az italokat szének eresztették, mire a haszonbérlok visszaléptek, a koresmáriást az uradalom átvette, a főkörmányszek pedig a tettesek ellen vizsgálatot rendelve, 23 egyén befogatott, keményen meglönek büntetve, a mellett a havas lakokra 8708 lrt kárterítés rovatott ki. Ezen előzményekből fejlődött ki utóbb a Hóra-lázadás.

Bákovi örmények. Bákova-ban (Romania), mely város 14000 lakost számlál, 55 örmény család lakik, melyek kereskedés- és földműveléssel foglalkoznak. Elég nagy, három ollarral bíró esinos egyházuk „Főangyal” (Sz. Herésdágábéd) név alatt ismeretes. Papjuk neve Mihály; 1868-ig volt örmény iskolájuk is. Temetőjüket deszkával akarták bekertetni, de a román kormány nem engedte meg. A templomon örményül ez a felírás olvasható: „Épült e szentegyház V. Nerszesz katolikosz és Máté konstantinápolyi érsek idejében *ndql* (1297. [1297 + 551 = 1848]). A templom keletre néző ajtaja felett arany betűkkel van felírva annak a vallásos örménynek neve, ki e szentegyházat építtette s ez a románi Salamon Tódor (Szoghomoncán Theodorosz). A két torony sülly alátt megrepedt a bolthajtás, azért a templomot meg kellett újítani. A költségeket Kristóf Janos (Hohannesz Chácsigjan) és Gábor ker. Janos (Mégérdics Káprielján) gyűjtötték össze.

Irodalom és művészet.

A magyar emigráció Keleten ezimű műben, mit Veress Sándor írt, a következőket olvassuk: „Az örmény minden keleti fajok közt legsimulékonyabb, elvesztette még reményét is(?) hazája függetlensége visszanyerhetésének, kibékült török urával(?), ennek szokásait, öltözetet átvette, a török nyelvélt szobben beszél, mint a szülöletti török, — s ezen finomságával és megadásával lassanként kiesavarta a görögök kezéből a befolyást, melyet ezek hajdan a törökre bírtak. Hisz nem rég volt, midőn fanariota görögök a magas porta legmagasabb rangú hivatalnokai voltak; belőlük tettek az önkormányzattal bíró tartományok kor-

műnyzői, az oláh és moldvai hoszpodárok, de ma már legkevésbé hisz a török nekik, a tolmácsok és pénzügyi hivatalnokok örményekből telnek ki, a kereskedésben is túlszárnyalták legalább Konstantinápolyban a görögöket; ők a leggazdagabb bankárok!

A regényíró özvegye. A halhatatlan örmény író: Ráffi özvegye Kesziádzinbe ment, hogy ott gyűjtötte régiségeit lefényképezze. Ez a szakértő, eszes nő érdekes munkát írt ezekről a régiségekről és az örmény nő régi viseletéről. A mondott fényképek ezen munkát — melyből Európa nevezetesebb könyvtárainak is fognak küldeni — fogják díszíteni.

Közgazdasági élet.

„Keleti érdekeink és a kereskedelmi Akadémia” czimmel a kolozsvári „Ellenzék” írja: A keleti tanfolyam (t. i. a budapesti kereskedelmi akadémián) Baross Gábornak egyik utolsó, de fontosságban és hivatásban egyik legfőbb alkotása volt. Szeme előtt a megalkotásnál, ama hivatás lebegett, mely Magyarországot, a magyar ipart és kereskedelmet a Keletre utalja. Hogy ezek ne csak utat találjanak oda, hanem a lázas világversenyben tanult, gondolkodó és praktikus emberek által irányítottassanak, elődázhatlan szükségge tette oly generaczió kiképzését, mely Kelet országaiiban öre, propagalója és hivatott képviselője legyen a magyar ipar és kereskedelem érdekeinek. Fájdalom, ő már nem érthette meg az elültetett plánta megizmosodását és nem láthatja, mint rügyezett, virágzott és terem egészséges gyümölcsöket. A keleti tanfolyam által Magyarország abba a helyzetbe jutott, hogy a nyugati országokból szerzett tapasztalataik, kellő szakerők támogatása mellett, a maga előnyére értékesítheti Kelet államaiban. Az új kereskedelmi miniszter élénken érdeklődik a keleti kereskedelmi akadémia iránt, — s mostani útja alatt Konstantinápolyban keresett alkalmat és időt magának, hogy személyesen meggyőződjék: mit értünk el eddig és mit érhetünk el a jövőben, — ha kereskedelmi képviselőletünk intenzívebb alapra lesz fektetve. Legutóbbi időkig a végzett növendékek csupán a kereskedelmi muzeum képviselőleténél nyertek alkalmazást. E szűk működési kör tavaly óta jelentékenyen bővült azáltal, hogy a külügyminiszter utasítására a konzulatások is nyújtanak nekik alkalmazást. Vezető körünket teljesen áthatja az a tudat, hogy ez a főintézet — (az Akadémia) — legvitálisabb érdekeinket szolgálja. Egy újabb decennium elégséges lesz arra, hogy egyetlen piacza se maradjon a Keletnek, — a hol erős magyar érzésű és gyakorlott érzékű férfiak ne működjenek a magyar ipar és kereskedelem érdekében.

Mi újság az örmény világban?

Hájríg szavai. Krímán kátholikosz, kit közönségesen Hájrignak (atyácska) neveznek, Vásparigán (e vidék volt legkedvesebb tartozkodási helye) lakóihoz így szólott: „Ha meghalok és síromba szállok és így veletek sem elő szóval, sem írásban már többé nem beszélhetek, hagyok nektek egy szép emléket, egy örökké szóló végrendeletet, mely mindig azt fogja fületekbe hangoztatni, hogy az örmény hazáját ne hagyja el, mert a paradicsom földjét azért adta maga az Úr Isten Ádám nagyapánknak és az ő örökösének, hogy azt műveljék és meglartsák.”

Örmények Uruguaiban. Dél-Amerika Montevideó városából küldött levélből közöljük e néhány következő sort: E helységben levő örmények száma 7: ezek közül 4 iparos, 3 kereskedő; egyik Tigránágerdből, a többi pedig Kärperthől vetődött ide.

A kaukásiai örmények. Kaukasia 1892-ben 25.100 katonát adott, kik között 1103 örmény volt. Ha e harezosokat nemzetiségük szerint különböző osztályokra osztjuk, azt látjuk, hogy a kaukáziai hadseregnek, a legtöbb katonát az örmények adták; ezek után jönnek a georgiaiak, kik 1892-ben 1033 katonát adtak.

Örmény dolgok. Júl. 11-én Konstantinápolyban iradét tettek közzé, a mely az örmény patriarcha választásával is foglalkozik. Örmény körökben azt hiszik, hogy ezzel azt a ezelt igyekeznek elérni, hogy az előterjesztett emlékiratot tárgytalanná tegyék Örmánian patriarcha és Ártin pasa, az örmény nemzeti tanács elnöke — hír szerint — lemondani szándékoznak abban az esetben, ha nem teljesítenék az emlékiratban kifejezett kívánságokat. A porta a patriarchatusnak a billiszi villajetben történt eseményekre vonatkozó panaszait visszatartatja az angol konzul jelentésére való hivatkozással. Hír szerint Urfában (aleppoi villajet) örmények ellen kihágásokat követtek el.

Rövid hírek. Heráceseá nevű neves örmény színésznő Tíllisben tartozkodik. Ezt az alkalmat a tíllisi örmények meg is ragadták és egy bizottságot küldöttek ki, hogy ez előkészületeket tegyen a jelentékeny művésznő 25 éves jubileumának megtartására. — Iszabágián Thorosz (Iszaki Tódor) manchesteri örmény pap Londonban requiemet tartott az örményországi vértanúk lelki üdvéért, 150 örmény volt jelen a misén; azután elment a Guy's nevű kórházba, hol egy beteg örménynek adta fel az utolsó kenetet.

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéséből. —

— Uton Áni felé. — Örményországi iskolák és vasutak. —

Öreg este volt, a midőn Karakiliszába érkeztünk. A chan-nak (korcsmának) a tulajdonosa, a kit felköltöttünk, egy fiatal embert küldött hozzánk a várva-várt samovárral. A vendégszobában épen három táchtá volt és egy asztal; továbbá néhány szőnyeg s a szobában kifeszített kötél a ruhaneműek megszáritására. Egy kis faggyúgyertya világánál, az ujjainkon kívül minden egyéb segédeszköz nélkül, ugyancsak hozzáláltunk a kolostorból magunkkal hozott eledelek — kecskesajt, lágvas, kemény tojások, hideg ürühús és hagyma — fogyasztásához. Hozzá párolgó theát ittunk s jól megeléjzsmáltuk a lelkész által útközben vásárolt s a viszontagságokból szerencsésen kimentelt tömlőnek tartalmát is.

Másnap hajnalban ismét uton valánk. Még a délelőtti órákban majdnem újabb baleset ért, a melynek ezúttal komolyabb következtései lehettek volna. Mind magasabbra jutottunk, ámbár a táj nem öltött magára tulajdonképpeni havasi jelleget. Kizárólag megmerevedett vulkanikus anyagokból álló fensíkon voltunk, kopasz, süppedékes, feketesszürke követen. Egy helyütt meredek lejtőn mint egy száz meternyire mély szakadékba vezet az út. Keskeny szegélye a hóolvadáستól még teljesen át volt lágyulva; körülhatárolt természetesen nyoma sem volt s ki nem lehetett ke-

rülni ezt a veszedelmes pontot. A kocsis erősen közéjük ütött a lovaknak, melyek ösztönszerűleg összébb húzódtak. Felállottunk a kocsiban, hogy azonnal kiugorhassunk, ha a kocsi elveszti az egyensúlyt. Egy pár aggodalmas perc után túl voltunk a bajon, de az egyik hátsó kocsikerék már elvesztette maga alatt a talajt s csak a lovak sebes vágatása óvott meg a mélységbe való zuhanástól s az a körülmény, hogy a kritikus pillanatban a kocsinak átellenes oldalára hajlottunk.

Nor-Ásin faluban tartottuk a déli pihenőt. Itt értük el a másfél ezer méternyi magasságú hupos alexandropoli síkot, az ó-örmény Sirák-vidéket. Feltűnő volt itt is, mint általában azóta, hogy az Ararát környékét, vagyis az Araxes rónáját s az Arágádz déli lejtőjét elhagytuk, a faüvényt gyér volta. Nor-Ásin igen nagy falu; a vendéglőn kívül bolt is volt benne, a melyben azonban köteleken, petroleumon, gyúfán és dolmányon kívül semmit sem lehetett kapni. A vendéglős olvasztott vajha rántott tojást helyezett elénk. A helység barátságos arcú ősz papja mindenkép rá akart beszélni, hogy legyünk vendégei a házában. Nem fogadhattuk el a szíves meghívását, mert hamarosan tovább akartunk utazni. Erre aztán az öreg baba szaladt s egy üveg bort és kenyeret hozott, hogy legalább azt költjük el a vendéglőben.

Kis vártatva azt a kérdést intézte hozzám a lelkész, nem tudom-e, mi lesz az örmény iskolákból, melyeket a kormány nemrég bezáratott. A kísérem elmondta neki, honnan jövök és hogy a patriárkha Ecsmiádzinban fogadott; azt hitte tehát, hogy valami újat tudok erről az ügyről, a mely ugyancsak közelről érdekelte az egész lakosságot. Sajnos, nem adhattam neki semmi felvilágosítást. Az ősz lelkész szomorúan hajtotta le a fejét, aztán az ajtó elé vezetett s megmutatta a község által nemrég épített új iskolát.

— Bezárták, sóhajtott fel, és nem tudjuk miért? Hisz' az Istennek tetsző dolog az, hogy a gyermekek iskolába járjanak! A czár úgy látszik nem szeret bennünket. Pedig mi is az ő alattvalói vagyunk.

S könnyek gördültek végig a fakó arcán és a szürke szakállán. Eszembe jutott, a mit Tiflisben hallottam egy örménytől, a midőn szóba került az örmény községi iskolának a bezárása:

— A mi parasztjaink egyes helyeken már nem tudják a lelkökre venni, hogy esküvői lakomákon és egyéb ünnepségeken a czár egészségére ürítsenek poharat. Nem mintha az érzelmeik megváltoztak volna. Tudják, hogy a czár szabadította őket fel a török és perzsa rabságból, a melyet apáik és nagyapáik még megélték. De azt nem képesek megérteni, miért nem szabad gyermeiknek többé iskolákat látogatniok. A fiaiknak iskolai nevelést adni, bármily egyszerű legyen is az, legforróbb vágya az öreg parasztoknak. Abban, hogy a czár nem engedi ezt meg, a mindenható uralkodó haragjának s kegyvesztésének jelét látják s ez az oka annak, hogy szakítva a régi szokással, az első poharat olykor-olykor elmulasztják a czár egészségére emelni.

— Kik szeretteitek legjobban a czárok közül? kérdeztem egy idő múlva a nor-ásini ősz lelkésztől.

— I. Miklóst és III. Sándort. Oh, a törökök nem gyilkolnák az örményeket, a mint most történik, ha élne még III. Sándor czár. Ő igazságos, szigorú és jámbor ember volt.

Ezt a véleményt hallottam pár héttel előbb egy nagyműveltségű örménytől, a ki bejárta fél Európát s egyebek közt a Goethe Faustját is könyv nélkül tudta. III. Sándornak mély vallásos érzülete és minden vérontástól való irtózása aligha elzárkózott volna, az agyongyötrött örménységnek közvetlen közelében felhangzó jajkiáltásaitól. Hatalmas kezének egy intése a Yildiz-kiosk felé elég lett volna, hogy az örmények fellelegzeljenek.

Az örmény iskolaügy irányában ő alatta sem volt ugyan kedvező az orosz hivatalos körök hangulata, de mégis elnézték, hogy az örmények saját költségükön községi iskolákat állítsanak. Az egyes egyházközségek, úgy a sajátképeni Örményországban, mint az egész Kaukaszban létesítettek is, részint egyenként, részint együttesen, számos fiú- és leányiskolát. A nagyobb városokban jelenté-

keny intézetek keletkeztek számos osztálylyal s kitünő taneszközökkel, a falvakon szerény egyszályú iskolák egyetlenegy tanulóval vagy tanítónővel. A szó legteljesebb értelmében népiskolák voltak ezek s az oroszoknak erős kultiválása mellett kisebb-nagyobb mértékű nemzeti oktatást nyújtottak. A ki nyilvános, állami vagy másnemű hivatali pályára készült, annak természetesen orosz gymnasiumot kellett végeznie. Az örmény egyház egy részét is alig fedezhette volna ama jelentékeny kiadásoknak, melyeket az iskolák fenntartása igénybe vett: a többi részint egyes vagyonos emberek, részint a falusi községek önadóztatás útján adták össze.

Az 1897-ik év elején mintegy háromszáz községi iskola állott fenn Orosz-Örményországban s a gyermekeknek, különösen a fiúknak legnagyobb része tényleg iskolai oktatásban részesült. Elégge meg nem becsülhető érdeme ez a szegény népnek, a mely kizárólag a saját kezdeményezéséből, a legesekélyebb állami támogatás nélkül hozta mindezt létre.

A midőn Örményországot beutaztam, az orosz kormány bezáratta ezeket az iskolákat majdnem kivétel nélkül, a városokban s a falvakon levőket egyaránt. Mindenütt üresen, elhagyatva állottak az iskolaépületek s a gyermekek tanulás helyett egész nap az utcákon futkosnak. Csak egy néhány püspöki seminárium — a mi középiskoláinknak megfelelő intézet — állott még fenn s ezek természetesen túl voltak zsúfolva. Orosz szempontból merőben érthetetlen a szentpétervári kormánynak ez az eljárása. Elsőrangú hatalmi factorrá emelhetné az orosz politika az örményeket, ha mozgási szabadságot adna nekik s segítségükre lenne szellemi és erkölcsi kifejlesztésükben.

* * *

Nor-ásini pihenünk az utolsó volt Alexandropolba érkezésünk előtt. A nagy sár miatt, legalább európai fogalmak szerint, járhatlan utakon este értük el az utazásunk célpontját. Valóban bámulatos, hogy mennyit bírnak meg a kaukazi lovak. Ez a két napi utazás Ecsmiádzintól Alexandropolig a legerősebb európai paripákat is tönkre silá-

nyitotta volna. S a mi lovainknak harminczhat óra mulva ismét szolgálatba kellett állaniok.

Naplementekor megállottunk a lelkész-utitársam háza előtt. Közvetlenül a város főtemploma mellett feküdt s szerény, két szobából és egy konyhából álló lakóhely volt, jobbára európai bútorzattal, de a kúsnak és villának használatát még itt sem ismerték s a pécenyét, melyet a lelkész szolgálja sültől (női szolgálatszemélyzet a nagyobb városokon kívül egyáltalán nincs), valamint a nem tudni, mily úton-módon ide érkezett makaronit az ujjaim segítségével kellett elfogyasztanom. Annyira hozzászoktam már ehhez, hogy eszembe sem jutott az utazási évökészletemnek a kicsomagolása. Étkezés után a lelkész minden tiltakozásom daczára nekem engedte át éjjelre az ágycát s ő a mellékszobában szőnyegeken aludott.

Másnap korán reggel megjelent a tegnapi kocsisunk. Ütközben értesült arról a szándékomról, hogy meg akarom Áni-t látogatni s ajánlkozott, hogy váltott lovakkal s jutányos áron odavisz és visszahoz. Áni romjaihoz két út vezet; az egyik 45, a másik 65 kilométernyí, de a rövidebbet nem ajánlhatja, mert több kiáradt folyón kell átmenni s meglehet, hogy egy vagy más helyen az átkelés egyáltalán nem lehetséges. Hallani sem akartam többé a kocsin való utazásról, de a lelkész házigazdám annyira idegenkedett a lovaglástól s másfelől az ő társasága oly becses volt reám nézve, hogy végre is hitelt adtam a kocsis biztatásának, a ki azt állította, hogy oly jó lesz az út, mint a milyen benn Alexandropol városában. Újra elláttuk hát magunkat élelmi szerekkel, a beszerzett tömlőből megtöltöttünk néhány korsót borral, minden bekövetkezhető balesetre felelőssé tettük a kocsist, kijelentvén előtte, hogy ha baj lesz egy kopeket sem fog kapni, — aztán kihajlattunk a városból.

Alexandropol vára a tillis-akstafa-karsi útvonalon fekszik. Nagy katonai csapatok tanyáztak a városban s a cizadella ágyú alatt új kaszárnyanegyed elkekezett a folytonosan és fokozódó mérvben összevont hadcsapatok számára. Jó darabig a legjobb karban tartott úton haladtunk, a mely első sorban katona-célokot szolgál, mert a sze-

mély- és áruforgalom ezen a vidéken igen csekély. Közélemben vagyunk a török határnak, a mint hogy Kárs és Áni is a san-stefanoi békekötés előtt török területen feküdtek.

Alkalman volt itt szemügyre venni Oroszország világhatalmi politikájának egyik legújabb nagy alkotását, az épülőben levő tillis-karsi vasutat. Párhuzamosan a kocsiúttal nyíl-egyenesen vonult tova a magas vasúti töltés; a hidak már fel voltak állítva s nagy sokasága az olasz munkásoknak dolgozott a Kur és Araxes közti hatalmas alaguton, melynek elkészültével a pálya át lesz adható a forgalomnak.

Ez a vonal azonban csak első láncszeme az orosz politika sokkal nagyobb arányú terveinek. Tovább folytatják Erivánon át a perzsa határig, egyelőre Tabrisig, majd Teheranig s végre a Sullagar-szorosig, a hol eléri a transzkaspi vasút déli mellékágához való csatlakozást. Ez a vonal Perzsiában pontosan követni fogja az Achämenidák egykori birodalmi útjának az irányát, meghosszabításában fekszik Herat és Kabul, Indiának kettős kulcsa. Létesülése egyértelmű lesz Perzsiának orosz hűbér-állanná való átalakulásával. Nyomon fogja ugyanis követni kereskedelmi szerződésnek a megkötése, mely a sah birodalmát gazdaságilag is Oroszországhoz láncsolja. Eléri azt, hogy több milliónyi új fogyasztót szereznek a moszkvai, wladimiri és lodzi iparkészítmények számára, hogy az Oroszországban megrendelt árúkért nagy összegek fognak beözönlöni s a birodalom határainak katonái és politikai biztosítékai is megnövekednek. Így csinál egy nagy állam öntudatos nemzeti politikát.

A Tillis-alexandropol-karsi vonal természetsszerű folytatásával még más irányokba, Erzerum, Cizlicia és Mesopotamia felé is utal. Mindez azonban még a távoli jövő méhében fekszik. Az érdekelt körök Örményországban egyelőre és mindenek fölött csak a perzsa Tábristnak vasútvonallal való elérésére gondolnak . . . Mintegy másfél óráig haladtunk e vonal töltésének mentén s egy magas fekvésű ó-örmény vár előtt állottunk, a midőn utunk balra ágazott el Áni felé.

Az út elágazási pontján egy hid átvezetett a gyorsan tovarohanó Kárs-folyón, mely később az Árpácsáival egye-

sülven, az Araxesbe ontja hullámain. A híd annyira ingadozó és töredezett volt, hogy kiszállottunk s a kocsis is gyalog vezette át a lovakat.

Gyorsan haladtunk tovább a vulkanikus tömegek által borított, meglehetősen népes vidéken. Aránylag sűrűen követtek egymást az örmény falvak s sok embert láttunk mezőgazdasági munkánál is. Nehány mértföldnyi távolságban jobbra magas tűzhányószerű kúp emelkedett előttünk, az Alexandropolból jól kivehető Aladsa-hegy. Körülbelül azt a helyet jelöli meg, a hol Áni fekszik; midőn a nap leszáll, ráveti messze elnyúló árnyékát a Bagratidák egykori városának romjaira.

Közepén voltunk Siráknak, a hajdani örmény királyság gőczpontjának. Az út, melyen haladtunk, az egykori hadak útja volt, a melyen kivonult az utolsó örmény király, midőn a byzanceziak északról betörték s délen minden zsákmányává lett már a seldsukoknak.

Dél tájt alacsony hegyhát tövéhez értünk, a melyen régi falak nyomait lehetett látni. Az út e hegyháton vezetett keresztül. Kocsisunk visszafordulván, azt mondta, hogy felülről már látni lehet Ánit. Türelmetlenül vártuk, mikor jutnak a magasba lovaink. Végre a hegygerinczre érkezünk. Felállottam a kocsiiban s némi távolságban látszólag alacsony fekvésű törmelékhalmazt pillantottam meg, magasra felnyúló, kápolnaszerű épülettel a közepén.

— Az ott Áni, szólta a kocsis.

Csalodva ültem vissza a kocsiiba. Alig hihettem, hogy ezek a gyér romok lennének mindaz, a mi az egykori hatalmas királyvárosból fennmaradt.

A rejtély néhány pillanat múlva megoldást nyert. Hosszabb talajhullám mögött imposans erődítési vonal bukkan fel; mintegy ezer meternyire világos-vörös, szabályos kockákból álló hatalmas fal vonult végig, kerestekkel s sötét kőből faragott más alakokkal ékesítve s mintegy negyven kerek és négyszögű torony által megszakítva. A fal két végén mély szakadékok voltak, úgy hogy ennek az erődnek az volt a nyilvánvaló rendeltetése, hogy egyedül hozzáférhető pontján is elzárja a sziklasíkot.

Csak a mint a kocsink behajlott a kapúromok egyikén, csak akkor vettem észre, hogy voltaképen két fal fut egymással párhuzamosan, a melyek kapui azonban nem átellenesek, hanem egy darabig a két falvonal közt kell haladni, mielőtt a második kapút, a város tulajdonképeni bejárást elérjük.

Átmenetünk ezen a kapún is... Ániban voltunk.

— A befejező közlemény jövő füzetünkben. —

Dr. Molnár Antal.

Ábázá legújabb munkája.

Nem rég került ki sajtó alól Pétervárott Ábázá orosz tábornok egyik jelentékeny munkája, melynek czíme „Örmények történelme.”

Ábázá Áphánászievics Viktor, kinek még más történelmi művei is vannak, néhány év óta szorgalmasan tanulmányozza az örmény történelmet; e tanulmány eredménye az említett oroszul írt könyv, mely 128 oldalra terjed.

A munka, mely igen csinosan van nyomtatva, teljes tájékozást nyújt az olvasónak Örményország föld- és helyrajzi fekvése-, természeti gazdagsága-, az örmény irodalom főbb kincsei-, és az örmény egyház szervezetéről; szól könnyű és érthető nyelven az egész örmény történelemről, kezdve a legrégibb időktől. Szerző művét levezeti addig, míg az orosz seregek Erivánt elfoglalták. Az író könyve végén beszél az örmény nyelv virágzásáról és a régi királyi levéltárakról.

Ábázá művének azon részében, mely az örmény nemzet tulajdonságait tárgyalja, nagy rokonszenvvvel szól az örményekről.

E munkának nagy jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy e könyv Kaukasia volt kormányzója: Nikolaevics Mihály főhercegnek van ajánlva.

Hogy a szíves olvasónak alkalma legyen a rokonszenves szerző nézeteivel megismerkedhetni, — a munka előszavából néhány részletet im itt közlünk is:

„Császári Főnséged kegye, mely megengedte, hogy „Örmények történelme” című munkámat Főnségednek ajánlhassam, — bátorít fel arra, hogy Főnséged magas figyelmét művem tárgyára irányítsam.

Azon cikkek, melyeket sajtónk különböző terményei, és lapjaink Örményországról hoztak, nagyon keresettek. Örményország megérdemli a figyelmet természeti gazdagságai miatt: ezek birhatására a legrégibb idők óta a legbatalmasabb nemzetek törekedtek. Erkölcsi szempontból is az örmények nyújtottak Keleten legnagyobb szolgálatot a kereszténységnek, kik hívek maradtak a keresztény felvilágosodás zászlójához és kis nemzet létükre folytonosan küzdöttek egyenlőtlen harcban. Elégge ismeretes Örményország és az örmény nemzet a történelmi irodalomban; de mivel e közlemények — az örmények szétszóródása miatt — többnyire idegen nyelven irattak, azok tanulmányozása hosszas olvasottságot igényel.

Mivel sokan egyoldalú, mások igazságtalan ítéletet mondtak az örményekről, — azért határoztam el magammal e rövid munka megírására, melyhez az anyagot az európai írók műveiből szedtem.”

Ábázá könyve öröndetes jelenség az orosz irodalomban: mert az orosz olvasót nemcsak az örmény történelemmel ismerteti, hanem sok ferde nézetet is képes eloszlatni.

A becses munka ára 1 rubel (1 frt 62 kr).

Ábázá szándékszik munkásságát az örmény irodalom terén tovább folytatni. Azt írja a „Méság” levelezője, hogy Pétervárott meglátogattam Ábázát, 6 órán át mind az örmény történelemről beszéltünk: azon iratoknak, melyek az örmény történelemre vonatkoznak, egész gyűjteményét láttam nála. „Nézze csak egy perezig Örményország térképét — mondá Ábázá — és maga előtt látja azon

különfélé népáradatokat, melyek századokkal ezelőtt jöttek ide, hódításokat tettek és keresztül mentek ezen országon. De azért az örmények ma is élnek; ellenben e nemzetek — vérszomjazó ellenségeik — közül sokan egészen megsemmisültek, letűntek a világ színteréről. Örményország — folytatá tovább — igyekezett kiválni az ázsiai nemzetek sorából, mert — mondhatni — egyedül ez volt egész Ázsiában keresztény ország. Ne feledjük el, hogy a kereszténységért tűrtek oly sokat és ontottak annyi vért az örmények. Most is mily szilárdul ragaszkodik ezen igen erényes nemzet — hitéhez. Az erős meggyőződés hangján szóló író szavait így fejezte be: „Igen! az örmény nemzet kincs az élő nemzetek sorában és méltó az életre, mert vallását megtartotta tántoríthatatlanul és régi szokásait s természeti sajátosságait hamisítatlanul megőrizte.”

Szongott Kristóf.

A bécsi mechitharisták emlékkönyve.

— Befejező közlemény. —

III.

Egészen természetes, hogy a latin műekönyvek kérdése már korán foglalkoztatta az örmény atyákat. Végre is papok kezében levő nyomda a leghívalottabb az egyházi élet könyvszükségletének kielégítésére. E munka különösen nagy lelki gyönyörűségek forrásául kínálkozott. Aztán a missale az előkelőbb nyomda-termékek közül való; stilszerű kiállítása, az egésznek gondozása méltó feladata a katholikus érzésektől áthatott, tipografus ambíciójának,

a mi mint tudjuk mindig meg volt a mechtáristákban. Végül pedig a misekönyv mint üzlet sem megvetendő, tekintve biztosra vehető kelendőségét. A fődolog az engedélynek és a privilégiumnak megnyerése volt. Bábi k érsek már 1811-ben hozzáfogott eszméje megvalósításához kérvényt adva be engedélyért. 1812-ben a kormány részletes előterjesztést kért a feltételekről, a melyek mellett a kongregáció a szükségletnek megfelelő tiszta misekönyvek előállítására vállalkoznék. Hosszas tárgyalások végeredményeként Ferencz császár 1824. ján. 12-én kelt decretuma a mechtárista atyák vágyait, törekvéseit valóra váltotta. Ennek az engedély-okmánynak erejénél fogva harmincz esztendőre az övék lett a Missale Romanum és Breviarium Romanum nyomtatásának joga az összes német és osztrák örökös tartományok területére. Magyarországra ez a jog nem volt kiterjeszthető, mert a pesti egyetemi nyomda már korábban megkapta a misekönyvek nyomásának és elárulásának kiváltságát a magyar korona országaira. Kálemkiár atya közli az engedély-okmányt egész terjedelmében, a mely részletesen felsorolja az „ausschiessendes Privilegium” feltételeit: a készítendő könyvek alakját, árát stb. A breviumból egy kötet már 1824-ben megjelent s ugyanebben az évben hozzáfogtak a missale sajtó alá rendezéséhez is úgy, hogy 1827-ben ez is megjelent fekete és vörös nyomásban. Ujabb kiadások készültek 1842-ben és 1862-ben, az utóbbi igen díszes kiállításban. Mindkét egyházi könyv első kiadásából diszpéldányokat juttattak az uralkodóhoz és a pápához. A bécsi könyvnyomtatás hírneves történetírója dr. Mayer a legnagyobb elismeréssel szól ezeknek nyomdai tökéletességéről.

„Az a misekönyv, a melynek a császár számára készült egyik diszpéldányát láthattuk, határozottan a könyvnyomtatás kora óta ebben a nemben létre jött legkiválóbb alkotások mellé sorolható.” Az említett egyházi könyveken kívül még más kisebbek is készültek a bécsi könyvnyomdában. Mindezeknek bibliografiai ismertetése megtalálható a dr. Kálemkiár könyvében, a ki különös büszkeséggel nyomdájuk következő kiadványára hívja föl a figyelmet: „Biblia sacra Vulgatae editionis, Sixti et Clementis VIII.

Pont. M. auctoritate recognita. Notis chronologicis, historicis geographicis ac novissime philologicis illustrata." 1855—1858 és 1863. Petít betűkkel, nyolezadrét, 1282 lap. Mondanunk sem kell, hogy örmény katolikus rituales könyvek szintén nagy mennyiségben készültek a mechlitharisták nyomdájában.

Az Ázária Aristaces érsek képmásával kezdődő fejezet az örmény atyák egy másik tevékenységi körével ismeret meg, a mely azonban a könyvnyomtatással szintén szoros kapcsolatban áll. Az eszme említett rendfőnököktől eredt s megvalósult a „Verein zur Verbreitung guter katholischer Bücher“ című egyesületben, melynek rendeltetését ez a cím teljesen kifejezi. Könyvünkben olvashatók az egyesület alapszabályai is. A leglényegesebb tétel az, hogy 3 fnt tagsági díj fejében az egyesület évenként hat kötet könyvet ad tagjainak. Hogy ez az egyesület mennyire kimagaslott sok hasonló vállalkozás közül, mutatja az a rokonszenv, a melyet az egész katolikus osztrák társadalomban sikerült magának szerezni. 1829-től működött husz éven át s ez idő alatt tagjai közt szerepeltek Ferencz és Ferdinánd császárok az egész uralkodó-házzal, Antal szász király, Ausztria, Magyarország, és Bajorország összes érsekei és püspökei s úgyszólván az egész osztrák arisztokracia. Az egyesület 20 év alatt 92 művel bocsátott közre mintegy félmillió példányban, s ebből évenként 500—800 példány különböző jótékony intézeteknek egészen ingyen jutott. A kiadványok szerzői között az akkori katolikus irodalom több jelesével találkozunk. 1849-ben husz évi tevékenység után az érdeklődés csökkenése folytán az egyesület feloszlott, azonban azok, kik egykori áldásos működésére emlékeztek, nem nyugodtak, míg 1862-ben ismét új életre keltették, a mi öt évig tartott. Ez a megújhódott s öt évig élt egyesület adta ki tagjai számára a „Der Pilger“ című vallásos családi lapot, a mely 1875 óta, ugyan más kezekben, mai napig a legelterjedtebb hasonnemű vállalatok közül való. Könyvünk közli az új életre kelt egyesület illusztrisabb tagjainak névsorát 1862-ből. A sort Ferencz József Ő cs. és ap. kir. Felsége nyitja meg s utána sorakozik az egész uralkodó-ház. Mindez pedig a mechlitharisták egy

ujabb diadala. Mint láthatjuk nem igen fogtak olyasmíhez, a mi ne vezetett volna sikerhez. Vallalkozó, iniciáló szellemüket kitűnő gyakorlati érzék szabályozta.

Es még egy körülmény járult ezekhez arra nézve, hogy működésüknek ilyen szép eredményei legyenek: a rend ember-anyagának jó minősége. Igazán feltűnő jelenség, hogy ez az aránylag nem népes szerzet mily sok kiválóságot tud felmutatni. Láttuk, hogy az eddig fölemeltetett rendfők mindegyikének nevéhez egy s más nevezetes s majdnem mindig fényesen bevált kezdeményezés emléke fűződik. S ez tovább is így van. Haladva könyvünkben Bosági Jacobus cázareai érsek mély tudományosságot tükröző, derült arcának képe kerül eléink. A kísérő szövegből pedig megtudjuk, hogy a léleknek ez a derűje nagy jelentőségű tudományos tevékenység eredménye. Bosági volt ugyanis az, a ki az örmény irodalom multjának szakszerű buvárlására terelte a figyelmet, s 1843-ban megalapította az „Áramian-egylet“-et tudományos szak- és kézikönyveknek örmény nyelven s az örmény tudományosság számára való készítése és terjesztése, továbbá a régi örmény irodalom remekeinek filológiai pontosságú publikálása céljából. Ez az egylet ma is virágzik s csak nem rég fogott az örmény irodalom emlékeinek kiadásához „Az örmények liturgiái“ című kötetekkel, a melyben a régi örmény szellemi életnek (az V. századtól kezdve) rendkívül becses maradványai vannak összegyűjtve s teljes tudományossággal kommentálva.

Már az eddigiekből láthattuk, hogy a mechitharistanyomda legfőbb nevezetessége poliglott művöltában áll. Könyvünk külön fejezetet is szán ennek részletesebb fejtegetésére. „Mechitharista atyák — mondja Kalemkiar — mint örmények, velük született előszeretettel viselletnek az idegen nyelvek iránt.“ A ki ismeri az örménység világtörténeti szereplését, érteni fogja, hogy a sok nyelvűség miért tartozik az örmény jellemvonások közé. Élénkebb szellemi vagy üzleti életet élő kis nemzeteknél ez különben elsőrangú életkérdés. Es a mechitharisták a magukkal hozott keleti nyelvismereteket csakhamar kiegészítették a főbb nyugateurópai nyelvekkel. Erre a sok nyelvűségre különö-

sen nagy súlyt fektettek, mikor láttak, hogy könyvnyomtatói tevékenységükben ennek mily nagy hasznát vehetik. Könyvünk részletes adatokkal mutatja be a bécsi nyomda kiterjeszkedését újabb és újabb nyelvek területére. Természetes, hogy első sorban a keleti nyelvek szempontjából volt fontos a mechlthárista nyomdának ez a gazdagsága. Az örmény atyák nélkül el sem képzelhető, hogy Nyugat-Európában ily pompásan felszerelt s ily kitünően működő keleti nyomda létrejölessen és virágozzék. Bécsnek egyik nemzetközi érdekessége ez s Mayer már említett művében nagy elismeréssel emeli ki ezt a vonását a bécsi örmény nyomdának. „Valóban keleti jellegű és rendeltetésű poliglott nyomda volt — úgymond — a mechltháristaké. . . Itt hűnyomóan ó- és újörmény, török, perzsa, görög, héber stb. nyelveken írt műveket nyomtatnak, legtöbbit amint ezt a kongregáció rendeltetése természetessé is teszi — az első két nyelven. . . Jóbb és különösen diszkialásoknál a keleti betű-típusok öntése és metszése igazán teljes dicséretet érdemel. A diszművek közül az örmény műsekönyvek feltűnően kiemelkednek.” Ennek a soknyelvűségnek köszönhetők még azok a többnyelvű kiadványok, a melyekben keleti és nyugati nyelvek együtt szerepelnek, szótárak, nyelvtanok stb. a melyek a két világot mindinkább és inkább összekötik a kölcsönös megismerés révén. Kelet és nyugat szellemi érintkezésének előmozdítása terén a mechltháristák olyan érdemeket szereztek, a melyekről az egyetemes művelődés-történet is meg fog emlékezni. És tegár Vártán érsek is — úgy látszik — ebben az irányban fejtett volna ki nagy tevékenységet, ha fényesen megindult pályájának halála véget nem vet oly korán. Az ő francia-örmény levelező könyve igen érdekes kezdeményezés a nyugati társadalmi modor német finomságainak a Keletre való átplantálása terén. Fájdalom, hogy előkelő szellemének oly váratlanul ki kellett aludnia. Már utódja, a mechltháristák jelenlegi ősz rendfőnöke Áldyn érsek hosszú élete eredményes munkásságára tekinthet vissza komoly munkával kiérdemelt díszes helyéről. Mellözve filológiai nagybecsű alkotásait, s követve Kálemkiár dr. előadásának fonalát, említsük föl a bécsi

mechithársta nyomdában készült földgömbök közül azt a két láb átmérőjűt, a melyet Aidyn atya 1845—1848-ban a bécsi katonai földrajzi intézetben készített el, s mely úgy a rajz, mint az örmény szöveg pontosságával még ma is teljes elismerést arat minden szakember előtt. Az a kedves mechithársta atya, a ki a múlt nyáron, a jubileumi kiálláson szíves volt nekem, az ő nyomdájuk diszes szekrényének érdekességeit megmagyarázni, szintén büszkén mutatott erre a földgömbre, mint egyik legfényesebb alkotásukra.

S ezzel végére jutottunk a beszámolónak, a mely annyira gazdag a komoly, lelkiismeretes munka kézzel fogható bizonyágaiban. Pedig ez csak egy része az egésznek. Az a rész, a melyik a könyvnyomtatói tevékenységgel kapcsolatos. Kálemkiár dr. nem terjeszkelhetett ki a rend irodalmi és tudományos működésének politikai méltatására. Azonban több tudományág története megemlékezik azokról a szolgálatokról, a melyeket Keletről ide szakadt lelkes férfiak szorgalmának és nemes hajlmainak köszönhet. A ki pedig Bécs hit-életének történetét fogja megírni, szintén a kegyeletos hála mély érzéseivel fog hódolni Mechithár fennkölt szellemének.

. . . S előttem még egyszer fölmerül a bécsi szűk utczában levő kolostorban lefolyó élet megnyugtatóan magasztos képe. Látom az ezredéves írások titkait kutató szerzetest, a mint cellájában, vagy a könyvtár dolgozó asztala mellett elmélyed munkájába, mialatt megszólal a kis templom harangja s egyidejűleg a könyvnyomda gőzgépének sípja. Szorgos munka a megélhetésért, Isten dicsőségének hirdetése az oltár mellett s az emberi szellem alkotásainak vizsgálata, lehet-e ennél lélekemelőbb összhang? Pedig a harang, a síp és a könyvtárszoba órájának esőndes ketyegése ezt az összhangot hirdetik. Boldogok, a kik nemcsak fölfedezik ezt, hanem benne élhetnek is.

Esztegar László.

A magyar és örmény nyelv rokonságából.

Toldy Ferencz „A magyar költészet története, az ősidőktől Kisfaludi Sándorig“ című könyve második, javított kiadásának (1867.) 11. lapján megemlékezik azon, — hírneves Lukácsynk által „A magyarok őselei“ hiteles örmény kútfőkből írt munkájában (1870) világosan be is bizonyított tényről, hogy a magyarok az ókorban Armeniában is laktak: hova történelmi nyomok, de főkép a „nyelvvizsgálat“ utal.

Toldy erre vonatkozó állítása következő: „Az ókor története... felkeresi eleinket, mint húnokat és magyarokat, nemesak a Fekete-tenger és Kaukázus északi részeiben... hanem a Kaukázus déli részeiben, az örmények és perzsák között is, hova történelmi nyomok utalnak; de utal főkép a nyelv vizsgálat...“ Toldy itt idézett szavainak tanuskodása szerint „főkép a nyelv vizsgálat“ utal arra, hogy a hűnmagyarok az ókorban az örmények között is laktak.

Lukácsy Kristóf fönnemlített becses történelmi munkája első könyvében oly 210 szót sorol fel magyar és örmény nyelven, melyekben némi eltérések mellett is felismerhető a közös eredet. Példa gyanánt álljon itt a következő 20 közös eredetű magyar és örmény szó:

<i>Magyarul:</i>	<i>Örményül:</i>
Kines	kándz.
Szeretel	szer.
Úgar	ágár-ák.
Árad	árád.
Árok	áru.
Származás	szárm.
Vért	vért.
Sír (sírhalom)	sirim.
Csóvargó	esovarágán.
Vándor	hántuchd.
Zeng	zsáng.
Kos (aries)	kos.
Sok	sád.
Vén	hén.

ÉR (vena)	érág.
Zápor	sáráp, daráp.
Fa	phád.
Szabad	ászbéd (nemes).
Haj	hér.
Buta	but.

Megjegyzendő, hogy e szók nemcsak az erdélyrészi magyar-örmények tájnyelvében fordulnak elő, hanem megtaláljuk azokat a régi örmény klasszikusok műveiben, s a mai örmény irodalmi nyelv szavai között is.

Eltételezve e két nyelv rokon származású szavaitól, — nem egy meglepő nyelvtani egyezésre is találunk azokban. Így pl. a főnevek többes számának képzése úgy az örmény (nevezetesen a régi irodalmi), mint a magyar nyelvben „k” (kh) által történik; feltűnő továbbá mindkét nyelv igeragozásánál az egyes számú második (sz), a többes számú első (nk) és második (-k) személyű ragok azonos-sága: szir-e-sz = szeret-sz, szir-e-nk = szeret-ü-nk, szir-e-k = szeret-t-e-k.

Még számos hasonló és egyező esetet hozhatnánk fel a magyar és örmény nyelv grammatikájából, melyek e két nyelv rokonsága mellett oly feltűnően tanuskodnak; de erről talán máskor.

Sz. K.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAPHIÁJA.

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Tizenegyedik folytatás).

2. Fejezet. Polgárjog.

A város, mint „communitas”, sok szép kiváltságot nyert az uralkodóktól, melyeknek a lakos, mint egyed, szin-

tén részese volt. Ez az egyik oka annak, hogy ha egyik-másik ki is költözött e városból, házáat el nem adta. Ha házbérbe ki nem adhatta: inkább zárva tartotta és még sem adta el; mert „élvi akart polgári jussával.“ Az eltávozottak közül azok, kik szorult anyagi körülményeik miatt kénytelenek voltak házastelkeiket eladni, úgy tartották fenn az összeköttelést a várossal, hogy az idevaló adozók lajstromába iratkoztak be: „Perint Péter, habár nincsen itten háza: de mert fenn akarja tartani polgári jussát; kéri a várost, hogy iktassa be nevét az 1801-ik évi tábel-lákba, mert itt akar contribuálni.“ (Vár. lev. 1800—807. sz.).

3. Fejezet. *Polgári taksá.*

Habár a „polgári taksát“ a város Mária Terezia ide-jében kifizette (L. 105. lap. 3. Fejezet. „A terület, melyen a város épült“); mégis nem egy ízben kérték tőlünk az ezen taksákból begyűlt összeget. Azért a város 1820 márczius 25-én e tárgyban felírt a királyhoz. A felirat vonatkozó része így hangzik:

„Census domorum civilium (qui de praesenti in unici rubrica tabellae tributariae taxa domorum in civi-tatibus nominatur) in consequentiam praescripti Regii ddo 18. apr. anni 1758 editi ad cassam camera-lem in viginti quinque mille Rfnis effective persolutus esset“

Véglegesen 1834-ben intézletelt el ez az ügy. Ugyanis levéltárnokunk a mondott évben a következő alapos dol-gozatot, melyhez a vonatkozó oklevelek is mellékelve vol-tak, nyújtotta be a tanácshoz:

„Az itten megtelepedett nemzetnek a hely, melyen fekszik városunk a maga kiterjedésében, tartozván a szá-mosújvári dominiumhoz, abból fels. VI. Károly császár 1726-ban privilegiumának első pontja tartalma szerint kivette és a nemzetnek általengedte; de a fels. privilegium

6. pontjából azt is lehet meglátni, hogy a) az előtt már jóval minden esztendőben, minden paterfamiliás telkeik után köteles volt per 10 frtot a cameralis cassába fizetni; a honnan következett b) valamint az 1717-iki catastrumba és a többekben is egészen 1758-ig titulo taxae civicae minden gazdákra rovatatok tételtek, azoknak befizetéseket a méltóságos cameratica directio sub nomenclatione taxa civica sürgette; innen kiindulva c) dicsőségesen uralkodott fels. Mária Theresia ő Felségének 1758 ápr. 17-én kelt fels. privilegiuma 1. pontjában, valamint a 6. pontban lisztán iratik, úgy a VI. Károly privilegiumában is census, mely civicus census, vagy civica taxanak örökösen lett redemptionjában 25.000 Rh. forintok fizettettek a cameralis cassába.

Ezen előrebocsátott indító okokból a mi előjáróink is elsőbbsen azért, hogy a fels. kamarával (a mint gyanítani lehet) az örmény nemzetnek ezen mostani helyre lett letelepedésével, a 17. század elején tett alkalma szerint, mely alkalom az 1726. és 1758-ban kelt két rendbeli fels. királyi adományos levelekből is tudatik, nevezetesen azoknak 6. pontjából, hogy minden házat, tűzertartó gazdának: paterfamiliásnak per 10 frtot kelletvén fizetni, a városi előjáróság catastrumba, defterbe vevén a paterfamiliásokat, azoktól felszedette és a cameralis cassába esztendőről esztendőre befizette 1758-ig, a mikor a nemes város — semel pro semper — örökös kiváltsági jus mellett 25000 frtot fizetett. Ekkor kezdődött már azon kiváltsági titulus u. m. titulo redemptionis taxae domorum a nemes város allod. cassája számára és részére felszedetni; most is még divatban van, hogy mivel minden házhely: fundus 100 magyar frtban vétetvén fel, minden paterfamiliástól (azon 100—100 frtot a polgárok nagyobb része már befizette) azokra, kik a fundus 100 frtját be nem fizették, a rendes interes (6 magyar frt) rovatott és rovatik ki ma is.

Ez a valóságos oka tehát annak, hogy miért praetendáltatik olyan polgároktól, kik a fundus 100 frtját még be nem fizették, ezen summa után a 6 magyar frt. Govrik Márton levéltárnok. (Vár. lev. 1838—468. sz.).

4. Fejezet. Városi pénztár.

Duzzadt tárczákkal ide jön százhatvan örmény család — lakozni; összeszesznek egy jelentékeny mennyiséget és megvetik alapját a „város cassájá”-nak. Ebből fedezte az új város összes szükségletét. És ez a pénztár takarékos, okos gazdálkodás, példás hív kezelés mellett annyira gyarapodott, hogy nemcsak elbirta az időnként reá nehezedett roppant kiadásokat: a kiváltságlevelek megszerzése, a plébániai nagytemplom, a hadi segély, főgymnásium, huszárlaktanya, . . . hanem még befektetésre (előbb csak zálogba vettük, később örök áron megvettük a „szamosújvári uradalmat”) is jutott. Ezeken kívül nem volt országos, vagy közzél (akadémia, nemzeti színház, pesti vízkárosultak, alapítványok, szobrok, tanulók, szegények, templomok . . .), melyeknek előmozdításához nem krajczárokkal, hanem számottevő összegekkel hozzá ne járult volna. „Forduljatok a gazdag Szamosújvárhoz — így szólottak legtöbben — és bizonyára nem fogtok onnan üres kézzel távozni.” S igazuk volt. Adtunk minden közzélra, vigasztalatlanul nem hocsátottunk el — senkit. Hát nekünk kik adtak, ha néha napján megszorultunk? Meg lehetne számolni egy kezünk ujjain. És ez a pénztár — hála Istennek — ma is tevőleges állásban van: a polgárság tehát nem küzd a pótlódó alig legyőzhető nehézségeivel. S mind ezt a kölcsönös szeretet eredményezte! Igen; mert: „A város legbiztosabb alapja a polgárok kölcsönös szeretete.” Ez az önzellen szeretet szíves-örömezt adott kölcsönt kamat nélkül ennek a pénztárnak, ha egyszer-másszor szorult helyzetbe jutott: „Vannak közöttünk olyanok — mondja a városi levéltár, — kik a közönség kassáját a megkívántott esetekben kölcsönzésekkel segélyezték; vannak, kik a nemesek insurrectioja alkalmával személyesen irsburgátnak és olyan költségeket tettek a magukéból, melyek nekik vissza nem adattak.” (Vár. lev. 1817—2135. sz.).

5. Fejezet. Segítő-pénztár.

Városunk fejlődése még egy más pénztár létesítését is szükségessé tette. Ugyanis a városi pénztárból csak azon

kiadásokat fedezhettük, melyeknek utalványozásához a főkormányshéz beleegyezésével hozzájárult. Ámde kormányshéz és város nem mindig egyazon útat járták: azért akárhányszor a város érdeke arra kényszerített, hogy a kormányshéz eljárása ellen magához az uralkodóhoz folyamodjunk. És mivel ezen küldöttségek, melyek felfolyamodásunkat a fejedelem trónjához vitték, kiadásait nem lehetett a városi pénztár rovására tenni, polgártársaink határtalan áldozatkészsége előteremtett egy más forrást, mely „segítő-pénztár” név alatt ismeretes. Ebből a bugyogó forrásból fedeztük azoknak költségeit is, kik Kolozsvárra, Nagyszébenbe, Bécsbe . . . és máshova mentek a város megbízásával, hogy ott sürgös, de késedező ügyeink ellátását szorgalmazzák. „Volt a városnak — mondja egyik városi aktánk — külön subsidionalis cassája, mit a polgárság a magából tett össze. Ebből fizették a közönségnek annuális szószólóját, az udvari agentst is.” (A jelen század elején Br. Müller Ferdinánd volt bécsi agentünk, kinek évi fizetése 350 frt volt; ez különös szolgálataiért kapott még évenként 150 frtot. Vár. lev. 1810—12. sz.) Beh kár, hogy ezen forrás e század elején bedugult: az óta többé nem buzog! . . .

6. *Fejezet. Az utcák elnevezése, gyarapodása;
útcakapitányok, városrészek.*

Városunk alakulásának első évtizedeiben csak három utcából állott: az első „Viz-útca” nevet nyert; a másodikat „Közép-útca”-nak nevezték és az utolsó — a sorrend szerint — felvette a „Harmadik-útca” nevezetét. . . . És mivel a Szamos a város közelében délről éjszak felé folyik, minden utcának déli része a piaczig „felső”-nek és a másik része „alsó”-nak neveztetik. A „Viz-útca”-t a mult század második felében a híres Dániel Tódor „consiliarius” nevére „Toderás-útca”-nak is nevezték; a jelen század első tizedében „Nagy-útca” név alatt is fordult elő: „In platea Vizutca alias Nagyutca” (L. Vár. lev. 1805—151. sz.). Mivel I. Ferencz király ezen az utcán jött be és ezen is távozott el, néhány évig ezt az

útczát „Király-útczá”-nak is nevezték. A „Harmadik-útcza” 1791 óta (mivel ebben az útczában volt első postames-terünknek Balta Emanuelnek háza: a mostani Tódorfi Kristófféle ház) „Posta-útczá”-nak, majd később Kovrig Tódor főbíró nevére „Kovrig-útczá”-nak neveztetett. Nap-jainkban ismét „Posta-útcza” nevet visel.

A múlt század negyedik tízedében épült a „Belső-Mező-útcza” a Sáhín Márton-féle háztól kezdve Ábrahám Zachar házáig. Ezen útcza alsó része, mely a sikátortól az útcza végéig terjed, 1760—1770-ig épült. Egy-egy telek ára 300, 400, 500 frt. Azután épült a „Külső-Mező-útcza.” 1805-ben a „Tizenhárom-város” már megvolt.

A „Kakasváros”-ban kezdetben cigányok laktak, a kiket II. József idejében áthelyeztek a „Czigánysor”-ba. A „Majorsor” egy része és a „Kandia” az örmények le-telepedésekor már fennállott. A többi később épült. Az „Újútcza” házsorait az ötvenes években (1850—...) egészítették ki.

„Útczakapitányok” neveztettek ki: a négy útczába négy. Ezek naponként minden útczából egy fegyveres polgárt rendeltek ki, ki estve 9 órakor a városháza elejébe ment, hol találkozott a közönség által kirendelt hűtös szem-lyével; ezek reggeli 2 óráig jártak útczáról útczára és vigyáztak a városra.” (Vár. lev. 1809—685. sz.).

„Minden útczának külön comisarius adatik, hogy ez a kéményekre ügyeljen.” (Vár. lev. 1821—383. sz.).

7. Fejezet. A főpiacz és útczák kikövezése.

A piacz mind négy oldalára járdát 1801-ben raktak. Az egész piaczot 1807. tavaszán kövezték ki. Kovrig Tódor volt ekkor a főbíró. Meling József kövezte ki vár-beli rabok segédkezése mellett; Meling havi fizetése volt előbb 10, később 14 frt. Ezen kívül még kapott a város-tól egy öl fát is. (Vár. lev. 1807—987. sz.). 1823-ban felszedték a piacz kövezését és új kövezetet raktak. A ki-kövezés 9500 frtba került. A piaczon a tanács házzal szem-ben (keletre) voltak a mészárszékek; a tanács ház és mé-szárszékek közt széles átjáró. A mészárszékek keleti ol-dalán, mely a mostani tanács ház felé nézett, volt a tűz-fecskendők szíujé. (Vár. lev. 1823—909. sz.).

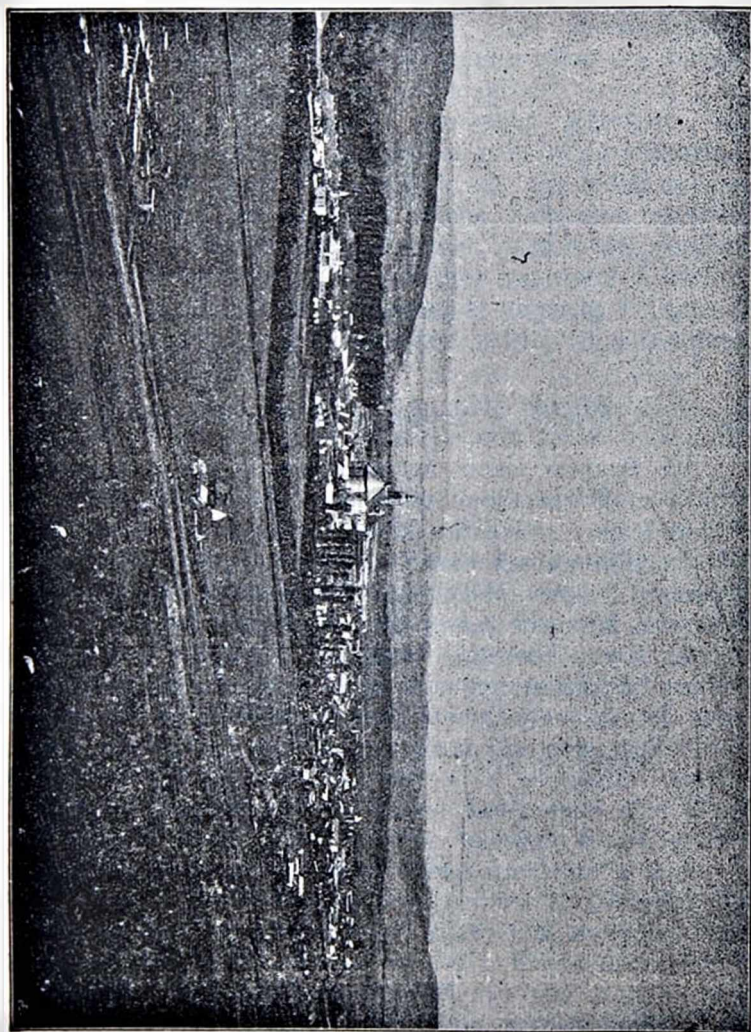
Mintán csak a piacz van kikövezve, a főkörmányszék meghagyja a városnak, hogy az utcák is, melyek „az eső vizek folyamatajok nem léte miatt igen sárosak” — sorban köveztesse ki. „Porond a Szamosban úgy is van bőven, kő pedig a hegyoldalakban.” (Vár. lev. 1821—1005 sz.). A város készítettett is tervet az utcák kikövezéséről, az „Orbánféle”-telek és a „Fácsebinye” előtt levő tér szabályozásáról (ezek a tervek Vár. lev. 1834—706 sz. alatt ma is láthatók); de a kikövezés elmaradt. A hatvanas években kezdettek hozzá a „Vízútcza” kikövezéséhez és néhány év alatt a belváros utcái sorban mind kikövezettek. A kikövezés több mint 100.000 ftjába került a városnak. A piacon és némely utcákban kényelmes, tartós granit (dacit-) járdaék húzódnak végig...

8. Fejezet. A Szamos árka és a felső-malom.

A Szamos azon ágának, mely a gát felől folyt, — útja a múlt században nem itt a „Vízútcza” mögött húzódott lefelé... Gyakran látluk szabálytalan kanyarodásai okozta kiöntéseinek káros következményeit; azért a város megbizza Fischer Mátyás „építő-director”-t, hogy a szabályozásról készítsen tervezetet. A mérnök indoklásában a többek között ezeket is mondja: „A Szamos a gátat mindig rontja; azlán nemcsak azon a téren, hol most a Szamos folyik, nem lehet járni (a felső-malom és a kőrői fürdő közt elvonuló útról van szó) és e miatt az utak és útasok romlásával a hegyekre kellenek fölmenni, de azonkívül is a Szamosnak tekervényei között levő helyek mocsaras és tós helyekké válnak.” (Vár. lev. 1807—1079 sz.). A város a czélszerű tervet elfogadja és kezd a kivitelről gondoskodni. A főkörmányszék nemcsak hozzájárult bejegyzésével a jó tervhez, sőt rendeletével még siettetette a munka befejezését. Ugyanis azt írja 1811 szept. 23-án tanácsunknak, hogy „a Szamos árkat („canalis”) ugyanazon év október végeig mulhatatlanul ásassa ki.” (Vár. lev. 1811—1496 sz.). A szükséges árok, mely egyik áldása a „Vízútcza”-nak, a határidőre ki is volt ásva. „A Szamos vizének regulatioja, több görbeségének keresztül vágása és

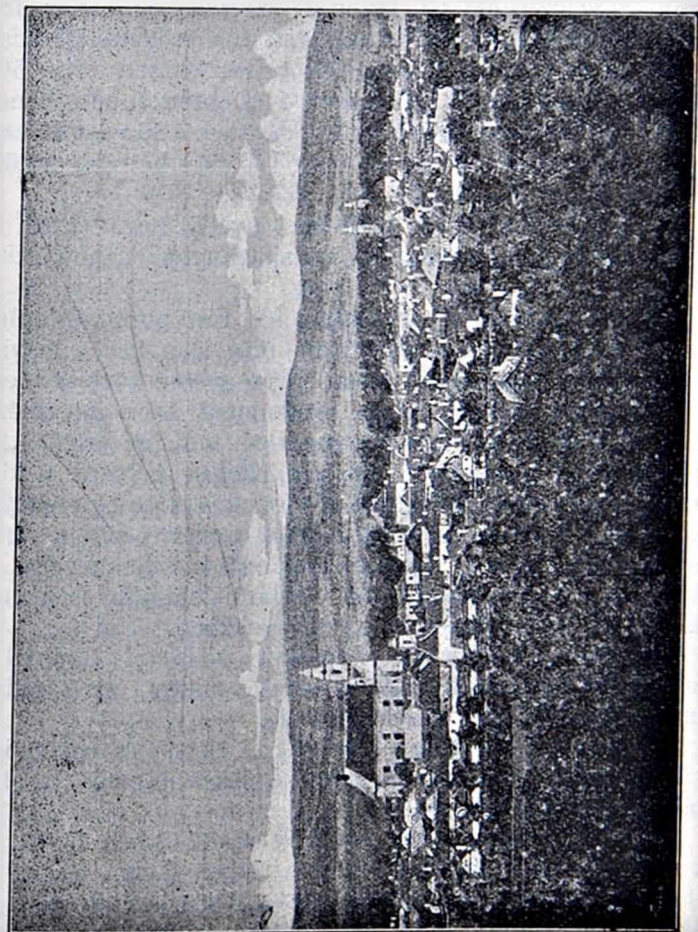
több — a régi vízfolyásnak megállítására szükséges — gátcskák felállítása kerül 20.000 frtba." (Vár. lev. 1808

Samosojvár a déli oldalról nézve.

1104^{sz.}). A város az elkészült árok oldalait part-erősítő fűzzel és nyárfával ültette be és reá — a város felső vé-

gén egy négykövű, jó berendezéssel ellátott lisztelő malmot épített. Az alsó malom (ha nem is mostani alakjában) még volt még akkor, midőn apáink ide telepedtek; a felső malom pedig 1812-ben épült.

Szamosújvár a keddi oldaltól nézve.

9. Fejezet. Szükséges intézkedések.

„A város 1789-ben felhagy a régi költséges keresztelési, menyekzői és temetkezési szokásokkal,

tűzfecskendőt (vizipuska) szerez, hozzákezd a piac kikövezéséhez és a Szamostól távolabb fekvő utcákban kutakat ásat" . . . (Vár. lev. 1789—192 sz.).

Az esküdt közönség három tűzfecskendőt, 40 darab bőrvédret és 10 lajtorját szerzett be. (Vár. lev. 1804—1834 sz.). A Kolozsvárt vett tűzfecskendőért adott a város 500 frtot; a másik kettőt Beszterczén vette 500 frtért. A bőrvédreket Kolozsvárt és Debreczenben csináltattuk; ezek 328 frtba kerültek. (Vár. lev. 1805—937 sz.).

A diplomokról és iskolákról hátrább külön-külön czikkben szólok.

A gyógyszer-tár 1786-ban nyílik meg. (Erről L. lőbbet alább „Közintézetek és alapítványok” czimű czikk alatt).

A postát 1791-ben állítják fel. Első postamesterünk Balta Emanuel. Ezen időtájban még igen kevés helyütt van posta az országban. Ezek is igen gyéren közlekednek; a nép nem viseltetik nagy bizalommal ezen intézmény iránt. Városunkból, míg postánk nem volt, az értékes leveleket az a „senator” vitte rendeltetése helyére, a kire került a sor. Ezen kívül volt a városnak még egy felfogadott biztos embere, ki lóháton, vagy szekérrel vitte a város és egyesek leveleit. Egyesek gyorslábú küldönczeket is használtak posta gyanánt. A postáról hátrább lesz még szó. Tanácsi határozatok” czimű czikkben.

A múlt század végén feloszlott vallási társulatok, melyekről alább szintén tesztek említést, gyakorolták az irgalmasság testi cselekedeteit is.

Heti- és országos vásárainkról és egyéb kiváltságainkról szintén alább emlékszem meg. (L. „Kiváltságaink” czimű czikket).

A Szt-Ferenczrendi atyák 1742-ben jönnek be a városba. Működésüket külön czikkben fogom tárgyalni.

Népkertünk (sétatér) terve 1864-ben készült el. Az alkalmas tért azonnal felosztották, beültették, az utakat feltöltötték, beporondozták . . . és izlés meg pénz néhány év alatt olyan szép sétatért teremtetett elő, mely — mondhatni — az ország egyik legszebb népkertje. A külsőknek is nagyon tetszik. Volt olyan is, ki így szólott:

„Schönbrunn — kicsinyben.“ (L. Szongott. „A magyar-örmény metropolisz.“ 238. lap).

10 Fejezet. Tűz-esetek.

Munkánkat megáldotta az Isten — bőven; de kijutott nekünk a csapásból is. Nem szándéksom e helyütt felsorolni mindazokat a szerencsétlen károsodásokat, melyekkel sújtott az Úr büntető keze, azért csak négy nagy tűz-esetet beszélek el.

Az elsőről e munka 125 lapján van említés téve. (L. 8. Fejezet. „Első nagy égés.“).

A negyediket elég körülményesen irtam le (ennek magam is szemtanúja voltam) egy másik munkámban (L. „Szamosújvár, a magyar-örmény metropolisz irásban és képekben“ című műnek 127. lapján a „Tűzvész“ fejezetet).

A harmadik rettentő eset 1807. szept. 14-én történt a „Kovrig“- és „Belső-Mezőútcza“-ban. Néhány percz alatt lángokban állott a „Belső-Mezőútcza“ alsó részének mind a két sora; de égtek az alsó „Kovrigútcza“ nyugati oldalának hátsó épületei is. Használták a nem régen vett tűzfecskendőket, munkás kéz is volt elég és — még sem tudták megakályozni, hogy tovább ne harapodzék. Nem, mert: „Fürchtbar ist des Feuers Macht, wenn sie des Fessels sich entrafft.“ De énekhang üti meg az oltásban már kifáradt szomorú oltók füleit: vallásos esperes-plebánosunk, Korbuly Kelemen próczessziót vezetett a helyszínré (a hagyomány azt tartja, hogy az Oltári-szentséget is kezében tartotta). Letérdelt és buzgón imádkozott: kérte az Istent, hogy segítsen, hiszen emberi kéz úgy sem segíthet. Alig hangzottak el a meghallgatott ima utolsó szavai . . . a tűz tovább terjedésében azonnal megállott. A bámuló sokaság egy kis része azt képzelte, hogy akadályozó tűzfalak teremtek elő; ellenben azok, kik zugolodás nélkül fogadják a csapást is, annak a leghatalmasabbnak segítő kezét látták a csodás esetben, ki parancsolt a hullámoknak és lecsendesedtek, és parancsolt a lángoknak és tovább nem terjedtek. Erre az oltók előbb egy rövid hálaimát rebegetek el, azután kettőzetezett erővel dolgoztak és

— Isten segítségével — rövid idő alatt elfojtották a tüzet — egészen. Husz ház leégett földig. Az elégettek számára e városon azonnal gyűjtés rendeztetett: begyűlt 12.096 frt. A tűzkárt szenvedtek közt volt anyúl nagyapám is (Donovák, Gabrielis Donovanák: Donovanák Gábor fia Donovanák = Donovanák Donovanák. (Vár. lev. 1808—772 sz.). A város a károsultaknak ingyen adott épületfát a füzesi erdőből. A míg az elégett házak felépültek, a hajléktalanoknak szívesen adtak szállást épületeik hátsó részeiben más könnyő-
rűletes lelkek, kik kikerültek a veszedelmet. (Vár. lev. 1807—1262 sz.).

A szenvedett kiron kívül nagy tűzvész rémületét állotta ki e város negyedszer 1822. jún. 14-én. Tizenhatsz ház égett el a „Malomútczá“-ban. A város az országban gyűjtést akart rendezni ezen szerencsétlenek számára, kért is gyűjtésre engedélyt a főkormányszéktől; mire a főkormánysház ezeket irta nekünk: „Mivel a fennálló normalis rendelés szerint csak akkor, midőn valamely város, falu vagy helység egészen vagy legalább annak nagyobb része ég el, engedlethetik meg az egész országban való alamizsnakéregetés, — tehát kegyelmeknek a magok városában esendő országos és heti vásárok alkalmatosságával azon elégettek számára gyűjtsenek alamizsnát; azonkívül kérjék meg Belső-Szolnok- és Dobokamegye főispánjait (minthogy városuk azon vármegyék környékében fekszik), hogy ezen vármegyékben is engedjék meg az alamizsna-gyűjtést. Kérjék meg e felett Ezsébetváros magisztratusát is.“ (Vár. lev. 1823—1518 sz.). Nem kértünk meg senkit; hanem a polgárság maga körében gyűjtött; ezen kívül vett építő-anyagot is és ezt is az elégettek között osztotta ki.

11. Fejezet. Az országút behozatala.

A város a Szamos jobbpartján épült, a Kolozsvárról Deésre vezető országút pedig a folyó balpartján húzódott. És így előrelátó okos apáink hidon jöttek be új városukba; de az országutat a régi helyén ott künn hagyták és nem vezették be. Lehet, hogy talán(?) több, rövidlátó, tapasztalatlan külső (és tehát nem e városon lakó) honpolgár előtt

érthetetlen volt az elzárkozó örménység ezen eljárása. Azonban az emberl tetteiben az okosság kell hogy vezérelje; épp ezért nem tartozik számba venni az emberek alaptalan véleményét vagy helytelen ítéletmondását. Eszélyes apánk is megmérlegelték a közlekedés nyújtotta elérhető kis anyagi hasznot, a — felfogásuk szerint — majdnem biztosan bekövetkezendő, de legyőzhetlen hátrányokkal, érzékeny kárral és szilárd elhatározásukban nem tántorodtak meg és az országútát továbbra is künn hagyták. Künn hagyták, mert városunk lakossága kizárólag örmény kereskedőkhől állott. Ezek közül a sátoros kereskedők — mondhatni — soha sem voltak otthon; éjjel-nappal a vásárokat járták; a marhakereskedők pedig csak november, december és január havát töltötték itthon az édes-kellemes házi tűzhely mellett; az év háromnegyed részét pedig átszigorogták a rablók és betyároktól elég gyakran meglátogatott bérelt magyarországi pusztáikon. Itthon tehát csak az öregek, betegek, nők és gyermekek maradtak. No most ez a gyöngé népség hogyan védelmezhetette volna magát, ha az országút a városon keresztül vezetett és csak néhány csavargó (pedig ilyen fajta ember akkor bőven termelt az országban!) által meglámadtatott volna? És ez a szomorú eshetőség bekövetkezhetett volna akárhányszor annál is inkább, mert országunkban akkortájt a személy- és vagyonbiztonság sem állott a legerősebb lábön. Azért ügyet sem vetve az egy-két tájékozhatlan, az akkori viszonyokkal teljesen ismeretlen, rágalmazó száj koholmányára, mely elég szemtelen volt úgy nyilatkozni, hogy: „Az örmények világszép nejeiket féltették..., azért nem vitték be az országútát,” — csak azt mondom, hogy homn hagyott kedves övéik védtelen életét, aztán meg fáradsággal, becsületos munkával szerzett vagyonukat féltették és nem a „szép nőket.” Igaz szépek voltak anyáink, de egyszersmind erkölcsösek is voltak. Kivétel nélkül mindnyájan valóságos nevelésben részesültek; de a hit tanai mellett megtanulták ismerni az erény jutalmazó útját is. És mivel az erény a leghatalmasabb véd-eszköze a jó erkölcsnek, — példás erkölcsű anyáinkat nem kellett féltetni — senkitől sem . . .

De idővel (138 év alatt) a viszonyok változtak és némely állapot is javult: a kereskedők egy része állandóan itthon tartzkodott; vagy ha egyik másik el is küldötte fiát vásárra, ő itthon árult a boltból. A csavargók, tolvajok, rablók száma is apadt, mert azok ellen is elég védelmet nyújtott az éppen Szamosújvárt megnyitott fegyintézet; a rendőrség személyzetét megszaportították; a személy- és vagyonbiztonságra is az állam kezdett nagyobb gondot fordítani. Tekintve az itten felhozott okokat, városunk esküdt közönsége 1838. május 8-án tartott ülésében elhatározta, hogy a királyhoz felterjesztést intéz, melyben 1) azt kérte, hogy a város szűk határa terjesztessék ki, 2) az országút hozassék be a városba; 3) a „kaszárnya építésére adassék elegendő dilatio.” A katonai laktanya építésére megadatott az időhaladék; de a város határa egy talp alattnyi földdel sem szélesbült és az országutat sem hozták be akkor, hanem behozattuk mi azt a nyolczvanas években — a magunk pénzerején!

12. Fejezet. *Fenhatóság, mely alatt városunk állott.*

Szamosújvár, mely előbb kiváltságos mezőváros volt (oppidum privilegium), 1786 óta pedig szabad királyi város (libera regiaque civitas), --- a megye joghatósága alá nem tartozott. 1817-ben ezt írta városunk a megyének: „E város, mint királyi város, nem áll a nemes megye jurisdictioja alatt.” (Vár. lev. 1817—1841 sz.).

A város felterjesztéseit, jelentéseit... egyenesen a fő-kormányshékhöz intézte; a rendeleteket is közvetlenül a főkormányshéktől kapta. Fontosabb dolgokban a kir. udvarhoz fordultunk; az általunk választott főbírákat is a király erősítette meg...

13. Fejezet. „Fiscalis” kereset.

A szamosújvári polgárt más helyütt „fiscalis” kereset alá venni nem lehetett. Erre vonatkozólag íme mit ír a város 1818. márcz. 14-én a főkormányshékhöz: „Helybeli contribuens polgár Czetz Kristófnak és B.-Szolnok vingye

Íkt. generalis széke előtt indult és elláttatott fiskális kereselben hozott ítélete által lett megterhelhetése dolgában mi nekünk benyújtott panaszos feladását oly alázatos kéréssel közöljük a fels. kir. Főigazgató Tanácsossal, hogy — mivel a fels. Fejedelmünkötől adatott privilegialis leveleink értelmé szerint megnevezett Czeecz Kristóf-nak, mint itten contribuens polgárnak (Deésen lakott) a tisztelt ns vármegyének generalis széke competens foruma nem lehetett, tehát a hozott ítéletet cassálni és ha csakúgyan a feladott panaszos feladásában feljegyzett okokból a fiskális kereset alól fel nem oldoztatnék, annak folytatását ezen jurisdictionatus Magistratus, mint competens forumra kegyesen bízni méltóztassék; mivel itten is az igazság minden részrehajlás nélkül, szintén úgy mint másutt, ki fog szolgáltatni, hogy így törvényes Fejedelmünkötől nyert Privilegiumaink maguk épségében változhatlanul megmaradván, az azokban megírt praerogatívakkal valamint eddig, úgy ezután is imperturbate élhessünk. In reliquo...“ (Vár. lev. „Liber Expeditionum“ 1818—417 sz.).

14. Fejezet. A város eljárása.

Ha a városnak keresete volt olyan örmény ellen, ki itt fizetett adót, de nem lakott a városon, — ezt az eljárást követte. Megbizott egy ottan, vagy azon a vidéken lakó örményt, hogy alperessel szemben az ottani tisztség előtt a várost képviselje. Ime egy példa. 1818. máj. 19-én ezeket írta a város Közép-Szolnokmegye tisztségének: ... „Kérjük a tek. Tisztséget, hogy a zilahi Ábrahám Gábornál feltalálható levelek mellett az említett portékák árát érdekével együtt többször említett Donovák Bogdán javaiból az árvák számára exequáltatni és erga quietantiam Ábrahám Gábornak általadni és hennünket ezen tárgynak kimeneteléről hovahamarább tudósítani méltóztassék.“ (Vár. lev. „Liber Expeditionum.“ 1818 év).

15. Fejezet. Közönség, mely az ország érdekében jelentékeny szolgálatoakat tesz.

Rudnay Sándor, erdélyi püspök korában nagyon megszerette városunkat, kinek hathatós pártfogását, sikeres

közbenjárását nem egy ízben vette igénybe polgárzatunk. 1826-ban is így ír a város az előléptetett Rudnaynak, az esztergomi érseknek:

Reméljük, hogy herczegséged szíven viseli sorsát „egy keresztény katolikusokból álló egész felekezetnek (közön-ségnek, communitasnak), egy a maga szorgalmatos kereskedése, — s valahányszor a haza közszüksége kívánta, készséges adakozása által az ország javára szolgált városi publicumnak.“ (Vár. lev. 1826—2361 sz.).

16. Fejezet. A város fennállásának biztosítéka.

A város 1827-ben ezeket írta a főkormányzónak:

„Minek utána dicső emlékezetű I. Leopold 1691. esztendőben ezen akkoriban még pura fiscalis földön való megtelepedésünket és a kereskedésnek szabados folytatását megengedni méltóztatott, — az utána következett felséges Uralkodók további állandó megmaradásunkat és a jövőkre tartos létünket avval gyökerezették meg, hogy mi nekünk privilegialiter némely szabadságokat is engedtek, nevezetesen VI. Károly 1726. okt. 17-én adott mi nekünk először egy törvényesen készült privilegialis levelet, melyet az utána következett boldog emlékezetű fejedelmek, névszerint Mária Theresia, II. József, II. Leopold részszerint megerősítettek, részszerint meghővitettek. Ezen privilegium hálsorságosította városunknak eddigi fennállását, és szolgált ekkoráig rugóul arra, hogy a fels. uralkodó ausztriai Háznak és a nemes magyar hazának törekedtünk kereskedéssel hasznára lenni, a magokat gyakorl izben előadott viszontagságos időkben vagyonunkat és értékünket a közjóra oda adni és feláldozni nem sajnálottuk és nagy hűséggel lenni törekedtünk.“ (Vár. lev. 1827—2834 sz.).

Ezen nevezetes okirat a többek közt arról is tesz megdönthetlen tanuságot, hogy őseink közül többen már „1691-ben telepedtek ezen a földön,“ hol kilencz év múlva (1700-ban) városunk épült. Az 1691-ben telepedett örmények ideiglenesen kibérelt házakban laktak. (L. a 101 lapon „A város alapítása“ című cikket).

17. Fejezet. A város hasznos és böles kormányzásának meglepő eredményei.

Egy a főkormányzókhoz intézett tanácsi felterjesztésből közöljük a következő igaz, önérzetes, de nem nagyollt (nagyolló) szavakat: „Ezen város abból, a mivel bír, semmit sem kapott ingyen; melyre nézve mind idegenektől, mind e városban lakó privátusoktól nagy capitalist kelletvén kölesönözni... Mégis e publicum kormányzói bírták a terheket és kormányozták oly bölesen és haszonnal, hogy nemcsak a nagy capitalisok interesteit, hanem a capitalisokat is kifizették. A városnak üléseit nagy capitalissal kelle redimálni¹⁾; redimálta a dominiumot is és maga hatalma alá vette, a nemeseket belőle nagyobbára kifizette; úgy hogy mindezeket meggonolva 200.000 frtnál többet fizetett a publicum. Azonkívül még azokat az építkezéseket is, melyeket a városban és a dominiumban szükségképpen meg kellett tenni, — megtette. Akármely privát, böles ember és külső uraság ezekre nem ment volna²⁾. Több ellenkezőt lehet tapasztalni. Mert hol voltak gazdagabb városok, mint a szász publicum városai? Ki nem tudja pedig, hogy a szebení publicum eridát insinuált³⁾. De — hogy engedelemmel szóljunk — vannak-e a két hazában külső uraságok, a kiknek több falui⁴⁾ vannak a kezében, mint ezen publicumnak?! Melyik az, mely ily kevés idő alatt kétszáz és több ezer Rh. forintot kifizetett volna, mint a mi publicumunk?“ (Vár. lev. 1800—1015 sz.).

II. Cikkely.

Szamosújvár határai.

Utoljára 1845. aug. 8-án jelöltettek meg hitelesen a város határai. A jelölő bizottságba a város három tagot

¹⁾ A kiváltságlevelék megszerzése roppant kiadással jártak.

²⁾ Ezt nem tudta volna megtenni.

³⁾ Csődöt jelentett.

⁴⁾ Abban az évben (1800), midőn ezen felterjesztés történt 17 falú tartozott a szamosújvári uradalomhoz.

(Bogdánffi Gábor tanácsos, Korbuly Boglár tanácsos és Szongott Krisztof iktató) és a főkörmányszék pedig kettőt (Ákosfalvi Szilágyi Ferencz és Csernátomi Vajda Sámuel kir. táblai írnokok) küldött.

Ez a bizottság hat tanút vesz maga mellé és kimegy a határba. Itt a következő kérdéseket intézte külön-külön minden egyes tanúhoz:

1. „Esmeri-e tanú szab. kir. Szamosújvár városának határait? Ha igen

2. Mutassa ki azt a tanú Mikola és Hcsdát nemes Doboka-vármegyei falvak, mint szintén Kérő és Széplak nemes Belső-Szolnok-megyei falvak között azon metákban, melyekben azokat a nemes város eleitől fogva bírta?

3. Ezen tanú által kimutatott és kijelelt metákat valamelyik ezen falvak közül háborította-e, vagy azok most is azon állapotban vannak, melyekben a nemes város azokat eleitől fogva bírta? Ha háborította, ki és mennyi részben? Nevezze meg a tanú azt és említse meg az időt is, melyben a háborítás történt“.

„Sequuntur jam nomina Testium eorumque fassiones:

Primus testis Lucas Molnár, annorum 67. rom. catholicus, vigiliarum magister (strázsamester), legitime citatus, juratus et examinatus. Fatetur ad utrum.

1. Szamosújvár szab. kir. város határait esmerem.

2. Ezen szab. kir. Szamosújvár városnak határa — a nemes Dobokavármegyébe kebelezett Szék városa felé menő út keleti oldalán levő domb — inkább dél felé hajló — élén találkozik össze az ugyanesak nemes Dobokavármegyébe kebelezett Mikola és Hcsdát falvak határaival. Ezen dombon hajdan egy akasztófa volt, egyik ágának darabja — a földből alig kiemelkedőleg — még ma is látható. Ehhez alig két lépésnyi távolságban van egy határhalom is, melyeket az uraknak most ime meg is mutatok. Ezen akasztófa hajdan a három határ közt volt az én értemre is. Innen megyen a határszél a Szamosújvár városa felett keletre elnyúló ezen hegyláncz — mint mondtam — dél vagy Mikola felé hajló élén mindenütt egészen az úgynevezett „Bolong Péter-esucsá-ig, hol már a vonal lehajlik s ezen domb Mikola felőli oldalán a tetőtől mintegy 25 ölnyi távolságban

lefelé vonul a határszéle. Ezen „Bolond Péter-dombja“ tövében kelet felől megint kikerekedik a hegy élre és így az éppen a szélben levő kilencz vagy tíz gödrök mellett (melyeket — mint mondatik — régebb kines keresés végett ásták) megyen tovább a hegy élén mindenütt a határszél egészen a Koroholy-ig, hol sáncz által is el van választva a két határ egymástól, a mint azt én a tekintetes uraknak meg is mutattam. Ezen sáncz napkeleti végétől megyen ezen kérdés alatti határ egyenes lineában az úgynevezett Dániel-kútjáig, mely kútat azért neveznek így, mivel aztal régebben — de az én értemre — Dániel készítette éppen a határ-szélbe. Ezen kúttól fogva, melyet a tekintetes uraknak meg is mutattam, megint egyenes vonalban a mikolai patakon keresztül azon helyig, hol a mikolaiak az ecclesia számára téglát vetettek és égettek ezelőtt 20—22 esztendőkkel, melynek ime még most is jól látszik a helye és a mely akkor éppen a határszélbe volt állítva. Ezen helytől egyenes vonalban megyen a határlinea a Dániel-kútjától vagy a sáncz végétől a téglakemenczén keresztül nézve a mikolai út és azon túl levő sánczra, hol már megszűnik a szamosújvári határ a mikolaival szomszédos lenni.

A Hesdát felőli határszél pedig nyúlik ugyanaz említettem domb tetőn levő akasztófa helyétől és a határalomtól kezdve le a Szamos vize felé egy a Hesdát falusi fiscalis jószághoz tartozó és jelenleg Szamosújvár városa által bíráto fogadónak a város felé eső szegleténél éppen a fal mellett el a Hesdára vivő út jobb oldalán levő holt Szamos éjszaknyugati széleig, a mint mindezt a tekintetes urak láthatják. Itt már szegletet formálván feltér mindenütt a holt Szamos éjszaknyugati partján nyugatnak azon fás helyig, hol most — a mint láthatják a tekintetes urak — szénaboglyák vannak, mely tősz és a körülötte levő s a holt Szamos éjszaknyugati partján elterjedő helyet is a mészárosok legelőül használnak. Ezen tőshelytől megyen egyenes vonalban a Szamos tőlső éjszaknyugati partján levő határköig, melyet ime megmutatok a tekintetes uraknak. Innen egyenesen, az ime most is látható he nem végzett régi országút keleti oldalán levő sánczra

rugólag a hesdatti és kőrői határokat egymástól elválasztó és a szamosújvári határba bekanyarodó árokig; itt szögletet formálván néhány ölnyre mind az árok mellett keletre tér, míg nem a kőrői határba ütközik.

Ezen határvonalt azért eszmérem és tudom ennyire meghatározni, mert harminczkét esztendőől fogva levén ezen Szamosújvár városa szolgáltatában, kötelességemben állott azokat tudni és esmérni.

3. Ezen határ nincs meg mindenütt az általom kijelölt régi állásában, a mint a tekintetes uraknak is megmutalom. — Ugyanis az úgynevezett széki út keleti oldalán álló azon domb alján (hol a mikolai, hesdatti és szamosújvári határ összerug, az ezen domb tetején álló határhalom és az akasztófa helyénél) a második dombra menőleg foglaltak a mikolaiak hosszára egész a harmadik dombra nyúlólag mintegy két-három esztendeje, a löbbi pedig régebben, de csakugyan az én értemre, lassanként foglaltatott el a mikolaiak által. A harmadik domb tetejétől (hol ezen foglalás végződik, ott hol a határszél egy kis szögletet formálva löttés alakban kezd tovább nyulni) egészen a nyegyedik vagy „Bolond-Péter-dombja” aljáig, hol eszmértetésül egy általom most a tekintetes urak előtt csinált gödör vagyon, ninesen semmi foglalás; ezen gödröcskétől fogva, minlegy száz ölnyi hosszúságban, a negyedek vagy „Bolond-Péter-esücs” irányában, a Mikola felőli oldalon, mintegy 25 ölnyre a felőtől lefelé egy általom megint most csinált gödörig nyulik el egy hat-hét — és a hol legkeskenyebb mintegy két ölnyi szélességben, a mikolaiak által tett második foglalás. Az idén még fentebb is kaszáltak a mikolaiak a domb teteje felé, de — a mint látszik — az ott csinált szénát lehordták a magok határokra, hogy a város azt be ne hordhassa. Én emlékszem arra, hogy régebben, midőn itt a csorda legelt, nem látszott be a városba egy marha is; holott most a mikolaiak buzakeresztjei, sőt még a törökbuzavetések belátszanak, annyira feljöttek a tetőre. A negyedek vagy „Bolond-Péter-dombja”-tól, a már emlitettem gödröcskétől fogva egész az ötödik éppen a város felett levő domb nyugati oldalán ezen általom most csinált gödörtől kezdve mintegy három-négy és

néhol öt öl szélességben és mintegy százegy öl hosszúságban ezen más, ugyan most csináltam gödörig nyulik, az ugyancsak a mikolaiak által tett harmadik foglalás a város határából, mely két-három, sőt a mint látszik a mostani új feltöltésből, néhol csak egy éves. Ettől fogva egészen a Koroboly nevű hegyig, hol egy darabig a szamos-újvári határt a mikolai határtól ezen nyugatról keletre nyúló sáncz választja el, — nincs semmi elfoglalás. Ezen sáncz keleti végétől fogva (de a melyet nem értem, mert régibb, megzavarlatott és csak ballomásból tudom) egészen az úgynevezett Dániel-kútjáig, mintegy tiz-husz, s hol legnagyobb hatvan öl szélességben a Koroboly nevű erdő északi oldalában vagyon a negyedik, ugyancsak a mikolaiak által tett foglalás.

Kisebb közlemények.

Czetz János nyugdíjazása. Kolozsmegye főispánja a kolozsvári ereklye-muzeum igazgatójához a következőket írta: A méltóságú miniszterelnök urnak idei 8564. számú leirata szerint a t. igazgatóság felterjesztelte hozzánk Czetz János jelenleg Buenos-Airesben lakó 1848—49-iki honvéd tábornok nyugdíjazása ügyét. Az 1848—49-iki honvédek nyugdíjazó bizottság, mely ez ügyben f. é. július hó 10-én tartott ülésében határozott, Czetznek nyugdíjképen nem szavazhatott meg többet, mint évi 960 frtot, minthogy azonban ezt az összeget Ő Nagyméltósága nem tartja elégségeseznek arra, hogy abból Czetz János itthon állásának és egészségének megfelelő módon élhessen: indítatva érezte magát részére a rendelkezési alaphól évi 1040 frtot még külön is engedélyezni. Felkérem ezek után a t. Igazgatóságot, hogy a fentebbiekről az . . . alá idezárt határozat kézbesítése mellett Czetz János tábornokot értesíteni s egyben tőle megtudakolni szíveskedjék, hogy melyik kir. adóhivatalnál kívánja a f. évi aug. 1-től kezdve haví részletekben esedékes 960 frtot felvenni, a minek bejelentése után az utalványozás meg fog történni. A külön engedélyezett évi 1040 frtnyi pótdösszegnek szintén f. évi aug. 1-től esedékes első negyedéves rész-

letét, a nevezett tábornokhoz leendő eljuttatás végett 260 frtnyi összegében ide mellékelem, a további évnegyvedi részletek miképeni folyóvá tétele iránt pedig a fennemlített jelentés beérkezése után fog Ő Nagyméltósága intézkedni, a mely jelentéshez csatolandó lesz Czetz-nek nyugtatóványa, a most küldött 260 frtról. A szóban forgó jelentést és nyugtatóványt kérem hozzám megküldeni. Kiváló tisztelettel. Kolozsvárt 1899. aug. 7. Gróf Beldi s. k. főispán.

Magyar királyi Miniszterelnökség!

8564 sz.

M. K.

Czetz János jelenleg buenos-ayresi (Dél-Amerika) lakos 1848-49-iki honvéd tábornok 1899. évi aug. hó 1-től kezdődőleg havi előleges részletekben folyosítandó évi 960 frttal nyugdíjaztatik.

Az 1848-49-iki honvédeket nyugdíjazó biz. 1899. évi július hó 10-én tartott üléséből.

Tarkovich s. k.
bizottsági elnök.

Irodalom és művészet.

Boldog, megelégedett és hálás örmények. Dr. Rohrbach Pál, a berlini evangélikus kongregazio lílkára, 1898. szept. 5-én kelt útijelentésében kisázsiai tapasztalatairól ír s a többiek közt ezeket mondja: Négyórát lovaglás után rövid pihenőre egy örmény falu határában levő nyárfák alá tértünk. A falún meglátszott, hogy kifosztották és leégett, bár sok nyoma maradt a hajdani jólétnek. Az egész vidék olyan termékeny, hogy lakói mindenőket ért esapás ellenére is — a mérszárllások óta eltelt harmadik esztendőben, már mintha összeszednék magukat. Mjóta Bitlisz-vilájetben vagyunk, majd minden faluban láttunk egy csapat elszállásolt török katonát, a kiknek joguk van mindent elvonní a lakosságtól, a mire szükségük van Rettenetes teher ez olyan falvakra, a melyeknek csak 12—14 családja került ki a vérengzésekből és ezek is éhínséggel küzdenek, legnagyobb panaszuik még sem az, hogy a török katonák minden ételt, italt elszednek tőlük, hanem magukéinak tekintik a fiatal asszonyokat és leányokat is, a kiket elrahóltnak és el is adnak. Ha valaki ez ellen tiltakozik vagy védekezik, azt puskatusal vagy handsárral fizetik ki. Mialatt a Mushól magunkkal hozott eledelt fogyasztgatunk, nagy csapat ember gyűlt körénk és hámszkodott ránk. Mnd a t (az utazónak benszűllött vezetője), a ki szóba állott velük, oda szólított egy fiatal férfit, a kinek nejét nem rég hajtották el a törökök. Tudja ugyan, hogy hol tartják, de nem te-

het érette semmit. Madat még azt is beszélte, hogy a szerencsétlenek szívesen mondanák el minden bajukat, de félnek a török katonáktól. Nemrégiben történt, hogy egy különösen meglátogatott, elpusztult község határában tartott pihenő alkalmával a falú véne az utolsó pillanatban odasugta nekem, hogy az inség rettenetes a a környéken, de a kormány reverzalist eskart ki tőlük, melyben ki kellett jelenteniök, hogy boldogok, helyzetükkel megelégedettek és ezért hálásak a nagyúr és hivatalnokai iránt. És az ilyenféle okmányok alapján ítéli meg Európa az örmények helyzetét!

II. Vilmos a Keleten ezim alatt az „Alkotmány“ néhány hónappal ezelőtt ezeket írta: „Kréta még mindig vérben és lángban. A keresztények vére folyhat patakokban akármeddig. Így volt az örmény mészárások idejében is. Anglia hiú ígéretekkel, Oroszország sughalmazott hazudságokkal behajszolták a szegény örményeket egy véres lázadásba s a szultán kormánya titokban támogatva a gyilkoló mohamedánokat. Valami rettenetes az, a mi Ázsiában végbe ment. Clemenceau francia könyve az örmény mészárásokról, valóságos szégyenhelyeget süt a keresztény Európa homlokára.“

Közgazdasági élet.

Magyar érdek Törökországban ezim alatt a „Budapesti Hirlap“ a többek közt ezeket mondja: A török nem alkalmas iparüzésre, főleg gyáriparra. A török nem képes gyárban ülni és rendszeres munkálkodásra nem is szoktatható. Inkább hámál (teherhordó) vagy bakal (szatócs) s bármily keveset keressen is, megelégedett, hozza meg elszívja nárgilejét (vizipipa) és megissza kávéját, többre nem is gondol s keresetét megjavítani nem is akarja. A török irtozik a géptől, hát még hogyan dolgozzon vele s ha nincs miből megéljen, nem zugalodik. Álláh majd ad valamit, szól, azonban a megszokottnál egyebet dolgozni nem fog. A legutolsó török hámálnak és a legelőbbkelő basának közös jellemvonása, hogy mindkettő nem törődik a jövővel. Álláhra bizza azt. Ily néppel gazdasági felvirágozással gondolni nem lehet és ezt az európai iparosok most nemrég beláttak és most legnagyobb törekvésük odairányul, hogy itt szilárdabban lábat vessenek és azon birodalom gazdasági fejletlenségét saját hasznukra mindnyájan jobban kizsákmányolják. Ez állapot így beláthatatlan időköz fog tartani s a török birodalom mindennemű szükségleteit kizárólag a Nyugatról fogja fűdözni; miért is minden iparos állam Törökország behozatalában minél jelentékenyebb részt kíván venni. Nekünk magyaroknak is arra kellene gondolnunk, hogy ideje korán hozzájárul-

sunk a Keleten szilárd tért foglalnunk s fejlődés útján járó honi iparunkat arra képesíteniünk, hogy kivitelünk a Keletre jelentékeny mértéket öltjön. E cél elérését mozdítják elő a magyar kereskedelmi muzeum képviselősegei a Keleten, melyek e hivatás szolgálatában állanak.

Mi ujság az örmény világban?

Egy örmény tudós halála. Giszári Ábrahám, a velencei világhírű San-Lazzaro örmény kolostor rektora, az örmény világ egyik legtudósabb férfia elhunyt — nem régen — Velenceében 72 éves korában. Nemcsak Velenceében volt ismeretes alak, de a világ minden turistája előtt is, ki San-Lazzaro szigetén csak megfordult. Nem egy koronás fő tisztelte meg barátságával.

Politikai foglyok Törökországban ezim alatt ezikkel közöl egy angol lap, mely lap a török börtönök örmény lakóival, kik — mondhatni — sziiberiai fogságot szenvednek, foglalkozik. Az említett cikk befejező része így szól: „Hol vagy Európa és Amerika? Hol vagy erkölcsös Európa és Amerika?!” Ugy látszik azonban, hogy mindezen sajgó kérdésekre a keresztény omberszerető és erkölcsös Európa és Amerika még mindig nem siet megadni a kielégítő választ!

Tömeges katholizálás hírét vesszük Kelet szakadár keresztény hitfelekezeti köréből, Törökországból, — mely igen örvendetes esemény az agg Leó pápa szívét is természetesen a legnagyobb megnyugvással tölti el, a lezajlott század alkonyán. Mint a lapok írják, nyolczvanezer, részint nestorianus felekezettű, Rómától elszakadt keresztény tért most egyszerre vissza ősi Anyaszentegyházának, a katolikus egyháznak kebelébe. Adja Isten, hogy a szent Unió ügye, a keleti államok területén, ezután is minél kedvezőbb és eredménydúsabb előhaladást legyen, — az egykor mostoha viszonyok által tőlünk elszakadt keresztény rokonaink, örmény nemzetfeleink között. Vajha még a magyar nemzet kebelében is tért foglalhatna azon idealisztikus eszméáramlat, hogy Szent-István államalapító hitének régi egysége (a mely őt századon keresztül annyi dicsőséget szerzett a nemzetnek), hazánk boldogítására, s a valódi nemzeti egység megszilárdítására, újra elérhető lennel....

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

ÁZ ANYA.

— Dzádurtán. —

Gyermekkori díszes virágaim
Virulnak most is keblemen,
Felejthetlen szép emlékeim,
Sok örömet szereznek énnekem...
Jelzik a múltnak kedves képeit,
Előidéznak vidám perezeket!
Fülfrissítik szívem érzelmeit,
Megújítják az eltűnt éveket!

Ki tudja mindezt a nagy tüntető,
Nem hordja el magával: az idő?...

Amde mit nyújt az anyaszeretet,
Midőn ölében nyugszik kisdede,
Híven megőrzi az emlékezet,
Örökké tartó annak élete,
S mert szent a forrás, a melyből fakad,
Aldjuk érte a legjobb anyát,
Keblünkre zárva állandó marad,
Tutéli az a zord időt magát!...

Nincs annak vége, soha és sohol —
Szívünkkel együtt sírunkban honol!...

Simay Gergely.

Orosz-Örményországban.

— Egy utazó feljegyzéséből. —

— Áni romjai között. —

Első tekintetre Áni nagy rom-mezőnek a képét nyújtja, a melyen itt-ott még nagyobb építmények állanak. Mintha földrengés egy városnak valamennyi magánházát kőtörmelékké változtatta volna s ebből a pusztulásból többé-kevésbé jókarban csak az ellent állásra inkább képes középületek emelkednének ki. Egyelőre nem is vagyunk képesek az egészet áttekinteni, mert a talaj egyenellen. Közvetlenül a szemünk előtt a romhalmazból széles szikladomb emelkedik ki, a melyen egykoron mintha várerődítés lett volna; s a mint arra megyünk, összeszedett régi kőkoczkákból épült alacsony modern ház vonja magára figyelmünket. Szerzetes lakik benne s a szolgálatára egy öreg paraszt házaspár és egy fiatal suhancz. Belőlük áll jelenleg Áninak egész lakossága, — s mi is egy napra ebben a házban ültünk fel a tanyánkal.

Csodálatosképen nagy tömeg volt összegyűlve a mindön megérkeztünk, s mindnyájan fölötté izgatottaknak látszottak. Állítólag gyilkosság történt; aznap reggel a köhalmazok közt súlyos fejszétől elvérezve találtak egy tizenhárom éves leánykát, a kit hozzátartozói egy közeli török falúból azért küldtek ide, hogy a romok között kecskéket őrizzen. Az egész rokonsága összesereglett és fenyegetődve az említett fiatal suhanczat jelölte meg a leány gyilkosának. A szomszéd helységből két idősebb örmény is megjelent, hogy az esetet megvizsgálja. A szerzetes nem volt otthon, elutazott a katolikosz-hoz; a suhancz félénken állott a két idegen örmény előtt, az anyja pedig szapora beszéddel erősítette az ártatlan voltát.

Utitársam minden teketória nélkül félbeszakította a tárgyalást s valami ennivalót kért a számunkra. Ezt a körülményt hamarosan felhasználta a suhancz arra, hogy tűzgyújtás céljából egyik mellékhelyiségben tűnjék el. Aztán álengedtek számunkra lakásul a szerzetes czelláját;

végre pedig ellávoztak a törökök is, miután a két tekintélyes örmény kijelentette előttük, hogy az eset bírói vizsgálat alá fog véletleni.

Az állítólagos gyilkos, a fiatal suhanez reám nézve egészen bizalomkeltő benyomást tett s azonnal fel is fogadtam, hogy a romok beharangolása közben szolgálatomra legyen. A midőn öreg szülői meghallották, hogy Écsniádzinból jövök, oda voltak az örömtől s mind elém hordták, a mi ennivalójuk csak volt: tyukot, rizst, tojást, savanyú tejet, bivalyvaját s az elmaradhatlan lávást. Fő-ételül „philávot” készítettek, vajban párolt rizst, apró mazsolával. Az utitársam nem győzte eléggé dicsérni ezt az ételt, a mely csakugyan pompáson ízlett, s a jobb kezével ismétletlen is jókora adagokat vett ki a philávos tálból. A főtt tyukot nem felvágva, hanem igen ügyesen több darabra szétlépve találták fel. A savanyú tej, mint rendesen, túlságosan zsíros volt, a tojások pedig forró vajban uszááltak. Ehhez az ebédhez ugyancsak szükséges volt a magunkkal hozott bor, melynek különös — eleinte kellemetlen — tömlőszagát már egészen megszoktam. Legujabban egyébiránt a finomabb borfajokat már nem is tartják tömlőkben, hanem a földbe ástott agyagedényekben és palaczkokban.

A míg étkeztünk, az öreg paraszt házaspár keleti szokás szerint összetett kezekkel az ajtóban állott. Majd az asszony alázatos lépésekkel hozzám jött, megfogta, egyik kezével a ruhámat, a másik kezét pedig a szívére tette s kérő szavakat látszott hozzám intézni. Lelkesz-utitársam magyarázata szerint esküvel erősítette, hogy a fiának legcsekélyebb része sínes a török leányka meggyilkolásában. Megnyugtaltam, hogy ez esetben nem is lesz fiának semmi bántódása.

Étkezés után hozzá láttunk a romok megtekintéséhez. Célul tűzttem ki a régi város egész területének a körüljárását; előbb azonban néhány pillanatot szenteltem a székesegyháznak, a mely épen a lakásunk tözomszédságában állott. I. Kákig király idejében emelték Szűz-Mária tiszteletére. Oldalhossza mintegy 30:50, belső magassága a középhajó boltozataig 25—30 meter. Külső formáit nemes

egyszerűség jellemzi. A vörösbarna, mintegy kiégetettnek látszó tuffa-kő, a melyből egymásba helyezett sima kockái ki vannak faragva, kitűnő építkezési anyag. Nagy az ellentálló képessége, a mint ezt a jókarban levő domborművű ívezet is bizonyítja, a mely a hatalmas küllalakat összefűzi a magashatörő, karsú pillérekkel. A középső hosszhajónak az ugyanoly magasságú haránthajóval való keresztezése fölött emelkedett az örmény templomok jellemző kupolaszerű tornya hegyes kő-kúpfedéllel, a mely nem volt képes ellent állani a földrengések erejének s az évszázadok romboló viharainak. Kötőmegei beszakadtak, a templom belsejében s az egykori helyükön nagy kerek nyílás maradt, a melyen betekintenek az égbolt csillagai. Négy hatalmas pillér, a melyek egykor a torony súlyát hordták, a templom belsejét akként tagolja, mintha külön központi építmény létezett volna. Bezárja az épületet hosszirányban az apsis, melynek hátsó falán hosszú repedés fut végig. A fő-bejárat déli irányban volt, a hol kívülről még láthatók az előcsarnok nyomai. Egyébként a belső boltozatok, eltekintve néhány repedéstől, még elég jó karban vannak.

Néhány lépésnyire a templomon túl mély völgyszakadékhöz érünk, a melynek fenekén az Árpácsái vizei hömpölyögnek. Ezen a ponton alkothattam először világos képet Áninak a nevezetes fekvéséről. Az egész tájat köröskörül a már említett vörös tuffa-kő borítja; ez alatt pedig szürkés-fekete láva fekszik, a melynek tömegeit ősrégi időkben az Álagáz tölesére ontotta ki.

A felső szélek között mintegy ötszáz méter szélességű, kanyargó völgyet ásott magának az Árpácsái. Ennek a mély völgynek felső széléről alátéekintve, a fenéken zavaros víztömeget látunk tova hömpölyögni teljes némaságban, mert a látóvonal tőlünk olyan nagy, hogy a hullámok zaja csakis egyes pontokon jut el hozzánk, a hol a völgyfalak alakulása kedvez a hang fölfelé való terjedésének.

A város másik oldalán, szintén mély szakadékban, az Álácsácsái patak vizei folydogálnak úgy, hogy a két völgymeder közt ilymodon hosszú, meredek falainál fogva épen nem, vagy csak felette nehezen hozzá férhető sziklanyelv keletkezett. A két vízmeder egyesülésénél keskeny-

re nyult el, alig kétszáz méternyi szélességű határolt a légköri befolyások a tuffatakarót is ellávolították s csak egy bazalt-zátonyt hagytak meg a két folyó közti mélységben. Ott azonban, a hol a félszigetszerű fensík mintegy a szárazfölddel egyesül, egy kilomaternél is nagyobb a földnyelv szélessége. Ezen a helyen huzodik keresztül a már említett híres fal, melynek védelmeznie kellett a várost a természet által nem fedezett egyetlen oldalán.

A régi Áninak mintegy öt kilomaternyi volt az egész kiterjedése. Mint az épületek fennmaradt alapfalainak irányából látjuk, legnagyobb része oly szűken volt építve, hogy tulajdonképeni utcákról szó is alig lehetett. Nem valószínű, hogy a város lakóinak a száma jelentékenyen meghaladta volna bármikor is az ötvenezeret, még ha figyelembe is vesszük, hogy a köfalak közé szorított régi városokba aránytalanul nagy ember-tömeg zsufolódott össze. Viszont kétségtelennek látszik másfelől az is, hogy a gyakori földrengések miatt nem építhettek Ániban túlságosan magas házakat.

Bármerre tekintenek szemünk, sehol semmi nyoma az életnek. Nyugat felé sötét kopárságban emelkednek a magasba az Áldsá-hegyek. Szürkés-fekete, vulcanicus lejtőiken nem látni fákat, még csak egyetlen fűszalat sem, Elettelen Kelet felé az Árágáz lapos boltozata, a mely egykoron lúzes lávából, kő- és hamútömegekből épült fel s mintegy óriások által vájt ágyúban sötétlen rohannak tova az Árpácsái feketének látszó hullámai. Kisértetiesen állanak a folyó fölött a pusztulásukban is hatalmas romjai egy hídnak, mely egyetlen ívvel szelte át a folyót egész szélességében. A lejtőn, egészen a folyammeder széleig, mindenütt régi erődítések nyomai láthatók, épület-alapzatok, kifaragott sziklatömbök, leomlott faltöredékek. S a keskeny gyalogút, melyen előrehaladtunk, folyvást még fennálló falrészek s a vastag falak belsejének megtöltésére szolgált lávatorrmelék közt kigyózott keresztül.

Már jó messziről magas, karcsú torony vonta magára figyelmünket. Minaretje volt egy moseának, a melylyé a pompás ó-örmény épületet alakítottak át abban az időben, a midőn seldsuk emírek székeltek Áni falai között. Hármas

hajóra osztott izezetes, erős kerek oszlopokon nyugvó esernők volt az, a melyet istentiszteletük céljaira kiszemeltek a barbarok. A fensik szélén hatalmas alsó építményekre volt fektetve s a folyam medrére nyitlak az ablakai. A székesegyházon és azon a templomon kívül, melyben a lelkész, kinek szobájában lakom, még manapság is miséket mond, ez az épület (melyet nem tudom miért, könyvtárnak neveznek), a legjobb karban levő s architectonicailag leghatásosabb része Ani romjainak.

Tovább menvén, alapjaig szélrombolt templomra bukantunk, a melynek szanaszét heverő pompás falrészei sejtetni engedték az épület egykori rendeltetését. Lábainál voltunk ama halomnak, a melyen egykor a város citadellája állott. A pusztulás ezen a helyen irtózatos volt; még soha sem láttam ilyen vadul széthányt tömegét a romtörmelékeknek. Nem könnyen épült lakóházakat dultak itt fel, mint az alsó városban, hanem méternyi vastagságú falakat, nagy lömbökből összerakott bástyákat, vaskemény-ségű iveket és boltozatokat, itt-ott karesű pillérekkel s gyönyörű faldíszítéseket is. S mindezek a halomról, a mely egyébként valaha szintén egészen be volt építve, minden irányban legurultak s magasan elborították az oldalait faragott kövekkel és kőcsockákkal, a melyeken vajmi nehéz volt a felkapaszkodás. Modern robbantó-szer nem morzsolhat szét egy várost oly nagy mértékben, mint a hogy az 1319-ik évi rettenetes földrengés Ani városával tette.

Leszállva a magaslatról, csinos kápolnához vagy kis nyolczszögű templomhoz értünk. Epen a fensik délnyugati sarkában állott, kezdete fölött annak a keskeny földnyelvnek, mely innen lefelé mélyen benyulik az Árpácsai és Áládsácsai közé. Ennek a vad, meredek sziklának a tetején még nagy terjedelmű romok voltak, de meglehetősen nyaktörő volt az azokhoz vezető út. Hozzá még egyszerre be is sötétedett; nem mintha a nap nyugovóra szált volna, hanem mert nehéz, fekete felhők tornyosultak az Áládsá-hegység fölé. A romok s az egyébként sem valami vidám táj pár pillanat alatt a legkomorabb jelleget öltötték magukra. A felhőborította nyugati égboltról fakó-szürke, kísérteties

fény vetődött az egész vidékre, dörgött és villámok cikáztak s éles szélroham söpörte végig a fensikot.

Ily körülmények közt igen merész dolog lett volna lemászni az alsó sziklanyulványra. Mäsfelöl arra sem határozhattam el magamat, hogy már most visszatérjek a szállásomra. Legrosszabb esetben is, úgy gondoltam, találok valahol pillanatnyi menedékhelyet. Tovább mentem tehát az Áládsá-hegység felöli oldalon, a fensík nyugati lejtőjének hosszában. Tudtam, hogy az északi saroknál, a hol a hosszú falnak a száraz felé eső része kezdetét veszi, fekszik a királyi kastély romjai s a képzeletemre nem csekély hatással volt az a gondolat, hogy ennek a régi, szétrombolt palotának a maradványai között fogom átélni a tomboló vihart.

Mielőtt még teljesen elértük volna a célunkat, teljesen megszüntette a tovább hatolásnak a lehetőségét a kitört zivatar. Csodás finomsággal épített szokszögű kápolna, a melynek fedélzete még jó karban volt, fogadott bennünket teljesen elpusztult belsejébe, miközben csak úgy szakadt az eső s minden mennydörgés után mintha megnövekedett volna az ereje. Szemben velünk csodás látványt nyújtott az örvénynek átellenes oldala. Félmagassághoz sűrűen egymás mellett barlangok voltak beleásva, úgy hogy a sziklafal egy hadihajónak ágyúüreges széles oldalához hasonlított.

Az a sziklasík is, a melyen maga Áni áll, tuffarétegében számos ily üregel mutat, a melyek messze szerteágazó folyosókhoz és kamarákhoz vezetnek. A monda azt tartja, hogy a város régi lakóinak a lelkei, a kik annyi sorscsapás után sem voltak képesek elhagyni a tűzhelyeiket, éjjelenként ezekben az üregekben sütnének s hogy hallani is lehet a hangjukat, ha az éj csendjében a földhöz támasztjuk füleinket.

1046-ban néhány áruló a byzanceziak hatalmába juttatta Ánit. Tízennyolcz évig megszállva tartották, mialatt a seidsnokok, a kik ellen védelmet ígértek az örményeknek, folyvást pusztították az ország déli és nyugati vidékeit. 1064 nyarán Aly-Arslán, az „erős oroszlán” nagy sereggel az erődített város ellen indult s a nagy faltól északra,

az Álúdsácsi völgyében ütötte fel táborát. A görögökhöz pártolt Bágárát és a georgiai Gergely voltak Áni parancsnokai. Meghiúsult ostromlási kísérlete után addig soha nem látott nagyságú faltörő gépezetet állított fel My-Arslán, a mely néhány nap alatt rést tört a nagy falban. A seldsukok támadást intéztek, de visszaveretvén, már az elvonulásra gondoltak, midőn Áni parancsnokai abban a szerencsétlen határozatlan állapotokba meg, hogy a görög csapatokkal visszavonulnak a citadellába s a várost, a mely sokáig különben sem tarthatja magát, lakósaival együtt prédául átengedik az ellenségnek.

Szörnyű volt a lakosság kétségbeesése. Midőn a fegyveres erő tényleg felvonult a várba, mintegy harmincezeren menekültek a városból az Árpásáin át. Csodálkozva halották a seldsukok a nagy lármát és kiáltásokat, aztán megszállották a várost, lekaszábolták a kiket még ott találtak, kifosztották a házakat és palotákat, meggyalázták a templomokat, majd ostrommal bevették a citadellát, a honnan titkos földalatti utakon szöktek meg a könyelmű és gyáva parancsnokok. Ez volt Áninak első pusztulása.

„Ez idő tájt, írja a szemtanú Girágosz, elhagyták a menekülő örmények a völgyeket s ismét leszálltak a hegyekről. Bánat fogta el őket és zokogtak, mert látták hazájukat meggyaláztatva és Ánit teljesen elpusztítva, lakosok és lakóházak nélkül. Látták, hogy a templomok szét vannak rombolva, a paloták felprédálva, az egész város gyászos halvégyzet által sújtva. Keserves panaszokban törtek ki s átkozták az önnön belső viszátkodásaikat, mert az volt okozója az áni-i királyi uralom bukásának. S átkozták a görögöket is, a kik hűtlenül a várost hatalmukba ejtették s felhagytak a védelmezésével; s látván hogy az új életre kelésnek nincs semmi reménysége, sóhajaik közt kétségbeeséssel teltek el.”

Ennek daczára még egyszer virágzásnak indult Áni. A Bagraditák szívós kitartással küzdöltek a hitetlenek kezeiből való kiragadásáért. Még a tizenkettedik század folyamán négy ízben üzték el falai közül a seldsuk emireket, a kik helyreállítván a citadellát, itt telepedtek meg. A nagy földrengés előtt azonban még egy katasztrófa érte,

az örmény fővárost. 1239-ben Dsengisz-khánnak egyik vezére, Tsamargan, a mongolok szokása szerint követeket küldött a városba s felhívta lakosságát a meghódolásra. A követeket megölték, a minek a hírére a mongolok oly gyorsasággal jelenek meg a város falai alatt, hogy a lakosság nem szerezhette be hosszabb időre élelmi szerezket. Alig hogy kezdetét vette az ostrom, érezhetővé lett a városban az éhség. Egyesek kiosontak a város falai közül az ellenséges táborba, a hol barátságosan fogadták őket. Erre aztán megadta magát a többi is. A mongol vezér kiválasztotta közülök a fiatal nőket és gyermekeket, valamint azokat is, a kik valamely mesterséghez értettek, a többit pedig lemészároltatta, aztán felégette az egész várost. A vérfürdő elől sokan az Áni alatt elnyúló barlangokba menekültek s a bejáratok előtt gyújtott tüzeknek füstje s az éhség vetett véget életüknek. A kik megmenekülhettek a szörnyű vérengzésből, a tengerpartnak vették útjukat. Genuai hajók szállították a szerencsétleneket Kaffába.

Valóban sok szörnyűséget látott ez a hely, a hol tartozkodtunk! S mennyire alkalmas volt a pillanat felidézésére ama komor képeknek, melyekkel tele van Örményország egész története! Felettünk és körülöttünk tombolt a vihar; csakúgy szakadt az eső a koromsötétségben; az ajtó- és ablaküregeken besodorta a szél menedékhelyünkre is; rövid időközökken a villámok vakító fényvel vonták be az egész tájat, a Bagratida-kastély kimagasló falait, a vörös tuftatómegeket s a szakadék mélyébe nyúló alapfalakat. Alkonyat táján lehetett az idő, de már egy óra óta koromsötét volt s az átellenben levő falon csak alig különböztethettük meg a barlangok nyílásait. Az eső csapkodása és a mennydörgés közepette mintha szellemek nyögtek és sóhajtottak volna eme barlangokban, a sziklák mélyében...

Ismét egy vakító villámeczikázás, a mely mintha tűzbe borította volna az Áládsácsi völgyét s a fenekén csapkodó hullámokat. Ezen a helyen, a lábaink alatt vívtak ki Ó-Örményország fiai utolsó hősiessé győzelmüket! IV. Mihály byzanci császár Örményországba küldte hadait, hogy az

elhunyt János királyval kötött állítólagos egyezmény értelmében szállják meg Ani városát. A földi alatt táboroztak a görögök s követelték a város átadását (1042). Erre az ország nyolczvan éves kormányzója, Pahláuni Váhrám, összegyűjtötte a rendelkezésére álló fegyvereseket, vihar-ként tört ki a keleti kapún, mely az Áládsá völgyébe vezet s szétverte a császári sereget. Majd összehívta az ország nagyjait s királyvá választotta meg és a székes egyházban Bedrosz katolikoszszal megkoronáztatta Jánosnak fiát, a tizennyolcz éves Kákigot. Ő volt az Aniban székelő utolsó örmény király. Három évvel később Konstantinápolyba ment, hogy a császárral tanácskozzék országainak ügyeiről, s nem tért többé vissza.

* * *

Másnap délután visszatértem Alexandropolba s onnan tovább utaztam — ezúttal a nagy posta-gyorskocsival — Tiflis felé. Hazatérő utamban Batumig a vasúttal vettem igénybe, onnan pedig hajóval keltem át a Feketetengeren. A kinek részéről jutott két gyönyörű, napfényben ragyogó napot a Pontus sötét hullámain élvezhetni, szeiben a Kaukázus hó borította csúcsaival, — soha sem fog ezekről a napokról megfeledkezni.

Dr. Molnár Antal.

Örményország nyomorgattatása.

Az „Armenia“ számára németből fordította: Józsa Jánosné.

I.

Török-Örményország Anatalia keleti részén, tehát a Feketetengertől délre fekszik; hegységei a két nagy folyónak: a Tigris és Euphratesnek forrásvidékét képezik, és igen jelentékeny magasságra emelkednek. Az Ararat pl. 5157 meter magas.

Ásvány-gazdaságán kívül Örményországnak védett völgyeiben termékeny a talaj, mely a megmunkálás minden nemét megjutalmazza; vannak jó, a marha tenyésztésre alkalmas legelők; a nép túlnyomó része tehát földműveléssel foglalkozik. A falusiak szelid lelkületűek és békés természetűek. A városi lakosság, úgy a tulajdonképeni Örményországban, mint a török területen lévő örmény városnegyedekben, kereskedelemmel és banküggyel foglalkozik. Az örmény ritka tehetségekkel van fölékesítve és így lassanként kezébe ragadta a török birodalom kereskedelmét. Emiatt természetesen föltékenykedés és gyűlöletsg lámadt s a bosszúvágy egy neme keletkezett a mohamedánok között, hogy ők is örménymódon csinálják az üzleteket. Lehet-e jogosan szemére vetni egy leigázott népnek, hogy nem tudta minden tekintetben megőrizni a szabadság nép erejét?

Örményországról már a legrégibb korban van említés téve; a harmadik században áttért a keresztény vallásra; s amikor e nemzet azóta folyton a legsanyarúbb elhanyagolás alatt nyögött, mégis nemcsak saját nyelvét, hanem összes népszerű és vallásos hagyományait is megtartotta. Nyolcz század óta úr a török Örményországban, és természetesen — mint általában minden muzulmán — engesztelhetetlen ellensége a keresztényeknek. Ha egyszer a mohamedán fanatizmus felbuzgatlatozott, akkor kegyetlensége, a megvetett és gyűlölt gyaurokkal — „keresztény kutyák”-kal — szemben halárt nem ismer.

Az irigységhez és fanatizmushoz — melyek a török nép mély gyűlöletének legfőbb okai, járul még mint az iszonyú mézárítások főfőoka — az uralkodó gyűlölete és féltelme. A jelenlegi szultán II. Abdul Hamid, az örmények halálos ellensége, irigyléssel nézi az örmény iskolák folytonos emelkedését, virágzását. Az utolsó 25 év alatt történt mindennemű előhaladásukról tüzetes jelentést tett magának. Pontos tudomása van mindentől. Szellemi és tudományos téren való előhaladásuk, kereskedelmük és iparuk fejlődése már régóta szálka a szemében. Azt hiszi, hogy birodalmában a keresztény kisebbségnek emelkedése, növekvő túlsúlya az ő uralkodását fenyegeti.

A török népesség mintegy 20 millióra, az örménység $1\frac{1}{2}$ —2 millióra rug. Utóbbiak közül mintegy ötvenezer protestánsná lett és 100 ezeren fölül „egyesült örmények” neve alatt katolikusok. A túlnyomó többség: a nemzeti vagy Gergely-féle egyház híve, így nevezve Világosító-Szt-Gergelyről, ki 257-ben született.

Ez az egyház az ecsmiáulzini (Orosz-Örményország) katolikosz fősege alatt áll; a jelenlegi katolikosz a tiszteletre méltó Megérdicsih Krimján. A török-örmények azonban a konstantinápolyi patriarkhát tekintik hatósági és vallási főnöküknek, ki egyúttal közvetítőjük az ottomán kormányhoz való minden vonatkozásukban.

Az utolsó két évben rendszeresen végrehajtott megszárlások alkalmával több mint százezer ember vesztette életét. A helytartók szívében csak nagy ritkán mozdult meg az igazságérzet egy paránya, mely a gyilkosságot feltartoztatta volna. Inkább eltűrték mindenütt, sőt előidézték ezt, és a hatóságok intézkedése ama vérfürdőt minden módon elősegítette.

A 6 nagyhatalom nagyköveteinek értesítései pl. Erzerumra vonatkozólag így szólanak:

Ámbár október kezdete óta az őrzérek megerősítettek, mégis a hatóság kizárólag örmények letartoztatásaival foglalkozik, még pedig a konzulok abbéli fáradozásai ellenére, hogy a nép megnyugtására és a mohamedánok lefegyverzésére intézkedések tétessenek. Azonközben a törökök egész nyíltan készülnek az öldöklésre.

A tisztek és katonák közindomású részvétele a rablásban a konzulok által meg lett állapítva. A kihágások nem szűntek meg addig, míg a boltok teljesen ki nem raboltattak és tulajdonosaik le nem gyilkoltattak.

Ehhez hasonló dolgokat a 6 követ ulasításai igen gyakran megerősitenek.

Igy olvassuk ugyanott Chárput városra vonatkozólag:

A kurdok azt állítják, hogy ők a hatóságokkal egyetértve cselekesznek; a hatóságok végre belátták azt, hogy valamit tenniük kell, de későre; és mivel a tisztek, katonák és zsandárok a rablásban részt vettek, nem mertek senki ellen fellépni.

Malatiában a helytartó a gyilkolásnak és rablásnak 24 óra hosszáig szabad folyást engedett.

Yenidje-Kaleban a csapatok tisztjeik vezetése alatt mentek gyilkolni és rabolni.

Ugyanott a ferencziek kolostorát fölégették, aztán Salvatore atyát szuronyokkal megölték, mert vonakodott hitét megtagadni. A holttestet földarabolták és megégették.

A „Les massacres d' Armenie“ című könyvben az 1895. decz. 26-ról keltezett levél a következőket mondja:

„Két nappal a vérfürdő előtt, az Árábgir minden faluján kikiáltók mentek végig és nyílt utcán hirdették: „A proféta összes gyermekeinek teljesíteniök kell kötelességüket, mely abban áll, hogy minden örményt legyilkoljanak, házaikat kirabolják és fölégessék; egyetlen örményt sem kell kímélni. Így szól a palotaparancs. Mindazok, kik nem engedelmeskednek, örményeknek tekintendők, és úgy mint azoknak, meg kell halniok.“ Mindezekből látható, hogy egyedül a kormány az oka mindennek; mert tőle jött evez iszonyú parancs. Az életben maradtak siralmas állapotban vannak. A férfiak löbbnyíre meg vannak sebesítve, vagy lassan elpusztulnak a hörtönökben; csak öregek, gyermekek és nők maradtak meg. Egynek sem vala kenyere és ruhája. A nyomort szavakkal leírni nem lehet. Árábgirnak vége van.

Ugyan ezen városból írja egy nő:

1895-ben — nem tudom melyik novemíberí napon — 8 napig tartott itt a gyilkolás, rablás, gyujtogatás; oly nagy volt a láрма, hogy azt leírni nem lehet. Ott pokoli hangok, itt kis gyerekek kiáltásai: . . . „Oh Istenem, mama! . . .“ Mások kiáltának: „Segítség, segítség!“ Ki fog rájuk hallgatni? A golyók hullanak reánk, mint a jégeső. Kivont karddal jön az ellenség reánk. Ki látott ilyen kegyetlen hohérokot, ilyen megvadult, mondhatni baromi embereket? . . . Most török városnegyedben lakunk, 7 szobás házban; százan vagyunk asszonyok, fiatal leányok, gyermekek és néhány megsebesített férfi. Sirunk és jajgatunk; nincs semmink a sebek gyógyítására, még csak kötelek sincsenek; fehérműket sem válthatunk, mert egyebünk nincs, csak a mi rajtunk van. Kiáltás és nyögés

megakadályozzák az alvást, s ha mégis pillanatra elszenderedünk, akkor a gyerekek ébresztenek föl, kik rémesen álmodoznak. **III** egy gyermek így kiált: „Ott jönnek, ott jönnek! mama! meg akarnak fojtani és a tűzbe dobni! Segítség!”

— Folytatása következik —

Örmény eredetű magyar főrangúak az Árpádok idejében.

Szongott Kristóf, Az „Armenia” jeles szerkesztője, az „Armenia” magyar-örmény havi szemlében (X. kötet 247. l.) egy maradandó becsű czikket írt „Örmény elemek Árpád láborában” czimvel. Helyesen mondja, hogy Árpád népében, mely nem csupán magyarokból állott, voltak fölös számmal örmények is.

Vizsgálva most a régi magyar családneveket, találunk közöttük tényleg olyanokat, melyek csakis az örmény nyelv segélyével fejthetők meg — bizonyosságul annak, hogy az illető főrangú magyar családok örmény eredetűek voltak.

Ilyen a **Koháry** család neve, melyről (Sprachwissenschaftliche Abhandlungen I. kötet 21.) kimutattam, hogy = örmény kohár (gohár) 'drágakő' jelentésű perzsa jövevényszó, megtoldva örmény -i birtokos-eset végzettel (ugyanaz a szó van meg az erdélyi örmény **Csuhár** névben, mint női keresztnév a **Dsuhár**, **Dsughár**, **Dsuhál**, **Dsohár**, **Guhár** alakokban, I. Szongott, „A hazai örmények vezeté- és keresztnévei 14 és 66 o., továbbá Szongott, „A magyarhoni örmény családok genealogiája”, Szamosújvár 1898.).

A másik ősrégi magyar családnév, melyet örménynek kell tartanunk, a **Szente-Mágo** cs ősi magyar nemzetség neve.

Kimutattam már (Sprachw. Abh. I.), hogy az erzsébet-városi Dsokebin 'jól tánczol' oláh eredetű örmény név Piesoes változata a konstantinápolyi örményeknél is előforduló pics¹⁾ 'Bastard' szónak örmény ocsh 'nem'-mel való bővítése; jelentése tehát: 'nem: B' Így a Mágocs személynév és a helynév is talán azt jelenti 'nem magus'; (v. ö. a pehlevi és ó-perzsa magú szóval, I. Sprachw. Abh. II. 14.). Tudva levő másrészt, hogy az örmények jóval előbb vették fel a kereszténységet, mint a perzsa vallású magyarok s talán a Mágocs e jelentéséhez a család Szente²⁾ neve is, mely nem más, mint a szláv eredetű magyar szent szó, — járul.

Dr. Patrubány Lukács.

Elűnődtem gyakran azon...

Elűnődtem gyakran azon:

A sok nemes, lángérezmény,
Hogy hova mén,
Ha kihűlt az érző kebel?
S a szeretet és gyűlölet
Egy helyre jut? és odafenn?
Igen, igen,
Mind oda jut: az égre fel...

S szeretetből lesznek ottan
A ragyogó szép csillagok,
Aranyosok,
Az üdvöt sugározva le...
Gyűlöletből pedig lesznek
A haragvó meteorok,
Szétrobbanók,
Az ég-ivén szaladva le...

¹⁾ A hazai örménység pids alakot használ.

²⁾ Kétségesebb a Szente e-jének magyarázata, mely lehet akár szent ev mag ocsh 'szent és nem magus' (örmény = ev 'és' szóval). V. ö. azonban magy. Szépe családnevet is = 'Szép'; v. ö. ezzel szemben a hinkedásán '15' örmény alakot. Dr. P. L.

Szeretetnek égen helye,
Ott ragyogni örök időn,
S megnyihlón.
Ha szívünkben fájdalom van . . .
Gyűlöletnek meteorját
Fönn az égen meg nem tűrik,
És leűzik,
Örök helye: lenn a porban! . . .

Józsa János.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAFIÁJA

Irtá: Szongott Kristóf.

(Tizenkettedik folytatás).

A Dániel-kútja előtt mintegy öt-hat öl kiterjedésben nincs semmi foglalás; de mindjárt az itt látható tós-helyen túl a mikolai oláh ecclesiának a pap által használatni szokott földje mellett — hosszában a mikolai patakig — mintegy négy ölnyi szélességben foglalt el ugyan-csak a mikolai oláh ecclesia a városi határból egy darabot. Az említett mikolai patak partján, hol régen a mikolai útba ütközve, a mikolai határral szomszédos lenni megszűnik, néhol mint egy-két, s hol legnagyobb mintegy tíz ölnyi szélességben nyulik el a mikolaiak által tett hatodik foglalás — a mint ezt a tekintetes uraknak külön-külön meg is mutattam.

Hogy névszerint kik tették ezen foglalásokat, nem tudom (az egy oláh ecclesiát kivéve) megnevezni, úgy az időt is, hogy mikor foglalták, nem tudom bizonyosan; mert lassanként beljebb szántogatás által foglaltak a mikolaiak a város határából.

A Hesdát felől általam a második kérdőpontra tett feleletben megjelölt határszél is nincs meg mindenütt, a mint

meg is mutatom azon általom kijelelt metákban. Ugyanis a széki út keleti oldalán álló dombtetőtől, melyen régen az akasztófa állott és megelte levő halomtól lefelé egy a Szamosújvárról Hesdára vivő út déli oldalán álló fogadóig — mely ime ez — és a melyet a második kérdésre tett vallomásomban is említettem, nagy kiterjedésű helyet foglaltak apródonként a szamosújvári határból a hesdátiak. Ezen foglalt hely éppen a fogadónál mintegy husz, tovább délre az alantabb fekvő tóshelyen mintegy ötven, éppen a hegy aljában mintegy hetven és végre a tetőn, hol már a mikolai határral összeütközik, mintegy hatvan ölnyi szélességű. Ezen fogadó mellett a Hesdára vivő út, melynek jobb oldalán elnyúló holt Szamos nyugatészaki partjától fogva, hol a halár egy szögöt formál, egész a Szamos éjszaknyugati partjaig, semmi foglalás sem történt. A Szamos éjszaknyugati, vagy Kérő felőli partján álló s — már a tekintetes uraknak megmutattam, — a határkötől fogva azon árokig, mely a kérői határt a hesdái határtól elválasztva a szamosújvári határba kissé bekanyarodik s a Szamosba ütközik, vagyon egy darab a hesdátiak által tett foglalás, melynek szélessége a Szamos mellett egy, az árok felőli végén pedig mintegy tíz öl. Ezen két darab, a tekintetes uraknak meg is mutatott foglalást tették — tudtomra — a Hesdát falúsiak a szamosújvári határból; de hogy ezen foglalások ki által tétettek, névszerint megnevezni nem tudom; mert csak lassanként beljebb meg beljebb szántás által tétettek ezen foglalások, de csakúgyan az én értemre.“

A második tanú Román Ávrintya, 41 éves görög egyesült vallású, nemes személy; idevaló lakos, ki a városnak 12 évig volt csordapásztora.

A harmadik tanú Kupsa Lukács, 36 éves gör. kath. vallású; mint idevaló lakos részben ismeri a város határát. Szolga a városnál.

A negyedik tanú Novák Gergely városgazda, örmény kath., 73 éves.

Az ötödik Jagamast András 65 éves örmény kath. vallású polgár, ki 24 évig volt a város hesdái részjóságának haszonbérleje.

A hatodik tanú Kovács Melchon örmény kath., 53 éves polgár, ki 16 évig volt a városi mézszárszék haszonbérője.

Mivel mind az öt tanú egyezőleg vallott az első tanúval, vallomásaikat — nehogy ismételtsbe bocsátkozzam — mellőzöm.

Habár a második kérdőpont a Széplak felé néző „metá”-ról (nyugati határ) is tesz említést, mégis egyik tanú sem szólt városunknak sem nyugati, sem északi — Szamosújvár-Németivel szomszédos — határáról. Nem szólt, mert városunk nyugatról és éjszokról természetes határokkal bir: nyugati határa az országút és éjszokról [Németi felől] sáncz) és ezen határok nem voltak kérdésesek. (L. Vár. lev. V. Ferdinánd királyhoz 1845. okt. 7-én küldött latin felterjesztésnek, — melyben a tanúvallomások magyarul vannak fogalmazva, 7—15 lapjait).

III. Czikkely.

A város neve, czimere, jövedelme és leírása.

1. A város neve és czimere.

A bécsi udvar 1696. aug. 20-án gróf Apor István, erdélyi kincstárnokhoz intézett levelében ezt a nevet használja: „Samos-Ujvár.”

Stainwille, Erdély katonai főkormányzója, Déván 1715. ápr. 16-án kelt iratában ez az alak fordul elő: „Szamos-Wijvar.”

Főbiránk: Jakabfi Kristóf 1716-ban a katonai kormányzóhoz küldött kérvényében így nevezi városunkat: „Oppidum Armenum.”

Antalfi János erdélyi róm. kath. püspöknek a városhoz intézett iratában ez olvasható: „Eörmény Város.”

„Actum Szamosujvári in oppido Armenorum“ 1720. máj. 22. (L. „Örmény prot. I. köt. 105 lap.)

Kornis István („supremus commissarius“) 1724-ben kelt levelében ezt a címet írja: „Strenuis Judici Primario et ceteris juratis Companiae Armenorum Szamosujvariensium mihi benevolis.”

Báró kászoni Bornemisza János Bécsből küldött és 1726 nov. 10. kelettel ellátott levelében ez van: „Örmény Város.”

1727-ben kelt levélből: „Szamosujvár.”

1730. Inceze Sámuel leveléből olvassuk: „Szamosujvár alias Örményváros.”

1731-ben a kormányshék evvel a czimezéssel él: „Compania Armenorum Szamosujvariensium.”

1733-ban a város által kiadott iratokon: „Liberum oppidum Armenopolitanum” és „Libera civitas Armenopolis.”

1735-ben Placintár Lukács („senator et juratus notarius”) ezt írja: Signatum „Szamosujváriuo — Armenopoli.”

A kormányshék iratában, mely Nagy-Szeben, 1743. márcz. 4. kelettel van ellátva, ezt a czimezést használja: „Judici, Juratis ac Notario Lib. et Regii oppidi Armenopolitani.” III fordul elő első ízben a „szabad kir.” jelző; addig „priv. civitas,” vagy „priv. oppidum,” vagy „Compania Armenorum.”

1758-ban a főkormányshék leiratában ez a czimezés fordul elő: „Circumspectis Judici caeterisque membris comm. ac notario Companiae Armenorum Szamosujváriensium et Elisabethopolitanorum.”

„Theodorus Csomák civis Armeno-Szamosujváriensis. 1764.”

„Szamosujvár-Örményváros”, így is „Szamosujvári Örményváros 1764.”

1769. A csikszéprizi bíró (Ágop Esztechnoi = Zachariás Jakab) így ír:

„A gerlai örmények compániájának bírúja” *qhpod qdhpuyne zuyng 9-nef pndhpuyne*: birov gérláju Hájocz Kumpániájin) (Vár. lev.)

1774-ig így: „Compania Armenorum Armenopolitanorum vagy Szamosujváriensium”, azután ... „Judici et notario oppidi Szamosujvár vel Armenopolis.”

1783. Ios. Ehleg de Eggenfeld locumtenens. 1783. máj. 3 Bágyonból (Szolnok-Doboka) írt latin levelében ezt mondja: „Inclita Armenorum compania.”

1787 óta a város ezt a kifejezést használja: „E sessione Magistratus lib. reg. civitatis Armenopolis.”

„Civitas nostra jus Liberae Regiaeque Civitatis non prius, nisi anno 1876 subsequente tandem 1787 medio Excellentissimi D. S. R. I. Comitís Adami quondam Teleki

Regii eorum commissarii statuum impetraverat, Sigillum autem usque huc cum inscriptione Privilegiati Oppidi provisum, non prius, nisi 1788 ad inscriptionem Liberae Regiaeque Civitatis transformari, hocque taliter formato exposit tandem uti caeperat . . . Nos ante annum 1788 cum inscriptione Liberae Regiaeque Civitatis sigillo nunquam uti fuerimus.“ (Vár. lev. 1806—1175. sz.).

Városunk czimere: kétfejű sas, a két fej közül a közös nyakrészből kiemelkedő kereszttel. E czimer szép történelmi mulattal bír. A kétfejű sas örmény sas és így eredetét nem köszöni a régi német birodalmi czimernek; mert a czimer-tanban sokkal előbb fordul elő, mint azt a német császárok használták volna. A német császárok czimere egyfejű sas volt. Csak . sigmond kezdte a kétfejű sast birodalmi czimerül használni; de előtte már számos nemes család, több város és zárdá czimerében meg-

A város czimere

volt. A kétfejű sas eredete messze kinyúlik a mondák világába. A kétfejű sas a hitregeten mesés állata; ez az alvilági sas: Jatayu, mely a múltba és jövőbe néz. Városunk czimeréről más helyütt kimerítően szóltam. (L. Szongott, Szamosújvár a magyar-örmény metropolisz, 25. lap).

2. Fejezet. Az ország kormányzójának egyik irata.

Habár volt az országnak polgári kormányzója (gubernator), mégis a város polgári ügyeiben is a katonai kormányzó intézkedett; mert városunk majdnem négy évtizedig „katonai védelem alatt állott.“

A katonai kormányzó: St. Stainwille-hez fordult 1719-ben is városunk kérelmével, ki Károlyfehérvárott (Carlsburg) 1719. márcz. 30-án kelt iratában, mint a helybeli vár kapitányához („A Monsieur Monsieur de Költwel, Capitain au Rgmt de Lüvingstain a Samosujvár“) intézett, kérelmünkre kívánt kedvező választ adott.

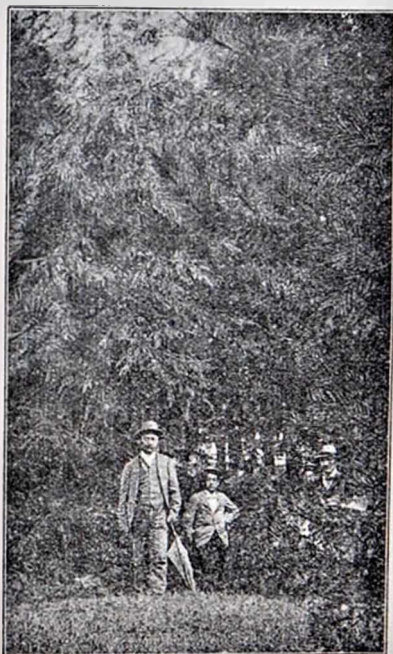
A német nyelvű fontos okirat, melynek hátára az örmény jegyző ezeket írta: „A tábornok küldte iratnak

másolata a boltok és a város körülsánczolása tárgyában.“ (generálin chérgádz théchthin párján e bolterun szében u khághkthin polor sáncz ánelu) magyar kivonata ez:

1. Városunkat „Samosujvar“-nak nevezi („Aus der Beilaag wird derselbe erschen: was an Mich die Armenier zu Samosuyvar vorgetragen haben“).

2. Városunk ebben az évben 500 Rh. forint adót fizetett („die auf die Armenier repartirte fünst Hundert Gulden Rhein.“).

3. A negyedik pontban ezt mondja: Aggálytalanul meg kell engedni, hogy ezen kereskedő emberek házaiknál

Sétatérn fenyves.

boltokat (= boltelhajtásos termeket) építhessenek; mert csak így biztosíthatják ingóságaikat tűz ellen („Ist unbedenklich zu zulassen, dasz selbige Handelsleuthe umb Ihre effecten [ingó vagy on, jóság, házi bu torok] vor Feuer sicher zu halten, in Ihrem Häusern Gewölber erbauen“). (Ihme miként korlátozzák az építkezési kedvet! Volt miből és tizenkilencz évig [1700 — 1719] még is nem építkezhattünk úgy, mint a szükség követelte, vagy a kényelem kívánta!).

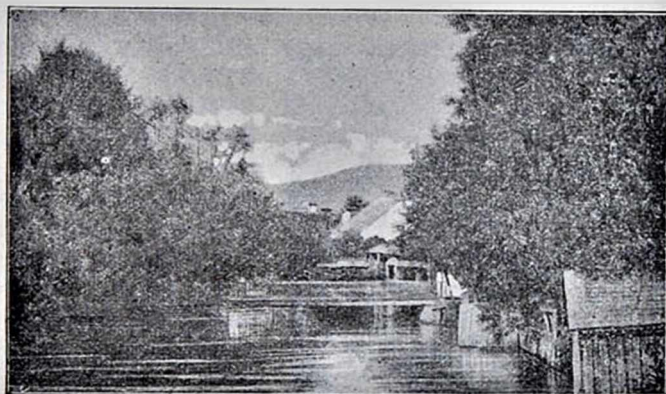
4. Bezárhatják a várost minden haladék nélkül sánczezal és kapu-

val („Kann ganz ohne Anstand geschehen sich mit den Graben und Thor einzuschlüssen“).

Egy, a múlt század első feléből való latin oklevél, — melyről a kelet hiányzik, — a város jóvedelmét így részletezi:

1. Az útvám (telonium) 108 Rh. frt és 20 krért van haszonbérbe kiadva; de mivel a hidak fentartása évenként 200, 300, sőt 400 frtba is kerül, ez útvám nem elég a hidak javítására.

2. Csak egy lisztelő malmunk van, mely évenként 100—200 frtot és ha a gabona drága, több jövedelmet is hoz; azonban jövedelme a kiadásokat („reparatio”) nem fedezi, mivel a malom igen veszedelmes helyen fekszik („valde in periculoso loco sita sit.”)

Sétatéri vashíd.

3. A serfözőházat, mit a „dominium“-mal együtt vettünk (braxatorium una cum dominio emptum) évenként 100 frtért adjuk bérbe.

4. Haszonbérbe kiadó szántóföldünk nincs. A kaszálók vagyis inkább rétek, melyeket a város használ, 200 frt érő szénát adnak.

5. Favágóhelye (lignatio: fahordóhely, a honnét hordják a fát: Ort wo Holz gefällt wird) a városnak nincs; a tüzi fát készpénzen vesszük, — még pedig itt drágább a fa, mint bárhol Erdélyben (et quidem carissimo pretio hic, si alibi in Transylvania).

6. Mivel erdeink nincsenek (később vették meg az erdőket), makkunk sincs.

7. A vásárvámot, mely évenként 120—125 frtot tesz, rég óta a város tanácsnokainak adjuk, kiknek egyéb fizetésök nincs.

8. A város koresomái, úgy a dominiummal vett két koresoma is, évi 2066 frt és 40 krért vannak bérbe kiadva; de mivel ezen épületek rossz karban vannak, a javítások sokat emésztjenek úgy, hogy a haszonbérből évenként alig marad 1400 frt.

9. Egyedlártság nincs a városon, azért e czím mit se jövedelmez.

Sétalévi körönd.

10. Nehány a dominiummal együtt vett ház évenként mintegy 30 frt bért hoz.

11. A mészárszéket (macellum) 500 frtért adtuk ki,

* * *

Ezekből látjuk, hogy a város, alakulásának első éveiben, mily csekély jövedelemmel bírt; de kiadása sem volt sok.

Azonban, hogy a szíves olvasó összehasonlítást teheszen a város akkori és mostani jövedelme között, ide írom az 1899. évi költségelőirányzat egyeztetését. Bevétel: 80823 frt 81 kr., kiadás: 80805 frt 70 kr.; maradék 18 frt 11 kr.

4. Fejezet. A város legrégibb leírása.

Az a latin leírás, mit alább magyar fordításban közlök, az előző (3) fejezetben közzétett oklevél két belső lapját foglalja el; ezen sines kelet. Ez a városnak legrégibb leírása. Az érdekes leírás magyarul így szól:

„Ez a város a hasonló nevű vár mellett, Belső-Szolnok-megyében, sík helyen fekszik; mellette folyik a kis Szamos, mely kiöntéseivel a réteken sok kárt szokott okozni. Szántóföldjei nincsenek. Területe (territorium), mit az uradalommal együtt vett, oly kicsiny, hogy legelésre sem elég. Évenként 1450 Rh. frt adót („taxa cameralis“) fizet. Kéves szőlőkertje van; a lakosság ezeket nem haszon kedvéért, hanem inkább kedvtelésből műveli. Ezekben — különösen a kedvezőtlen fekvés miatt — évenként alig terem 3—4 veder bor, mely tizenegy frtnál többet nem ér. A lakosság nagy része kereskedést (quaestum) és adásvevést (mercaturam) folytat részint Erdélyben, részint Magyarországon, Németországban, vagy más külső helyeken („aliis locis extraneis“ — külföld), a gazdagabbak marhával kereskednek. Magyarországon és a Bánátban is kénytelenek adót fizetni. Ezen kereskedőkön kívül mások tinárok (cerdones), kik kecske- és juhbőröket készíttetnek (veres, sárga és fekete kordovány = „pelles rubro, flavo, nigroque colore tinctas“). Vannak közöttünk még szabók, szöcsök, csizmadia, hentesek, kik különböző nemzetekhez tartoznak és mások házaiban laknak.

Ennek a városnak (oppidum = mezőváros) van bírája, tizenkét tanácsnoka, örmény és magyar jegyzője, kik a felséges uralkodóktól nyert kiváltságlevelek értelmében az adó- és taksafizetés alól mentesek.“

V. Czikkely.

Városunk főbirái, polgármesterei.

1. Fejezet. A kompánia bírája.

Beköltözés alkalmával az összes örménységet így nevezik: „Örmény Compania.“ Később, midőn már városokat alapítottak, mindazok az örmények, kik egyazon

városban laktak, szintén „Companiát“ alkottak. Az egésznek nevezele átment a részekre: az „örmény compania“ négy kisebb kompániára szakadt, mely részek (városok, helységek) évtizedekig ilyen nevezetek alatt is fordulnak elő: „Szamosújvári örmény compania, ebeshálvi (erzsébet-városi) örmény compania, gyergyói örmény compania és szép-vízi örmény compania.“

A csíkszépvízi örmény bíró és főgondnok: Zakariás Jakab (*Ազգ. Ընդհանր. Կենդանութեան եւ պիտոյ սնուցման Տնայն: Այոք Էշտեքնոյի յեղեղիւնիւն յիւր բիրոյ սիւրիզի Հայոցի*) 1769. máj. 25. kelt örmény levelében bíráinkat a „gerlai (szamosújvári) örmény compania bírájának“ nevezi: *ժողովարդի ազատ եւ ազատ պիտոյ կենդանութեան Տնայն Գործարարի* (médzáréli ágha jév ághá-cslá bírov görájau Hájoczch kumpániáji. Vár. lev. 1769. máj. 25. kelt csíkszépvízi levél.)

Végre egy-egy örmény társulat tagjai is „kompániá“-t képeztek. A városi jegyzőkönyvbe 1751. júl. 23-án ezt írták: „Eljött a kereskedők tekintetes kompániája“ *Էլլաւ արդարութեան պատրաստութեամբ: Եգաւ Բաժնեւի Կոմպանիան Բաժնեցոնուն: Լ. Վար. lev. „Օրմենյ քոտ.“ II. կոտ. 409. Լաթ).*

Öseinknek, midőn bejöttek, csak egy bírájuk volt: a „compania bírája.“ Azonban ennek a joga és működése azonnal megszűnt, mihelyt felépült a négy örmény helység; mert ezek maguknak külön bírákat választottak. És mivel ezen helységek akkor „companiá“-knak is neveztettek, az új bírák is használták ezt a címet: „a compania bírája.“ Négy örmény ember élt ezzel a címmel: a szamosújvári, az ebeshálvi, a gyergyói és szépvízi bíró. Ime a példa: „Feljött 1715. áug. 13-án Lengyel Gergely bíró, ki akkor (míddőն az eset történt, mely mellett tanuskodik), a kompániának bírája volt, hogy a tanács előtt tanúságot tegyen. . . . (*Էլլաւ պիտոյ իւրաքանչեւ Գործարար, ժողովար աջն ժողովարդի պիտոյ եղևի էր գործարարի: Եգաւ բիրոյ Շարիբ Կիրոր, վորնոր այն շահանագ բիրոյ Եղևի Եր Գործարարի: Լ. Վար. lev. „Օրմենյ քոտ.“ I. կոտ. 24. Լաթ).*

Később bíráink kihagyják ezimükből a „compania“ szót, és e helyett a helység nevét, melynek bírájává választattak, használják; így: a szamosújvári örmények bírája, az ebeshálvi örmények bírája és így tovább. . .

2. Fejezet. Törvényesnek el nem ismert bírák.

Mihelyt felépült az új város (Szamosújvár), lakói: az örmények a II. Apafi Mihály által 1699-ben adott kiváltságlevelél ezen szavai értelmében: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Iudici. . .” megválasztják bírájukat. Ilyen önválasztotta bírák kormányozzák az új várost 1700—1715-ig. De mivel helytelenül azt állították néme-lyek, hogy „diplománk” még nincs¹⁾, a kormányzók tanácsunkat és bíránkat nem tekinti törvényesnek („legitimus”-nak), azért apáink Erdély akkori hatalmas katonai kormányzójához: Stainwilléhez fordulnak és kérik, hogy hagyja meg őket azon örkormányzat élvezetében, mit az Apafi- és Lipót-féle kiváltságlevelél adott nekik. Erre Stainwille a következő rendeletet adja ki: „Posteaquam Armenorum Catholicorum penes arcem Szamosújváriensem Colonia possessionata competenter ac demisse me requisiverit demonstrando, quod inter primas rerum gerendarum regulas deficiente quidem legitimo magistratu constitutio unius inter ipsos Iudicis, qui lites et dissensiones eorum imposterum oriendas, ne Natio hac in primordio sua cullionis confundaretur, dirimere sciat, summe necessaria esset, quorum honesta petitioni tam vigore cum Fisco Regio inili Contractus, et sacri Caesareo Regij Diplomatis more resolvendi, quam ex amore Iustitiae, hisce annuere et facultatem inter se eligendi Iudicem tribuere volui. Electo autem Iudici omnem quam decet reverentiam, honorem et auctoritatem ut exhibeant et similem, qui negotijs inter illos occurrentibus, usque dum sacrum Caesareo Regium Diploma ijsdem Clementissime impertitur, praesse valeat, instituunt impono, ita actum Szász-sebes 14-a febr. 1715. Staiwille.

¹⁾ Az Apafi-féle kiváltságlevelen kívül kezünkben volt még az I Lipót-féle diploma is, mely „Vincez 1700 máj. 15.” kelettel van ellátva. Az jogot adott nekünk arra, hogy tanácsot alkossunk és bíránkat megválasztzuk. Ime e szerint volt diplománk és tehát a kormányzók követelt el törvénytértést, midőn törvényesen megválasztott tanácsunkat és bíránkat nem akarta törvényesnek elismerni. Ezt a diplomát most is őrizzük a városi levéltárban.

3. *Fejezet. A főbírói választást a király hagyta helyben.*

A főbíró egy évre választottuk, ki a következő év első napjaiban mondott le hivataláról; de a városi közgyűlés rendszeren a második évre is megválasztotta. És így legtöbb főbíránk legalább két évig viselte a főbírói tisztelet. A választási jegyzőkönyvet — megerősítés végett — a fejedelemlhez küldöttük fel. A megerősítésért még taksát is fizettünk. Állításomat nem hagyom bizonyítatlanul, azért közlésteszek négy oklevelet:

A felsőges kir. Főigazgató-Tanácsnak (főkormánysszék, gubernium) 1807 okt. hónap 22. 7729 szám alatt kelt rendelete azt parancsolja, hogy az 1791-ben kelt 61. Di-aetalis articulus értelméhez képest a főbírói hivatalra véghez viendő candidatio a fels. Udvarhoz megerősítésül leendő felküldés végett mindenkor repraesentáltassék “ (Vár. lev. 1820 — 609 sz.).

„Méltóztatott elő Felsőge maga f. eszt. júl. 7. 2542. udvari szám alatt kelt kegyes decretuma által Karátsonyi Kristófot azon város bíróságában, melyet most is a Guberniumnak meglegedésével visel és a melyért 300 Rh. frt esztendei sallarium illeti, továbbra is kegyelmesen confirmálni. Ex Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 7. julii 1820. (Vár. lev. 1820 — 167 sz.).

„Benignum Decretum aulicum dto 20 maji a. c. exaratum, tenore cuius Sua Maiestas Ssima ad officium Primarii Iudicis Szamosújváriensis votorum pluralitate candidatum Antonium Lászlóffi clementer resolvere dignata est, eo cum mandato Dnis in apographo hisce communicatur, ut Eundem Antonium Lászlóffi dicto suo officio ad-movere partium suarum esse ducant. E Regio M. Prin. Trans. Gubernio. Claudiopoli die 30 junii 1808 G. C. Bánffy.“ (4421 főkormánysszéki szám. Vár. lev. 1808 — 939 sz.).

„Senator Lászlóffi Antal urnak bírói hivatalra lett megválasztásáért és a fels. Udvar által abban lett confirmációjának taxája 16 frt, 33 krban figállatván, ezen summának az állodiális cassából való fizetését a centumviratus meghatározza.“ (Vár. lev. 1808 — 820 sz.).

A választási jegyzőkönyv a következő tartalmú jelentés kíséretében küldetett fel a főkormányshékhöz: A helybeli főbírói hivatalnak egy folyamatban való viselésére felsőbb rendelkezések szerint kiszabott normális két esztendő elteltén . . . privilegiumunk tartalma és a törvényesített régi szokás szerint az esperes és distrikt. notarius urakkal, nem különben a választott közönséggel egyesítve tartott gyűlésünkben restauratiót tartván, az ezen választás alkalmával voxoknak többségét nyert harmas számba bement tagjaink jegyzékét elkészítvén . . . a guberniumhoz küldjük.* (Vár. lev. 1828—52 sz.).

4. Fejezet. Főbíráink¹⁾ és polgármestereink.

1700—1714. Ez a tizennégy év alatt hét főbíró vezette a város ügyeit; de a hét közül csak egynek neve maradt feljegyezve, ez Chárib Kúrkor (Lengyel Gergely. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. kötet 24 lap). Mind a hét I. Lipót diplomája alapján választatott meg; tehát „törvényes“ főbírák. Címzők: „A szamosujvári (gerlai) örmény kompánia bírája.“

1714—1716. Idősebb Jakabffy Kristóf (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. I lap).

1716—1718. Ifjabb Jakabffy Kristóf (*Чакъфъ* *Чакъфъ*: Chácsüg Ágopsáján, vagy *Чакъфъ*: Ágopsái. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. XIII. lap). Az „Örmény prot.“ I. köt. XXXII (32) lapján (1716 aug. 10) így is: „Birovuthián ehodsá Chácsügin“ (gazdag Kristóf bíró sága idejében); a XL (40) lapon pedig (1717 márcz. 15): „Pán birov Chácsügé“ (Kristóf bíró úr). 1716

¹⁾ A múlt század elején a tanács (senatus) egy főbíró és tizenegy tanácsnokból (senator) állott; de mivel a tanácsnokok közül néhányan csakis bírói teendőket végeztek (mert ezek alkották a városi törvényszéket), ezen tanácsnokok is bírák voltak. Az első bíró (judex primarius) tehát, egyszersmind a városnak is feje volt, megkülönböztetve a szék-ülő bíráktól, főbíráknak nevezetett. 1849. jún. 15-ig főbírák, azon innen polgármesterek állanak városunk élén. — Ezek szerint a fahí, hol bíráskodó tanácsnokok nem voltak, előjárója: „bíró,“ a szabad kir. városnak feje: „főbíró“ volt.

febr. 3-án ír Kristóf Lukács (Luszig Kriszdoszduri) nevű örmény Szuesávából (Szuesov-en) Jakabfynak levelet, melyben főbiránk nevét „Bedi”-nek (*պարսպապետ ԲԵԴԻ*: ághácsba bírov Bedi) mondja. Bedi: a Jakabfíy család mellékneve volt.

1718—1720. Duhá (Buhá) Salamon (*պարսպ Բուհաթոն Գուհայի*: bírov Szoghomon Buhá-i²⁾). L. Vár. lev. „Örmény prot.” I. köt. XXVI. lap.) Ezt „S. Archiepiscopus apost. missionarius” Bécsből Szamosújvárra küldött levelében (1719. decz. 5.) Salamon de Theodor-nak nevezi; miből következik, hogy Duhá Salamonnak apja Duhá Tódor volt. Ezt bizonyítja az „Örmény prot.” 1719-ről vezetett ezen sora is: „Bírovuthium bádvéli Szoghomon Toderi” (Todor fiának, tekintetes Salamonnak bírósága).

1720. Der-Kirkorján Alexá (*ՏԵՐ-ԴԻՐԿՈՐՅԱՆ Ալեքսա*: Pap-Gergely Alexa [Elek]). Így is fordul elő: *ՏԵՐ-ԴԻՐԿՈՐԻ* (Der-Kirkori). Ennek a családnak neve Kirkor (Gergely); a Der (úr, pap) csak jelző; azt mutatja, hogy ennek a főbirónak őse pap volt. A főbíró családjának egyik ága a Kirkorján elhagyásával később a jelzöt (Der) magyarra fordította és Pap-nak nevezte magát. (I. Pap Géza országgyűlési képviselő is ezen családból veszi eredetét); a másik, a keresztnevről most is Alexá nevet visel. — Főbirónak választották 1719. decz. 16-án. Ekkor választottak még tíz

²⁾ Ennek a családnak vezetéke: Ávák (= Novák). Der-Ávákián (Don-ávák, Donovák). Ez a név alatt is jött be Moldva-Oláhországból. A Buhá (román szó: bagoly), gúnynéve a családnak. Az idézett lapon kívül még a mondott prot. XLII (42) lapján is *պարսա* (buhá, így kis *b*-vel). És mivel az örmény kis *b* (*պ*) nagyon hasonlít az örmény kis *d*-hez (^m), a buhá (Buhá) helyett irtak duhá-t (Duhá). Az örményben nincs *a*, tehát Duhá; örményül most is így mondjuk: Duhá. Maga a főbíró az „Örmény prot.” I. köt. XXVI. (26) lapjára ezt írta: *պարսպ Բուհաթոն պարսպիս*: ári jész szoghomon buhájin (a vezetéke- és keresztnév is így kis *b*-vel és kis *sz*-szel): felvettem én buha salamon; de már az LV. lapon *գիվիճարիս արևապետ*: gividsárink duháin: fizetünk duháinak. A Novák család egyik tagját még az ötvenes években is Bagolynak („Bagoly ur”) nevezték.

tanácsost, egy jegyzőt, két szutás-t (communitási tag), két szárésztá-t (szárosztá lengyel szó: elnök, társulati elnök) és két vátáh-t (alelnök. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 127 lap).

1721. Simai Salamon. Nem egyszer maga a fő-bíró így nevezi magát: Salamon Tódor (= Salamon Theodor[i] = Tódornak fia Salamon. *Սալոմոն Դոմոր*: Szoghomon Tódor = Simai Salamon, vagyis *Սողոմոն Դոմորի Սիմայան*: Szoghomon Toderi Simáján: Simai Tódornak fia Salamon). Ez építtette a nevére elnevezett „Salamon-templom“-ot.

1722. Daniel Tódor (= Toderás. *Դանիել Դոմոր*: *Եսն Բիրո Դոմորաս Գուամ շեբ նոր Բիրոն Նիգոլին*: Ésn Toderás bíró számba adom az új bírónak Miklósnak. . . L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 200 lap). Ez a Miklós a következő bíró.

Kisebb közlemények.

Az Örökváros — Róma — a századvégi ünnepségek alkalmával újra hatalmas hitéleti események és imponans zarándoklatok színterévé készül lenni; melyekre mint egy dicsőbb korszak közelgő előjeleire, csak megnyugtató erzelmei közti tekinthetünk! Ez alkalommal kiválóan érezzük az oly senkőlt eszmék igazságát és horderejét, minőkkel egy elismert tekintélyű egyházi író jellemzi a szent város történelmi nagy jelentőségét, midőn írja: — „Századok folytán városok és birodalmak semmisültek meg oldalánál, népek emelkedtek föl és tűntek el, még a kereszténység virágzó székhelyei is Ázsia és Afrika tércin, vad török esordáktól elborítván, alapostul felforgatatlának: Róma azonban Róma maradt! Ezen egyház daczolt az idő minden rohamával, — eső szakada le és folyóvizek áradának ki és szelek fuvának és arra a házra rohantak; de le nem dőlt, mert kösziklára vala építve!“...

Egy század előtt. Az 1794. évben Kolozsvárt tartott országgyűlésnek magyar nyelven szerkesztett jegyzőkönyvében olvassuk, hogy Balta Márton és Szinai (helyeshitve: Simay) Gergely Szamosujvár, — Isekutz Antal s Dániel Gergely, Ersébeth Városi Követek beadott könyörgő levelekben említik, hogy

Várossaukhoz a királyi Hivogató Levél oly rendeléssel küldetett, hogy ezen Ország Gyűlésére az 1791-ik esztendőbeli 61-dik Articulusnak tartása szerint leteendő Hazafiai Hitre Követeket rendel-nének, s minekutánna e végre az említett Városoktól kapott megbízó Leveleknek fogva (Credentionalis) az Hazafiai Hitnek letételére való készségeket ajánlották, — az Statusoktól arra utasítottak, hogy minekelőtte az Hitlésre bocsáttatnának, az említett Articulusnak tartása szerint új Privilegialisokat adják be.

Irodalom és művészet.

„Pogány szokások őseinknél.” Mátyás Flórián nem régen a magyar tudományos akadémia ülésében, a mondott ezim alatt értekezést tartott. Ebben a többek közt azt mondja, hogy „a történeti igazság földerítésére és megállapítására három irányban folytatott vizsgálat szükséges. Egykorú vagy közelkorú följegyzés, ennek igazolása oklevelekből vagy egyéb föliatokból; végre a hazai adatok egybevetése a világtörténetiekkel.” Azután szól a vérszerződésről és loáldozatról. Jegyzőnk szerint „még az őshazában választja magának fejedelmül Álmost a Hétmagyar és véresztéssel esküszik neki hűséget. Bővebb útmutatást szerezhetünk a vérszerződésről, ha megtekintjük a világtörténelemben előforduló hasonló eseteket. . . Az örmények, medusok és lidiaiak a mindkét fél által megsebzett ujjai-, vagy karjaikból serkenő vért kölcsönösen nyalogatják. Így írják ezeket Herodot, Tacitus és mások. . . Az örmény Sáriaster (?) apja ellen lázadást tervező társait úgy szerződöttette, hogy jobb kezeiket megsebzették és az azokból fakadó vért kölcsönösen szörpölték.”

Régi örmény érme. Szibilián Kelemen atya, ki — mint numismaticus — igen jelentékeny hírben állott, — arany, ezüst, réz, örmény érmeit a bécsi mechtihárista szerzetnek adta. E szerzet birtokában (Bécs) van tudunkkal a legteljesebb örményérem-gyűjtemény. Ezen rendezett, fölötte értékes gyűjteményt, mely egy egész termet foglal el, — egy pár évvel ezelőtt, saját szemével is látta e lap szerkesztője.

Közgazdasági élet.

„Keletre Magyar!” ezimnel írja az „Ellenzék:” — Ez a vezényszó, Széchenyi és Kossuth kora óta, a magyar közgazdasági politikában. Erre irányította azóta a magyar kereskedelmi kormány is külkereskedelmünket. Ezen öntudatos kereskedelmi politika daczára, hogy mégis oly kevés tért hódított a magyar ipar Keleten s oly relativ jelentéktelen a közvetlen behozatalunk onnét, — első sorban az érdekelt kereskedői körök,

az iparosok közönyének tudandó be. — Nem lehet ezzel szemben eléggé nem méltányolni azon bazafias fellívást, melyet Propper N. János igazgató, folyó évi október hóban rendezendő nagyszabású keleti utazása alkalmából a hazai összes kereskedelmi és iparkamarákhoz a végből intéz, hogy küldjön ki minden kamara szakértőit az utazás által érintendő világ-városokba és kikötőkbe, az ottani termelési és fogyasztási viszonyok közvetlen szemlélet útján leendő tanulmányozására, — s hívja föl saját érdekében is, a kamara területén létező exportképes iparvállalatokat és gyárakat ezen utazáshoz, hasonló czélból leendő csatlakozásra. — Feltétlenül helyes út az (mondja továbbá az idézett lap), melyet a „Keleti Utazási Vállalat” igazgatója megjelöl. Csakis a közvetlen tapasztalás győzheti meg a magyar kereskedelem intézőit azon nagy előnyökről, melyeket a Kelettel való összeköttetés nyújthat. S éppen a Keleten székelő csász. és kir. consulatusok (úgy miként birodalmunk külügyi képviselői) sa „Magyar Kereskedelmi Múzeum”-nak nagy költséggel fenntartott expositurái, készséggel támogatják úgy tanulmányaikban, mint kereskedelmi összeköttetések létesítése körül a kamarák küldöttjeit. Nem kételkedünk, — így végzi az „Ellenzék” — hogy a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara első lesz azok közt, kik a fellívást megértik s arra kedvező viszhangot adnak.

Mi ujság az örmény világban?

A ciciliai katolikosz Elhalt a ciciliai katolikosz; helyébe nemsokára új katolikoszt választanak. A választó kerületek a következők: Halep (Aleppo) városa két falúval, Mária 20, Zejthun 7, Férnuz 17, Ajntháb 6 és Antákhia 12 falúval; Adáná 10, Szisz 4, Hádsén 5, Phájász 10 falúval; Malathia 18 falúval; Gurion 23, Divrig 12, Dárende 5 és Joghád 42 falúval. Ezek a kerületek a választásra 50 egyházi és világi képviselőt küldenek. A választást Adánában tartják; a katolikoszt a szisz-i szerzetesek közül választsszák.

Rövid hírek. Chácshádurián István, ki Gárinban élt, 6000 frtot érő malmát a nemzetnek hagyta. — Gárabéd Chugászián (Lukács János) házat, mely 2000 frtot ér, a gárinai egyháznak hagyományozta. — A Theszderedsán család házat, melyért 6000 frtnál többet adtak, a smirnai örmény kórháznak hagyta.

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvártt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Kiss Ernő.

László Vilmos.

A kivégzés.

A szürkület lassan oszladozni kezdett, mi közben sűrű köd ereszkedett a tájra. A várban élénk mozgalom keletkezett, csapatok jöttek, sorakoztak s az őszi szélben tompán hangzóttak a segédtisztek parancsszavai.

A kivonult csapatok közül három zászlóalj a vesztő helyre, egy tizenkét fontos üteg pedig, egy lovas század fedezete mellett, az új aradi utra rendeltetett.

A Wocher-ezred egy zászlóalja, Tichy őrnagy vezérlete alatt, a főőrháznégyszög éjszakai kapuja előtt állott fel, mely után az őrnagy szemlét tartott a díszbe öltözött csapatok fölött.

Félhat óra felé Uthyka főporkoláb két alfoglár kíséretében megjelent Kiss Ernő, Schweidel, Dessewffy és László tábornokok börtöneiben és kivégezte őket a főőrháznégyszög kapuja elé.

A szerencsétlen tábornokok, mikor egymást megpillantották, hevesen kezet szorítottak, de a nagy meghatottságtól egyik sem szólt egy szót sem.

Mélyen megindullan nézték egymást, búcsúzóul végig horlozták szemeiket az őszi tájon, búcsúztak örökre.

A dobok megperdültek, a zászlóalj hirtelen ketté vált és a csapatok közrefogták a tábornokokat, a kik fekete magyar ruhában, kezükön hófehér keztyűvel mentek utolsó útjokra. Kiss Ernőt Marchot várkaplán és Lázárt Vinkler minorita-alya vezette karján... oldalukon pedig nyolcz-nyolcz szuronyos katona haladt.

Ütközben a halálra ítélt hősök alig szóltak a lelkészekhez, elmerültek utolsó gondolataikba.

A szomorú menet a vár éjszakkéleti 6. számú kapuja felé tartott, melyen kiérve a legközelebbi száneczba, jobbra bekanyarodott, a hol megállt.

A tábornokok oldalán levő nyolcz-nyolcz katona vezényszóra hirtelen elvált a halálra ítélt tábornokok mellől és a kivégzendőkkel szemben felállított zászlóaljhoz csatlakozott.

A tábornokok térdre ereszkedtek és a lelkészekkel elvégezték utolsó imáikat. Ezután előlépett Zimmer hadbíró és szilárd hangon felolvasta a halálos ítéletet. A tábornokok a legnagyobb elkeseredéssel hallgatták a jogtalan ítéletet, melynek indokolásánál több ízben fejüket rázták.

Kiss Ernő melegen elbúcsúzott Marchot várkaplántól, majd mélyen felsóhajtott:

— Szegény hazám! Vége mindennek! Isten büntesse meg hohérainkat!

Lázár megcsókolta Vinkler alyát és így szólt:

— Kedves tisztelendő úr! Ha netalan ezek az emberek rosszul lőnének, ne engedjen kintódnom, kérje meg a vezénylő tisztet, hogy ismételtesse a lövést.

Ekkor hirtelen felhangzott a vezényszó, a lelkészek visszavonultak a csapatok mögé és a porkoláb tizenöt lépésnyire a zászlóaljtól, öt-öt lépés távolban felállította a tábornokokat.

A hősök levegették kabátjaikat és mellényeiket s fél-térdre ereszkedtek.

Egyik sem akarta bekötni szeméit, de a vezénylő tiszt csak Kiss Ernőnek engedte meg, hogy szemébe nézhessen a halálnak.

Lázár összetett kezeit az ég felé emelve sóhajtott:

— Istenem! nőm és három gyermekem!

Ekkor hirtelen kilép a sorból tizenkét katona, három-három alig pár lépésnyire megáll a tábornokok előtt, a parancsnok kardja int, a fegyverek eldőrdülnek és három hős holtan a földre borul. Kiss Ernő mozdulatlanul térdel, a golyó csak vállát furta át.

A tiszt parancsára odarohan egy gránátos, közvetlen közletről a haldokló fülébe süti fegyverét és a rettenthetetlen hős szétroncsolt fővel holtan arcra borul...

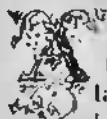
A katonaság újra sorakozott s örök hátrahagyásával ellávozott a várba. A lelkészek letérdeltek a holtak mellé s könnyezve imádkoztak.

„Magyar Állam“ 229. sz. péntek, október 6.

Kisázsia ébredése.

— Egy utazó feljegyzése. —

I.

mióta a német pénzzel épített és üzemben tartott anatóliai vasút anyagilag is sikeres vállalatnak bizonyult s újabb — francia és angol — tőkék segítségével folytatni készülnek a vasúthálózatot a Tigrishez és Eufrathoz, a mondák által környékezett Bagdad s a perzsa-tengeröblnek napsugaras partjai felé: mind szélesebb és szélesebb körök érdeklődésének tárgyai a kisázsiai tartományok, Örményország és Mesopotamia.

Az utóbbi egykoron az emberiség bölcsőinek egyike, kiszáradva, sziklakkal borítva, kopár némaságban terül ma el. Csak egy-két vár és a folyampartok szegélyezete tanúskodik arról, hogy nem valának történeti álom azok a viszonyok, melyekre a Nimusról és Semiramisról egész Nibukadnezárig és Nagy-Sándorig fennmaradt elbeszélések alapítva vannak. Az Eufrat és Tigris vizei alsó folyásuk-

ban ma mezeten kőszirtek közt rohognak, míg a kiszáradt öntözési csatornák termékeny mezőkről beszélnek nekünk, gyönyörű kertekről és virágzó városokról abban az időben, a múlton még csak első csirái hajlotta a görög kultúra, a többi Európa pedig a barbárságnak álmában szendergett. S míg felső és közép Mesopotámiának jóformán semmi vize sincs, a legalsó részének nagyon is bőven kijutott. Az Eufrat és Tigris és közös betorkolási folyásuk, a Satt-el-Arab elposványosították legnagyobb részét a partvidéknek a tengeröbölég.

Kisázsziának a kultúra egykori magaslatáról való bukása még sem volt ilyen nagy. Az emberi fejlettség nem is ért ott el oly magas fokot s nemis volt oly régi, mint Babylon tájain. Ámde az ottani állapotok is a szunyadásnak a benyomásait teszik a szemlélőre. A hajdankor századaiban Kisázsziának jelentékeny része fontos szerepet játszott. Nemcsak a fában és öblökben gazdag nyugati partvidék, a melyet gazdag koszorúval vontak be a görög városok, hanem a belső vidékek is. Előben az országban laktak később a perzsa szatrapák, a kiknek kegyeért atheniek és lakédämoniak versenyeztek. Pontusi Mithridates, a kinek karja Kisázsziának északi része fölött uralkodott s a kinek hatalma a Feketetenger egész keleti oldalán a Krinig terjedt, három háborúban szállt sikra Kelet uralma fölött a rómaiakkal, míg a veje, örményországi Tigranes a felső Eufrat és Tigris területét nagy királysággá egyesítette. Még a keletrómai császárság későbbi századaiban is Kisázsia volt a byzancezi birodalom magva s a hagyomány és a bánatos romok viruló városairól beszélnek ama kornak: Nikeáról, Nikomediáról, Ikonionról, Ankyráról, Laodikeáról. A seldsuk és török sultánok is fejlett cultur-területet találtak itt, a melyről hódító támadásokat intézhettek Európa ellen.

Azóta mely álom borult a Tigris forrásai és az ágai között elnyúló területekre. A hova a török beteszi a lábát, ott vége a kultúrának. Az Islam romboló kormányzati rendszerét meg lehet ismerni a gyümölcseiről. A hivatalnokok mindent kiszípolyzó gazdálkodása, a hívők büntetlen rablásai, a keresztény lakósságnak minden jóg nél-

kül való állapota, a nőnek elhibázott helyzete, a muzlimnek fatalisztikus hajlamai, — mindez áthidalhatlan akadályokat gördít a haladásnak, a gazdasági fejlődésnek útjába.

Nem tagadható, hogy egyben és másban javultak egy idő óta a viszonyok. Ám ha nagyobb nyomatókkal és több komolysággal hajtanák is végre a reformokat, mint a hogy tényleg történik, még akkor is vajmi nehéz lenne egy fél évezred mulasztásait csak némileg is jóvá tenni. Csakis a vasút lehet hivatva ismét életre keltetni ezt az óriási területet, Kisázsiaát, a mely Örményországgal és Kurdistánnal egyetemben — Mesopotamia és Syria nélkül — négyszer olyan nagy mint Magyarország.

Nem lenne igazságos dolog, minden hibát és bűnt a törökök nyakába varrni. A viszonyok már ő előttük is az elvényülés képét mutatták. A byzantiak kormányzata sem volt sokkal különb. Az ország kultúrája érdekében nem történt semmi, az igazságszolgáltatás és vagyonbiztosság már akkor is teljesen el volt hanyagolva. A kereszténység gyorsabban és nagyobb mértékben megcsontosodott ezen a területen, mint egyébként.

Különösen sokat vettek az egymást követő századok egész során át az országot borító erdőségek elpusztítása által. Voltak ugyan már a legrégebbi multhan is kopár és merőben terméketlen területek, mint pl. Lykaonia a Taurus-hegységnek északi lejtőjén. De az ország legnagyobb részén erdőborította hegyek vonultak át. Ezeket pedig irtalom és belátás nélkül letarolták s ezzel megfosztották az útakat és sziklákat ama gyökérhálózattól, mely a termőfölddel szilárdul összetartotta s eső idején mint a szivacs felszívta a nedvességet, mely aztán szárazság idején is lassanként leszivárgott az alantabb fekvésű rétekre és mezőkre. S a mit az emberek fejszéje megkimélt, azt is elpusztította a kecskéknak a foga.

Meztelen sziklák láthatók most ott, a hol egykoron hasznos erdők voltak. Terjedelmes hegyi vidékek mindenkoron kopárakká, terméketlenekké lettek s a mélyebben levő területek is elvesztették az áldást hozó szirángó vizet. A mi a felhőkből aláhull, néhány óra alatt a pata-

kok és folyók medrében fut össze s a földművelőnek szeme láttára minden haszon nélkül elvonul.

Az erdők elpusztítása Kisázsiaiban (valamint Görögországban, Dalmatiában és északi Afrikában is) már egy évezreddel a török foglalások előtt kezdetét vette. Az ő bűnük nem nagyobb mint a megelőző hódítoké. Igaz, hogy nem is tettek semmit arra, hogy a folyton terjedő pusztulásnak útját állják. Még most is alig történik valami az újabb erdősítések érdekében legalább ott, a hol még némi megművelhető föld borítja a sziklakat. A középtengerparti vidékek tulajdonképeni szarvasmarhái, a kecskenyájuk lehetlenné teszik a fiatalabb fa hajtásoknak fentartását.

A balsors egyébként is sok szerencsétlenséget zúdított ezekre a vidékekre. A világforgalomnak útjai már hosszabb idő óta elterelődtek Kisáziától. Hajdan karavánutak Perzsia, Baktria és India közt egyfelől s Thraczia és a görög világ között másfelől Kisázián vonultak át, ámbar a föníciaiak hajójáraitak akkor is versenyre keltek a szárazföldi kereskedelmi úttal. Később a tengeri rablók a szárazföldi vonalakra szorították a forgalmat; midőn azonban Pompejus megtisztította a tengereket a kalózoztól, ismét az ócskább vízi útát keresték fel az árúczikkék s ezen helyzetten mitsem változtatott sem a saraczeneknek, sem pedig a velencezéseknek és genmaiaknak a tengeri uralma. A syriai partok és a perzsa tengerből közötti — egykoron nélkülözhetetlen — karavánutak is elpusztultak akkor, a midőn az Indiába vezető tengeri útnak a feltalálása után Délafrikának a megkerülésével jutottak Európába Indiának kínesei.

Mind mélyebb és mélyebb álom borult ekként Kisázsiaira és Mesopotámiára. S a török uralom hanyatlása is csak további romlására szolgált ezeknek a vidékeknek. Minél inkább fokozódtak a török állam pénztára irányában támasztott igények, annál nehezebbé lett azoknak a kielégítése s annál könyörtelenebbül harcosolták meg a lakosságot. A jobb módútól annyit vettek el, hogy a legszükségesebbre is alig maradt. Minden egyéb gyümölcse a munkájának az adóbehajtók prédájává lett. Nem csoda,

hogy ekként még nyomasztóbb helyzetbe jutott a gazdasági lespedésre egyébként is hajlandó lakosság.

Ezek az előzmények könnyen megérthetővé teszik Kisázsiaának jelenlegi helyzetét. Nem esodálhatjuk ily körülmények között, hogy ezen óriási területen alig tizenegy millió ember lakik s a népesség sűrűsége alig egy ötöd-része a Magyarországnak. Természetesen felette nagyok Kisázsiaában is a fokozatok. A lykaoni sívatag — körülbelül akkora terület, mint az erdélyi részek — jóformán egészen lakatlan s gyér a lakossága a Taurusnak s az örmény és mysiai fennsíknak is. Ellenben a nyugati határvidékeket s az északiak egy részét még manapság is megtehetősen sűrű népesség lakja.

Egészben véve s a pusztulásnak fennebb kifejtettük nagy okai daczára még mindig vannak Kisázsiaában egyes vidékek, a melyeknek meglehetősen virágzás jutott osztályrészül. S különösen az a rohamos változás, mely az anatóliai vasutak megnyitását követle, örvendelees bizonyosságát nyújtja az ország kultur-képességének. Az ellentétek egyébként itt is szembeszököek. Az örmény fensíkon igen hosszúra nyulik a tél; hónapokon át vastag hórétegek borítják a földet; a fás növények ritkák, ámbar a lakosság nem olyan népes, hogy az erdők pusztítása útján kelene magát tüzelőszerezle ellátnia. Utunkban az Araxestől Alexandropolig nagy ritkán akadnak meg szemünk egy-egy fuesoporton; csakis Alexandropol város közelében látunk nagyobb számú nyárfát, a melyeknek azonban ebben az 1500 meternyi magasságban még május közepe táján sincs zöld lombjuk. Az örmény falvak határan aránylag sok föld van művelés alatt. Vad tekintetű pásztorok hosszú kampós bottal s fejükön barna báránybőr-kucsmával legellettik a nagy ürűnyájakat s iszapos patakokban egy-egy fiatal embernek a felügyelete alatt nagy kényelemmel heverész a bivalyoknak egész tömege.

Jóval kedvezőbbek a viszonyok Kisázsiaának nyugati partvidékein.

— A befejező közlemény jövő füzetünkben. —

M. A.

Az örmény rítus.

szentszék a kath. anyaszentegyházban a latin mellett a görög, szyr-kald, a kopt, az ethiop, az örmény, az ó-szláv és legutóbb a XVII. századbéli oláh nyelvet approbálta oltárnyelvül.

A florenczi zsinat az illető népeknek az áttéréskor használt nemzeti nyelvét elfogadván, a római kuria a klaszszikus ó-örmény nyelvet az 1672-ben Erdélybe költözött előbb schizmatikus, majd uniált örménység liturgiájára is kiterjesztette, mely privilegiumot az örmény anyanemzet már Világosító Szt-Gergely óta élvezte.

A hazai örmények második Világosítója: bocsánczi Verzereskul (Verzár) Oxendius dr., ki Rómában a propaganda fide-t kitünő sikerrel végezte, mint apostoli vikárius Erdélybe küldetett és főként népének a kath. egyházba való visszatérése érdeméül püspökké szenteltetvén hazánkban az örmény rítus fölként főpapja lett.

Ő volt az, a ki többek közt 1700-ban Szamosujvár városának alapját megvetette, miért is a halás ulókor neki, mint város alapítónak szobrot készül emelni. Verzár Auxentius volt Erdélyben az örmény rítus legfőbb őre és legbuzgóbb ápolója 1715-ben Bécsben bekövetkezett haláláig s azóta csak tengődik ez a szép ősi szertartás, mert természetes középpontjától, legnagyobb tekintélyétől és disztől már több mint 180 éve meg van fosztva.

Mindazáltal a hazafias örménység, mely saját politikai értelemben vett nemzetiségét is kész volt a haza oltárán áldozatul hozni, ma sem mondott le közel kétszázados főpásztori provizoriumának a megszüntetéséről.

Megfoghatatlan dolog, hogy az illetékes körök olyan sokáig közömbösek tudtak lenni ezzel a kérdéssel szemben. A másféle rítusok és felekezetek nem érdeklődvén iránta, az örménység magára volt hagyatva ama jóakaró kisebbség kivételével, mely a gúny, a vállveregetés vagy kicsinylés sértő fegyverei helyett igaz jó indulattal a hazai örmények püspökségi mozgalmában a hazaszeretetnek csupán

vallásos megnyilatkozását látta és látja maiglan is visszatükröződni.

Ennek a kisebbségnek az önzellen igazságérzetéből támadt ma már országsszerle egy egészséges közvélemény, mely az örmény szertartás jogait minden fentartás nélkül elismeri s az örmény püspökség visszaállításával nemcsak rokonszenvezik, de annak előmozdítására kész segédkezet is nyújtani.

Azonban eltekintve a történeti hagyománytól, a nagy közönség zöme ma sincs teljesen tisztában az örmény szertartáshoz ragaszkodó örménység érzelmi világával.

Sok embernek egyáltalán nem fér a fejébe, — mert valószínűleg csak az agyát működteti. — hogy miért szeretheti egy nép öseinek a nyelvét a misében is, holott az örmény klasszikus nyelvet a papokon kívül a nép maga kevésbé érti (?).

De egyebet mondok, hiszen ha a nyelvben is magyarra vált örménység szertartásában örmény maradt: éppen ez a körülmény a főbb nemzetiségi egyházak követhető példajaként a legislegbecsebb; hiszen a latin ritus hívei aránylag még sokkal kevesebbet értenek a latin liturgiából, mint az örmények a magukéból, kiket különben szertartásukhoz öseik révén még érzelmi motivumok is fűznek.

Ezek a motivumok pedig a fajszeretelből táplálkoznak, melyeket a még oly magyarérzelmű örmény lelkületben is föl lehet találni s melyek előtt meg kell hajolnia még az ellenfélnek is.

Az örményekben az ősi szokásokhoz való kegyeletes ragaszkodás még akkor is tiszteletre méltó, ha netán öseik nyelvét nem is beszélhetik, de abban az idiomában legalább papjaikat imádkozni óhajtják. — Az örmény biblia nyelvezetre nézve a legremekebb fordítások közé tartozik.

Az örmény mise a IV—V. századból ered, mely jól lehet lényegesen nem tér el a latintól, mindazáltal el van ismerve, hogy benne sokkal szebb és buzgóbb imádságok vannak, mint a latin misében; egy része ezeknek az imáknak eredeti örmény, más része pedig a görög szent-atyák-

tól (Aranyszájú Szent-János, Szent-Vazul, Nazianzi Szent-Gergely . . .) származik.

A latin és örmény mise között lévő különbségek a következők, u. m.:

1. Az örmény misében a lépeső-ima után mindjárt az offertorium következik.

2. A leckezió előtt közvetlenül van még a trisagium. („Szurp Ászduác, szurp jév bészor, szurp jév ámmáh vog-hormiádz njéz“ = Szent Isten, szent és hatalmas, szent és halhatatlan, könyörülj rajtunk).

3) Konszekráció alatt nem emeli fel az Úr testét és vérét az örmény pap, hanem az élők és holtakért végzett imádság után: előbb fölemeli az ostyát, azután a kelyhet, végre kifordul mind a kettővel — és áldást ad.

Ez az örmény mise legjellemzőbb és legszebb része, mely az ájtatos kedélyre kiváltképpen ható aktus egyúttal kulminációja az örmény isteni szolgálatnak. A mikor az oltárnál kiforduló pap csejgetéstől kísérve kezében a kelyhet fölött tartott szent ostyával a híveket megáldja, önkénytelenül megrezdül minden örmény szívben a fajszeretlet, melyet itt magyar földön, a magyar hazafiság fényes zománcza ragyogja körül.

A többi miserészletek a latinnal csaknem azonosak.

A Dominus vobiscum örményül így hangzik: Chághauthium ámjénécshun (béke mindnyájatoknak).

Per omnia saecula saeculorum: Hávidjansz hávid-jénicz (mindörökkön örökké).

Itte missa est: Jérijthájk chághauthjámp jév Der jég hiczi ént cziéz jév ént ámjénészeán (menjetek békességben és az Úr legyen veletek és mindnyájatokkal). Pl. a hamvazásnál szokásos „Emlékezzél ember, hogy por vagy s porrá válsz“ örményül így hangzik: Hisjá ov márt, zi hogh eghilisz jév hogh bitárnász.

Énekes misénél a pap az általa hangosan énekelt imák szövegét sajátos keleti dallammal kíséri, a mi emlékeztet ugyan a görög szertartásra, de attól mégis határozottan különbözik.

Az örmény templom építési stílyje, beosztása és felszerelése miben sem tér el a lat. szertartású templomtól.

mert a főoltár teljesen nyílt és szabadon áll, vagyis nincs elzárva, miként a görög katolikusoknál, hol a papot a nép úgyszólván alig látja, de a folytonos responzoriumokkal mégis közvetlenebbül vesz részt az isteni szertelenben, mint akár a latin vagy az örmény misénél. Az említettek-
ből is kiviláglik, hogy az örmény szertartás bár közelebb áll ugyan a latinhoz, mindazáltal mintegy kapesot alkot a latintól a görög ritus felé, utóbbihoz annyiban is közeled-
vén, hogy a csecsemő keresztelezésénél az örmény pap egy-
üttal a bérnálás szentségét is feladja, ellenben az örmény
püspök infulát és nem keleti koronát visel, a coelibatus
pedig az alsó papságra is ki van terjesztve, mely nálunk
szakállat sem hord.

A Jancsó Benedek most megjelent könyvében nagyon
tanulságos az a fejezet, mely az erdélyi görög katolikusok-
nál a görög és latin irány száz év előtti küzdelmét tárja
elénk, mely tulajdonképpen a világi és szerzetes papság
nézet-eltéréseiből keletkezett. Az örmény kath. kolostorok
(mehitháristák, Antonianusok) is az örmény liturgiát sok-
kal tisztábban megőrizhették, mint akár a lengyel-, akár a
magyarországi hírközségek, melyek a latin befolyásnak
kevésbé tudhattak ellenállani. Pl. a bécsi mechitháristák
templomában több pontifikáló misénél voltam jelen, me-
lyeken az érsek infulát, a két fősegédllő pedig turbánszerű
koronát viselt; utóbbiak ezt az egyházi dísz az első evan-
géliummal veszik fel s a konszekráció alatt fejükről le-
teszik.

A pontifikáns maga valahányszor a hívők felé fordul,
baljában a fátyolos pásztorbotot tartva, a jobbujában lévő
fátyolos feszülettel áldást ad.

Evangelium előtt szokásban van, hogy egy előkelő
örmény a hívek nevében az oltár előtt a püspök (illetve
pátriárka vagy érsek) áldását fogadja, majd az evangéliumos
könyvet megcsókolja.

Nagy mise alatt az orgona nem szerepel, hanem
instrumentális zenekísérel mellett a felséges szép egyházi
énekek eredeti keleti dallamai gerjesztenek mély áhitatra.

Az örmény egyházi ruhák színe, szabása, alakja és
viselési módja jobbra a latin szokáshoz idomultak, ámbar

egyes eredeti ruhadarabok — a Verzár püspök idejéből — lényeges eltérést mutatnak, de sajnos ma már csaknem muzeumi tárgyakul tekintetnek.

A mechitháristák tudtommal a stolát a vállukra vetve keresztben viselik és nem a nyakukba akasztják vagyis ebben a görög szokást követik.

A Szt-Gergely-napi körmenetet az örmény kath. egyház a pünköst utáni negyedik szombaton, mint a Szent-széktől megállapított általános örmény nemzeti ünnepen világszerte fényes ceremóniák keretében szokta évente megülni s így a mi örmény hitközségeink is nagy egyházi pompával ünneplik ezt a napot, sőt másutt is az örmény hívek legalább hálaadó isteni tiszteletet és vecsernyéket tartanak a nagy Szent emlékére.

Ez a vázlatos kép így rövid vonásokban is indokoltá teszi a hazai örmény liturgiának, mint átmeneti és összekötő kapcsolatot alkotó sajátosságnak a fentartását.

Tehát egy önálló ritusnak a tekintélyét és díszét emelő püspöki méltóság szükséglete elől — az örmény kath. egyház ebbeli jogosultságát szem előtt tartva — annyival kevésbbé sem lehet tovább kitérni, mert az örményeknek ez idő szerint semmi okuk sincs saját ritusuk megváltoztatására.

Az örménység közmondásos magyar érzülete, tántoríthatatlan hazaszeretete, jogaihoz és ősi szokásaihoz való szívós ragaszkodása, továbbá őseitől örökölt maradt örmény kath. jellege, mély vallásossága ma már országszerte a rokonszenvnél is többet érő elismerést, sőt egyházi sérelmei sikeres orvoslásának, illetve az örmény püspöki szék mielőbbi betöltésének a reményét vívták ki a magyar közvélemény őszinte támogatása mellett.

Egy-két évtized előtt már azt véltük, hogy a meddő küzdelmek közepette majdnem tetszhalottá vált örménység felett megzendül a „Séresábádjeczhin zisz” (Circumdede-runt me) halotti éneke . . . és íme egy a keleti katolicizmus révén hazánkban küldetéssel bíró kis népfaj sokkal nagyobb létjogosultságot érez magában, semhogy nyomtalanul megsemmisüljön. A ki ezt megakarja érteni, érdemes, hogy gondolkozzék fölötte.

Valamint 1690 október 3-án kelt gondviselés szerű brevájével VIII. Sándor pápa Verzár püspököt a magyar örmények egyházi vezérévé avatta: éppugy küldhet a Gondviselés még XIII. Leo életében az ébredő XX. század küszöbén új püspököt a hazai örmény rítus fölvirágzására és újjászületésére.

Szerza Guala.

Bizanczi Fauszt negyedik századbeli örmény történetirő.¹⁾

Bizanczi Fauszt örmény története háromszor jelent meg nyomtatásban: 1721-ben Konstantinápolyban, 1832-ben Velenczében és 1883-ban Szent-Pétervárt Patkanian Kheropé kiadásában. A velencei kiadásról azt mondja Hájir Karekin Zarbanalean „Hajgágán hin tbru-theün badmut'ian.“ (A régi örmény irodalom története) 4—13 tár (század) című jeles művében. (Velence, me-chitharisták 1897. 3-ik kiadás) éndir énterczhvádzov jev hé mud hárácsápánutheamb „különböző szövegváltozatokkal és alapos előszóval.“

Bizanczi Fauszt történetét francziára néhai Emin Mé-gérdiess fordította, akkor a Vladimir császári orosz gymn. igazgatója, később a Lázár-féle örmény alapítású moszkvai keleti akadémia örmény nyelv és irodalom tanára (Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie, par Victor Langlois, Paris, Librairie de Firmin Didot frères, fils et C. 1767). Német fordításának czime: Des Faustos von Byzanz Geschichte Armeniens. Aus dem Armenischen übersetzt und mit einer Abhandlung über die

¹⁾ L. „Die Geschichte Armeniens des Faustos Buzandacsi.“ Sprachw. Abh. II. köt. 1—5 o.

Geographie Armeniens eingeleitet von Dr. M. Lauer, Köln 1879. mely ma a budapesti egyetemi könyvtárban is meg van Ga. 4328. sz. a. Lauer fordításának hiányaira Menevisean Gábeli bécsi mechtárista atya, ki jelenleg a bécsi mechtáristák konstantinápolyi örm. iskolájának igazgatója, hívta fel a szak tudósok figyelmét a „Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“ czinű bécsi tudományos folyóiratban.

Hogy ki volt Fausztus, arra maga utal rá történeti műve 6. könyvének tartalomjegyzéke után, hol azt olvassuk, hogy saját magáról a következőkben fog felvilágosítást adni s az 5. fejezetben csakugyan beszél is Fauszt és Zorth püspökökről, melyből kiderül, hogy Nersesz örmény pátriárka idejében annak vikáriusa volt, testvéréről pedig Arosztom-ról a 6-ik fejezetben szól, ki előadása szerint zarándok életet élt a pusztában, s kit halála után Nersesz pátriárka falujában temettek el s emlékét évről-évre megülték. Elmondja azt is, hogy görög eredetűek voltak; a miről a harmadik könyv vége is tanuskodik.

Phárbi Lázár ötödik századbéli örmény történetíró buzandaczi-nak 'bizánczi'-nak nevezi őt. Ez magyarázza meg, hogy Fausztus a 3. k. 13. fejj. azt mondja az örményekről, hogy a kereszténységet nem lelkesült hittel vették fel, hanem csak mint valamely emberi vallást. Ezt nemzeti történetíró nem írhatta volna! Azért Phárbi Lázár örmény történetíró nem is hiszi el, hogy ilyes, a hallásra is kellemetlen dolgokat Fausztus írt volna; azt hiszi inkább, hogy ezeket valaki más szűrhatta be később Fausztus könyvébe, mert fel nem tehető, hogy Fauszt, ki Bizánczban született és ilyen nevezetes városban tanult, ilyeneket maga írhatott volna. A 3. k. 12. f. szerint a Száháruni nevezetes örmény családdal rokonságban állott. Ez magyarázza meg Fausztinak és testvérének kiváló papi méltóságát és azt is, hogy történeti művének nyelve semmi idegenszerűséget nem árul el.

Ránk maradt története mindjárt a harmadik könyvvel kezdődik. A két első könyv csakis a keresztény Örményország történetét foglalhatta magában Tádé apostol hitté-

ritésétől Világosító-Szt-Gergelynek és Tiridates örmény királynak haláláig, a mely korra nézve csak Agathangelos jeles forrásműve maradt ránk, melyet Fauszt is ismert. Világos az elmondottakból, hogy Fauszt később élt és írt, mint Agathangelos és előbb, mint Phárbi Lázár. Fauszt (V. század) története magában foglalja Örményország történetét Chosrov-nak, Tiridates fiának uralkodásától, Arsák és II. Chosrov, továbbá Aspurak örmény pátriárka idejéig.

Említi (3. k. 10. fejj.) a nikaeai zsinatot, mely 325-ben volt, s a hol Aristakesz örmény pátriárka, Világosító-Szent-Gergely fia is jelen volt, s 6. könyvét Örményországnak, Perzsia és Bizancz közt való felosztásával kezdí, mely 387-ben, vagy Nöldeke szerint (Aufsätze zur persischen Geschichte) 390-ben történt.

Jól mondja erre vonatkozólag most már igazi örmény hazafias lelkesedéssel a görög eredetű örmény püspök: névazeáczh, pázsáneczhav, ezhêrveczav thákávoruthiun Hájoezch, bagászeáczh hiurmé medzuthenen hain zsámánágn ev hábá — megfogyatkozott, ketté oszlott, elszóródott az örmény királyság, megfogyatkozott nagyságából ebben az időben és azután.“ Ez egy mondathan a prófétai szellemű örmény püspök, sajnos, az örmények 16 százados szomorú sorsát is megírta.

Dr. Patrubby Lukács.

Örményország nyomorgattatása.

Az „Armenia“ számára németből fordította: *Iózsa Jánosné.*

II.

A meggyilkoltaknak majd mindenike javakorbéli férfi vala, de vélekezésről mindazonáltal szó sem lehetett; mert a fegyvereket már évek előtt bekövetelték

tőlük. Azokat, a kiknél fegyvert még találtak, mint közön-séges gonoszlevőket büntették meg.

Mindazonáltal a rendőrség a kitört zavarokért a fele-lősséget az örményekre tudta hárítani, a kiket egyenesen a zavarok előidézésével vádolt, és a kiket ezerenkint — teljesen igazságtalanul — bebörtönöztetett.

Trapezunban (1895. novemberben) a hadi törvény-szék, mely kizárólag az október 8-iki bűnök szerzőinek kipuhatolására alakult, arra szorítkozott, hogy a mohamedánoknak tanácsokat osztogasson. Az örményeket ellenben tömegesen letartóztalták, azon ürügy alatt, hogy a mohamedánok támadásai ellen megvédelmezzék. (A nagykövetek tudósítása).

Árábgirben ugyanazon napon a következő történt:

A sarczolás befejezése után a rendőrség vizsgálatokat tartott, s azok a férfiak, kik a haláltól megmenekültek, börtönbe vettettek. Sorsukról semmit sem tudunk. (A nagy-követek tudósítása).

Hosszú időn át Európa közvéleménye félre lett vezetve hivatalos vagy félhivatalosnak látszó tudósítások által. A sürgönyök ismételten is holmi köszönetekről beszéltek, melyeket hol a szultán, hol a helytartók egyike vagy má-sika kapott légyen; sőt még hírneves örmények nyilatko-zatait is lehetett hallani, hogy a zavarokat néhány lázongó természetű hitsorsosuk mesterségesen táplálta volna.

Jelenleg azonban teljesen tisztában vagyunk az effajta hírlelések értéktelensége felől.

Egy Bitlisben kelt levél következőket tartalmazza:

Itt Bitlisben örmény foglyokat kinoztak és ugynevezett vallomást csikartak ki belőlük és egy sürgönyt a felsőbb hatóságokhoz, melyben önmagukat nyilváníják felelősöknek a történt zavargásokért, s úgy valják, hogy csak ők: az örmények, azoknak szerzői. Minket pedig arra kértek, ama foglyok, hogy a többi életben maradt lakosokra való tekintetből az érintett sürgönyt írjuk alá. Azonfelül legkö-zelebb új vérfürdő fenyegetett. Habár kérésükhez kellett alkalmazkodnunk, még sem hiszszük, hogy az ily körülmények közt kicsikart táviratnak valami jelentősége lehet-ne... Mi folyton kijelentők, hogy ez a mészárlás teljes

szándékossággal hajtatott végre, még pedig kizárólag csak a mohamedánok részéről.

Hasonlót írnak Márásból:

A foglyok száma Márásban meghaladja a 300-at és ezen szám naponta szaporodik. A város minden tekintélyes embere börtönben ül. Vannak családok, melyeknek egyetlen tagja sem élvezi többé a szabadságot. A börtönökben az életmód csaknem barbárnak mondható, és a bebörtönözöttek naponta talp-ütlegekben részesültek. A fönt említett letartóztatások azért történtek, mert az örmények a kormány alábbi követelésének vonakodtak eleget tenni. A kormány ugyanis azt kívánta, hogy az örmények a következő beadványt írják alá: „Az örmények kijelentik, hogy a törököknek általános lemeszárlását határozták el. Így a lázadásról a felelősség egyedül rájuk hárullik.”

A következőkben néhány vonást közlünk amaz ártatlanok fogságáról, kik 1896. november elején bocsáttattak szabadon. Szűk, sötét, néha undorítóan piszkos cellákban voltak elhelyezve, gyakran telvek, férgek és patkányok által háborgatva. Éme szerencsétlenek egyike, a ki átkok és ütleget között dobott egy ilyen likba, husz éjet töltött ottan, hol a napol az éjlől nem lehetett megkülönböztetni. A kihallgatások egyikén maga az elnök kegyetlenül megverte, úgy hogy ő is belefáradt. Azt akarták mindenáron, hogy magát a „forradalmi bizottmány” tagjának nyilvánítsa. Ugyanezt kívánták egy másiktól is, és azon esetre, ha megteszi, a szultán nevében díszérmet és hivatali igértek neki.

Többekhez így szóltak: „Tudjuk, hogy hazudtok, ha magatokat bünrészeseknek mondjátok, de már többeket rábirtunk a hazugság aláírására, s ha ti ezt nem teszitek, titeket megölnék.”

A nagyköveteknek értesítései egyébiránt megerősítik a foglyokra gyakorolt nyomást:

Secrt-ben minden eszközt fölhasznál a hatóság, hogy az örményeket egy nyilatkozat aláírására kényszerítse, melyben elismerik, hogy ők provokálták a zavargásokat.

A török szemfelenség a következő esetben talán tetőpontját érte el:

Márziban megkísérlé a kajmakani (török bíró), hogy a jezsuita-atyákat kényszerítse egy nyilatkozat aláírására, melyben kimondatnék, hogy az örmények provokallák a mészárlásokat.

A követségek is itt-ott félrevezetettek a börtönök állapotára vonatkozólag. Egy jó családból való fiatal örmény, orvostanhallgató, ki semmis ürügyek alatt letetett fogságba, hol kegyetlenül bántak el vele, de később török tanulója bizonyítványa alapján szabadon bocsátatott, — közli, hogy egy napon a nagykövetek a börtönöket kívánták megtekinteni. Ötlet fogolytársával együtt gyorsan egy magasán fekvő szobába vitték, mely ki volt tisztítva és szellőztetve s jó ágyakkal ellátva. A nagykövetek, a kiknek azt mondták, hogy ezek az összes foglyok — miközben 400 más fogoly utálatos földalatti cellákban senyvedt, — megelégedve távoztak, s bámulták, hogy ilyen jókarban tartott börtönök ellen panaszkodnak. Nem szükség hozzá tenni, hogy csakhamar vissza kellett térniök a foglyoknak az előbbi börtönükbe.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Tizenharmadik folytatás.)

1723. Mëndrul Miklós (= Cizra. *ушлой М'ендрул*: Nigol Mëndruli = Mëndrul fia Miklós. L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 199 lap). 1722 decz. 14-én (péntek) választották meg.

1724. Placsintár Lukács. 1723. decz. 16-án választották meg. (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 227 lap).

1725. Simai Salamon (= Salamon Tódor, *Սալամոն Դոմէր*: Szoghomon Toderi: Tódornak fia Salamon). 1724. decz. 11-én válaszsza meg. A választásnál jelen vannak: a papok, a főgondnok, a fő- és alszónok (orator), a kereskedő- és tímártársulat elnöke (szárésztá). „Mi Gerlában (Szamosújvárt) lakó örmények mindnyájan — mondja a jegyzőkönyv — úgy találtuk (azt határoztuk), hogy bíróválasztás (bírócsere) alkalmával többé zavart nem csinálunk, a várost fel nem forgatjuk“ (: Minkh Gérla géczhogh Hájéré ámenekheánk kédánk, or álsád birov-phoghutheán zsámánág khághákhé tulburát cshéllá). Egyszerre két bírót választottak: Simai Salamont (Szoghomon Toder-i = [Simai] Tódornak fiát Salamont) és Chèngánosz Tódort (Chèngánosz-nak [= Longinus] fiát Tódort = Dániel Tódort. L. feljebb 1722 év alatt). A kettő között a sors döntött: a Simai Salamon nevét húzták ki. Ez a választógyűlés elhatározta azt is, hogy az első évet ingyen szolgálja a bíró, a második évben 100 frt fizetést kapjon; de ha valaki még a harmadik évre is megválasztatnék, fizetése 200 frt legyen. Eddig (1700—1725) a hivatal egész tartama alatt (tehát az első és második évben is) ingyen viselték a bírói tisztelet. (L. Vár. lev. „Örm. prot.“ I. köt. 253. lap).

1726. Dániel Tódor (*Դոմէր Դիւղիւնոս*: Toderás Chèngánosz-i: Chèngánosz [= Longinus] fia Tódor). 1725. decz. 17-én választották meg. (L. Vár. lev. „Örmény prot.“ I. köt. 305 lap).

1727. Simai Salamon = Salamon Tódor. „Salamon Thódor Örmény-Városnak Főbírája tanácsával edgyütt.“ Megválasztották 1726. decz. 13-án. (L. „Örmény prot.“ I. köt. 331 lap).

1728. Dániel Tódor. Megválasztották 1727. decz. 18-án. (L. „Örmény prot.“ I. köt. 390 lap).

1729—1731. Simai Salamon. (= Salamon Tódor (= Simai Tódornak fia Salamon). Lőcsei József deési hadnagy (Deés város feje hadnagynak neveztetett) 1729. szept. 11-én kelt levelében is: Salamon Tódor. Ez a név alatt („Judex Armenorum Szamosujváriensium“) Pataky István kolozsvári főbíró levelében is (1730. máj 30). 1729 évre

megválasztatott 1728. decz. 16-án és 1730.-ra 1729. decz. 17-én. (L. „Örm. prot.“ I. köt. 364 lap).

1731—1733. Duhra Salamon (Սալամոն Դուհրա) Szoghomon Duháji Chácsbaderi; Duhra Kristóf fia Salamon). Megválasztották 1731-re 1730. decz. 18-án (L. „Örm. prot.“ II. köt. I lap) és 1732-re 1731. decz. 29-én (L. „Örm. prot.“ II. köt. 38 lap).

1733—1735. Simai Gergely. („Gregorius Thodor Simai iudex primarius Armenopolitanus“; Simai Tódornak fia Gergely). Örményül így: Գրիգոր Եփրեմի: Krikor Simáji, vagy Գրիգոր Գառլիկի Եփրեմի: Krikor Toderjenczhi Simáji: Simai Tódornak fia Gergely. 1733. évre megválasztatott 1733. ján. 2-án (L. „Örm. prot.“ II. köt. 68 lap) és 1734. évre 1733. decz. 30-án. (L. „Örm. prot.“ II. köt. 103 lap).

1735. Placsintár Lukács. Megválasztatott 1734. decz. 29-én. (L. „Örm. prot.“ II. köt. 139 lap).

1736—1738. Simai Gergely. (Գրիգոր Գառլիկի Եփրեմի: Krikor birov Toderi Simájenczhi: Simai Tódor fia Gergely bíró). Megválasztatott 1736. évre 1735. decz. 28-án. (L. „Örm. prot.“ II. köt. 155 lap) és 1737. évre 1736. decz. 29-én. („Örm. prot.“ II. köt. 175 lap).

1738. Dániel Tódor (latinul „Theodorus Dániel iudex primarius“ és örményül: Դիդորուս Գառլիկի Եփրեմի: Chèngánosz voghornádz hoki Toderásin vértin: néhai Toderásnak fia Chèngonász [= Longinus]). Ennek a főbírónak tehát helyes neve: Toderás (Tódor) Longinus = Tódor Longinus. De mivel ez nem tudta, hogy az örmény Chèngánosz a latin Longinus névnek átírt alakja, Chèngánosz keresztnévét latinul Dániel-nek írta (Longinus helyett; pedig Dániel nem egyjelentésű a Longinus-szal; ugyanis a zsidó Dániel szónak jelentése: az Isten ítélete; ellenben a Longinus név a latin longus [hosszú] szóból származik). Az örmény és latin nyelv a keresztnévet a vezetéknév elejébe teszi. Főbíránk megtartotta e szabályt, midőn örményül írta nevét („Chèngánosz Toderás“); de hibát követett, midőn azt latinul írta (Theodorus Dániel iudex primarius“ e helyett: „Daniel Theodorus“). Később magyarul is a latinos alakot használta (Todor Dániel = Tódor

Longinus helyett általában Dániel Tódort írt). Ezen idő óta (1738) a Tódor nevű családból Dániel név alatt új család szakadt ki. — Pataky István kolozsvári főbíró is helytelenül fordította latinra főbíránk keresztnévét (Chengánosz), midőn „Antonius Toderás“-nak mondja. De e fölött nem csodálkozom, mivel Pataky legalább nem örmény. Megválasztatott 1737. decz. 17-én. (Örm. prot. II. köt. 197 l.).

1739. Placsintár Bogdán („Deodatus Placsintár judex“). Megválasztatott 1739. ján. 1-én. (Örm. prot. II. köt. 229 l.).

1740. Simai Tódor. („Gregorius Theodor judex primarius“: Simai Tódor a Gergelyé, vagy Simai Gergelynek fia Tódor). Örményül: *Թորոսի Թորոսի*: Tódor a Gergelyé (Tódor, ki Gergelyől született). Megválasztatott 1740. ján. 1-én. (Örm. prot. II. 151 l.).

1741—1743. Dániel Tódor („Illustrissimus [mert „consiliarius“ volt] dominus Th. Daniel“). Örményül *Գեորգի Թորոսի*: Chengánosz Thoroszján; *Գեորգի Թորոսի Գեորգի*: Chengánosz vérti Thoroszi Tánieli: Dániel Todor fia Longinus. A főbíró saját aláírása ez: „*Գեորգի Թոր*“: Chengánosz Th(o)r(osz)i = Todor Longinus. Örményül mindig helyesen írja nevét. Megválasztatott 1741. évre ján. 1-én. (Örm. prot. II. köt., 264 l.) és 1742. évre szintén ján. 1-én. (Örm. prot. II. köt. 283 l.). Megválasztását a főkörmányszék a következő szavakkal hagyja helyben: „De capacitate et caeteris neoelecti bonis qualitatibus non modo haudquaquam dubius, verum etiam ipse persvasus, hanc electi Judicis Dni Theodori Dániel electionem, ut pote legaliter et solemniter factam tenore presentium, ratam, gratam habens, omnino approbo atque confirmo. Cibinii 26 xbris F. B. de Schmidling.“

1743—1745. Karátsonyi Miklós (*Միկայել Կարատսոնյան*: Nigol Kreesunján). Így is: „*Նիկոլայ Կարատսոնյան Կարատսոնյան*“ (:Nikulá Chacshigin jégéghéczhpéná: [Karátsonyi] Kristóf főgondnok fia Miklós). Mivel apját Kristófnak hívták, maga a főbíró is latinul „Nicolaus Cristophori Karátsonyi“ helyett nem egyszer használta ezt „Nicolaus Christoph(ori).“ Ez az oka, hogy némelyek — de helytelenül — hol „Kristóf Miklós“—

nak (e helyett Karátsonyi Kristófnak fia Miklós), hol — mint Zalányi Péter szolgabíró, Szilváson 1744. szept. 17-én kelt levelében — „Miklós Kristóf-nak nevezik. Megválasztatott 1743. évre 1742. decz. 27-én (Örmény prot. II. köt. 264 lap), 1744. évre pedig 1743. decz. 7-én. (Örm. prot. II. köt. 373 l.).

1745—1747. Simai Lukács. Megválasztatott 1745. évre 1744. decz. 26-án (Örm. prot. II. köt. 322. l.) és 1746. évre 1745. decz. 28-án. (Örm. prot. II. köt. 342. l.).

1747. Pap Emanuel (*Πατριάρχης Σερβίας*: Mánug Der-Kirkorján). Naláczi Dániel, Légenből írt levelében (1747. máj. 10) helytelenül így nevezi „Martinus Papp.“ Megválasztatott 1746. decz. 29-én. (Örm. prot. II. köt. 355. l.).

1748—1751. Dániel Tódor. Fizetése 100 arany (= 500 frt), egy hordó bor; ezeken kívül „taksa és adómentes.“ Megválasztatott 1748. évre 1747. decz. 23-án. (Örm. prot. II. köt. 364. l.), 1749. évre 1748. decz. 28-án (Örm. prot. II. köt. 374. l.) és harmad ízben 1750. évre 1749. decz. 28-án. (Örm. prot. II. köt. 380. l.).

1751—1753. Plaesintár Dávid (*Πατριάρχης Βουλγαρίας*). Megválasztatott 1751. évre 1750. decz. 30-án (Örm. prot. II. köt. 399. l.) és 1752. évre 1751. decz. 28-án. (Örm. prot. II. köt. 412. l.).

1753—1755. Dániel Tódor. Megválasztatott 1752. decz. 29-én (Örm. prot. II. köt. 424. l.). Erről a főbíróról később a főkormányshék ezeket írja a tanácsnak: „Kegyes tekintetben vévén Felséges Aszszonyunk nemes Belső-Szolnok és Doboka vármegyéknek Assesora és Szamos Ujvári Communitas volt Birája Dániel Tódor ő Kegyelme hívséges szolgálattyal, melyeket minden előforduló alkalmatosságokban, a dolgoknak mivoltokhoz képest, de nevezetesen mostani terhes hadakozás alatt a Tyrok és Nemes Kalnakiana legiohoz kívántató lovak kiállításában s mutuum és gratuitum donum adásában, a Szamosujvári Communitásnál dicséretesen nemcsak mutatott, hanem végben is vitt, méltóztatott ő Felsége azokból nyert érdemeire nézve Honorarius Consiliariusnak különösen Anyai

kegyelméből kegyesen resolvalni; Mely Kegyelmes Resolutioja olly véggel communicallatik Kegyelmetekkel, minde-
nekk maga Circulálásban értésére tévén, mind írásban,
mind pediglen szóval illendő titulussát kiki megadhassa.
E Regio Principatus Trans. Gubernio. Cibinij die 10 Maji
anno 1762.

Comes Lázár.

Bruckenthal.

1755—1758. Novák Kristóf. (*Novák Kristóf* = Chá-
eshig Novák-i). Megválasztatott 1755. ján. 4-én (Örm.
prot. II. köt. 448 és 452. l.) és 1757. ján. 3-án (Örm.
prot. II. köt. 468. l.).

1758. Hankovics Jakab. Megválasztatott 1758.
ján. 8-án. (Örm. prot. II. köt. 490. l.).

1759. Verzár Vártán (*Verzár Vártán*). A „Vártán”
örmény keresztnevel, melynek jelentése: Rosans, rózsá,
rozsaszínű, — némelyek helytelenül Martinus-Mártonnal
fordítják. Így nevezi egy kapniki levél főbiránkat „Mar-
tinus Verzeresco”-nak, Szalánki Gábor alispán pedig
(Deés 1759.) „Verzár Márton”-nak.

1760—1762. Simai Tódor (*Simai Tódor* = Toder voghormádz hoki Kírkori Simáján: Néhai
Simai Gergely fia Tódor. Örm. prot. II. köt. 533. l.). 1761.
évre megválasztatott 1760. decz. 29-én.

1762. Simai Lukács. (*Simai Lukács* = Luszig Si-
máján). Fizetése 317 frt (mert a malombírótságot is ő vál-
lalta fel; de tett a város melléje egy al-malombíró, kinek
maga a város adott fizetést: 100 frt pénzt és 24 véka
buzát). Megválasztatott 1762. ján. 2-án (Örm. prot. III.
köt. 1. l.).*)

1763—1766. Karátsonyi Bogdán (= Adeodat).
A Karátsonyi család mellékneve „Hébás.”**) azért ez a
főbíró örményül „Ászvádur Hébéseskujancz”-nak is nevez-
tetett. Bánffy János (Nagy-Iklód 1763.) helytelenül így

*) Mivel a szamosújvári örmény családok közül 19 család
nyert magyar nemességet (kettő 1760 előtt és a többi 1760 után);
1762 óta nemcsak a főbírák, hanem a tanácsnokok is a nemes
családok közül választottak.

**) L. Szongott K. A magyarhoni örmény családok genealo-
giája, 82. lapon Hébás.

nevezi: Valentinus Karátson; Csontos Timotheus pedig, ki Közép-Szohok „jurassor“-a volt (Zilah, 1764) szintén helytelenül Benedictus Karátsonnak mondja. Gróf Vass György (Czege) ezt a nevet használja: „Habasesty.“ Örményül: *Հովանայ Բագրիկ Գր. Գրիգորի* = Ászvádur Chácsihigi Kresunján; Karátsonyi Kristófnak fia Bogdán (= Adeodát). Megválasztatott 1764. évre 1763 decz. 31-én (Örm. prot. III. köt. 36. l.) és 1765. évre ján. 2-án. (Örm. prot. III. köt. 50. l.). Fizetése 200 frt, továbbá 40 veder bor és egy kalangya széna. (Örm. prot. III. köt. 17. l.).

1766—1768. Lászlóffi Bogdán (*Բագրիկ Բագրիկ Բագրիկ* = Ászvádur Mánugi Nászturénecz¹⁾): Násztur [= Lászlóffi] Emánuel fia Bogdán [Adeodát]). A magyarok megcserélték vezetéknevét keresztnévvel és így nevezték: „főbíró Bogdány László úr.“ Ez is előfordul: „Ladislaus Bogdán“ vagy „Adeodatus Bogdány.“ Christianus Servatius brassói „centunvir“ így mondja: „László Bogdán.“ Andreas Tartler brassói bíró pedig így: „Bogdan Nestoresco jugo primier de la ville libra et Royal a Szamosujvár.“ Megválasztatott 1766. ján 3-án. (Örm. prot. III. köt. 118. l.).

1768—1770. Jakabffy Kristóf (*Բագրիկ Գր. Գրիգորի Բագրիկ Գրիգորի*): Chácsihig Nikulá-i Jakobján: Jakabffy Miklós fia Kristóf). Örményül így is: Chácsihig Ágopsái. Még találtam ilyen helytelen elnevezéseket is: Nicolaus Pap, Niculast Christof, Nicola Christianus. Fizetése 200 frt. Megválasztatott 1768. ján. 2-án (Örm. prot. III. köt. 135. l.) és 1768 dec. 30-án (Örm. prot. III. köt. 159. l.).

1770. Verzár János (*Վերջար Գր. Գրիգորի*): Ohánessz Verdzárján). Megválasztatott 1770. ján. 4-én (Örm. prot. III. köt. 181. l.).

1771—1773. Simai Tódor (Toder Krikori Simáján: Simai Gergely fia Tódor = Simai Tódor, a Gergelyé). Megválasztatott 1771. ján. 3-án (Örm. prot. III. köt. 193. l.) és 1772. ján. 4-én (Örm. prot. III. 209. l.).

1773—1775. Karátsonyi Bogdán. (L. feljebb 1763—1766 alatt.) Megválasztatott 1773. ján. 4-én (Örm.

¹⁾ L. Szongott Kristóf, A magyarhoni örmény családok genealogiája: Lászlóffi, Násztur 112 és 133. lap.

prot. III. köt. 238. l.) és 1774. ján. 2-án (Örm. prot. III. köt. 257. l.).

1775—1778. Dániel Bogdán (*Դանիել Բոգդան*; *Տաթևիցի*: Ászvadur Chéngánoszi Dánielján: Dániel Longinus fia Bogdán [— Adeodat. Deodat]. Örm. prot. III. köt. 294 és 314. lap).

1778—1780. Novák Vártán. Maga a főbíró is elég helytelenül a Vártán helyett Martinus-t és Márton-t („Novák Márton“) használ. Megválasztatott 1778. ján. 7-én (Örm. prot. III. köt. 331. l.).

1780—1782. Ifj. Jakabffy Kristóf (*Դոմէշ Դեղիկ Կապույթիան*; Chácsig Dzerigi Jakobffján: Jakabffy Simon fia Kristóf). Fizetése 350 frt. (1780-tól kezdve elmarad a természetbeni fizetés: bor, széna: megváltják 50 frt többlettel). A város alapítása óta a főbíró adót nem fizet és malomvámot sem ad. Megválasztatott 1780. ján. 7-én (Örm. prot. III. köt. 365. l.) és 1781. ján. 10-én (Örm. prot. III. köt. 377. l.).

1782—1784. Simai Tódor (Toder Krikori Simáján: Simai Gergely fia Tódor = Simai Tódor a Gergelyé). Megválasztatott 1782. ján. 8-án és 1783. ján. 9-én. (Örm. prot. III. köt. 395. és 406. l.).

1784. Dániel Miklós (*Նիկոլայ Բեքարի Երզնկայի*; *Տաթևիցի*: Nikulá Amirá-i Dánielján = Dániel Amirának¹⁾ fia Miklós. Örm. prot. III. köt. 426. l.).

1785—1791. Id.²⁾ Jakabffy Kristóf (Chácsig Nikulái Jakobffján: Jakabffy Miklós fia Kristóf). Örményül még így is hívták „Chácsig Nikuláján“: (Jakabffy) Miklós-nak fia Kristóf. Malkovics Pál bécsi ügynökünk (agens) „birodalmi bíró“-nak nevezi. Megválasztatása napján így üdvözölte a közgyűlés új főbíráját: „Adjon Isten erőt, egészséget Önnek, hogy hasznára lehessen városunknak ...“ (Örm. prot. III. köt. 445. és 457. lap).

¹⁾ Ez Erzsébetvárosról szakadt ide. A testvérvárosban „Amirá“-t helytelenül Imrével helyettesítették. L. Szongott Kristóf, A magyarhoni örmény családok genealogiája, 16. lap.

²⁾ Ez és ifj. Jakabffy Kristóf unokatestvérek; ifj. Jakabffy Kristóf, ki 1780—1782. volt főbíránk, Jakabffy Simonnak fia; id. Jakabffy Kristófnak apját pedig Miklósnak hívták.

1791—1794. Balla Márton. (Örm. prot. III. köt. 490. l.). Főbiránk közül ez az első, kit a város megválaszt országgyűlési követnek.

1794—1797. Rätz Ioachim (*Դաւիթ Բաղդուր*: Ovágim Pátján). Balogh György Deés főbirájának 1796. szept. 11-én kelt levelében is: „Rätz Ioachim iudex primarius.“ Vonatkozó jegyzőkönyvünk ezeket mondja ezen derék főbiróról: „Munere ad omnium utriusque videlicet status Sacri et saecularis complacentiam laudabili cum zelo et summa cum integritate gesto.“ (Örm. prot. III. köt. 505. l.).

1797—1800. Gorove Kristóf (*Գորովի Կրիստոֆ Գորովեյան*: Chácsig Ábkári Goroveján: Gorove Ábágár lia Kristóf). 1797. ján. 3-án felvett jegyzőkönyv ezeket mondja Gorove István miniszter nagyapjáról: „Electus est ad iudicis primarii munus Christophorus Gorove (1797), deposito vol. juramenti sacramento inter faustas felicis regiminis comprecationes subsecutoque triumphantis gaudii, ac exultantis laetitiae manifesta signa. more solito introductus habetur. Et post juxta receptam antea laudabilem hujus Civitatis consuetudinem, itum est ad Templum Parochiale. ubi audito missae sacrificio“ . . . A lelépelt főbirót a tanács és communitas templom után saját házához kísérte „ubi iterum reverenter salutatus est pro exantlatis sub iudicatu suo indefessis laboribus, fatigiis, testataque in promovendo publici emolumento fidelitate, ac industria, novae actae sunt gratiae“ E főbiró az első, ki tűzoltószerekről gondoskodik; elegendő kutakat ásat; vigyáz arra, hogy az új épületek egyenes sorban épüljenek. Alatta tisztviselő csak a bíró engedélyével távozhatt el a városról, ki gondoskodott arról, hogy az alatt a munkában hátramaradás ne történjen. (Vár. lev. 1799—528. és 578. sz.). Ez alatt rendezte Schmiedts János gubern. cancel. levéltárunkat elejétől 1799-ig. Dolgozott ez ezen „unalmas és örökös munkában“ 267 napot és vett ki 230 frtot. E nagy munka befejezése után a tanácshoz Szamosújvárt 1799. jún. 28-án benyújtott jelentésében ezeket mondja: „Csekély szolgálatomnak további megismerését és hozzám való gratiáját a tekintetes nemes Tanácsra alázatossággal bízom.“ (Vár. lev. 1799—715. sz.).

1800—1802. Lászlóffy Emánuel. Megválasztott 1801. évre 1801. ján. 2-án. Azon szép beszédéből, mit lemondása alkalmával Lászlóffy Emánuel magyarul tartott, ide iktalok egy-két sort: „A főbírói hivatal különösen abba feneklik meg, hogy az azt viselő, mint elől-ülő tudja magát mértékelni. jó példaul legyen, a tagokat magok törvényes szabadságokban ne akadályozza; mint bíró úgy ítéljen és az administratio minden ágában olyan lépést tegyen, hogy annak idejében Isten eő Felsege előtt is számolhasson. Egyenes szívűség mellett a jó igyekezet a terhes dolgokban egyedül is elég... (Vár. lev. 1802—1, 2, 3, 4. sz.).

1802—1805. Simai Gergely. Magyar iratából, melylyel hivataláról lemond. álljon itt a következő részlet: „Tekintetes nemes Tanács és nemes választott közönség! Igen örvendek azon, hogy a mindenek előtt tudva levő nehéz és terhes körülállások között is főbírói hivatalomban a harmadik esztendőt is betöltöttem; mely hivatalnak folytatása akár könnyű, akár nehéz, mégis a kölcsönös kötelesség azt kívánja, hogy ha könnyű vagy hasznos: más is érezze, ha terhes: hordozza. Még csak arra kérem a tekintetes Tanácsot és választott közönséget, hogy hivatalom ideje alatt emberi gyarlóságból ne talán lán meglőrténhetell hibáimért megengedvén, helyemre a szokott mód szerint más bírót választani ne terheltecsék. Hivatalbeli köteles szolgáljok Simai Gergely. (Vár. lev. 1805.).

1805—1809 Kovrig Tódor. Ennek nevérol neveztek el a harmadik utczát „Kovrig-utczá“-nak. Egyik beszédéből ide kijegyzek néhány érdekes sort: „Istennek kegyelméből elérvén azon napot, melyben szokás szerint az idevaló publicum restauratiot tartani szokott: azért az orator és notarius uraknak és a nemes választott közönségnek boldog és szerencsés új-esztendőt kívánva, a nemes publicumtól elbucsúzunk és magunk helyébe más individuumot candidáltatni kérek. Egyszersmind engedelmet kérek, ha a hivatalommal a kötelességeknek úgy nem tehettem eleget, hogy mindenki velem meg lett volna elégedve; különben is nincs olyan balandó hivatalnok, ki mindenkinek contentusa szerint cselekedhetne... Azért általadjuk az orator

úrnak és a választott közönségnek a jegyzőkönyveket, a *communitas sessionalis* házának és az *abuarionnak* kulesait." (Vár. lev. 1807. évi első jegyzőkönyv).

1809. Lászlóffy Antal. Ez 1808. aug. havában választatott meg és így egy évig és öt hónapig állott a város élén.

1810—1812. Bogdánffy Gergely.

1812—1815. Kovrig Tódor. 1812. ján. 2-án választatott meg. (Vár. lev. 1812—145. sz.). 1814 ján. 4-én lemondott, de „*voto unanimi et suffragiis communis*“ ismét megválasztatott. Azonban ugyanezen év szept. első felében újra lemondott — és helyébe Duha Tódor választatott. Ugyanis a szept. 15-ről vezetett jegyzőkönyvben ezt olvasom: „*Sub spect. Dom. Theodori Duha judici primarii.*“ (Vár. lev. 1814—1430. 1433. sz.).

1815. Duha Tódor. Erről a választásról a jegyzőkönyv a következőket mondja: „Duha Tódor kapott a főbírói állásra 14 szavazatot. Tud magyarul, deákul, örményül, németül, oláhul. 1791-ben lett *centumpater*, *communitási notarius* 1797—1800. alszónok 1800—1802; 1803-ban *senator*, most is az. Értelmére, tehetségre és hajlandóságra nézve alkalmas.“ (Vár. lev. 1814—481 sz.).

1816. Márkovics Adeodat (Bogdán) 11 szavazattal 1816. ján. 2-án főbíróvá választatott. A minősítési táblázat róla ezeket mondja: „Beszél örményül, magyarul, oláhul, deákul, németül. Lett *centumpater* 1804-ben, 1806-ban *alodialis perceptor*, 1807-ben *viceorator*, 1808—1809 főorator, 1810-ben *senator*: 15 évig szolgált. Értelmére, tehetségére és hajlandóságára nézve alkalmas. Örmény katolikus.“

1817—1819. Kovrig Tódor.

1819—1825. Karátsonyi Kristóf, kiről a minősítési táblázat így szól: „Tud örményül, magyarul, deákul, németül és oláhul. *Quadráginta vir* lett 1809-ben, *senator* 1810-ben; ezen hivatalt most is folytatja. Értelmére, tehetségére és hajlandóságára nézve alkalmas a főbíróiságra.“ A főkormányshék harmadszor történt megválasztása alkalmával ezeket írja: „*Christophorum Karátsonyi fungentem Judicem Primarium civitatis Szamosújvár, habita*

capacitatis interpositaeque per Gubernium Regium commendationis ratione, in moderno suo munere, cui annum 300 Rfl. salarium adhaeret, denuo confirmatum esse.” (Vár. lev. 1822—1495 sz.). 1824. máj. 26-án lemondott; helyébe Govrik Tódor választatott meg. (Eddig nevében elől k-t és hátul g-t használt!).

1825—1834. Govrik Tódor. 1833. év második felében Novák Márton a főbíró.

1834—1849 (június 15-ig) Novák Márton. Erről a derék főbíróról 1835. ján. 8-án készült nünösítési táblázatban a következő sorokat találtam: „Azon személynék, ki a főbírói hivatalra való választás alkalmával unanimi omnium voto communibus totius Magistratus et electae communitatis suffragiis megválasztatott Szamosújvár szab. kir. városában. A főbírói hivatalnak egy folyamathban levő viselésére a felsőbb rendelkezések szerint kiszabott normalis két esztendő eltelt: ¹⁾ fizetése 100 frt. Neve: Novák Márton Örményül, magyarul, deákul, németül és oláhul jól tud és beszél. 1809. lett 42 vir (esküdt polgár). 1816-ban senator, 1833-ban főbíró; most (1835) ismét főbíró; nemzete: örmény.” (Vár. lev. 1835—444. sz.). A főbírók közül Novák Márton az első, ki 400 frt fizetést kap; eddig a főbírói fizetés 300 frt volt. Novák Márton számára a tanács által kiállított bizonyítvány: „Mi szab. kir. Szamosújvár városának Tanácsa s választott közönsége ezennel tudtára adjuk mindenkinek, a kit e dolog most vagy jövőendőben illethet, hogy minekutána folyó 1837 febr. 4-én ülésünk szokott helyén u. m. Tanácsházunkban fels. Fejedelmünknek hív szolgálatjára s a közjó előmozdítására összegyűltünk volna, Novák Márton főbíró atyánkfia illendően folyamodott hozzánk, hogy négy esztendei bíróisége alatt minő rend és esendesség uralkodott városunkban, valamint arról is, hogy a P. Franciscanusok temploma az ő felügyelése alatt épült fel: — mire nézve ezen igazságos kérdésnek engedvén ezennel megismerjük, hogy nevezett főbíró Novák Márton dícséretesen viselt 4 esztendei főbíráskodása alatt mind a közjó előmozdítása és a közigaz-

¹⁾ 1833 második felét és 1834. évet két évnek veszi.

ság, mint pedig az ajtaján szüntelen kopogtató magánosok külön ügyei, bajos dolgai a közönség tökéletes megelégedésével folytak s az igazság kiszolgáltatása a legszebb törvényes rendtartással eszközöltetett ugyannyira, hogy a most lefolyt tisztújítás alkalmával a közbizalomnak feles számú votumok általi kijelentését érdemeinek egyik méltó jutalmául említeni el nem mulaszthatjuk.“ (Vár. lev. 1837—131. sz.). Novák Márton főbírói hivataláról 1849 jún. 15-én mondott le. Kineveztetett ugyan 1849 júl. 10-én tanácsosnak, de ezt az állást el nem fogadta. (Vár. lev. 1850—39. sz.).

1849—1861. Jakabb Bogdán. Eddig a város fejét főbírónak nevezték. Jakabb Bogdán az első polgármester. 1849 jún. 15. óta polgármestere is és főbírája¹⁾ is van a városnak: a polgármester a városnak a feje, a főbíró²⁾ a városi törvényszéknek az elnöke. Jakabb Bogdán 1861. elején kormányzéki tanácsos (consiliarius) lesz, azért lemond a polgármesterségről.

1861. Simay Gergely 1861. máj. 29-én választott meg. Kormányzéki tanácsos Jakabb Bogdán, mint kormánybiztos és választási elnök, az alkotmányosan megalkult közgyűlést egy beszéddel nyitja meg: figyelmeztetvén az új tisztikart és (városi) képviselőket azon fontos és igen szép hivatásra, mely tekintve az alkotmányos élet által elejökbe szabott hazafias kötelességeket. — reájok vár; ajánlja különösen az igazságosságot és részrehajlatlanságot, felkéri legyenek őrei az alkotmánynak... azután a megválasztott polgármestert és főbíró²⁾t beiktatja. A választott tisztikar és képviselők nevében szót emel Simay polgármester: „Köszönetét fejezi ki kormánybiztos és választási elnök úrnak, ki az alkotmányos élet legszebb jogának: a választásnak lért nyitván, a választást úgy az egyesek, mint a közérdek tekintetbe vételével oly tapintatosan végig

¹⁾ 1850 január havában Placsintár Karácson főbíró elnöklote alatt tartják a tanácsuléseket, de már febr. 4-én Jakabb Bogdán elnököl.

²⁾ 1872-ben beszüntetik a megyei és városi törvényszékeket és felállítják az első folyamodású kir. törvényszékeket; ekkor szűnt meg városunknál is a főbírói állás.

vezetni szíves volt. Sajnálataát fejezi ki, hogy kormányzéki tanácsos úr, mint városunk egykori közvelen fejét körében tovább is nem tisztelheti, de vigasztalást keres abban, hogy az uralkodó Felség legmagasb bizalma folytán, mint kormányzéki tanácsos is, becses figyelmét, gondját és szeretetét városunktól és egyes polgáraitól ezutánra se fogja megvonni." E beszéd, mint a közgyűlés érzelmeinek hű tolmácsolása, zajosan megéljeneztetett. (Vár. lev. 1861 máj. 29-én tartott válaszlásról vezetett jegyzőkönyv). Simay Gergely 1862. ján. 28-án lemondott állásáról. A lemondásra vonatkozólag egy városi becses aktában ezeket olvasom: „Simay Gergely polgármester, tisztsárai és a communitas 1862. ján. 28-án lemondanak. Képviselői közreműködését — mondja Simay — minden a város önkormányzati jogköréhez tartozó ügyekre nézve ezennel mindaddig megszünteli, míg az alkotmányos élet visszaálltával a hazai törvények maguk érvényükbe vissza nem lépttetnek." (Vár. lev. 1862. jegyzőkönyvi szám).

1862—1867. Lászlóffy Antal.

1867—1872. Simay Gergely 1867. júl. 20-án választott meg, pontosan betöltött tekintélyes állásáról 1872. elején mond le, hogy elfoglalhassa a Szamosújvárt felállított királyi törvényszék elnöki fényes állását.

1872 óta. Placsintár Dávidot a városi képviselőtestület 1872. jún. 11-én Filep Samu főispán elnökle alatt tartott tisztújító gyűlése választotta meg. Erre a választásra vonatkozólag 1872—986. sz. alatt vezetett jegyzőkönyvből a következő részletet iktatom ide: „A főispán bezáró beszédére a csak most felesketett polgármester: Placsintár Dávid a maga és a vele együtt beállított összes tiszlikar nevében köszönetét fejezván ki elnök-főispán ő méltóságának, a szervezés keresztülvitelében tanúsított higgadt és tapintatos eljárásáért, — és a nélkül, hogy nagyhangzású ígérekkel kívánná választóit ámitani, egyedül a jóakaratol és tiszta szándékokat hangoztatva, melylyel új és nehéz pályájára lép, ünnepélyes fogadást tesz, hogy letett esküjéhez és multjához hiven, mint hazánk nagy fia, Deák Ferencz elvéinek szerény, de feltétlen apostola, igénytelen lehetőségét minden körülmények között arra

használandja fel, hogy a törvény és a városi közönség által megállapított és felsőbb helyen jóváhagyott szabályrendeletekben kijelölt korlátok között s azoknak teljes érvényt szerezve, a király, haza és egyesek java és boldogulása előmozdítottassék. Részéről az irányában — érdemtelensége daczára — nyilvánult bizalmat meleg szavakkal köszönnén meg, kijelenti, hogy ő párt- és személyre való tekintet nélkül mindenkinek osztatlan szeretettel nyújt békejohbot, kérve az összes tisztí kart, melynek csupán együttes közreműködésétől tartja nehéz feladatát megoldhatónak, valamint választóit, hogy nagybecsű bizalmukkal csak is addig legyenek szívesek őt megajándékozni, míg arra méltónak találandják. Éljen a király, éljen a haza, éljen hazánk nagy fia Deák Ferencz, éljen Szamosújvár város közönsége.* ¹⁾

*

Ezen pontos kimutatás szerint kétszáz esztendő alatt (1700—1900) volt városunknak 70 feje, kik közül a hat elsőnek neve ismeretlen, a 64 pedig meg van nevezve. Ez a 70 fő 49 különböző ember.²⁾ miután egyazon személy különböző időben többször is viselt főbírói hivatalt. A 49 főbíró (polgármester) betűrendben a következő (a nevek mellé kiteszem azt, hogy hányszor és hány évig volt főbíró vagy polgármester):

Balta Márton egyszer, három évig.

Bogdánfi Gergely egyszer, két évig.

Chárib Gergely egyszer, két évig.

Dániel Bogdán egyszer, három évig.

Dániel Miklós egyszer, egy évig.

Dániel Tódor hétszer, összesen tizenegy évig.

Der-Kirkorján Alexa egyszer, egy évig.

Duha Salamon kétszer, összesen négy évig.

) L. „Armenia“ tizenegyedik évfolyam (1897. év) 259. l.

²⁾ A negyvenkilencz polgármagy (*պաղատական*: khaghakhahéd) közül csak az öt utolsóának arczképét kaphattam meg. A Novak Márton, Jakabb Bogdán, Simay Gergely és Lászlófi Antal arczképét hátrább — hol a város országgyűlési képviselőiről lesz szó — adom közre; azért ezt a fejezetet csak egyedül Placsintár Dávid városunk jelenlegi buzgó polgármesterének arczképe díszíti.

Duha Tódor egyszer, egy évig.

Gorove Kristóf egyszer, három évig.

Hankovics Jakab egyszer, egy évig.

Jakabb Bogdán egyszer, tizenkét évig.

Jakabfi Kristóf egyszer, két évig (1768—1770).

I. Id. Jakabfi Kristóf egyszer, két évig (1714—1716).

II. Jakabfi Kristóf egyszer, hat évig (1783—1791).

I. Ifj. Jakabfi Kristóf egyszer, két évig (1716—1718).

II. Ifj. Jakabfi Kristóf egyszer, két évig (1780—1782).

Karátsonyi Bogdán kétszer, összesen öt évig.

Karátsonyi Kristóf egyszer, öt évig.

Karátsonyi Miklós kétszer, összesen négy évig.

Kovrig Tódor négyszer, összesen tizenhatsz évig.

I. Lászlófi Antal egyszer, egy évig (1809).

II. Lászlófi Antal egyszer, öt évig (1862—1867).

Lászlófi Bogdán egyszer, két évig.

Lászlófi Emánuel egyszer, két évig.

Markovics Adeodat egyszer, egy évig.

Méndrul Miklós egyszer, egy évig.

I, II, III, IV, V, VI. Névtelen két-két évig összesen tizenkét évig.

Novák Kristóf egyszer, három évig.

Novák Márton egyszer, tizenhat évig.

Novák Vártán egyszer, két évig.

Pap Emánuel egyszer, egy évig.

Placsintár Bogdán egyszer, egy évig.

I. Placsintár Dávid egyszer, két évig (1751—1753).

II. Placsintár Dávid egyszer, huszonhét évig (1872—).

Placsintár Lukács kétszer, egy-egy évig, összesen két évig.

Rätz Joáchim egyszer, három évig.

I. Simai Gergely kétszer, négy évig (1733—1735 és 1736—1738).

II. Simai Gergely egyszer, három évig (1802—1805).

III. Simay Gergely kétszer, összesen hat évig (1861. és 1867—1872).

Simai Lukács kétszer, összesen három évig.

Simai Salamon négyszer, összesen öt évig.

I. Simai Tódor háromszor, összesen 3 évig.

II. Simai Tódor egyszer, két évig (1782—1784).

Verzár János egyszer, egy évig.

E szerint főbíráink 27 különböző családból eredtek: Bogdánffi 1, Balta 1, Chárib 1, Dániel 3, Der-Kirkorján 1, Duha 2, Gorove 1, Hankovies 1, Jakabb 1, Jakabffy 4, Karátsonyi 3, Kovrig 1, Lászlóffi 4, Markovies 1, Mëndrul 1, névtelen 6, Novák 3, Pap 1, Placsintár 4, Rátz 1, Simai 7, Verzár 1. Összesen 49. És ez a negyvenkilenc főbíró vagy polgármester egytől-egytől mind örmény katolikus.

Városunk főbírái mindenha kiváló, tekintélyes, eszes, jellemes férfiak voltak. Maga a kamarai igazgatóság 1738.

(II.) Placsintár Dávid polgármester.

tantum, sed etiam prodesse sincere velit ac valeat“).

V. Czikkely.

A városház (tanácsház).

A város, alapításától napjainkig már a harmadik helyen tartja üléseit. Az első tanácsház a piacz éjszaki oldalának keletre néző szögletén volt: ott, hol most a „Korona-

decz. 8-án a tisztújításra vonatkozó iratában ezeket mondja: Privilegiumuk értelmében szótöbbséggel olyan főbíró választanak, ki a közönség közjára törekedvén, ne csak elnökösködjék, hanem őszintén használni is akarjon és tudjon. („Tenore privilegiorum suorum juxta pluralitate votorum judicem specialiter sibi talem eligant, qui publico intentus bono communitati non praesse-

vendéglő* áll.¹⁾ Ez az épület 101 esztendeig (1700—1801) meg is felelt czéljának.

1801-ben a koresomát a piacz közepéről átviszik a tanácsház helyére; tanácsházat pedig a piaczon a volt koresoma és a mellette fekvő boltok fölött épített a város.

Es itt elmondom az alkalmat is, mely a város-atyákat arra bírta, hogy a piaczon építsenek új tanácsházat.

Még 1741-ben kért Száresztá Emánuel a várostól a piaczon „három bolt helynek való fundust oly conditioval, hogy a boltokat és ezek alatt a pinczéket ő és társai a maguk pénzén csináltassák. A boltokon és pinczéken kívül ott egyebet nem lesz szabad csináltatni. Azonban a boltok felett tartozni fog a város házakat csináltatni; e házak a városé lesznek. A bolt helyekért adának a városnak 3000 forint.” (Vár. lev. 1801—336. sz.).

A piaczon „a három boltot a kérelmezők és a koresomát a város 1741-ben fel is építették úgy, hogy azokra idővel emeletet lehessen lenni.” (Vár. lev. 1801—557. sz.).

De a város 60 esztendeig nem is gondolt arra, hogy az emeletet felépítse. Végre 1801-ben id. Kovrig Tódor, Czetz Emanuel fia István (Észtephán Mánugi Czetzi), Csáusz Boglár, Moldován Péter, Szappanyos Tódor fia Miklós (Nigol Thoroszi Szábondsí) és Korbuly Emánuel kéri „a tekintetes nemes tanácsot és tek. nemes komunitást, hogy mivel (mint tudva vagyon) tavaj a boltaink fedelei a nagy hó mián leomltanak vala s mostanig azok mind igazítatlanok lévén, tehát a tek. város vagy engedné meg nekünk individualiter a fedeleinket megcsináltatni, vagy pedig a nemes várossal együtt közkölséggel egy fedelet emeltetni; mely alázatos instántiánkra még eddig semmi választ nem kaptunk, a tavasz pedig (midőn a munkához fogni a legalkalmasabb ideje lenne) serény lépésekkel közelget (márcz. 5-én állák be a kérvényt). Instáljuk annak okáért a nemes várost, méltóztasson alázatos kéréseinkre választ adni. Vagy pedig, a mint értésünkre esett, hogy a nemes város szándékoznék azon boltokra még egy rendbeli épületet léteetni és azt egy fedél alá véteetni; mi azon

¹⁾ „Domus praetoralis in vicinitate Plateae mediae et Domus Placsintariana.” (Vár. lev. 1799—449. sz.).

nem ellenzünk. sőt ajánljuk magunkat arra, hogy azon fedélre teendő költségben a proportione (aránylagosan) concurálunk, csakhogy a fedél egyszer a kívánt állapotra állapíttassék és épületeinkben ne kényteleníttessünk kárt szenvedni.“ (Vár. lev. 1801—158. sz.).

Vegyes gyűlés tárgyalta ezt a kérvényt; a hivatalnokokon kívül még 13 képviseleti tag (centumvir) volt jelen. Jakabffy János és Dániel István az építés ellen „separatum votum“-ot adott, mely a többek között ezeket mondja:

„Minthogy az tétetik ezen metamorphosisnak főokul, hogy a nemes városnak hasznosabb ezen változtatás, mivel a mostani korcsmaházak¹⁾ boltoknak eladathatnak és ezeknek árához tétetvén az is, mit a szomszéd boltosok a fedélért conferálnak: avval a felső épület megkészülhet; továbbá a mostani városházának, mint korcsomának árendája jóval felmenne. . . Egy olyan épület magára állván, szélnek, mindennek kitéve, oly széles fedéllel, minden veszedelem nélkül, hogy állandóul felállhat, arról sem veszi responsibilitást magára.“ (Vár. lev. 1801—158. szám).

A többség, mely nem vette tekintetbe az említett „separatum votum“-ot, e tárgyban a közetkezőket írta a főkormányzókhoz: „A tanácsháznak a piacon levő korcsomaházzal való feleserélését, mind felette szükségesnek, mind pedig a közönséges cassúra hasznosnak és jövedelmezőnek tartjuk; azért a közjóra célzó elintézésünket Excellentiátok helybenhagyni, megerősíteni és a mostani korcsomaház és árusboltok felett való építést megengedni méltóztassanak. Az a cél, hogy a mostani korcsmaházhól két árusbolt építtessék. Midőn a napokban ezen cél kihirdettetett és ezen építendő két boltok licitálóra kitétetek (habár a tehetősebb kereskedők nem voltak itthon) mégis 4020 frtot ígértek a két boltért; a korcsomával egy contiguitásban levő boltok tulajdonosai a közös fedél költségeihez 706 frtot conferálnak. Rumpelnek pallér számítása szerint kerül az emelet az átalakítással együtt 4182 frtba.

¹⁾ Csak egy korcsma volt a piacon: a többes-alak a szobákra vonatkozik.

A két boltért kapunk 4020 frtot: tehát $4020 + 706 = 4726$. És így az emelet nekünk mibe sem kerül.¹⁾

A főkormányshék az építkezésre megadta az engedélyt; azonnal hozzá is kezdték a munkához. Bodoki Mihály, a vármegye mérnökének felügyelete alatt épült; a földszinten a régiesen kívül még épített a város két boltot.²⁾ Az egész építkezés 6382 frtba került; de az egyik bolt elkelt 3000 és a másik 2350 frton. Így a városi pénztár csak 326 frttal járult hozzá az új épülethez: vagy is az emelet (= az új tanácsház) 326 frtba került a városnak. (Vár. lev. 1801—633. sz.). A fedélzet tetejére egy gömböt tétetett a város, mit Lászlóffi Emánuel özvegyétől vett meg nyolcz aranyon 1804-ben (Vár. lev. 1804—1366. sz.). 1805 ján. 2-án Simai Gergely főbíró elnöklete alatt tartatott meg az első ülés „az új praetorialis házban.”

Rövid idő múlva a „tanácsház alatt volt boltok tulajdonosai a mérnök és városi commissio által felszólítottak, hogy boltjaikat vas-kapcsokkal lássák el, mert repedeznek: nem tették. (Vár. lev. 1807—277 sz.).

Azután a bolt-tulajdonosok panaszkodtak a kormányshéknél, hogy „a falak összeomlással fenyegetnek, s életők,

¹⁾ Részletes költségvetés:

Mész, téglá, porond, vas	1746 frt.
Fedélzethez való anyag	876 „
Kőfaragó munka	931 „
Asztalos munka	331 „
Lakatos munka	168 „
Üveges munka	126 „

Összesen: 4178 frt.

140 000 téglá, á 1000 téglá 3 frt = 420; 70 szekér mész, á szekér 4 frt = 280 frt; 1000 szekér porond, á szekér 9 kr. = 90 frt; 30 mázsa vas, á mázsa a lakatos munkával együtt 17 frt; 1 drb lécz 4 kr.; 400 deszka, á száz drb 20 frt = 80 frt; 70.000 zsendely, á 1000 drb 2 frt = 140 frt. (Vár. lev. 1801—441. sz.).

²⁾ A tanácsház alatt épült két új bolt egyikeért adott Merza Márton (Márdirosz Mészán) 3000 frtot és a másikért Korbuly Márton (Márdirosz Korbuli) 2350 frtot; a többi öt bolt-tulajdonos, kik egyenként 141 frt és 12 krral járultak az emelet fedele költségeinek fedezéséhez, ezek: Kovrig Tódor (Thorosz Kovrigján), Korbuly Emánuel (Mánug Korbulján), Csáusz Novák (= Donovák) fia Dániel (Donucz Nováki Csáuszi), Czetz István (Észthephán Czetzján), Korbuly Bogdán (Ászvádur Korbuli. Vár. lev. 1802—1355. sz.).

joszágek veszedelemben forog." Belső-Szolnokmegye, mérnöke, kit a főkörmányszék küldött ki, azt mondja, hogy „a boltok bolthajtásai repedeznek, repedt a levéltár bolthajtása is, a külső fal pedig tíz Schuh magasságban $\frac{1}{2}$ ezolt hajlott el a függélyestől. Hibások a bolttulajdonosok, hibás a kőmíves és hibás a communitas." (Vár. lev. 1807—750 sz.).

De néhány év múlva már hasadozni kezdett az emelet is. Javítottak rajta: mit sem használt. Az ötvenes években nagyobb mérvű igazításokat akart a város tenni; de nem tudták azt, hogy milyen viszony létezik a bolttulajdonosok és a város között. Nem tudták meghatározni a hozzájárulási arányt. Azt mondták: nincs akta. Pedig volt akta, (Itt közöltem is a vonatkozó részleteket szó szerint!). Csak a kényelmes tisztviselők előtt nem volt ismeretes azok tartalma. Feledékenység leple takarta az 50 évvel azelőtt oly beszédes aktákat! Vastag por lepte el: nem forgatta azokat senki. Vastagadott a por az aktákon és nőttek a repedések a falakon. Már életveszélyes kezdett az épület lenni. Most egymásután megveszi a város a boltokat és 1893-ban e munka írójának indítványára elhatározza a közgyűlés, hogy a tanácsot kiköltözteti a mostani épületbe, a hasadozó épületet pedig lerontatta. Ebben 88 évig lakott a tanács. Mihelyt a város vagyoni ereje megengedi, modern tanácsházat fogunk építeni; addig kénytelenek vagyunk e szűkös épülettel megelégedni.

Kisebb közlemények.

A kolozsvári Mária-kegykép kétszáz éves jubileuma alkalmából okt. hó 26-án rendezett egyházi ünnepélyen, melyben Schlauch Lőrincz bíboros, Meszlényi, Steiner, Rubics, Majláth és Wolafka püspökök, továbbá mintegy 120 pap vett részt, az erdély-részi örmény kath. papság közül jelen voltak: Ávedik Lukács erzsébetvárosi főesperes-plébános, Bárány Lukács szamosújvári főesperes-plébános-kanonok, Esztégár Gergely szamosújvári áll. főgymn tanár, Fáraó Simon szépvízi plébános, Görög Joáchim

gyergyó-szentmiklósi plébános, Pap Tivadar szamosújvári slelkész és Szentpéteri János a kath. status gazdasági felügyelője.

Czetz tábornok legújabb arczképe. Tavaladtuk közre a tábornok úr legújabb arczképét az önéletrajzással együtt az „Armenia”-ban. A fényképre, melyről a clichét csináltattuk, azt írta maga a tábornok úr, „egyetlen példány a hazában.” Ezt a felvételt használta a Buenos Airesben megjelenő „La Illustration Naval J. Militar” című spanyol nyelvű szakfolyóirat, melynek 1899. aug. 15-én megjelent 21. száma szintén hozza a hírneves tábornok arczképét és életrajzát. A szép életrajz azon részét, mely magyarországi életviszonyait tárgyalja, eredetiben itt közre is adjuk: „Húngaro de origen, acompaño al célebre Kossuth en sus campanas por la independentia de su patria, quien lo distinguió con su confianza ilimitada: con tal motivo escribio más tarde unas memorias sobre la campana de Bem en Transylvania. Depues de la capitulación de Világos (az eredetiben „Vilajos”), el 9 de Agosto de 1849, ante el ejército ruso, paso á Alemania y á Inglaterra elegando luego á nuestro país en donde se radico definitivamente, ocupando algunos puestos públicos en los que se distinguió por sus conocimientos y austeridad” (Ezen lap beküldéseért fogadja tábornok úr e helyen is a szerkesztő halás köszönetét!)

„Kossuth a forradalom végnapjairól” cím alatt, Szilágyi Sándor által 1850-ben kiadott és jegyzetekkel kísért közlemények közt, egyik operationalis — hadműködési — terv pontozataiban oly adatra is találunk, mely szerint az erdélyi részekben Czetz tábornok jelöltetett ki a hadi főparancsnokságra. — kinek gondjai közé soroztatott az oláh lázadások végképeni elnyomása, Károlyfehérvár bevétele, s minél nagyobb számú segédesapatoknak Magyarországra való beszállítása is. (V. ö. Magyar Forradalmi Adattár I. füzet 27. lap).

Irodalom és művészet.

Erzsébetváros monografiája című, illusztrált művében. Áve-dik Lukács ottani főesperes-plebános, ott, hol az örménységnek a régi Ebesfalvára költözését leírja (59. lapon), egy igen nevezetes adatot hoz tudomásunkra, a melyszerint a moldovai örmények, az üldöztetés előtt oly nagy tekintélyre emelkedtek volt az említett országban, miszerint 1570. évben Moldova fejedelmi székén is egy Juonás nevű örmény vajda ült, ki a törökök betöréseit többször megkücsitotta, — míg végre árulás következtében török kézbe jutott és kettévágatott. Ugyanott olvassuk a forrást, a mit Urechea, moldovai krónikás írt az említett örmény fejedelemről: „Acest Jon voda unii die, că a fost ficior de arman.”

Érdekes ajándék. Dr. Issekutz Hugó egyetemi magántanár (Kolozsvár) igen becses kézirattal ajándékozta meg a napokban

lapunk szerkesztőjét. Az ajándék egy vastag ívnegyed alakú munka: Dondon Vártán József tasnádi kereskedő írta. A munka, mely magyarul van írva, — ezíme a következő: „Az örmény nemzet története, mely magában foglalja ezen nemzet eredetét, nevezetesen, viselt dolgai, birt országának mineműségét, mostani állapotját és természeti tulajdonságait.” Dondon művét hét szakaszra osztja, melyekhez még egy taldaléket is fűz. Az első szakasz Hájg uralkodásától Nagy-Sándor idejéig terjed; tehát 2107-ben Kr. e. (vagy a világ teremtése után 1893-ban kezdett Hájg uralkodni) kezdődött és tartott ez a korszak 1779 évig. Az író művét megírálás végett 1837-ben elküldötte volt Gorové Lászlóhoz, ki észrevételeit három csoportra osztja; észrevételt tesz először a tárgyra, másodsor az írásmódjára és harmadsor a nemzetre nézve. . . . Midőn a derék ajándékért szíves köszönetet mondunk, egyúttal kijelentjük, hogy majd alkalom adtával valamint a bírálatból, úgy a nagy munkából is fogunk mutatványt közölni.

Mi ujság az örmény világban?

Uj örmény katolikus patriarkha. A nem rég elhalt derék Azarian helyébe Manuelliánt választották; de mind eddig nem volt megerősítve. Most ezt olvassuk: egy irade megerősíti Manuellián örmény kath. patriarkha megválasztását. A porta azért tagadta meg eddig megerősítését, mert a patriarkhát a szultán előzetes jóváhagyása nélkül iktatták be.

Örmény dolgok. Az örmény patriarkhatus a portánál újra felszólt az ellen a még most is érvényes rendelkezés ellen, hogy örményeknek nem szabad Törökország belsejében utazniok és Konstantinápolyba menniök. Az ez ellen vétő örményeket még most is letartoztatják, még ha külföldről jönnek is. Legutóbb is letartoztattak két örmény orvost, kik Nancyből jöttek Konstantinápolyba.

A nem egyesült örmények patriarkhája okt. 6-án hivatalosan átadta lemondását a kultuszminiszternek. A lemondó kérvényében a patriarkha két évi hivataloskodása alatt a porta iránt tanúsított hűségére és az örmény nemzetnek tett szolgálataira hivatkozik és kijelenti, hogy nem maradhat hivatalában, a míg a porta az egész örmény nemzet ellen rendkívüli erőszakos rendszabályokat alkalmaz. Azt hiszik, hogy a szultán a lemondást, a mely az örmények izgatottságát csak fokozná, nem fogja elfogadni, hanem engedelményekkel megnyugtatja a patriarkhát.

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

Karácsony Márton.

**Karácsony Márton marosvásárhelyi
plebános és maroskerületi főesperes
beiktatása.**

Marosvásárhelyt okt. hó 8-ikán (vasárnap) tartotta ünnepélyes beiktatását Karácsony Márton, az újonnan kinevezett plebános és maroskerületi főesperes.

Örömnépe volt ez nemcsak a marosvásárhelyi római katolikus hitközségnek, hanem ünnepe volt Marosvásárhely egész közönségének is vallás-különbség nélkül; mert ekkor nyílt alkalma meggyőződni arról, hogy midőn a római katolikus hitközség egy kipróbált, jellem-szilárd és a szó legszorosabb értelmében vett katolikus szellemű papot, jó pásztort és vezetőt nyert Karácsony Mártonban, — addig a társadalom és a többi vallásfelekezetek is az érintkezésben egy humanus, tappintatos férfiút kaptak, kinek szeméi előtt e szent ige is lebeg: „Szeresd felebarátodat, mint tennenmagadat.”

A valóban lélekemelő ünnepség a következő rendben folyt le.

Délelőtt 10 órakor Bíró Béla kolozsvári apát-plebános — mint beiktató — vezelése alatt mintegy harmincz pap kíséretében, harangok zugása közt lépett a zsulolásig megtelt templomba az új plebános. A templom ajtajában rövid beszéddel üdvözölte a beiktató Karácsonyi, erre megzendült az orgona és a „Te Deum laudamus” éneklése mellett vonult a menet a szentélybe. Most Bíró apát előbb beszédet intézett az új plebánoshoz és a kerületi papsághoz, azután felolvastatta a kinevezési okmányt; mire az új plebános elmondotta a hitvallást és letette a hivatalos esküt.

Most következett a tulajdonképeni beiktatási tény: ekkor adta át Bíró apát az új plebánosnak a templomkulesait, a stolát, bíretumot és a szent evangéliumos könyvet; végre felszólította a már beiktatott plebánost, hogy mondja el hívei előtt első szent-beszédét.

Erre teljes díszben felvonult a plebános a szószékre. Beszédének első részében kérte a mindenható Isten segítségét nehéz feladatához; a második részben híveihez szólt; harmadik része a kerületi papsághoz volt intézve, — míg végre a negyedik részben a felavató apát-plebánosnak mondott köszönetet...

A remek beszéd után, mely tanúságot tett plebánosunk erős hitéről, bölcsességéről, benső vallásosságáról és hazaszereteléről, — bemutatta az Úrnak szent-misé áldozatát. Mise alatt Gál Pál zenetanár vezelése mellett, egy úri társaságból alakult vegyes zenekar szebbnél-szebb énekdarabokat adott elő.

Mise után mennyezett alatt kísérte a papság az ünnepellet lakására, — hol első sorban üdvözölte a plebánost a kerületi papság, azután a marosvásárhelyi római-katholikus hírközség egyháztanácsa, a városi törvényhatóság Geréb Béla kir. tanácsos polgármester vezelése alatt; a főispán, a kir. tábla elnöke, a kir. törvényszék elnöke, a közös hadsereg és honvédség ezredesi és törzstisztjei, a római kath. gymnasium tanári kara, számos tisztelője vallás-különbség nélkül. Végül megható volt a tanuló ifjúság küldöttsége, mely eljött, hogy háláját, tiszteletét és ragaszkodását fejezze ki a gondos jó volt igazgatónak és üdvözölje az új püspöki biztost...

Az ünnepség befejező része a „Transilvânia“ nagytermében tartott dísz-ebéd volt, melyben részt vettek a vidék jelentékeny tagjai és a város színe-jáva vallás és rangkülönbség nélkül. Ott volt a kerületi papság, a főispán, a város tisztviselői kara élén a polgármesterrel, a megyei tisztviselők az alispánnal, a királyi táblabírák az elnökökkel, a kir. törvényszék és járásbíróság az elnökkel, a Marosvásárhelyt levő összes törzstisztek, a többi vallásfelekezetek papjai a főgondnokkal, a kir. pénzügyigazgatóság és adóhivatal, a gymnasiumok tanárai, az összes kereskedők. — nagyon sok polgár és iparos. . . Háromszáznál is könnyebben foglaltak helyet az asztalok mellett.

Ez az ünnepség örök emlékében marad azoknak, kik abban részt vettek: mert ez a szeretet, az engesztelődés ünnepe volt, hol mindenki szíve mélyéből kiáltotta: „Dicsőség Istennek a magasságban és béke a földön a jóakarattú embereknek.“

Bárány János.

Kisázsia ébredése.

— Egy utazó feljegyzéséből. —

II.

Kisázsia nyugati partjainak szelid éghajlata bort, mazsolát, fügét, olajgyümölcsöt termel, a melyekből Smyrnának évenként több mint ötven millio franknyi kivitele van. A mélyen bevágott öblök élénk kiskereskedést közvetítenek. Rendes gőzhajójáratok kötik össze Smyrnát Trieszttel, Marseille-el, Hamburggal és Londenal. Több vasútvonal indul ki innen Kisázsia belsejébe: egy angol vonat délfele több elágazással; s egy francia északnak és keletnek, a mely Magnesianál ketté válik: az egyik ága északnak Somma-ig megy, a másik pedig Afium-Karabissarig, a hol találkozik a Kuniába vezető német anatóliai vasútvonallal. Smyrna a sénypontja és büszke-

sége Kisázsianak: a Kisázsia nyugati partjain fennállott ógörög gyarmatok közül az egyetlen, a mely manapság is virágzik.

Szembeszökőek az ellentétek, ha a kilikai déli part-ról a Tauruson át északnak vesszük útunkat. Eme magas hegyláncz völgyeinek enyhe a klímája; a hegyek erdővel vannak borítva s a narancs, citrom, bor és olajgyümölcs termelésére alkalmas talajt nyújtanak, a melyet még sokkal jobban ki lehetne használni. A mint azonban átkelünk a széles hegylánczon, egyszerre megváltozik az egész kép. Kopár fensíkra jutunk, a mely hasonlít a középzátsiai pusztákhoz. Az eső mögötte marad az elpárolgásnak, úgy hogy innen egy folyó sem jut a tengerbe. Nevezetes helyei ennek a száraz és pusztá vidéknek: Konia (a régi Ikonion), déli végpontja az anatóliai vasútnak 1150 meter magasságban, továbbá Kaisarieh (a hajdani Caesarea) és Egerdir.

Tovább északnak a lykoniai pusztá valóságos só sivataggá válik. Mindössze csak néhány sókedvelő növény lenyészik rajta; nyáron igen nagy a forrósága, télen pedig több hónapra át magas hőréteg borítja. A lefolyás nélküli tavak, melyek fel egész Örményorszáig jelentékeny számmal és nagyságban váltják fel egymást, majdnem kizárólag sótartalmúak. Némelyikben annyi a só, hogy két meter vastagságú réteg is képződik rajta, a melyen lóvakkal minden veszély nélkül át lehet menni.

A hegyek az 5163 meter magasságú Ararátban érik el a tetőpontjukat. Ez a vulkanikus hegy még nincs is teljesen kialudva. Még 1840-ben is kő- és gázkitöréssel pusztította el a lábainál levő helységek egyikét. Lávamezői terméketlenek; az óriási tömbökből álló lávahalmok roppant kiterjedése megragadó vadságnak a jellegével ruhazza fel az egész tájat. Kisértetiesen válik ki a távoli háttérből s a közelünkben levő fekete hegyesücsök közül ennek az óriásnak a fehér hótetője. Lábaik előtt szétszakadozott mészsziklák emelkednek Bajazet város fölé, melynek amphitheatrum-szerűleg csoportosított házait egy hegy-terrasseről a pasáknak büszke várkastélya uralja.

Kisázsianak a kulturája a legrégebb idők óta a földművelésre volt fektetve s a hajdankorban a fejlődésnek

oly magas fokát érte el, hogy valóságos gabona-tárháznak nevezhették. Leginkább el van terjedve az árpatermelés, melynek a hajdankorban is nagy szerepe volt. A búzának három nemét művelik: az árpa és zab kisebb területen fordul elő s a jelentősége már azért is csekélyebb, mert Keleten a lovakat is jobbra árpával etetik. Kisázsia északi tájain a kukorica a fő tápszer: majdnem teljesen kiszorította a búzát, mert nagyobb a termelése s kevesebb gondot igényel. Egészben véve azonban manapság a földművelés erősen hanyatlóban van; nem is fordítanak a kukoriczán kívül semmi egyébre kellő fáradságot.

Pedig a talaj oly csodálatosan termékeny, hogy jobb gazdálkodás mellett sokkal többet produkálhatna. Angorában (az anatóliai vasút északi ágának végállomása) a buza trágyázás nélkül tízezerézerszeres, Simashan (keletre Angorától) huszszoros termést is ad, úgy szintén a Menderesvölgyben, a félsziget egyik leggazdagabb tenyészeti pontján is. Bö aratások fordulnak elő a meleg parti síkokon, névszerint Tarsus, Adana és Adalia körül. A bakirtai völgyből, a hol a hajdankori Pergamon feküdt, évenként nyolczszázezer kilogramm búzát visznek ki. Elenyésző csekélység azonban mindez azokhoz a gabnamennyiségekhez képest, melyeket Kisáziából a hajdankorban Olasz- és Görögországokba szállítottak. Most azonban nagy kiterjedésű termőföldek hevernek parlagon, és pedig nem a talaj kimerülése, hanem rossz gazdálkodása következtében a törököknek, a kik a középkor századai óta hatalmukban tartják ezt a földet. Régebben óriási gyümölcsfa-ültetmények is léteztek itt, a melyek új életrekeltése nem is lenne nehéz dolog. Különösen két hasznos növényt, a szőlőt és az olajfát, nagy arányokban termelték itt a hajdankorban. Az olaj-kultúra főleg Sinope és Samsun környékén volt elterjedve; Strabo azonban említést tesz a belső vidékeken is tíz kilométernyi oly területekről, a melyek mintha egy nagy olajfaligetet alkottak volna. Most csak az északi és nyugati partvidékeken tenyésztik az olajfákat, a melyek termése azonban a belső szükséglet felezésére sem elégséges. Újabb időkben kísér-

letel lettek a selyemtenyészéssel is s örvendetes látni, mily gyorsan lanulla bele magát a nép ebbe a kulturába.

A legnagyobb átalakulást gazdasági téren a vasút idézte elő. A világtól teljesen elszakadt belső vidékek lakóit új és javított művelési módszerekkel ismertette meg, gépeket és egyéb műszereket vitt közéjük, terményeik számára sokkal jövedelmezőbb piacot biztosított s lehetőséget nyújtott arra is, hogy a hatóságok jobban belelekinthessenek ama területek viszonyaiba, a melyek a stambuli pasák és effendik előtt jóformán egészen ismeretlenek voltak.

Érdekeseen írja le ezeket a dolgokat egyik munkájában (Anatolische Ausflüge) Goltz pasa, a ki hosszabb ideig török szolgálatban állott. Még Arganthoniost, a Konstantinopoly mellett fekvő keskeny földnyelv hátsó részét is veszélyes rablófészeknek tartja a török főváros lakósága. Goltz sűrű erdőt talált ott, a melyen átvezető útakat még a bennszülöttek sem ismerték; rablóknak azonban hire-pora sem volt, hanem igen is működésben volt még egy antik vízvezeték, a melynek senki se vette hasznát. Goltz is nagy súlyt fektet a vasút előnyeire, a melyek szerinte néhány év alatt teljesen át fogják alakítani a viszonyokat. Tíz évvel ezelőtt, a mikor a vasút még épülőben volt, bejárta a Márványtenger melletti Ismidtől Angoráig nyúló vonalokat s legközelebbi vizsont látta ezt az egész vidéket.

„A hol, úgymond, a mi kis karavánunk akkor teljesen műveletlen rónaságon vágatott, most fel van szántva a föld s ültetvények állják útunkat. Új falvak keletkeztek, néhol már alig van elégséges területük a gyarmatosoknak. A városkákban újonnan épített negyedeket alkottak a távoli tartományokból ide költözött muhadzsirok (menekültek). Új szerszámokat s némi kis tőkét is hoztak magukkal. A nyugati kulturához közelebb levőknek érzik magukat s szívesen érintkeznek az átutazó idegenekkel. Már-már teljesen kiszorul a durva fa-eké; mélyebben szántják a földet, mely az eddigi termés kétszeresével jutalmazza a munkájukat. S ha a fensikok s a rónák az ország bel-sejében még mindig aránylag kihalt vidékek benyomását

teszik a nyugatról jövő utásra, annak oka az, hogy a lakosság a városokban és falvakban vonja meg magát. A közbiztonsági viszonyok javulásával bizonyára kisebb tanúk és majorok is fognak keletkezni. A vasút építésével ebben az irányban is megtörtént a legfontosabb lépés. Azon a vonalon, melyet Kisázsia belsejében fekvő tájakon keresztül vont, a rend és nyugalom fogja bevonulását tartani.

Mindinkább eltűnedeznek a vasút mentén azok a mély fekvésű mocsaras erdőterületek is, melyek valóságos fészkei voltak a lázbetegségeknek. Nagy vidékek lesznek ezáltal egészségesebbekké s termőképessé. Felette kívánatos volna azonban, hogy a magasabb hegyi régiók erdőpusztításának véget vessenek. Lenn a völgyfenékeken, az erdők helyén máris jól jövedelmező kukorica-földek láthatók. Ezeknek a megművelése nemcsak a lakosság jólétét, de a közbiztonságot is emeli. A hegyek nyugtalan vérű lakossága lassanként elszokik a rablástól s megtanulja a békés munka keresetforrásainak a megbecsülését. Kisázsia vidékei vasutak segítségével új életre ébrednek, a mely több évezredes multjuknak nem fog szégyenére válni.

Dr. Molnár Antal.

Örményország nyomorgattatása.

— Betejező közlemény. —

III.

Szabad-e pálczátt lötni egy egész néptörzs fölött, melytel oly kegyetlenül bántak s melyet ravaszul elnyomtak, ha egyes tagjai néha-néha a lámaszt elvesztve, kétségbeesett intézkedésekre ragadtatják magukat?

A nőkkel kimondhatatlan módon bántak, kiket előbb megsegyényítettek, azután részint kevés pénzért eladták, részint iszonyú halállal kivégezték. Sok száz közülük maga kereste a halált, mint utolsó menedéket. A gyermekeket sokszor, hogy a kegyellenség telőpontra jusson, szülőik szemeláttára gyilkolták meg; némelyeket szuronyokkal döftek át, másokat szétlapostak vagy széthasítottak. Közben parancsot adtak ki, hogy a hét éven felüli fiúkat öljk meg; de a kisdedeket megkímélték, hogy az izlamra térítsék. A lausanne-i ifjúság keresztény egyesülete, konstantinápolyi postabélyeggel, következő tartalmú levelet kapott:

„Törökország, 1886. május 14.

Krisztusban kedves testvérek!

Keresztény egyeletünk sok tagja esett el a török katonák játágánja által, mások a hörtönök mélyén sohajtanak jelenleg. A szultán megesküdött, hogy fajunkat kiirtja, és ez neki sikerülni fog. De a muzulmanok még ennél is többet tesznek: elszakítják áldozataiktól a kisdedeket, hogy őket Mohamed hitére térítsék. Oh! ez a gondolat minden egyébnél rettentőbb! Szívünk vérzik és szemeink könnybe lábadnak.

Nem sajnáljuk saját életünket, de azt nem akarjuk, hogy gyermekeink lelkei pokolra jussanak. Imádkozzatok értünk! Oh! kérjétek Istent gyermekeink lelki üdvéért!”

E levelen név aláírás nem volt, sem város megnevezése; az írónak méltán félnie kellett a censura által való fölfedeztetéstől, melynek szigora nagyon megnehezíté azoknak levelezését, kiket a kormány gyanúba vett.

Az árvák egész serege holyong a hegyek között. A mennyiben lehetséges, a Keleten lévő európai árvaházakba helyezik el ezeket. Itten egy ilyen árva tartása évente 150 márkába kerül.

A „Deutsche Hilfsbund für Armenien“ (Német segélyegyesület Örményország részére) Van-ból, a hol számos ilyen árva ápottatott, nem régen levelet kapott, melyből egyelmást itt közlünk.

Az egykor virágzó, de most pusztá város között levő szomorú ellentét ecsetelése után így folytatja:

Fáj a szívem, ha éjjel és nappal körutat téve, a hegyeket és lábbadozókat látom, kiknek száma sokkal nagyobb az egészségesekénél. . . Több mint 500 férfi öletett meg az iszonyú héten, júniusban, s ugyanannyi menekülés közben. A felnőtt férfi lakosságnak majdnem hetedrésze vesztette életét.

Alább, hol az árvákról van szó, egy fiúról is említés tétetik. Egy érdekes ifjú Háigavánkból („Orményszárda”), tanítványaink egyike, ama rettenetes héten itt maradt vala, a nélkül, hogy tudta volna, mi történt rokonaival. Mielvlt megszűnt az öldöklés, biztos védelem alatt haza küldöttük őt. Midőn azonban lakására ért, azt leégve és elhagyatva találta: de ilyen volt az egész vidék. Sikertől anyját megtalálhnia; atyja azonban, két bátyja és két testvére az iszonyú öldöklés közben elesetek. És e fiú, a ki nagy és vagyonos családdhoz tartozott, most már árva, vagyon, haza és barátok nélkül. . . Egy másik fiú, kinek atyja pap volt, oldala mellett látta atyját elesni, 18 éves testvérének pedig levágták a fejét.

3300 fadú közül 2493 kifosztatott és elpusztított; ugyszintén 568 templom és 77 zárda. Mintegy százezeren kényszerítettek az iszlámra térni. 21 protestáns (ormény) lelkész és 170 Gergelyféle pap hiteért martír halált szenvedett. A legmagasabbra csigázott kegyetlenségről, az áldozatok kinjairól alig képes az ember fogalmat alkotni magának.

Sokat vagy megégettek, vagy elevenen eltemettek; többet elevenen megnyuztak.

Louszhenk-ben a szörnyetegek abban gyönyörködtek, hogy a sebesültek mellébe vagy nyakába szurt gyilkait, mint valami furót, forgathatták. Sokat fejszéssel ölték meg, még pedig lehető lassan darabolták szét testeiket. (Pájperti levél 1895. okt.).

Midőn a gyilkosok pisztolyaikat Ádám és fia Kárekin hentesre sültették, benyomultak boltjába, a sebesülteknek esetek és felkonczolták őket! Leszakították karjaikat, lábaikat és fejüket, szétvagdalták derekukat és az egyes darabokat a fogásra akasztották föl. Aztán az ott elmenőknek muto-

gatlák s odakiáltának: „Mit akartok venni? kezet? lábat? fejet? Vegyetek! Orlsó! (Trapezunti levél 1895. okt. 12.).

Urfában 1895. decz. 28-án este mintegy 1800 személy a tágas székesegyházba menekült. Vasárnap megkét-szereződött e szám, oda menvén mindazok, a kik e hely szentségében bízva, ottan oltalmat vélték lelni.

De a mohamedánok az ablakon át lövöldöztek be, s mintán a vasajlókat betörték, mindenkit megfojítottak, kiket a templom hajójában találtak. Azután iszonyú káromlások közben, a templom kincseit rabolták el. A nőkre és gyermekekre, a kik egy széles karzaton verődtek össze, revolverből lövöldöztek; végre pedig, hogy gyorsabban végezzenek velük, a böhörszolgáknak amaz örlőgi ötletük lámadt, hogy a gerendázatot petrólemnemmel öntözzék meg. Midőn az egész faszerkezet lángba borult, a lépcsőket elzárták. És így mindnyájan a lángok martalécai lettek. Az egész várost elégett emberi testek bűze töltötte be. Így mintegy 3000 személy veszté életét.

Még hónapok múlva is kiállhatatlan volt ama templomban az elégett vagy elrohadt hullák szaga.

E részletek ama tudósításból valók, melyet Fiz Maurice alkonzul 1896. márczius 16-án Sir Philippe Currie követhöz intézett.

Következőket beszéli el egy francia orvos, a ki szemtanúja volt a konstaninápolyi utolsó mészárlásoknak.

Egy szűk utczába való betörésnél mintegy 30 törököt láttunk, a kik egy szerény boltot vettek körül. Szemünk láttára betörték az ablakon, megragadtak 6 örményt, kik e házba menekültek. A szerencsétleneket, egyiket a másik után, az utca közepére vitték. Azután kiszúrták szemeket, levágták füleiket, késekkel össze-vissza szurkálták, végre botokkal agyonverték. Egy zöld turbános, öreg, gyenge török — úgy látszott, mekkai zarándok — az egész bandában a legdühösebb vala.

A sebesültek, férfiak és nők, kik az iszonyat elől elmenekülhettek, katolikus és protestáns missionáriusok által ápoltattak, a kik megfeszített erővel működtek, és adományaikat nagy gondossággal osztották szét.

Mily égető szükség van eme segítségre, igazolja a következő billisi levél:

Mi, kik amaz iszonyú időt átéltük, még nem tudjuk, mi lesz belőlünk. Mintegy meg vagyunk bódítva emez eset által: úgy érezzük magunkat, mintha az eszünket elveszítettük volna: egy szóval: betegek vagyunk. Elrejtőzünk házaink szögleteibe, és várjuk a még jöhetőt. Életünk hátralevő részét két hatalom uralja: a félelem és az éhség. Egy bizonyos: ha nem kapunk gyors segílyt, úgy elvesztünk. Nekünk semmink sincsen már. Tőlünk mindent, de mindent elvettek. A mészárlás után még egyszer hazainkba léptek, és elvitték azt a keveset is, mi még megmaradt volt. Még csak egy falat kenyeret sem hagytak nekünk! Ha segíly nélkül sorsunkra hagynak minket, úgy házaink nemsokára csak sirok lesznek. Ezen iszonyat áldozatai igen számosak valának, köztük sok nő és még gyermekek is voltak. Nehány közülök csupán a félelem miatt halt meg.

Két nap óta szakadatlanul havaz, és a nagy hó miatt az összeköttetés a falvakkal és a környékkel részben megszakadt. A ki az örmények közül az öldöklés elől elmenekült, iszonyú éhséget szenved. A nyomort lehetetlen leírni. Úgy látszik, e népnek ez a halálküzdelmé: ama vérrengzés után iszonyú sorsra jutott, és sem hazája sem kenyere nincsen.

Egyes örményeknek kedvezett a szerencse. Sikerült a a török határon átjutniok, különböző országokba menekülniök, a hol részvéttel viseltetnek irántuk.

Az áchtámári katolikosz: Chácsádur, halála előtt 3 nappal egy buzgóan esedező intőlevelet írt. A levél záradékában így szól: Mint öreg pásztor a egy most gazdátlan nyájnak, forró imával fordulok a mi urunkhoz és üdvöztönkhez Jézus Krisztushoz. Vessen ő, az ő határtalan irgalmaságával egy megváltó tekintetet erre a szerencsétlen nemzetre! Indítsa szájalomra a föld hatalmasainak szívét, hogy népiünket ezen hallatlan mészárlástól végre megmentés, — e század civilizációjának szégyenére!

Mindezek daczára a gyilkolás nem szűnt meg!

Ila a nagyhatalmak gyorsan és hatékonyan közbe nem lépnek, úgy az örmény népnek vége van: nem sokára teljesen ki lesz irtva.

És a nagyhatalmaknak valóban joguk van, hogy közbe lépjenek az 1878. évi berlini szerződés értelmében. E szerződés 61. cikke így szól:

A magas porta kötelezi magát, további késedelem nélkül, a helyi szükségletek által az örmények lakta tartományokban megkívántató javításokat és reformokat munkálathoz venni, és az örményeknek a kurdok és cserkeszek ellen biztosságot garantálni.

Az ezen irányban tett lépéseket határozott időszakban a hatalmakkal tudatja, melyek azoknak érvényre juttatását ellenőrizendik.

Törökországban 1820-tól 1896-ig keresztények megöltek:

1822-ben görögök, főleg Scióban	50.000
1850-ben nestoriamusok, örmények (Kurdistanban)	10.000
1860-ban maroniták és syriaiak (Libanon, Damaskus)	12.000
1876-ban bolgárok	15.000
1894 — 1896-ig örmények	100.000
Osszesen:	187.000

Talán nem lesz felesleges kiemelni, hogy a segélypénzek befizetésénél a bizonytalanságtól való félelem teljesen alaptalan. Az Örményország segélyezésére alakult egyesületek felelősséget vállalnak arra nézve, hogy a rájuk bízott pénzeket a szerencsétlenek kezéhez juttatják.

A Németországban rendezett gyűjtések mintegy 500.000 márkot eredményeztek. Az amerikai segélyegyesület és a westminsteri herczeg elnöksége alatt álló egyesület a konstantinápolyi angol nagykövét által, és a konzulok és hittérítők közvetítésével már mintegy két millió márkot osztott ki. Továbbá az „evangelikus szövetség“ angol képviselete jelentékeny összegeket küldött be. Charmetant alya Párisban mintegy 250.000 márkot gyűjtött és küldött Örményországba. Swájcz sem marad utolsónak e téren,

mert e pillanatig körülbelül 320.000 márkot küldött az örmények részére.

Folyton érkeznek adományok. Soha sem is válnak ezek fölöslegessékké, tekintve a leírhatatlan nyomort, melyben 500.000 ember szülfdik — öregek, özvegy nők, árvák — hajlék, élelem és kenyér-kereset nélkül.

(Németből)

Józsa Jánosné.

SZAMOSUJVÁR VÁROS

MONOGRAPHIA

Irtá: Szongott Kristóf.

(Tizennegyedik folytatás.)

IV. Czikkely.

A tanács (senatus).

A városnak abban az évben, mikor megalakult (1700), már volt tanácsa: II. Apaffi Mihály 1699-ben kiadott kivált-ságlevelének ezen szavai értelmében: „Armeni proprio ubique a se electo parerent Judici“ (Az örmények mindenütt [Besztercze, Petele, Felfalú, Görgény-Szt-Imre . . .] az általuk megválasztott bírónak engedelmeskedjenek) megválasztották főbírájukat és tanácsukat; de mivel a legelső (tizenkét évre terjedő) jegyzőkönyvek elvesztek,¹⁾ a tanács majdnem tizennégy évi működéséről mit sem szólhatok. Az első jegyzőkönyv 1714. május 9-ével kezdődik (1709 = 1163; 1163 + 551 = 1714).

Ezen jegyzőkönyv, melynek sarkán ez olvasható: „Örmény protocollum 1714—1729“ — harmadik lapjának elejére valaki (az írás Kovrig Márton levéltárnoké, ki a 19.

¹⁾ Egy ismeretlen gondos kéz az 1712—1713-ik évről vezetett jegyzőkönyvek közül 84 általom számozott lapot megmentett; e lapok képezték az első bekötött „Örmény protocollum“ elejét.

század első felében hivataloskodott városunknál) majdnem száz évvel később magyarul ezt írta: „Anno 1714 Decembr. 14-én állittatik Tanács, választatik Bíró és tizenkét Senator.” Az itt használt „állittatik” kifejezés akárhány tájékozatlan olvasót tévedésre vezethet. Maga Gábrus is — ezen megjegyzés alapján — azt hitte, hogy városunk 1714-ben épült és így első „tanács”-unkat is ezen évben választották. Az általam már előbb közölt megezőfolthatlan adatok kétségtelenné teszik azt, hogy városunk alapját 1700-ban rakták le. Ezt mondja Lukács is. Különben névtelen is megjegyzésével, ki csak azt mondja: „Állittatik Tanács” és nem ezt: állittatik az első tanács — csak ezt akarta mondani: „A város tisztújító székét tart.” Ugyanis a következő évi tisztikart a folyó év végén választották. Jelen esetben már a tizenötödik tisztikart választása megalakulása óta a város. Azt, hogy névtelenné megjegyzése, — mely a hosszú örmény jegyzőkönyv rövid magyar tartalmával ismerteti meg azt az olvasót, ki az örmény nyelvben járattan volna, — csak tiszt-újításra és nem az első tisztikar megválasztására vonatkozik, maga ezen „protocollum” első és második lapja is tanúsítja. Ugyanis az első lap 5-dik sorában ez olvasható örményül: *Են Եփրայիմ Բիրոյ Տենատորաւմաւ* (minkh bírov Ágopsá im dzererovész = Én Jakab bíró senatoraimmal (= öregeimmelf) 1714. máj. 9.” — A második lapon, mely szintén 1714. máj. 9-én íratott, ezek a kifejezések fordulnak elő, az első bekezdés 9- és 10-ik sorában: „Minkh bírov dzererové (Mi bíró a senatorokkal). A második bekezdés 3-ik sorában: *պիտանայ* (birovéncz: a bírónál) és az utolsó sorban: „*Խնդրեալ Եփրայիմ Բիրոյէն*” (Chentre zbírové dzererove: kérje meg a bírót a senatorokkal együtt). Ezekből látszik, hogy 1714-ben is volt bíránk, voltak senatoraink; tehát volt tanácsunk is. 1714-ben idősebb Jakab (Jakabfy) Kristóf volt a főbíránk; 1715-re fiát, ifjabb Jakabfy Kristófol választották meg főbírónak.

2. Fejezet. Tiszt-újítás és tanácsai határozatok.

Az 1714-ről szóló két lapnyi jegyzőkönyv tesz ugyan szót a tanácsnokokról (senator = öreg), de névleg csak a

bíró¹⁾ nevezi meg (idősebb Jakabfy Kristóf); ellenben az „Örmény protocollum I. kötet 1714—1729“ 4-ik lapja az 1715. évre megválasztott főbíró és tizenkét tanácsos neveit is megörökítette.

Alljon áll a becses örmény jegyzőkönyv hű magyar fordítása:

1714. decz. 14. a magyar karácson után való kedden¹⁾ . . . Elhatároztuk mi (Gierla²⁾ városi örmények (*gherla* khaghkheczbikhe, hájéré) és más nemzetiségű (*gha* ezhégh: faj) lakói vagyis az utasok,³⁾ hogy összegyűlünk, és választottunk⁴⁾ szabadon, de nagy kéréssel⁵⁾ bíró¹⁾ ki feje legyen a városnak és tizenkét tanácsost. Ezek nevei alább közölve is vannak. Ezek legyenek a mi ítélő-bíráink és gondoskodjanak a városról. Mi pedig ezen város lakói: nagyok és kicsinyek, öregek és ifjak kötelezzük magunkat ezen irat által, mit a bírónak: Jakabfy Kristóf fiának (ifjabb Jakabfy Kristófnak) és a 12 tanácsosoknak adunk át, arra, hogy azt, a mit ők tiszta lélekkel, legjobb meggyőződésük szerint az ítélőhozzatalban,

¹⁾ Az örmények akkor a polgári évet a Gergely-féle naptár (calendarium Gregorianum) szerint számították; de az ünnepeket még Júliusi- vagy ó-naptár (calendarium Julianum) szerint ülték meg; ezért használja a jegyző ezt a kifejezést: „Magyar Karácson“ (másrinn kreesuné).

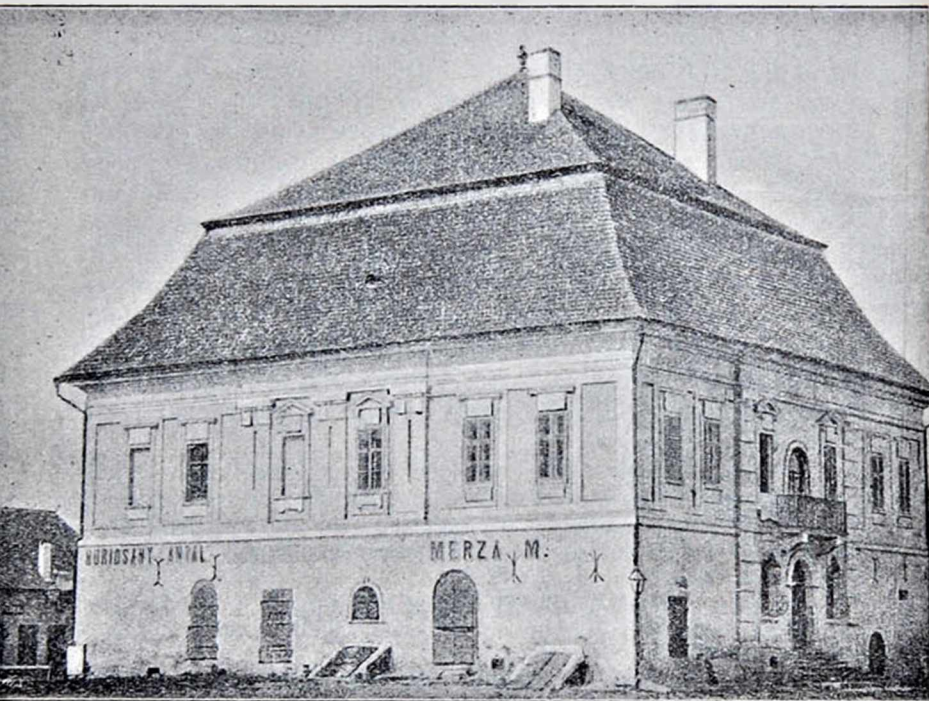
²⁾ Az örmények és románok még mai napság is Szamosújvár városát, a szamosújvári vár mellett volt régi falú nevéről Gierla-nak nevezik.

³⁾ A jegyzőkönyv a „Kandia“-ban tartozkodó gyalogpuskásokat érti az „utasok“ alatt, kik a szamosújvári uradalom egyik helységéből elköltözhettek a másikra; tehát utasok = Kandia, és más nemzetiségű lakók = Majorsor. Különben sem Kandia, sem a Majorsor nem szavazott a választásnál; csak az örmények választottak. A jegyző idézett szavai alatt azt kell érteni, hogy a megválasztott tisztikar hatóságot gyakorolt az egész város felett: tehát a Kandia felett, hol a puskások — és a Majorsor felett is, hol más nemzetiségűek laktak.

⁴⁾ A jegyző az *gherla* (énderczhink: választottunk) szó mellett még az *gherla* (énderévéczhink: választattunk) szót is használja. Evvel elburkoltan azt akarja mondani, hogy a jegyzőkönyvet a 12 senator egyike vezette.

⁵⁾ Ez a megválasztott tisztikar mindenik tagja iskolázott, mivel kereskedő volt, kik nem annyira a vásárokat járták, mint a

vagy más rendelkezés közben lesznek, vagy a mi parancs a tanácsból jön ki, mi, kik ezen királyi városban¹⁾ (այս քաղաքում) [jössz khonthikhárin khaghakhe: a királynak ezen városában, ezen királyi városban] lakunk:

A régi tanácsház

férfiak és nők jónak tartjuk, a bírónak és a 12 tanácsnoknak engedelmeskedünk. Az, ki nem engedne, vagy nem engedelmeskednék nekik, vétségéhez képest nagy bírsággal

külfölddel folytatott kereskedést és most a hivatal kedvéért évenként legalább néhány hónapot e város falai között kellett volna tölteniök; de a közérdek győzedelmeskedett a magán érdek felett és — elfoglalták hivatalaikat.

¹⁾ E várost eddig „Gerlai örmény kompánia*-nak nevezték; pecsétjén pedig ez a körírás volt: „Sigillum Armenorum Transil-

büntetlenség. A bírság fele a városé és fele a tanácsnokoké.

A megválasztott tisztikar a következő:

Bíró: ifjabb Jakabfy Kristóf; tanácsnokok: az öreg (volt) bíró Jakabfy Kristóf, a most megválasztott bírónak atyja; Pap Simon (*Апф Слн-Феррофун* Dzerig Der-Kirkorján), — ki az egyháznál főgondnoki állást is visel; Blid István, Márko Murádin, Tódor Miklós, Száko Emanuel, Pap Alexa (— Elek; Álexá Der-Kirkorján); János Lukács, Simai Salamon (a jegyzőkönyvben: Szoghomon Toderi: Tódornak a fia Salamon; de ennek a Tódornak a vezetékeve Simai; tehát Simai Tódornak a fia Salamon, vagyis Simai Salamon. Ez az, ki később [1723] Szamosújvárt a nevére elnevezett Salamon-templomot építtette); Szefer Donig, ifj. Pap Simon és Toderás Longinus (ez a Dániel család öse).

1. Ezt a bírót: ifj. Jakabfy Kristófot és a 12 tanácsnokot mi nagyok és kicsinyek választottuk, hogy nekik és parancsaiknak engedelmeskedjünk. Ha a bíró város-szolgát küld valamelyik esküdt után — és az el nem jönne, tartozik 3 magyar frt büntetést fizetni; de akkor is fizet 3 magyar frt¹⁾ büntetést, ha feljön ugyan a tanácsházhoz, és a bíró tudta nélkül távozna el onnan.

2. Az, kihez város-szolgát küld a bíró — és fel nem megy, vagy kihez pecsétet²⁾ küld és nem fogadja azt el, egy-egy magyar frt büntetést fizet.

3. Ha a tanács ítélet-, vagy más határozat-hozatal végett összeül és egyik vagy másik tanácsnok úgy nyilat-

vaniae.“ A „Transilvaniae“ kifejezést vagy azért használták, mert magukat az összes erdélyi örmények képviselőinek tekintették, vagy mivel e város lakói az alapítás alkalmával majdnem egész Erdélyből gyűltek ide. Most fordul elő első ízben ez a cím: „Királyi város.“ E körülmény is zavarólag hathat a tájékozatlanokra; pedig ennyit tudhatalának, hogy a „Gerlai örmény kompániának“ városa 1714 év végén „királyi város“ címet kapott (Oppidum privilegium).

¹⁾ A magyar frt 40 krból állott; míg a Rfl (rhénes frt) 60 krt foglalt magában.

²⁾ Akkor a törvény elé úgy állították az embert, hogy a város pecsétnyomójával egy darab papírra pecsétet nyomtak és azt küldötték el a megidézett egyénekhez. Ilyen volt az idézés szövege:

kozna, hogy ez vagy az az ítélet vagy határozat neki nem tetszik. 12 magyar frt büntetést fizet.

4. Mikor a bíró és a tanácsnokok a tanácsháznál már összegyűltek, egyik a másiknak fülébe ne sugdosson; ¹⁾ mert a sugdosó 1 magyar frt büntetést fizet.

5. A bíró és tanácsnokok itlan mondjanak ítéletet; azért ítélethozatal alkalmával ital ne találtassék. Hétfő és péntek a törvény-napok. Törvényt nem szabad itlason állani; a ki itlason állana törvény elébe, egy magyar frt büntetést fizet.

6. Az, ki a törvény előtt kiabálna, embertársát szidná, vagy illetlen szót intézne hozzája, 3 magyar frt büntetést fizet. Ha valaki, be nem várva a törvénynapot, embertársát önkényűleg elzárná, 6 magyar frt büntetést fizet. Az, ki saját kezével venne magának elégtételt, vagy embertársát felpofozná, 12 magyar frt büntetést fizet.

7. A ki megszólná a tanácsunkat, vagy a város előjáróit. — a ki a várost szidná, első ízben 12, második ízben 8 és harmad ízben 6 magyar frt büntetést fizet.

8. Ha a bíró pecsétel vagy rendeletet küld valakihez, hogy az, idegent vagy utast be ne fogadjon és az a pecsétet el nem fogadná, — 3 magyar frt büntetést fizet.

9. Ha a bíró pecsétel küld valakihez, hogy a házá-
nál levő idegent tartozlassa le, és le nem tartoztatja, ha-
nem futni engedi; vagy ha az idegen észrevétlenül elfu-
tott és ő ezt a körülményt a bírónak és a szomszédoknak
be nem jelenti, 6 magyar frt büntetést fizet.

10. A városi polgárok tartoznak minden két héthben
a kéményeket kitakaríttatni; mert a biztosok házról házra

Anno 1761 die 14 Mensis 9bris.

Sigillum Citatorium, Certificatorium, Convoca-
torium, Attestatorium, Inquisitorium, Admoni-
torium, in & prohibitorium pro parte & in
persona *Nobilis Joannis Gorove*

Sub poena florenorum 12.

Extraditum per Primarium Privilegiate Civitatis
Armeno-Szamos-Ujváriensis Judicem.

Adcodatus Lúszloffy.

¹⁾ Tanács-ülés alatt beszélgetni még halkán sem volt szabad.

járnak és azt, ki e parancs ellen vétene, valamint azt is, kinek házában a tűzhely közelében szalmát¹⁾ találják, 3 magyar forint bűntétellel büntetik.

11. Este, vagy éjjel az udvarra vagy istállóba csak lámpással szabad menni; a ki csupasz gyertyával jár, 50 pénz büntetést fizet.

12. Minden társulat tartson készen két latorját és két vas-horgot, hogy — mitől Isten őrizzen — ha tűz támadna, azok kéznél legyenek. Az a társulat, mely ezeket meg nem szerezné, vagy a mely ezeket szükség esetén használatba nem venné, 3 magyar forint bűntétellel büntetik.

13. A polgárság sorban áll éjjelenként ört; azért az, kire kerül a sor, tartozik este kiálláskor és reggel távozáskor a bírónál jelentkezni. Az engedetlen, ki vonakodnék ört állani, 3 magyar forint bűntétellel büntetik.

14. Az a tisztviselő, vagy képviselői tag (meg: ághá), ki vásár- és ünnepnap nem megy templomba, vagy elkészíti a templomból, úgy hogy első evangélium-olvasáskor még nincs ott (meg: az első evangélium-olvasáskor még nincs ott) egy kupa bort ad (a templomnak); szintén egy kupa bort ad (a templomnak) az is, ki a szent-misében nem volt jelen.

15. Ha a harangot félre verik, vagy az útczán lármát vagy „tolvaj“-kiáltás hallatik, tartozik mindenki kifutni... hogy a hibást elfoghassák. A ki ezen parancs ellen vét, 3—3 magyar forint bűntétellel büntetik. — Annak, a ki szitkozódik, káromkodik, vagy nyelve vágassék ki, vagy az nagy bűntétellel büntetik: 40 magyar forintot.

¹⁾ A gyufát csak 1850 után találták fel; addig tüzet így élesztettek: szalmából csövát csináltak és bele elő szénét tettek; aztán addig forgatták a csövát a levegőben, míg lángra kapott. Ezért tartottak benn a házában szalmát.

²⁾ Bákhnél örmény igének jelentése: esőkolni. Az örmény idézet magyar fordítása tehát ez: „Első (az „olajthozók“) evangélium-olvasáskor nincs jelen, hogy az evangéliumos könyvet esőkolhassa.“ Ugyanis a múlt században a tisztikar (magistrat, elől ment a főbíró) és „communitas“ az első evangélium-olvasása után közvetlenül ülőhelyéből felment a oltárhoz és ott sorban megeskölték az üdvíratot.

16. Mindegyik, ki e városban lakik, ezen város bírójánál keressen igazságot. Az engedetlen, ki más bírósághoz fordulna, vagy a ki saját kezével venne magának elégtételt. — 12 magyar frt büntetést fizessen.

17. E város határán belül többé szántani-vetni nem szabad. Az, ki e határozat ellen vétene, 12 magyar frt büntetést fizet.¹⁾

18. Az, ki nincs megelégedve a bíró és tanácsnokok ítéletével, — ha 3 frtot letesz, — ügyét fellebbezheli; ellenben az, ki a bíró tudta és a „tanácsí díj” lefizetése nélkül viszi ügyét a felsőbb hatóság elé, — tartozik 12 magyar frt büntetést fizetni. — A ki alattomban — a bíró és tanácsnokok tudta nélkül panaszná be a várost, a bírót vagy valamelyik tanácsnokot a felsőbbségnek, 24 magyar frttal büntetessék. Ennek fele a városé és fele a tanácsnokoké.

19. Mindenki tartozik a város által reá bízott küldetésben eljárni. Ha a bíró és tanácsnokok valakit kirendelnek arra, hogy pénzt vagy levelet vigyen valahová, azonnal üljön lóvára és keljen útra²⁾. Az engedetlen 6—6 magyar frttal büntetessék; de ha a kiküldött engedetlen tanácsbeli, kétszeres büntetést tartozik fizetni. A küldetés sorban történik. Ha valakinek sora már lejárt, nem tartozik menni, míg a sor újra reá nem kerül. Ha az úton valami baj történne (pl. lóva megdöglene), a kár a városé.

20. Ha a városba ítélőbíró (*quintus*: tádlavor) vagy más ember jön és az a bírótól szállást kérne, akkor azon polgár, kihez a bíró és tanácsnokok azt szállásra rendelik, adjon kényszer nélkül (öréndov) szállást. Az engedetlen, ki az ilyen szálláskeresőt be nem fogadná, három magyar frttal büntetessék.

21. Közmegegyezéssel abban állapodtunk meg, hogy a bíró, a tizenkét tanácsnok és azok, kik most ugyan nem tanácsnokok, de viseltek tanácsosi tisztelet, — éjjelenként

¹⁾ Azért tiltotta el a szántást-vetést a város, mert szűk határunk alig volt elég a legeltetésre.

²⁾ 1730-ban (tehát 16 évvel később) felfogad a város egy Lukács nevű örményt, hogy ez lóháton tegyen szolgálatot a városnak. (Örmény prot. II. köt. 2. l.).

ört nem állanak; de — Isten őrizzen (*Bozianid : pona*; Ászduádz eshidáh). Ha felelmes idő (*winu dandubud*; áhod zsámánag) állana be, akkor bíró, tanácsnokok, tizedesek a polgárokkal (városi lakokkal — *pona pona*; klághkheczhoczhmové) együtt, szóval mindenki ott fog ört állani, hova a bíró és tanácsnokok ől rendelni fogják. Az engedetlen büntetessék meg.

22. Tudja meg mindenki, hogy a templomban a bíró megy elől, akár evangéliumot kell esókolni¹⁾ (*mit, mpuh uqyáht*; ávedrín báklmél), akár keresztet venni²⁾ (*pona : mibit*; eláesh árnel); utána menjenek a tanácsnokok abban a sorban, mint írva van. Ezt a sor-rendet tartják meg a lisztviselők nemcsak a tanácsülésekben, hanem más alkalommal is, például midőn a bíró és tanácsnokok együtt vannak a lakomákon, vendégségekben, vagy a bucsú-járás köz-étkezésénél (*utpon hup d'mony*; nehel gám mádagh.)³⁾ A ki nem engedelmeskedik, büntetessék meg.

23. Ha két vagy több városi polgár együtt indult el vásárra vagy más helyre, vagy ha valaki az úton találkozik polgártársával, — egymást többé el ne hagyják. Ha egyik az úton előbb lenne, várja meg a másikat; azért, hogy ha valami elomlana, igazíthassák meg. Ha valaki előre menne, 3—3 magyar forinttal büntetetik. De már benn a faluban egyik a másikat elhagyhatja.

1) A XVIII. század elején még az előljáróság is esókolta az evangéliumos könyvet (első evangéliumkor); most csak a miséző pap esókol evangéliumot segédletes mise alkalmával, a subdiaconus viszi fel az evangéliumos könyvet a misézőhöz.

2) Gyászmise után most is szokás „koporsót szentelni”; ekkor nemcsak a rokonok, hanem mások is szoktak keresztet esókolni (= „keresztet venni”).

3) A jegyző ezt a gondolatot hibásan fogalmazta örményül: nem ughd gám mádagh-ot, minék jelentése: bucsú vagy (ingyen) étkezés, hanem „ughd dégh dévász mádagh”-ot (búcsú-helyen adott étkezés) kellett volna írnia. — A múlt század első felében még szokásban volt a „mádagh.” A vallásos örmény fogadást tett, hogy búcsúra megy és ott a szegényeket megvendégeli. Itt levágotott néhány marhát, borjút vagy jnhot... Az elkészült ételek a szegények számára terített közös asztalra tétettek. Ez a búcsúhelyen adott közös asztal neve örményül: mádagh. A mádagh hazánkban most nincs szokásban, de a szucsárai (Bukovina) örmények („Háczgádár”) most is gyakorolják.

24. Ha vásár alkalmával valaki előre menne, hogy sátor-helyet foglaljon és ott a vásárbírónak, vagy a bírónak titkon ajándékot adna, az ilyen 6 magyar frttal büntetessék. Ha a vásárra városunkból tanácsnok vagy esküdt is menne, akkor a kereskedők elhez menjenek: ez fogja adójuk mennyisége szerint a sátorhelyek sorát meghatározni. Az engedetlen 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni.

25. Ha polgártársaink városokon vagy más helyeken egymás közt veszekednének (*qurqur uşbu*: gériv árin), az ilyeneket itt a mi Gërta városunkban panaszolják be a bírónak és tanácsnokoknak. Az, ki idegen, vagy más bíróhoz fordulna 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni. Az ilyen büntetés-pénz a bíró és a tanácsnokok közt osztassék fel; de ha a büntetés mennyisége meghaladná a 40 pénzt, akkor a fele a városé és fele a tanácsnokoké.

25. Ha városi polgár, vagy idegen kereskedő, vagy bárki korcsmában elittasodván nagyon kiabálna, vagy illetlen szókat beszélne (*qurqur uşbu*: ávéli hágász), vagy szitkozódna. — úgy az ilyen 12 magyar frttal büntetessék. A ki csak kiabál, de nem szitkozodik, vagy a ki a vásárban iszik 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni. A ki vásárba megy és vásárnapján árúczikkeivel ki nem rakodik, 2 magyar frt büntetést tartozik fizetni.

26. A ki e városban akar letelepedni, tartozik szándékát a bírónak bejelenteni. Azt, ki bejelentés nélkül lakik közöttünk — vagy ki kell üzni e városból, vagy meg kell büntetni. Az új betelepülő, vagy házat vegyen, vagy új házat építsen; ellenkező esetben — még ha jelentkezett is a bírónál — üzessék ki a városból. Valamint az eladó, úgy a vevő is egy-egy magyar frtot fizet a tanácsnak. Az, ki új házat akar építeni, fizessen 3 magyar frtot a tanácsnak és kérjen házhelyet.

27. Ebben a városban (Gërta) bort, mézet, pálinkát és sört senki sem árulhat, a ki mégis titkon, vagy nyíltan (*qurqur uşbu*: kághdug gám aláni) árulna, 12 magyar frttal fog megbüntettetni és az italt a hordóval együtt a város elkobozza.

28. Tudja meg minden gérlai kereskedő, hogy mátol (*ndiq* = $1000 + 100 + 60 + 6 = 1166$, örmény idő számítás; azért 1166-hoz kell még adni 551-et, lesz tehát 1717, május) fogva egy évig nem szabad Zsibóra vásárba menni. Az, ki határozatunkat figyelmen kívül hagyván mégis elmenne akár portékával, vagy marhát venni, vagy egyéb okból, hat sárga arany büntetést fizet.

29. A ki e városban új földön (új telken) épületet, házat vagy kerítést akar emelni, tartozik szándékát a bírónak vagy a tanácsnak bejelenteni. A ki ez ellen cselekszik, büntetlenség meg 12 magyar frttal, és a mit csináltatott, azrontassék le.

30. Heti vagy országos vásár alkalmával másnak alkújába ne elegyedjék senki: a második vevő csak akkor szólhat az árúczikkhez, ha az első alkuvó már eltávozott. A ki ez ellen vét, tartozik 24 magyar forint büntetést fizetni.

31. Ha a bíró valakihez peesétel küld, és az a peesétet megsemmisítvén, a bíró parancsának nem engedelmeskedik — tartozik 12 magyar frt büntetést fizetni. (A 32, 33 és 34 pont alatt vásárra vonatkozó jelentéktelen dolgok vannak).

35. A bíró, bíróválasztás előtt egy héttel adja tudjára e körülményt a városnak, hogy az nap (választás napján) mindenki otthon lehessen. A bírószágot az, kit megválasztanak, tartozik egy évig viselni: de senkit sem lehet erőltetni, hogy egy évnél tovább is viselje a bírói tisztet. A ki a bírószágot még egy évig sem akarná viselni, 20 magyar frttal büntetlenség.

36. (1721. jún. 20. péntek). A város, a bíró és tanácsnokok azt határozták, hogy mostantól fogva a halottért, ha gazdag, fizessenek a templomnak 6 és ha szegényebb 3 magyar frtot. Az egészen szegény a temetőn kívül ingyen temetlenség el. A hét éven alúl levő gyermekért mil sem kell a templomnak fizetni: ellenben azon gyermekért, ki a 7 évet meghaladta, annyi díjt kell fizetni, mennyi feljebb van írva. A halottért a díjt előre kell fizetni az egyházi főgondnoknak, hogy az ifjak megáshassák a sírt.

37. Senki másnak kocsisát addig be nem fogadhatja, míg meg nem kérdezi gazdájától, hogy nem tartja-e meg jövőre is? Ha a gazda a jövőben kocsisát megtartani nem akarja, vagy tényleg már el is bocsátotta, akkor azt bárki befogadhatja; de mástól azt el nem csálhatja. A ki ez ellen vét, tartozik 24 magyar frt büntetést fizetni.

38. A kocsisnak 40 magyar frtnál több évi bért adni nem szabad; a ki ennél többet adna, fizessen 40 magyar frt büntetést.

39. Halotti harangozásért az elsőrendű 3, a másodrendű 2 és a harmadrendű 1 máriást fizessen az egyházi főgondnoknak. A szegény mit sem fizet. Ezek a határozatok maradjanak meg ezután — állandóan. (Vár. lev. „Örmény prot.“ első köt. III—XII. lap).

40. Az új lakos tartozik a birónál jelentkezni. A ki olyan embert fogad be szállásra, ki nincs bejelentve, 24 magyar frt büntetést fizet. (Vár. lev. Örm. prot. II. köt. 58. l. 1730. júl. 25.).

41. Az alább írt pontokat tartozik mindenki 24 magyar frt büntetés terhe alatt megtartani:

42. Senki se merjen dohányozni sem az útczán, sem az udvaron, sem nappal, sem éjjel. Ez a tilalom kiterjed a Kandiára és Majorsorra is.

43. Estvéli Ave-Maria után senki se merjen szánkázni (kedvtelésből *uuygubhp paqlm*: szájránér kháeln) sem benn a városban, sem a városon kívül. Senki se lármázzon, ne kiabáljon.

44. Ave-Maria után lámpás nélkül nem szabad járni.

45. Kinek marhája (tehén, borjú, ökör stb.) van ott-hon, azt tartsa kötve otthon és ki ne bocsássa; mert a künn talált marhát lelövik.

46. A marhaganét, szemetet csak a malom vagy a vár hidja mellé szabad lerakni. (Vár. lev. 1740. évi jegyzőkönyv).

47. A tanács és város azt parancsolja, hogy ezután idegennek a tanács és város tudta nélkül három napnál tovább szállást adni nem szabad.

48. Munkátlan emberek (*uuypanm*: báráb), kik e városban találtnak, álljanak szolgálatba. A ki nem állana szol-

gálatba, kiűzetik a városból. — Azon alsóbb rendű polgárok (álvári ezerki khürkheczhike), kiknek két vagy három ligyermekök van, csak az egyiket alkalmazták a kereskedésben, a többit adják mesterségre vagy szolgálatba. Azt a fiút, ki sem mesterségre, sem szolgálatba nem adott, beadja a város katonának.

49. Azokat, kik kocsmákba, a várba, vagy más helyekre járnak koczkát, vagy kártyát játszani, rajtakapás esetén első ízben 12, második ízben 24 és harmad. ízben 36 lapátütéssel büntetjük. Az, ki harmadszor is volt büntetve, a városból kiűzetik.

50. Az előjáróság évenként egyszer, vagy kétszer vizsgálatot tart arról, hogy miféle emberek laknak a városban, a Kandiában vagy a Majorsoron és a fölösleges (*adlerpa* ávelokhé) vagy haszontalan (*qanqaq deqa* pluszlá márt) emberek ki fognak üzetni, gazdája pedig meg fog büntettetni.

51. Ezután az utcákon vagy a város körül disznók nem járhatnak: béres ökreket sem lehet a város határán tartani, ezek csak a város nyomás-helyein járhatnak: meddő marhát és kecskéket sem szabad tartani. (Vár. lev. 1763. ján. 24. felvett jegyzőkönyv).

3. Fejezet. A tanács (magistratus) felosztása.

Kezdet óta tanácsunk két részre oszlott: egyik végezte a közigazgatás teendőit, míg a másik törvénykezési eljárást folytatott. Maga a királyi tábla is 1788—543 sz. alatt kelt rendeletével tanácsunkat két részre oszta: „egyik a közigazgatás (politikai rész) és a másik a törvénykezés (juridicalis rész).” (Vár. lev. 1788—100 sz.).

1718. decz. 12-én így alakul a tanács: (Duha) Salamon úr a bíró (*pači tozodón uphod*: pán Szoghomon bírov); tanácsnokok: Murádin, Tódor Miklós (Nigol Toderi), Pap Alexa (Álexá Der-Kirkori), Száko Emanuel (Mánug Szákoí), Mëndrul (a mészárszék felügyelője is), Placsintár Lukács (Luszig Plecsintár, vásárbíró is), Chengánosz (Longinus) Toderás (Toderás Chengánoszi, a bor és pincze felügyelője), Pap Miklós (Nikol Mëndrul Der-Kirkori), Gergely Tódor

(Toderás Kirkori). Jakabffy János (Hánko Ágopsái, a pálinka felügyelője), László Mihály (Minasz Vászili, a strázsák felügyelője), Salamon jegyző. (Vár. lev. Örmény prot. I. köt. 68 l.).

Ezen tanács tagjait azért emlitem meg névszerint is, mert ebből világosan látszik az, hogy miért volt szükségünk tizenkét tanácsnokra. A hat tanácsnok, kiknek neve mellé mi sines jegyezve — törvénybíró (assessor); ellenben a másik hat közül egyik vásárbíró is, a második a mészárszékek, a harmadik a bornak, a negyedik a pálinkának, az ötödik a strázsák felügyelője, végre a hatodik a jegyzői teendőket is végzi. 1726-tól kezdve majdnem egy századon át a „jegyző”-nk (a tanács jegyzője; mert a communitásnak külön örmény jegyzője van) kiváltságlevelünk rendelkezéséhez képest — magyar, azért csak 11 tanácsnokot választottunk. (Vár. lev.).

4. Fejezet. „Ferialis és törvényes sessiók.”

„Planum arról, hogy mikép folytattassanak a sessiók ferialis és törvényes szakaszokban, minden héten hány sessio és azokban mikor és micsoda objektumok vétessenek elő:

Tanácsi ügyrend:

I. Ferialis sessiók.

II. Törvényes sessiók.

Ferialis sessionak hívatik az a része az esztendőnek, mely a törvényes szakasztól külön van vétetve. E szerint meghatározottat

1) hogy ferialis szakaszban minden héten 3 nap tartassék magistratualis sessio, u. m. kedden, csütörtökön és szombaton és ezek ordinaria sessióknak tartassanak, mindazonáltal, ha olyan objectum adná elő magát, hogy haldékol nem szenvedhetne, akkor hétfői, szerdai és pénteki, sőt in casibus indispensabilibus vasárnap is egy óráig tarthatnak, de csak úgy, hogy csupán azon egy objectum, a miről sessio gyűjtetett, pertractáltassék; az ilyen sessiók extraordinaria sessióknak neveztetnek.

2) Keddi napokon, mivel akkor praesentáltak a vasárnapi postával a Gubernialis ordinatiók, officiosa correspondentiák, post perfectionem et approbationem protocolli antecedentis sessionis, azonnal (a nélkül, hogy cursus assumendorum objectorum, valami privát dologgal megakadályoztassék), az ordinatiók, correspondentiák olvastásának fel; ha az ordinatiók, vagy officiosa correspondentiák relatiokat, informatiokat vagy repraesentatiokat tétetni, küldetni parancsolnának, kéretik. — állíttassék meg a küldendők conclusuma, hogy mi az, mit a sessionis actusarius ad separatam chartam... Azután vegye elő a tanács a politikai és oeconomicai instantiákat, melyek antecederent a főbíró és egyik notarius által secernáltassanak a iuridicum objectumoktól és az olyan instantiák, melyek a Dominium faluiban kiküldött commissariusok relatioi, colonusok panasza, a külsőknek polliciumot sapiáló kérések, helybeli polgároktól házak, fundusok eladásáról, cseréről, introductioról, taxák elengedéséről, a szomszédok között fundusok meláiról egyenetlenségekről, közterhek felállításáról, belső hátorságnak és csendességnek securizatiojáról, piacon árultatni szokott minden victualékról, ide értetven az éretlen gyümölcsöknek kihányattatását is.” (Vár. lev. 1817—1869 sz.).

5. Fejezet. A tanács tekintélye.

Tanácsunknak, mely értelmes, eszes, tapasztalt, önálló, vagyonos férfiakból állott. — nagy tekintélye volt nemcsak a városi polgárság és az örménység, hanem e vidék és a magyarság előtt is. Akárhány vidéki magyar ügyesbajos dolgát nem saját hatósága, hanem a szamosújvári tanács, mint választott bíróság előtt intézte el. Így jelent meg a „becsületes örmény város tanácsa, a nemzetes bíró és esküttek előtt” — nemes Fehérvári Mihály, ki Dobokavármegyében — Dobokán lakott, „hűtös feleségével Zabolai Anikoval” és kijelentette, hogy ők együtt akarnak élni: „holtik (g) és holtaitlan együtt tűnnek, szenvednek.” De ha „közülünk valamelyik esküjét meg nem tartaná, tartozik — ezen házassági szerződés értelmében —

a másiknak negyven forintot ezüstben fizetni.“ „Tövének — mondja az örmény jegyző, ki ezt a szerződést magyarul fogalmazta — mi előttünk ilyen fogadást, melyet mi is hűtünk szerint felírtuk. Anno 1720 die 14 Junij. Scriptum per me Gregorium Örményi in Civitate Somos Ujvár.“

VII. Czikkely.

Tisztviselőség.

1. Fejezet. Tanácsnokok, tisztújítások, választás ideje.

A tisztikar („status personalis“) az első években (1700—1724) egy főbíró- és tizenkét tanácsnokból állott; de 1725 óta a tanácsnokok száma sok ideig tizenegyre szállott. Azonban 1724. decz. 12-én még szerveznek két új hivatalt: választottak két vásárbírót és egy borbírót. A vásárbírók nem kaptak fizetést, hanem a vásárvámból két pénz ment a város pénztárába és egy maradt nekik; a borbírónak 100 német frt fizetést adtak. (Örm. prot. I. köt. 260 l.).

Tisztviselőt választottak előbb december¹⁾ végén, később január első napjaiban; de a XIX. század elején a választást ismét december végére tették: „A választások ezentúl decemberben tartassanak meg, mert ekkor mind a hivatalnokok, mind a centumvirális tagok itthon vannak.“ (Vár. lev. 1807—1477 sz.).

„Főbíró úr az oratorokat behíván a tanácsba, jelentette, hogy az ó-esztendő eltelve maga helyett mást candidáljon a nemes communitás. Etre concludáltatott:

¹⁾ 1728-ban decz. 15-én volt a tisztújítás. A jegyző felsorolja, hogy kik választottak meg: végre a jegyzőkönyvet ezen szavakkal zárja be: „Adjon a könyörületes Isten Kegyeteknek kegyelmet és erői, szeretetet és egyetértést, hogy képesek legyenek a mi Világosítónk vallását hívő nemzetünk diszére és ezen örmény város előnyére és hasznára — szolgálni.“ (Voghormádz Ászvász bárkéve jurjancz hérámánoczhé snorhkh jév gárophuthiun, szer jév mi ápánuthiun, or gáronán, i bádiv luszávoreshátáván ázkin méroh jév i bokud jév sáhábéduthiun bájoczh ájsz khághkhin méroh: *ի պարտի բարեարդարութե ազգին մեռոյ եւ ի յայտն եւ շահագործութե անոյ ապ քաղքին մեռոյ*).

Isten elő szent Főlsége rendelkezéséből szerencsésen elértek azon napot, melyben főbírnkat tekintetes Kovrig Theodor úrat szokásba vett norma és praxis szerint második esztendőre is confirmáljuk. Kérjük azért tisztelettel a lek. főbíró úrat, hogy azon viselt főbírói hivatal második esztendőre is folytatni méltóztatassék.* Csak az üres állásokra választottak a második évben új embereket, a többit „confirmálták.” (Vár. lev. 1806. évi jegyzőkönyv).

„A törvény és a városi constitutio úgy rendeli, hogy az orator¹⁾ két évi hivataloskodás után mondjon le hivataláról.” (Vár. lev. 1834. évi jk.).

2. Fejezet. Tisztikar, magyar jegyző, jegyzőkönyvek, szolgáltszemélyzet, fizetés.

1720. végeig ingyen szolgáltak a tisztviselők csak — hazafiságból. 1721-ben a főbírónak 100 frl fizetést szavaznak meg.

1720. évben a főbíró fizetése 100 frt, ezenkívül 10 veder bor, 4 szekér széna és mentes az adótól. A horbíró fizetése is 100 frt, a malombírónak 50 frtot adnak. A többi tisztviselő még mind ingyen szolgál. (Örm. prot. I. köt. 564 l.).

1729. évben a főbíró fizetése 240 frt, a magyar jegyző²⁾ 105 frl fizetést kapott. (Örm. prot. I. 564. l.).

¹⁾ L. a következő cikkely első bekezdését.

²⁾ Kezdet óta a tanácsnokok egyike vezette a jegyzőkönyveket — örményül; de mivel III. Károly kiváltságlevelé azt rendeli, hogy a tanács jegyzője magyar legyen, 1729 óta jegyzőink mind magyarok. Az utolsó magyar jegyző a jelen század huszas éveiben adta át a tollat az örmény Jakabffy János főjegyzőnek. A magyar jegyzők — az országban divott szokás szerint — latinul fogalmaztak, ellenben Jakabffy már magyarul szerkesztette a jegyzőkönyveket. Ez mintája a jegyzőknek; elődeivel nem is lehet összehasonlítani. Olyan szépen, szabatosan és magyarosan írt, hogy gyönyörködtek irályában. Levéltárunk egyik aktája ezeket mondja: „Jakabffy János főjegyző hivatalába lett beigtatásától fogva mostanig egész hívséggel, szorgalmatossággal, Tanácsunk megelégedésével viselte ezen hivatalt és oly igyekezettel, hogy nemcsak az ezen hivattal járó munkáit vitte, sőt az azelőtt elmaradt notariusi munkákban is tapasztalt és bebizonyult segedelem volt.” (Vár. lev. 1826—391 sz.).

Kisebb közlemények.

Indiai és perzsiai örmények ezim alatt egy hosszú czikkel közül az „Árevelk.” Ebből látjuk azt, hogy mily kipótolhatlan károkat tehet egy munkátlan ember a nemzeti életnek. Husz esztendeig volt egyházi feje Krikorisz püspök az indiai és perzsiai örményeknek és ezen hosszú időköz alatt nemcsak nem tett semmit az örménység fennmaradásáért, hanem a meglevő nemzeti intézményeket is pusztulni engedte... De elhívták Ecsmiadzinbe, hogy számol adjon rossz sáfarkodásáról. Alig távozott el, már is éledni kezdett az örmények között a nemzeti szeretet tüze. Der-Ohánnesz Chácsgeán (Hácskuj) személyében egy olyan pap áll az egyházi ügyek élén Kalkuttában, ki nemcsak büszkén vallja magát örménynek, hanem felelevenít mindent, a mi nemzeti. Az örmények, kik elfelejtették volt a templomba vezető útat és az anyai nyelvet, most csoportosan vonulnak a Názáret nevű örmény egyházba, melynek kapui (ajtái) Krikorisz idejében be voltak zárva. Gyűléseznek és tanácskoznak azon, hogy mi módon tegyenek az egyház és a nemzeti ügynek szolgálatot. Vissza akarják állítani az „Emberszerető akademiá”-t, mely eddig az indiai örmények büszkeségét képezte. Jó szolgálatot tesz a nemzeti ügynek itt Melkhun Tamás főgondnok is. Ilyen öröndetes mozgalom indult meg Csuhá-ban is (Persia). „Ámenáphérgesheán” zárda-templomukat építik, iskoláikat újítják. Új papjuk: Chácsládur Garábédian avval lépett hivatalába, hogy összes vagyonát egy nemzeti iskola alapítására ajánlotta fel; ez igazi atyja népének, ki mindent elkövet a nemzeti ügy előhaladásáért...

Az oroszslánszelidítő halála. A kisázsiai Brussa városában közelebbről az örmény Bilmundsián Ágop (Jakab) állatsereglete isszonyú jelenetnek volt színhelye. A „Gilderim” nevű oroszslán urát az „oroszslán-kapitány”-nak nevezett Bilmundsián Ágopot darabokra tépte szét. A hatalmas oroszslán-óriás, melyhez hasonló, mint írják, kevés van a világon, már az előző napon több jelét adta szokatlanul feltűnő rossz indulatának és rendkívüli vadságának. Az előadás, illetve a mutatvány kezdetén a másik két oroszslán, a szelidítő korlácsától megijedve a szomszédketreczbe vonult, míg „Gilderim” ketreczének egy zugában meghuzodott, Bilmundsián Ágop ebben a pillanatban hátrafordította a fejét, s az oroszslán tüstént egy dühös ugrással és isszonyú ordítással gazdájára vetette magát, földre teperte őt és karmait az oroszslánszelidítő testébe vágta. A megrémült közönség ekkor önként értehetőleg fülszaggató kiáltásban tört ki, a mi a megvadult oroszslánt még inkább felizgatta. Bilmundsián Ágop jó ideig megóvta energiáját, s védekezett a vadállat ellen, a mennyire csak erejétől kitelt. De midőn mind jobban elgyengülve és legyőzve segítségért kiáltott, egyszerre csak meglepő jelenet történt. A szomszédketreczben levő két oroszslán berohant és szinte örjöngve vetette magát

„Gilderim“-re, hogy gazdájukat a dühöngő fenevad ellen megvédjék. Isszonyú küzdelem fejlődött ki ekkor, mely több perczen át tartott. Hogyha az állatsereglet őrei, kik vasruákkal folyton ütöttek-verték a harezra kelt oroszlanokat, nem izgatták volna őket hasztalanul, úgy talán sikerült volna még a szegény Ágopot-ot megmenteni; de így „Gilderim“ a szó rejlés értelmében szétlépte őt. Az örök azután csakhamar agyon is lötték a szörnyű vad-állatot.

Irodalom és művészet.

A nagybányai festőiskola. A nagybányai művésztelepen élénk élet volt az idei nyáron is. Hollósy Simon a müncheni mester, — kinek szülői Szamosújvárról kiköltözött örmények voltak mint egy ötven növendékével időzött Nagybányán. A festők közt igen sok külföldi volt. A művész-kolónia tagjai befejezván ez idei működésüket, széjjeloszlottak. Egy részük Hollósyval visszatért Münchenbe, más részük pedig Budapestre ment. A nagybányaiak úgy Budapesten, mint Münchenben kiállítást rendeznek az idei nyáron festett képekből.

Gondolatok örményből.

A kormány hajójában mindnyájan kötelelességgel birunk: egyik hajóskapitány és a többi vagy hajós, vagy utas. És az, ki nem segít a hajó védelmében fáradozóknak, megérdemli, hogy a tengerbe vetessék.

•

— Mikor lehetne boldog a házasság? kérdezték a bülestől.

— Mikor a férfi süket és a nő vak lenne.

•

Az eszes ember szíven hordja a nyelvét; az esztelen nyelven hordja a szívét.

•

A könyörület igazság és az ajándék tartozás (Voghormuthiuné ártáruthiun m'e, iszg nuere bárdkh).

•

A vén asszonyok a szeretet-politikájában — volt miniszterek.

Közgazdasági élet.

Magyarország jövőjéről elmélkedik az angol „Spectator“ czimű közlöny szeptemberi száma. Azon részletéből az értekezésnek, mely a magyar és a kisázsiai közgazdasági fejlődés érintkezésének jövő kilátásait szellőzteti, — néhány sort idézünk itt a következőkben: „Ugy tetszik nekünk — mondja a Spectator ezikke, hogy a mint a magyar ipar növekszik, ellenállhatatlanná lesz a keletre való terjeszkedés tendenciája, s hogy az európai Törökország turbulens regioja útjába esik a magyar kereskedelem fejlődésének és

Szaloniki idővel nagy magyar kikötő lesz: sőt Kis-Ázsia is, (tehát Örményország is!) a magyar vállalkozás piacza lesz. Vegre is lehetetlen kételkedni benne, hogy ez a növekedő tevékenység, kell, hogy nagyon nagy térre találjon. Ha ez a fejlődés beáll, Magyarország éles versenybe keverednék Németországgal olyan religiókban, a melyeket a nemzet esaszár saját képzeletében saját magának jelölt ki." — Ezeket ezért idézzük, mert ha az angol író szeme jól látja a magyar közgazdasági élet jövőbeli fejlődésének előleges tüneteit, — úgy a magyarországi üzletvilág vállalkozási szelleme Kisázsia kereskedelmi piaczain előbb-utóbb az örmény elemmel fog majd érintkezni, hogy a nemzetközi forgalomban a Keleten versenyképes tényezőként lépjen föl.

Mi ujság az örmény világban?

Asékian Choren, ki néhány évvel ezelőtt Konstantinápolyban a nem-egyesült örmények patriarkhája volt, nov. 7-én meghalt 57 éves korában. A temelést a mostani patriarkha: Örmánian végezte több püspök és egyházi személy segédkezése mellett. A holttest a sisi-i temetőbe (Konstantinápoly) a püspökök sorába helyeztetett. Asékian Nikomedia mellett, Kheremeth faluban született. Kilencz éves korában belépett az ármási zárdába; 1863-ban szenteltetett pappá, 1873-ban püspök lett. Vegre Véhábédian Haruthun pátriarkha lemondása után 1888. okl. 11-én az ármási zárda főnökét: Asékian Chorent választották meg a nem-egyesült örmények patriarkhájává. Asékian, ki zárdában nevedett és életének javát az ármási zárdában töltötte, — nem ismerte az életet és a korszellemet, azért 1894. jún. 27-én kénytelen volt magas állástól megválni. Vagyonát az ármási zárdának hagyta.

Nyolcz örmény árvaintézet. A szép tollú örmény író: Csánseán Gergely, ki Moszkvában lakik, 25 évvel ezelőtt adta közre első jelentékeny munkáját. Tisztelői az idén okl. 16-án ünnepelték meg írói 25 éves jubileumát. De Csánseán kitért az ünnepeltetés elől. Ő volt az, ki az örmény mészárlás idején az „Örmények helyzete Törökországban” czim alatt lelkes czikkeket írt az orosz lapokban és ő adott életet a „Testvéri segély” czimű orosz-örmény egyesületnek, mely már is oly sok jót tett az örményországi árvakkal és özvegyekkel. Munkája, mit az örmény inségesek érdekében írt, 53175 rubelt jövedelmhez. Ebből már eddig hét árvaintézetet állított fel a segély nélkül maradt örmény árva gyermekek számára. Ime egy nemes örmény, kinek bőkezősége és tolla oly sok inségesnek juttatott anyagi segélyt, és ki már a nyolczadik intézetet állítja fel Örményországban, hogy az örmény árva, örmény földön nyerjen nevelést.

Feloldó szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosdjárrt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.

